

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
DAXİLİ İŞLƏR NAZİRLİYİ

ISSN 2307-2504



POLİS AKADEMİYASININ
ELMİ XƏBƏRLƏRİ

№ 2 (22), 2019
Elmi hüquq jurnalı



AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI DAXİLİ İŞLƏR NAZİRLİYİ

DÖVLƏTİN MÜSTƏQİLLİYİ XALQIN RİFAHI QANUNUN ALİLİYİ

- ✓ Peşəkarlıq
- ✓ Mətinlik
- ✓ Cəsarət
- ✓ Əzmkarlıq

Respublikanın ilk peşəkar milis kadrlarını hazırlayan tədris mərkəzi kimi yaradılmış milis məktəbi zəngin, qaynar və faydalı bir ömür yaşayaraq akademiya səviyyəsində yüksəlmiş, öz yetirmələri və böyük elmi-təcrübi nailiyyətləri ilə şöhrət qazanmışdır. İnanıram ki, Polis Akademiyası müstəqil Azərbaycan Respublikası üçün bundan sonra da yüksək peşə hazırlığına malik sağlam və möhkəm əqidəli, milli dövlətçiliyimizə sadıq polis zabitləri yetişdirəcəkdir.

**Heydər Əliyev,
Azərbaycan xalqının ümummilli lideri**



Polis işçiləri xalqla birbaşa təmasda olan insanlardır. Ona görə bu, mənim əsas tələbimdir: həm qətiyyət olmalıdır, çox böyük peşəkarlıq olmalıdır, həm də polis işçiləri özlərini çox mədəni şəkildə aparmalıdırlar. Belə olan halda, siz Azərbaycan xalqının daha da böyük rəğbətini qazanacaqsınız. Bu işlərdə Polis Akademiyasının böyük rolu var. Mən bu gün çox şadam ki, burada gördüyüm işlər yüksək səviyyədədir. Burada oxumaq üçün, yaxşı təhsil almaq üçün bütün imkanlar var.

**İlham Əliyev,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti**

M Ü N D Ə R İ C A T

CİNAYƏT HÜQUQU VƏ KRİMİNOLOGİYA

Səkinəxanım Rzayeva	
İctimai təhlükəli əməl və onun formaları haqqında.....	5

KONSTITUSİYA HÜQUQU

Şahin Şükürov	
NARKOMANIYAYA QARŞI MÜBARİZƏDƏ KONSTITUSİON-HÜQUQİ ƏSASLAR.....	12
Asif Qədirov	
AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA CİNAYƏT TƏQİBİ ZAMANI ŞÜBHƏLİ VƏ TƏQSİRLƏNDİRİLƏN ŞƏXSİN KONSTITUSİON HÜQUQLARININ TƏMİNATININ ƏSAS CƏHƏTLƏRİ	23

HÜQUQU NƏZƏRİYYƏSİ

Nazlı Abbasova	
HƏRBİ HÜQUQUN ÖZÜNƏMƏXSUS TƏNZİMLƏMƏ METODUNA OLAN TƏLƏBATI	29

İNSAN HÜQUQLARI

Rövşən İsmayılov	
İNSAN VƏ VƏTƏNDAŞIN HÜQUQU VƏ AZADLIQLARININ MƏHDUDLAŞDIRILMASININ ƏSASLARI BARƏDƏ MÜLAHİZƏLƏR.....	34
Aynur Vəliyeva	
AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA ƏCNƏBİLƏRƏ VƏ VƏTƏNDAŞLIĞI OLMAYAN ŞƏXSLƏRƏ QAÇQIN STATUSUNUN VERİLMƏSİ İLƏ BAĞLI FİKİR VƏ MÜLAHİZƏLƏR.....	40

BEYNƏLXALQ HÜQUQU

Fəridə Mehralzadə	
QARA DƏNİZ İQTİSADI ƏMƏKDAŞLIQ TƏŞKİLATI VƏ AZƏRBAYCAN.....	48

CİNAYƏT PROSESİ

Midhəd Qəfərov, Anar Mikayılov	
CİNAYƏT MÜHAKİMƏ İCRAATINDA MÜTƏXƏSSİSİN İŞTİRAKININ PROSESSUAL VƏ QEYRİ-PROSESSUAL FORMALARI.....	54
Aydın Əliyev	
TƏQSİRSİZLİK PREZUMPSİYASI AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA ƏDALƏT MÜHAKİMƏSİNİN HƏYATA KEÇİRİLMƏSİNİN KONSTITUSİYA PRİNSİPİ KİMİ	62
Qəhrəman Cəfərov	
PUBLİKLIK VƏ DİSPOZİTİVLİK PRİNSİPLƏRİNİN CİNAYƏT PROSESİNİN DİGƏR PRİNSİPLƏRİ İLƏ KORRELYASIYASI.....	68
Allahverdi Teymurov	
İSTINTAQ HƏRƏKƏTLƏRİNİN İCRAATI ÜZƏRİNDƏ MƏHKƏMƏ NƏZARƏTİ.....	74
Rəşid Mahmudov	
CİNAYƏT MÜHAKİMƏ İCRAATININ HƏYATA KEÇİRİLMƏSİNDƏ DAXİLİ İŞLƏR ORQANLARININ ROLU	81

AZƏRBAYCANIN HÜQUQU TARİXİ

Xəyyam İsmayılov	
AZƏRBAYCANDA MİLLİ DÖVLƏT QURUCULUĞUNUN BƏZİ HÜQUQİ ASPEKTLƏRİ (1918-1920-ci İLLƏR)	87

İNİZBATI HÜQUQU

Rafiq NƏCƏFQULİYEV	
DİNİ EKSTREMİZMƏ ƏKS-TƏSİRİN İNZİBATI-HÜQUQİ TƏNZİMLƏNMƏ ƏSASLARININ BƏZİ ASPEKTLƏRİ	101

DAXİLİ İŞLƏR ORQANLARININ İNZİBATI FƏALİYYƏTİ

Bəxtiyar Daşdəmirov	
YOL HƏRƏKƏTİ TƏHLÜKƏSİZLİYİNİN TƏMİN OLUNMASINDA BƏZİ TƏŞKİLATI – HÜQUQİ TƏDBİRLƏR	107

İNFORMASIYA TƏHLÜKƏSİZLİYİ

Telman Şahbazov, Elçin Kərimov	
XÜSUSİ TƏYİNATLI MÜƏSSİSLƏRİNİN TƏDRİS PROSESİNDƏ İNFORMASIYA MÜHARİBƏSİ MÖVZUSUNUN AKTUALLIĞI.....	112

ƏCNƏBİ MÜƏLLİFLƏR

Rostislav Mackevic, Petr Kobec, İlya Proxotsev	
“AMERİKA BİRLƏŞMİŞ ŞTATLARINDA SAKİT OKEAN REĞIONUNDA VƏ AVROPA İTTİFAQI DÖVLƏTLƏRİNDƏ NARKOTİK VSİTƏLƏRİN VƏ PSİXOTROP MADDƏLƏRİN QANUNSUZ DÖVRİYYƏSİNİN QARŞISININ ALINMASININ QANUNVERİCİ ƏSASLARI”	119
Pavel Vasilyev	
HÜQUQ-MÜHAFİZƏ ORQANLARININ FƏALİYYƏTİNİ QIYMƏTLƏNDİRMƏK ÜÇÜN HAZIRLANMIŞ HÜQUQİ MEYARLARIN FƏRQLİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ BARƏDƏ	132
Yuri İlyin, İrina Smirnova	
BEYNƏLXALQ PEŞƏKAR ƏMƏKDAŞLIQ HÜQUQ-MÜHAFİZƏ: MƏSƏLƏLƏR, DİL, FORMATLAR VƏ İLK NƏTİCƏLƏR.....	137
Serqey Kuznetsov, Aleksandr Volkov	
DÖYÜŞ TEXNİKASININ ƏMƏLIYYAT QURULUŞU	142
Anatoli Lukutin, Nikolay Ustuizhanin	
ODLU SİLAHDAN İSTİFADƏ EDƏRKƏN ŞƏXSİ TƏHLÜKƏSİZLİYİNİ TƏMİN ETMƏK ÜÇÜN KURSANT HAZIRLIĞININ FORMALAŞDIRILMASI METODOLOGİYASI HAQQINDA	147
Artur Voloboyev	
DÜŞÜNCÜ HİSSƏLƏRİN VƏ AMUNİYYATIN İNFORMASIYASI: FƏRDİ ASPEKT	151

YENİ NƏŞRLƏR

RESPUBLİKAMIZDA İLK DƏFƏ «HÜQUQİ ŞƏXSİN CİNAYƏT-HÜQUQİ STATUSU» ADLI DƏRS VƏSAİTİ NƏŞR OLUNUB	158
-----------------------------------------------------------------------------------------------------	-----

ISSN 2307-2504

Polis Akademiyasının
Elmi Xəbərləri
ELMI HÜQUQ JURNALI
№ 2 (22), 2019

BAŞ REDAKTOR:
Nazim Əliyev
DİN-in Polis Akademiyasının rəisi, polis
general-mayoru, hüquq elmləri doktoru

REDAKTOR:
Hikmət Eyyazov
polis polkovnik-leytenantı, hüquq üzrə
fəlsəfə doktoru, dosent

REDAKSİYA HEYƏTİ:
Məsumə Məlikova
AMEA-nın müxbir üzvü, professor

Fəhəd Abdullayev
hüquq elmləri doktoru

Firudin Səməndərov
hüquq elmləri doktoru, professor

Fazil Quliyev
Azərbaycan Respublikasının daxili
işlər nazirinin müavini, Baş Təşkilat –
İnspeksiya İdarəsinin rəisi,
polis general-leytenantı

İsayenkova Oksana Vladimirovna
Saratov Dövlət Hüquq Akademiyasının
Mülki proses kafedrasının müdiri, hüquq
elmləri doktoru, professor

Ralf Kröşou
İngiltərə Essexs Universitetinin
professoru, hüquq elmləri doktoru

Fuad Cavadov
hüquq elmləri doktoru, professor

Bəhrəm Zahidov
hüquq elmləri doktoru, professor

Kamil Səlimov
hüquq elmləri doktoru, professor

Mahir Əhmədov
hüquq elmləri doktoru, professor

Habil Qurbanov
hüquq elmləri doktoru, professor

İbrahim Quliyev
hüquq elmləri doktoru, professor

Əmir Əliyev
hüquq elmləri doktoru, professor

Aliş Qasımov
hüquq elmləri doktoru, professor

Midhəd Qəfərov
hüquq elmləri doktoru, professor

Dmitri Şestakov
hüquq üzrə elmlər doktoru, professor

Vladimir Cətiyev
hüquq üzrə elmlər doktoru, professor

Esberqen Alauxanov
hüquq üzrə elmlər doktoru, professor

Rəşad Qurbanov
hüquq üzrə elmlər doktoru, professor

Anatoliy Berlac
hüquq üzrə elmlər doktoru, professor

Yeganə Balakışiyeva
hüquq üzrə fəlsəfə doktoru

Xanlar Bayramzadə
hüquq üzrə fəlsəfə doktoru

Cabir Quliyev
hüquq üzrə fəlsəfə doktoru

Məsul katib: Vüqar Mansurov
Texniki katib: Şahin Şükürov
hüquq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Azərbaycan Respublikası
Ədliyyə Nazirliyi Hüquqi Şəxslərin dövlət
qeydiyyatı №10m-5405. 19.12.2011

Polis Akademiyasının Elmi Xəbərləri
jurnali elmi tədqiqatların əsas
müddəalarının nəşr edilməsi üçün
Azərbaycan Respublikası Prezidenti
yanında Ali Attestasiya Komissiyası
tərəfindən tövsiyə olunan nəşrlər
siyahısına daxil edilmişdir

Format 60x84 1/8. Fiziki ç/v 22,5
Tiraj: 300
Jurnal “Ecoprint” nəşriyyatının
mətbəəsində çap olunub.

C O N T E N T S

CRIMINAL LAW AND KRIMINOLOGY

Сакинаханым Рзаева ОБ ОБЩЕСТВЕННО-ОПАСНОМ ДЕЯНИИ И ЕГО ФОРМАХ	5
-------------------------------------------------------------------------------	---

CONSTITUTIONAL LAW

Shahin Shukurov CONSTITUTIONAL AND LEGAL BASES OF FIGHT AGAINST DRUG ADDICTION	12
Asif Gadirov BASIC FECUNDITY OF CONSTITUTIONAL RIGHTS SUBMISSIVE AND AFFLICTED DURING CRIMINAL PROSECUTION IN THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN	23

LEGAL THEORY

Nazli Abbasova THE NEED OF A SPECIFIC METHOD OF REGULATION FOR MILITARY LAW	29
---------------------------------------------------------------------------------------------	----

HUMAN RIGHTS

Rovshan Ismayilov REFLECTIONS ON THE BASICS OF LIMITING THE RIGHTS AND FREEDOMS OF MAN AND CITIZEN	34
Aynur Valiyeva REFLECTIONS AND CONSIDERATIONS ON GRANTING REFUGEE STATUS TO FOREIGNERS AND STATELESS PERSONS IN THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN	40

INTERNATIONAL LAW

Farida Mehralizada ORGANIZATION OF THE BLACK SEA ECONOMIC COOPERATION AND AZERBAIJAN	48
------------------------------------------------------------------------------------------------------	----

CRIMINAL PROCESS

Midhat Gafarov, Anar Mikayilov PROCEDURAL AND NON-PROCEDURAL FORMS OF EXPERT PARTICIPATION IN CRIMINAL PROCEEDINGS	54
Aydin Aliyev PRESUMPTION OF INNOCENCE AS A CONSTITUTIONAL PRINCIPLE OF JUSTICE IN THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN	62
Gahraman Cafarov CORRELATION OF THE PRINCIPLES OF PUBLICITY AND DISPOSITIVITY WITH OTHER PRINCIPLES OF CRIMINAL PROCEEDINGS	68
Allahverdi Teymurov JUDICIAL SUPERVISION ON PROSECUTION OF INVESTIGATION PROCEDURES	74
Rashid Mahmudov ROLE OF LAW-ENFORCEMENT BODIES OF INTERNAL AFFAIRS IN IMPLEMENTATION OF CRIMINAL PROCEEDINGS	81

HISTORY OF LAW OF AZERBAIJAN

Khayyam Ismayilov SOME LEGAL ASPECTS OF THE NATIONAL-STATE BUILDING IN AZERBAIJAN (1918-1920)	87
---------------------------------------------------------------------------------------------------------------	----

ADMINISTRATIVE LAW

Rafiq NAJAFGULIYEV SOME ASPECTS OF THE BASES OF ADMINISTRATION AND LEGAL REGULATION OF COUNTERACTION TO RELIGIOUS EXTREMISM	101
---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------	-----

ADMINISTRATIVE ACTIVITY OF LAW-ENFORCEMENT BODIES

Bakhtiyar Dashdemirov ON THE MAIN ACTIVITIES AIMED AT IMPROVING ROAD SAFETY	107
---------------------------------------------------------------------------------------------	-----

INFORMATION SECURITY

Telman Shahbazov, Echin Kerimov RELEVANCE OF THE TOPIC OF INFORMATION WAR IN THE PROCESS OF STUDYING IN SPECIAL INSTITUTIONS	112
----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------	-----

FOREIGN AUTHORS

Rotislav Matskevich, Petr Kobets, Iliia Prokhortsev LEGISLATIVE FRAMEWORK FOR COMBATING ILLEGAL TRAFFICKING IN NARCOTIC DRUGS AND PSYCHOTROPIC SUBSTANCES IN THE MEMBER STATES OF THE EUROPEAN UNION, THE ASIA-PACIFIC REGION AND THE UNITED STATES	119
Pavel Vasilyev ON THE DISTINCTIVE ABILITY OF LEGAL CRITERIA DEVELOPED TO ASSESS THE PERFORMANCE OF LAW ENFORCEMENT AGENCIES	132
Yuri Ilyin, Irina Smirnova INTERNATIONAL PROFESSIONAL COOPERATION IN THE SPHERE OF LAW AND LAW-ENFORCEMENT: ISSUES, LANGUAGE, FORMATS AND FIRST RESULTS	137
Sergey Kuznetsov, Alexander Volkov OPERATIONAL STRUCTURE OF COMBAT FIGHTING TECHNIQUES	142
Anatoly Lukutin, Nikolay Ustuizhanin ON THE METHODOLOGY FOR THE FORMATION OF CADETS READINESS TO ENSURE PERSONAL SAFETY WHEN USING FIREARMS	147
Arthur Voloboev CLASSIFICATION OF HANDHELD FIREARMS AND AMMUNITION: INDIVIDUAL ASPECT	151

NEW POSTS

FIRST EDITION OF "CRIMINAL AND LEGAL STATUS OF THE LEGAL PERSON" TEXTBOOK IN THE REPUBLIC	158
--------------------------------------------------------------------------------------------------------	------------

ISSN 2307-2504

**Scientific News of the
Police Academy
SCIENTIFIC NEWS JOURNAL
№ 2 (22), 2019**

EDITOR-IN-CHIEF:

Nazim Aliyev
Head of the Police Academy of the
Ministry of Internal Affairs police major-
general, doctor of law

EDITOR:

Hikmat Eyvazov
police lieutenant-colonel, philosophy
doctor of law, associate professor

STAFF OF EDITORIAL OFFICE:

Masuma Malikova
The corresponding member of Azerbaijan
National Academy of Science, professor

Farkhad Abdullayev
doctor of law

Firudin Samandarov
doctor of law, prof.

Fazil Guliyev

The head of the inspection office of the
head organization of the Ministry of
Internal Affairs, police lieutenant-general

Isaenkova Oksana Vladimirovna
Head of the Civil Procedure Saratov
State Academy of Law, doctor of law,
professor

Ralph Crawshaw

Professor at Essex University in England,
the United Nations human rights expert

Fuad Javadov
doctor of law, prof.

Bakhran Zahidov
doctor of law, prof.

Kamil Salimov
doctor of law, prof.

Mahir Akhmadov
doctor of law, prof.

Habil Gurbanov
doctor of law, prof.

Ibrahim Guliyev
doctor of law, prof.

Amir Aliyev
doctor of law, prof.

Alish Gasimov
doctor of law, prof.

Midhad Gəfərov
doctor of law, prof.

Dmitry Shestakov
doctor of law, prof.

Vladimir Catiyev
doctor of law, prof.

Esbergen Alaukhanov
doctor of law, prof.

Rashad Gurbanov
doctor of law, prof.

Anatoly Berlac
doctor of law, prof.

Yeganeh Balakishiyeva
philosophy doctor of law

Khanlar Bayramzadeh
philosophy doctor of law

Jabir Guliyev
philosophy doctor of law

Executive secretary: **Vugar Mansurov**
Technical secretary: **Shahin Shukurov**
philosophy doctor of law, dosent

Azerbaijan Republic State registration of
the juridical persons of the Ministry of
Justice. №10m-5405. 19.12.2011

The magazine "Scientific News of the
Police Academy" has been included
in the editions recommended by the
High Attestation Commission under the
President of the Republic of Azerbaijan
to publish the basic theses of scientific
researches

Format 60x84 1/8. Physical p/p 22,5
Draw: 300
Journal have been printed in "Ecoprint".

СОДЕРЖАНИЕ

УГОЛОВНОЕ ПРАВОИ КРИМИНОЛОГИЯ

Сакинаханым Рзаева	
ОБ ОБЩЕСТВЕННО-ОПАСНОМ ДЕЯНИИ И ЕГО ФОРМАХ	5

КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО

Шахин Шукюрюв	
КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ БОРЬБЫ С НАРКОМАНИЕЙ	12
Асиф Гадиров	
ОСНОВНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ОБЕСПЕЧЕНИЯ КОНСТИТУЦИОННЫХ ПРАВ ПОДОЗРЕВАЕМОГО И ОБВИНЯЕМОГО ВО ВРЕМЯ УГОЛОВНОГО ПРЕСЛЕДОВАНИЯ В АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ	23

ТЕОРИЯ ПРАВА

Назлы Аббасова	
НЕОБХОДИМОСТЬ ВОЕННОГО ПРАВА В СПЕЦИАЛЬНОМ МЕТОДЕ РЕГУЛИРОВАНИЯ	29

ПРАВА ЧЕЛОВЕКА

Ровшан Исмайллов	
РАЗМЫШЛЕНИЯ ОБ ОСНОВАХ ОГРАНИЧЕНИЯ ПРАВ И СВОБОД ЧЕЛОВЕКА И ГРАЖДАНИНА	34
Айнуур Велиева	
РАЗМЫШЛЕНИЯ И СООБРАЖЕНИЯ О ПРЕДОСТАВЛЕНИИ СТАТУСА БЕЖЕНЦА ИНОСТРАНЦАМ И ЛИЦАМ БЕЗ ГРАЖДАНСТВА В АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ	40

МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО

Фарида Мехрализаде	
ЧЕРНОМОРСКАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОГО СОТРУДНИЧЕСТВА И АЗЕРБАЙДЖАН	48

УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС

Мидхад Гафаров, Анар Микаилов	
ПРОЦЕССУАЛЬНЫЕ И НЕ ПРОЦЕССУАЛЬНЫЕ ФОРМЫ УЧАСТИЯ СПЕЦИАЛИСТА В УГОЛОВНОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ	54
Айдын Алиев	
ПРЕЗУМПЦИИ НЕВИНОВНОСТИ КАК КОНСТИТУЦИОННЫЙ ПРИНЦИП ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ ПРАВОСУДИЯ В АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ	62
Кахраман Джафаров	
КОРРЕЛЯЦИЯ ПРИНЦИПОВ ПУБЛИЧНОСТИ И ДИСПОЗИТИВНОСТИ С ИНЫМИ ПРИНЦИПАМИ УГОЛОВНОГО ПРОЦЕССА	68
Аллахверди Теймуров	
СУДЕБНЫЙ КОНТРОЛЬ НАД ПРОИЗВОДСТВОМ СЛЕДСТВЕННЫХ ДЕЙСТВИЙ	74
Рашид Махмудов	
РОЛЬ ОРГАНОВ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ В ОСУЩЕСТВЛЕНИИ УГОЛОВНОГО СУДОПРОИЗВОДСТВА	81

ИСТОРИЯ ПРАВА АЗЕРБАЙДЖАНА

Хайям Исмаилов	
НЕКОТОРЫЕ ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ НАЦИОНАЛЬНО-ГОСУДАРСТВЕННОГО СТРОИТЕЛЬСТВА В АЗЕРБАЙДЖАНЕ (1918-1920 гг.)	87

АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО

Рафиг НАДЖАФГУЛИЕВ	
НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ОСНОВ АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ РЕЛИГИОЗНОМУ ЭКСТРЕМИЗМУ	101

АДМИНИСТРАТИВНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ОРГАНОВ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ

Бахтияр Дашдемирлов	
ОБ ОСНОВНЫХ МЕРОПРИЯТИЯХ, НАПРАВЛЕННЫХ НА ПОВЫШЕНИЕ БЕЗОПАСНОСТИ ДВИЖЕНИЯ ОРОЖНОГО ДВИЖЕНИЯ	107

ИНФОРМАЦИОННАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ

Тэльман Шахбазов, Эльчин Керимов	
АКТУАЛЬНОСТЬ ТЕМЫ ИНФОРМАЦИОННАЯ ВОЙНА В ПРОЦЕССЕ УЧЕБЫ В УЧРЕЖДЕНИЯХ ОСОБОГО НАЗНАЧЕНИЯ	107

ЗАРУБЕЖНЫЕ АВТОРЫ

Ростислав Мацкевич, Петр Кобец, Илья Прохорцев	
ЗАКОНОДАТЕЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ НЕЗАКОННОМУ ОБОРОТУ НАРКОТИЧЕСКИХ СРЕДСТВ И ПСИХОТРОПНЫХ ВЕЩЕСТВ, В ГОСУДАРСТВАХ – ЧЛЕНАХ ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА, АЗИАТСКО-ТИХООКЕАНСКОГО РЕГИОНА И США	119
Павел Васильев	
О РАЗЛИЧИТЕЛЬНОЙ СПОСОБНОСТИ ЮРИДИЧЕСКИХ КРИТЕРИЕВ, РАЗРАБАТЫВАЕМЫХ ДЛЯ ОЦЕНКИ СЛУЖЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ	132
Юрий Ильин, Ирина Смирнова	
МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО В ОБЛАСТИ ПРАВА И ПРАВООХРАНИТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ: ПРОБЛЕМАТИКА, ЯЗЫК, ФОРМЫ И ПЕРВЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ ...	137
Сергей Кузнецов, Александр Волков	
ОПЕРАЦИОНАЛЬНАЯ СТРУКТУРА БОЕВЫХ ПРИЕМОВ БОРЬБЫ	142
Анатолий Лукутгин, Николай Устюжанин	
О ЧАСТНОЙ МЕТОДИКЕ ФОРМИРОВАНИЯ ГОТОВНОСТИ КУРСАНТОВ К ОБЕСПЕЧЕНИЮ ЛИЧНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ПРИ ПРИМЕНЕНИИ ОГНЕСТРЕЛЬНОГО ОРУЖИЯ	147
Артур Волобоев	
КЛАССИФИКАЦИЯ РУЧНОГО ОГНЕСТРЕЛЬНОГО ОРУЖИЯ И БОЕВЫХ ПРИПАСОВ К НЕМУ: ОТДЕЛЬНЫЙ АСПЕКТ	151

НОВЫЕ ПУБЛИКАЦИИ

ПЕРВОЕ ИЗДАНИЕ УЧЕБНИКА «УГОЛОВНО-ПРАВОВОЙ СТАТУС ЮРИДИЧЕСКОГО ЛИЦА» В РЕСПУБЛИКЕ	158
-----------------------------------------------------------------------------------------	-----

ISSN 2307-2504

Научный вестник
Академии Полиции.
НАУЧНО-ПРАВОВОЙ ЖУРНАЛ
№ 2 (22), 2019

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:

Назим Алиев
Начальник Академии Полиции МВД,
генерал-майор полиции,
доктор юридических наук

РЕДАКТОР:

Хикмат Эйвазов
полковник-лейтенант полиции, доктор
философии по праву, доцент

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Масума Мликова
член-корреспондент НАНА, профессор

Фархад Абдуллаев
доктор юридических наук,

Фирудин Самандаров

Доктор юридических наук, профессор

Фазиль Гулиев

начальник Главного организационно-инспекционного отдела,
генерал-лейтенант полиции

Исаенкова Оксана Владимировна

Заведующая кафедрой Гражданского
процесса Саратовской Государственной
Юридической Академии,
доктор юридических наук, профессор

Ральф Крошоу

доктор юридических наук, профессор
Эссекского Университета Великобритании

Фуад Джавадов

доктор юридических наук, профессор

Бахрам Захидов

доктор юридических наук, профессор

Камиль Салимов

доктор юридических наук, профессор

Махир Ахмедов

доктор юридических наук, профессор

Хабил Гурбанов

доктор юридических наук, профессор

Ибрагим Гулиев

доктор юридических наук, профессор

Амир Алиев

доктор юридических наук, профессор

Альш Гасымов

доктор юридических наук, профессор

Мидхад Гафаров

доктор юридических наук, профессор

Дмитрий Шестаков

доктор юридических наук, профессор

Владимир Джатиев

доктор юридических наук, профессор

Эсберген Алауханов

доктор юридических наук, профессор

Рашад Гурбанов

доктор юридических наук, профессор

Анатолий Берладж

доктор юридических наук, профессор

Егяна Балакишниева

доктор философии по праву

Ханлар Байрамзаде

доктор философии по праву

Джабир Гулиев

доктор философии по праву

Испол. секретарь: **Вюгар Мансуров**

Тех. секретарь: **Шахин Шукюрюв**

доктор философии по праву, доцент

Государственная регистрация юридический лиц Министерства Юстиции
Азербайджанской Республики
№10m-5405. 19.12.2011

Журнал «Научный Вестник Полицейской Академии» попал в список рекомендуемых изданий Высшей Аттестационной Республики за публикацию основных положений научных исследований

Формат 60x84 1/8. Физический п/л 22,5

Тираж: 300

Журнал напечатан в издательстве
“Ecoprint”



SƏKİNƏXANIM RZAYEVA

Bakı Dövlət Universitetinin Cinayət hüququ və kriminologiya kafedrasının dosent əvəzi, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru
UOT 343.2 (343.23)

İCTİMAİ TƏHLÜKƏLİ ƏMƏL VƏ ONUN FORMALARI HAQQINDA

Açar sözlər: İctimai təhlükəli əməl, hərəkət, hərəkətsizlik, cinayətin obyektiv cəhəti, hüquqazidd davranış.

Ключевые слова: общественно-опасное деяние, действие, бездействие, объективная сторона преступления, противоправное поведение.

Keywords: socially dangerous act, action and inaction, the objective aspect of the crime, unlawful behavior.

İctimai təhlükəli əməl (hərəkət və hərəkətsizlik) cinayətin obyektiv cəhətinin əsas əlamətidir.

Əməl (hərəkət və hərəkətsizlik) o vaxt ictimai təhlükəli olur ki, o, şüurlu və iradəvi olaraq törədilsin və cinayət qanunu ilə qorunan ictimai münasibətlərə ziyan yetirsin və ya belə ziyan yetirmək təhlükəsi yaratsın.

Cinayətin obyektiv cəhətinin əsas zəruri əlaməti ictimai təhlükəli əməldir. Cinayətin obyektiv cəhəti isə cinayət məsuliyyətinin mühüm şərtidir. Cinayətin obyektiv tərəfi cinayət məsuliyyətinin özünəməxsus təməlidir, hansı ki, o olmadan cinayət məsuliyyəti mövcud olmur.

İctimai təhlükəli əməlin (hərəkət və hərəkətsizliyin) obyektiv cəhətin əsas əlaməti sayılması üçün, o nəinki şüurlu olaraq törədilməli, eyni zamanda, həm də subyektin dərk olunmuş və iradə azadlığına malik olduğu bir davranışı olmalıdır (5, s.227).

Cinayət qanunvericiliyində ictimai təhlükəli əmələ anlayış verilmir. Yalnız onun formaları – ictimai təhlükəli hərəkət və ya ictimai təhlükəli hərəkətsizlik göstərilir.

Cinayət Məcəlləsinin istər Ümumi hissəsinin maddələrində, istərsə də, Xüsusi hissənin dispozişiyalarında əməlin yalnız hansı formada və hansı

əlamətlərlə törədilməsinə dair göstəriş vardır.

Cinayət Məcəlləsinin Xüsusi hissəsinin maddələrinin dispozişiyasında daha çox cinayətin obyektiv tərəfinin əlamətlərinin göstərilməsi, cinayət məsuliyyəti üçün cinayətin obyektiv tərəfinin vacibliyi, yəni cinayət tərkibinin məhz bu elementinin cinayət tərkibinin və cinayət məsuliyyətinin bütün quruluşu üçün əsas olmasına dəlalət edir. Cinayət qanununda ictimai təhlükəli əməlin əlamətləri həmişə göstərilir, bu əlamətlər olmadan Xüsusi hissənin hər hansı bir maddəsinin dispozişiyası mövcud ola bilməz. Cinayət qanununda obyektiv tərəfin digər əlamətləri də göstərilir. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, onların heç də hamısı eyni cinayət hüquqi əhəmiyyət daşımır. Bütün cinayət tərkibləri üçün mütləq əlamət ictimai təhlükəli əməlin (hərəkət və ya hərəkətsizliyin) olmasıdır.

İnsanın mövcudluğu həmişə hər hansı bir fəaliyyətlə, təbiətə və ya müəyyən münasibətlər sferasına aktiv müdaxilə ilə bağlıdır. İnsan öz aktivliyini göstərərək hansısa bir hadisəni dəyişməyə, onun baş verməsinə şərait yaratmağa və ya qarşısını almağa, yaxud da, onun baş verməsini tezləşdirməyə çalışır. Başqa sözlə, davranışın fəal tərəfi ətraf aləmə müəyyən təsirdə ifadə olunur. İnsan fəaliyyətinin tərkib hissələri isə fiziki və psixi fəaliyyətə bölünür.

İnsanın cinayətkar davranışı adi davranışdan ictimai maraqlara təhlükə yaratması ilə fərqlənir. Cinayət hüququnda psixi fəaliyyət subyektiv tərəf adlandırılır. Əzələ hərəkətlərində ifadə olunan, xarici aləmdə müəyyən dəyişikliklərə səbəb olan fiziki fəaliyyət isə obyektiv tərəf, yəni insan davranışının zahiri tərəfi adlandırılır.

Ümumi mənada, cinayətkar fəaliyyətin obyektiv tərəfi – subyekt tərəfindən düşünülmüş məqsədin, xarici aləmdəki törəmə və hadisələrin



gedişatına aktiv müdaxilə, yaxud əksinə, hərəkət etmək vəzifəsinin olduğu halda belə müdaxilədən imtina etmək yolu ilə reallaşdırılmasıdır. O, həmçinin bu fəaliyyətin nəticələrini, onlar arasında səbəbli əlaqəni də nəzərdə tutur.

Cinayət hüquq norması hüquqi qaydalar vəsitəsilə konkret cinayətkar hərəkəti hüquq pozuntusunun hüquqi tərkibinə çevirir (3, s.144).

İnsan hərəkətinin zahiri tərəfini müəyyən edən əlamətlər cinayətin obyektiv tərəfinin məzmununu təşkil edir. Bu hərəkət ilk növbədə ictimai təhlükəli olmalıdır. Cinayətin obyektiv cəhətinin daha qabarıq nəzərə çarpan xarici əlamətlərindən qanuna bütün hallarda ancaq «hərəkət» və «hərəkətsizlik» məfhumları daxil edilmişdir. Hərəkət insan davranışının fəal, hərəkətsizlik isə onun passiv formasıdır.

Əməl o vaxt ictimai təhlükəli olur ki, o, cinayət qanunu ilə qorunan ictimai münasibətlərə ziyan yetirsin və ya belə ziyan yetirmək təhlükəsi yaratsın. Məhz ictimai təhlükəli əməl ictimai təhlükəli nəticələr doğurur (1, s.93). Cinayət Məcəlləsinin Xüsusi hissəsinin normalarını təhlil edərkən görürük ki, cinayətin obyektiv cəhətinin bütün əlamətlərindən yalnız biri həmişə konkret cinayət tərkiblərində mövcud olur. Bu, ictimai təhlükəli əməldir. Digər əlamətlər isə ancaq ayrı-ayrı konkret tərkiblərdə olur. Bununla əlaqədar, cinayət hüququnda göstərilən əlamətlər iki qrupa bölünür: mütləq və fakultativ. Obyektiv cəhətin mütləq, yəni, məcburi əlaməti ancaq ictimai təhlükəli əməl hesab olunur. Digər bütün əlamətlər isə fakultativdir.

Hüquq ədəbiyyatında qeyd olunduğu kimi, cinayətkar hərəkətin (hərəkətsizliyin) mahiyyəti ondan ibarətdir ki, o, ətrafdakı hadisələrə, cinayətin obyektivi olan ictimai münasibətlərə mənfi təsir göstərir və ya göstərə bilər. Hərəkət bu münasibətləri poza, məhv edə, yaxud başqa zərər vura bilər. Cinayətkar hərəkətin (hərəkətsizliyin) ictimai təhlükəliliyi də, onun qanunla qorunan ictimai münasibətlərə zərər vura bilməsidir.

Beləliklə, əməlin (hərəkət və ya hərəkətsizliyin) təhlükəliliyindən danışarkən, biz, onunla, baş vermiş zərərli nəticə arasındakı mümkün əlaqəni nəzərdə tuturuq. Əgər zərər artıq baş veribsə, onda törədilmiş hərəkətin təhlükəliliyindən deyil, onun ictimai zərərli olmasından, cinayətin

ağırlığından danışmaq daha düzgün olardı.

Hərəkətin fiziki tərəfi insanın aktiv davranışı ilə xarakterizə olunur. Bu, həmişə bədən hərəkətində ifadə olunur, amma bəzən bir deyim, bir neçə bədən hərəkətini də nəzərdə tuta bilər (məs., cinayətkarın tapançadan atəş açması zamanı tuşlama və tapançanın tətियini sıxma kimi bir sıra hərəkətlər).

«Əməl» termini qanunverici tərəfindən geniş, əsasən də «cinayət anlayışı ilə eyni mənada işlədilir (1, s.94). CM-in 3-cü maddəsində deyilir ki, cinayət məsuliyyətinin yaranması üçün törədilən əməldə cinayət tərkibinin bütün əlamətləri mövcud olmalıdır.

Əməl məzmununa görə ictimai təhlükəli, hüquqazidd, iradəvi və dərk edilmiş, mürəkkəb və konkret olmalıdır. CM-in 14-cü maddəsi cinayəti - cəza təhdidi altında qadağan olunmuş ictimai təhlükəli əməlin (hərəkət və ya hərəkətsizliyin) təqsirli olaraq törədilməsi kimi xarakterizə edir. CM-in Xüsusi hissəsində isə şəxsiyyət, cəmiyyət və dövlət üçün təhlükəli olduğuna görə cinayət hesab olunan əməllərin dairəsi göstərir. İctimai təhlükəliliyin məzmununu onunla müəyyən olunur ki, əməllə qanunla qorunan ictimai münasibətlərə ziyan yetirilir və ya belə ziyan yetirilməsi üçün real təhlükə yaranır.

Əməlin hüquqazidd (qanunazidd) olması onunla müəyyən edilir ki, konkret hərəkət və ya hərəkətsizlik qanunla cəza təhdidi altında qadağan olunmuşdur və belə əməlin törədilməsi həmişə Cinayət Məcəlləsinin normalarını pozur. İctimai təhlükəli və hüquqazidd əməl yalnız o halda cinayətin obyektiv cəhətinin əlaməti olur ki, həmin əməl təqsirli olaraq törədilsin. Bu o deməkdir ki, konkret əməli törətmiş şəxs onun ictimai təhlükəliliyini, ictimai təhlükəliliyin xarakter və məzmununu dərk etmiş olsun. Şəxs dərk etməlidir ki, onun qəsdli hansı ictimai münasibətlərə yönəlib və bununla hansı ziyanı yetirə bilər.

Dərk etməni əməlin əlaməti kimi müəyyən edərkən nəzərə almaq lazımdır ki, CM-ə görə şəxs təkcə törətədiyi əməlin ictimai təhlükəliliyini deyil, həmçinin onun hüquqazidd olmasını da dərk etməlidir. Əgər şəxs törətədiyi əməlin ictimai təhlükəliliyini dərk etmərsə və ya dərk edə bilmərsə, onda, bu əməl təqsirsiz törədilmiş hesab



olunur və şəxs cinayət məsuliyyətinə cəlb oluna bilməz.

Ancaq o əməl cinayət hüquqi əhəmiyyətli hesab edilir ki, həmin əməl cinayətin zəruri əlamətləri olan; ictimai təhlükəlilik, hüquqazidlik, şüurluluq və iradəvilik kimi zəruri əlamətlərlə səciyyələnmiş olsun (1, s.97).

Əməlin ictimai təhlükəliliyinin anlayışı və məzmununu açan bütün əlamətləri müəyyən edərkən, həmin əməlin törədilə biləcəyi formaları da müəyyənləşdirmək lazımdır. Qeyd olunduğu kimi, Cinayət Məcəlləsi ictimai təhlükəli əməlin iki formasını müəyyən edir: hərəkət və hərəkətsizlik.

Cinayətlərin çoxu hərəkət formasında törədilir. Cinayət hüquqi hərəkət əksər hallarda insanlara, heyvanlara və ya maddi aləmin predmetlərinə fiziki təsir formasında ifadə olunur. Məsələn, adam öldürmə, qanunsuz azadlıqdan məhrum etmə, oğurluq və s.

Cinayət hüquqi hərəkətin digər forması, şifahi və ya yazılı, məsələn, sözlə təhqir etmə və yaxud yazılı formada, böhtan, rəsmi sənədlərə qəsdən yalan məlumatları daxil etmə və ya düzəlişlər etmə və s. ola bilər. Hərdən cinayət hüquqi hərəkət jestlərdə də ifadə oluna bilər. Məsələn, hər hansı bir jestlə-şillə vurmaqla təhqir etmə.

Cinayətkar hərəkət üçün başlıcası fiziki xarakter yox, onun ictimai təhlükəliliyində özünü göstərən sosial xarakterdir. O hərəkət ictimai təhlükəli sayılır ki, cinayət qanununun qoruduğu obyektlərə zərər vurur, yaxud onları bilavasitə təhlükəyə məruz qoyur. Əgər hərəkət ictimai təhlükəli deyilsə, o cinayət hesab edilə bilməz və deməli, şəxs cinayət məsuliyyətinə cəlb oluna bilməz. Müəyyən növ hərəkətin ictimai təhlükəli sayılmasına təsir edən şərtlər müxtəlifdir. Hərəkətin təhlükəliliyini və dərəcəsini xarakterizə edən şərtləri üç qrupa ayırmaq olar: a) baş verə biləcək nəticələrin ağırlığı; b) onların baş vermə riski; c) oxşar növ hərəkətlərin yayılma dərəcəsi (4, s.100).

a) baş verə biləcək nəticələrin ağırlığı hərəkətin (hərəkətsizliyin) təhlükəlilik dərəcəsini qiymətləndirmək üçün mühüm əhəmiyyətə malikdir. Bərabər şərtlər daxilində o hərəkət daha ictimai təhlükəli hesab olunur ki, ictimai münasibətlərə

daha ağır zərər vurmaq təhlükəsi olsun.

Nəticənin ağırlığı qəsdin obyektinin mühümlüyündən və vurulan zərərin həcmindən asılıdır. Müəyyən hərəkətin təhlükəlilik dərəcəsi, onun daha vacib ictimai münasibətlərin (məsələn, şəxsiyyət əleyhinə olan cinayətlər) pozulmasına yönəldiyindən, ya da həmin növ münasibətlərə qəsd edən digər əməllərə nisbətən ictimai münasibətləri daha ağır dərəcədə pozduğundan daha çox ola bilər.

Baş verə biləcək nəticələrin daha ağırlığı hərəkəti, hətta belə nəticələrin baş vermə ehtimalı və həmin əməlin yayılma dərəcəsi az olduğu hallarda da ictimai təhlükəli hesab etməyə gətirib çıxarır.

b) Zərərli nəticələrin baş vermə təhlükəsi – hərəkətin (hərəkətsizliyin) təhlükəliliyinin vacib göstəricisidir. Hərəkətin təhlükəliliyi ondan ibarətdir ki, o, müəyyən zərərli nəticələr doğura bilər. Lakin bu nəticələr bütün hallarda baş vermir. Əlbəttə ki, zərərli nəticələrin baş vermə təhlükəsi çox olduqca hərəkət daha çox təhlükəli olur.

Ümumi qayda üzrə, müəyyən növ əməllərin yaratdığı nəticələr nə qədər ağırdırsa, onların baş verməsinin o qədər də az ehtimal dərəcəsi hərəkətin ictimai təhlükəli hesab edilməsi üçün kifayətdir (6, s.137). İnsan ölümünə, böyük məbləğdə maddi zərər vurulmasına, və yaxud digər ağır nəticələrə səbəb ola biləcək hərəkətlər hətta onların baş vermə ehtimalı az olduğu hallarda da təhlükəli hesab olunurlar.

c) Oxşar növ əməllərin yayılma dərəcəsi də az əhəmiyyətə malik deyildir. Məsələn, şəxsin az miqdarda özü üçün saxta araç düzəltməsi başqalarına zərər vurmur. Lakin bu işin satış məqsədi ilə hazırlanması və satışı ictimai təhlükəlidir, çünki başqalarının sağlamlığına zərər vura bilər.

Hərəkətin təhlükəliliyinin xarakteri mühüm əhəmiyyətə malikdir. Törədilmiş əməl öz təhlükəliliyinin xarakterinə görə hüquq normaları ilə nəzərdə tutulan həmin növ bütün hərəkətlərin ictimai təhlükəliliyinə uyğun gəlməlidir. Yalnız bu halda o, əsas məqsədi norma yaratmaq olan obyektiv qanuna uyğunluğun təzahürü olacaqdır. Törədilmiş hərəkətin ictimai təhlükəliliyinin dərəcəsi müxtəlifdir. Cinayət qanunvericiliyi icti-



mai təhlükəliliyin keyfiyyət və kəmiyyət tərəfini fərqləndirir. CM-in cəza təyininin ümumi prinsiplərini nəzərdə tutan 58-ci maddəsində deyilir ki, məhkəmə cəza təyin edərkən cinayətin xarakterini və ictimai təhlükəlilik dərəcəsini nəzərə alır. Burada cinayətin xarakteri əməlin təhlükəliliyinin keyfiyyət, təhlükəlilik dərəcəsi isə onun kəmiyyət göstəricisi hesab edilir.

Hərəkətin (hərəkətsizliyin) ictimai təhlükəlilik dərəcəsi yetirilən ziyanın xarakterindən, qəsdin xüsusiyyətindən (cinayətə hazırlıq, cinayətə cəhd, cinayətin təkbəşinə, yaxud da iştirakçılıqla törədilməsi, cinayətin subyektinin xüsusiyyəti və s.) asılıdır.

İctimai təhlükəliliyin dərəcəsinin qiymətləndirilməsi məsuliyyətin fərdiləşdirilməsi üçün mühüm əhəmiyyətə malikdir. Əgər şəxs tərəfindən törədilmiş hərəkət işin hallarına görə böyük ictimai təhlükə törətmirsə, digər vacib şərtlər mövcud olduqda şəxs cinayət məsuliyyətindən azad edilə bilər. Əməlin təhlükəlilik dərəcəsi, həm də cəza təyininə böyük təsir göstərir.

İctimai təhlükəlilik əməlin baş verdiyi zaman, məkandan, əməlin üsulundan, şəraitdən də asılı ola bilər. Məsələn, sülh dövründə əmri icra etməmə (CM, madd.328) böyük ictimai təhlükə törətməyən əməl sayılır. Lakin müharibə dövründə törədilən belə əməl ağır cinayət sayılır.

Konkret hərəkətin təhlükəliliyini qiymətləndirərkən hərəkətin edildiyi məqsəd də nəzərə alınmalıdır. Məsələn, kimsə yanğın zamanı uşağı xilas etmək üçün otağın pəncərəsini sındırırsa, bu, qanuni və ictimai faydalı hərəkət olacaqdır. Lakin eyni hərəkət quldurluq məqsədilə edilirsə, ictimai təhlükəli sayılır.

Hərəkətin cinayət hüquqi xarakter kəsb etməsi üçün o, mütləq könüllü törədilməlidir. Fiziki məcburiyyət əgər şəxsin öz iradəsi ilə hərəkət etmək imkanını əlindən alırsa, bu vəziyyətdə törədilmiş əməl cinayət məsuliyyətini istisna edəcəkdir.

Psixi məcburiyyət də müəyyən cinayət-hüquqi əhəmiyyət daşıyır. Psixi məcburiyyət (zor) adətən hərəkətin iradi xarakterini istisna etmir, ona görə də, bu məcburiyyət ümumi qaydaya görə ictimai təhlükəli hərəkəti edən şəxsin cinayət məsuliyyətini istisna etmir. Bununla belə, psixi məcburiyyət məsuliyyəti yüngülləşdirən hal kimi qiymət-

ləndirilir. Psixi məcburiyyət təsiri altında hərəkət etmiş şəxsin cinayət məsuliyyəti o vaxt istisna edilir ki, bu hərəkət ən zəruri halda baş versin. Məsələn, dərhal öldürüləcəyindən qorxub pulları cinayətkarlara verən kassir cinayət məsuliyyətindən azad olunur, belə ki, insan həyatı hər hansı maddi dəyərdən üstündür.

Cəmiyyətdə ictimai münasibətlər hüquq normaları ilə tənzimlənir. Hüquqi münasibətlərin üzərində bu münasibətlərin iştirakçılarının davranışını müəyyən edən və onların qorunmasını təmin edən hüquqi bazis – hüquq münasibətlərinin sistemi durur.

Hüquqaziddlik qorunan hüquq münasibətləri sisteminə qəsd deməkdir. O, əməl hüquqazidd hesab olunur ki, hansı ki, müvafiq hüquq sahəsində hüquq münasibətlərini pozur, məhv edir və bununla da hüquqi bazanın tənzimlədiyi və qoruduğu faktiki ictimai münasibətlərə təhlükə yaranır.

Qanunla ictimai münasibətlərə və onun iştirakçılara qəsd edən, zərər vuran hərəkətlər ictimai təhlükəlidir və buna görə də cinayət hesab olunurlar. İctimai təhlükəlilik və ondan yaranan hüquqaziddlik cinayətkar hərəkətin mühüm sosial xüsusiyyətidir. Bu spesifik əlamətlərlə də cinayətkar hərəkət insanın digər hərəkətlərindən fərqlənir.

Beləliklə, cinayət-hüquqi hərəkət, insanın ictimai təhlükəli, hüquqazidd, iradi və fəal davranışdır.

İctimai təhlükəli əməlin ikinci forması özünü cinayətkar hərəkətsizlikdə büruzə verir. Hərəkətsizlik davranışın passiv formasıdır. Hərəkətsizlik ictimai təhlükəli və hüquqazidd, dərk edilmiş və iradi olmalıdır. Lakin hərəkətsizliyi konkret cinayətin obyektiv cəhətinin əlaməti kimi qəbul etmək üçün bunlar kifayət deyil.

Hərəkət kimi, cinayətkar hərəkətsizlik də insan davranışının ictimai təhlükəli forması olub, konkret hüquqi əlamətlərlə xarakterizə olunur və analogi sosial xüsusiyyətlərə malikdir.

Cinayətkar hərəkət və hərəkətsizlik oxşar anlayışlar olmasına və ictimai təhlükəli əməlin formaları olmasına baxmayaraq, onların fiziki təbiəti müxtəlifdir.

Hərəkətsizlik - davranışın neqativ formasıdır



və bu baxımdan onlar bir-birinə əks hərəkətlərdir. Cinayətkar hərəkətsizlik zamanı şəxsin davranışı ondan ibarətdir ki, o, ictimai münasibətlərin qorunması və saxlanması üçün lazım olan hərəkəti etmir. Cinayətkar hərəkətsizlik konkret zaman, məkan və şərait daxilində ictimai təhlükəli davranış aktı olub, şəxsin etməli olduğu və edə biləcəyi hərəkəti etməməsindən ibarətdir.

Hərəkətsizlik edən şəxs hər hansı bir maddi dəyərləri pozmur və ya məhv etmir, lakin onun passiv davranışı nəinki cəmiyyətə heç bir xeyir gətirmir, həm də təbii qüvvələrin dağıdıcı işi üçün lazımı şərait yaradır.

Cinayətkar hərəkətsizliyin ictimai təhlükəliliyi bundadır. Beləliklə də, təkcə ictimai münasibətlərin pozan aktiv hərəkətlər deyil, eləcə də bir sıra hallarda müəyyən funksiyaları yerinə yetirməyən hərəkətsizlik də ictimai təhlükəli olur.

Hərəkətsizlik yalnız o zaman cinayət hesab oluna bilər ki, şəxs həmin şəraitdə tələb olunan hərəkəti etmək imkanına malik olsun. Təkcə hərəkətsizlik faktını müəyyən etmək kifayət deyil. Göstəriləndiyi kimi, şəxsin davranışı onun idrak və iradəsinin ifadəsi olmalıdır. Əgər şəxs obyektiv şərtlər nəticəsində tələb olunan hərəkəti etmək imkanına malik deyildirsə, bu zaman onun hərəkətsizliyi, müdaxilə etməməsi şəxsin iradəsinin ifadəsi deyil, qarşısızalmaz qüvvələrin təzahürüdür. Bu halda cinayət məsuliyyəti cinayət tərkibinin mövcud olmadığına görə istisna olunur.

Kriminal hərəkətsizlik cinayət hüquq normalarında iki formada müəyyən edilir: 1) müəyyən hərəkətsizliyin göstərilməsi birbaşa kriminal əməl kimi elan edilir. Məsələn, cinayət haqqında xəbər verməmək, 2) hərəkətsizliyin kriminallığı ictimai-təhlükəli nəticənin baş verməsindən asılı olur.

Cinayət hüquq ədəbiyyatında hərəkətsizliyin birinci formasına onun «təmiz», ikinci formasına isə hərəkətsizliyin «qarışıq» forması adı verilmişdir (2, s.163).

Cinayətkar hərəkətsizliyin başlanğıc anı üç şərtin mövcud olduğu an hesab olunur: a) şəxsin konkret hərəkəti etmək vəzifəsinin olması; b) onu həmin şəraitdə törətmək imkanının olması; c) həmin şəxs tərəfindən tələb olunan hərəkətin

edilməməsi. Vacibdir ki, müvafiq şəraitdə şəxsin hərəkətsizliyi hüquqazidd və ictimai təhlükəli olsun.

Hərəkət etmək öhdəçiliyi aşağıda göstərilən şəraitlərdə yarana bilər:

1) qanunun və ya qanun qüvvəli aktların birbaşa göstərişi.

2) müqavilə üzrə öhdəliklər.

3) şəxsin vəzifəsi və yaxud peşə fəaliyyəti ilə bağlı öhdəçilik.

4) müəyyən hərəkəti etmək vəzifəsi şəxsin konkret hərəkətləri nəticəsində yarana bilər.

Şəxsin müəyyən hərəkəti etmək vəzifəsinin olduğu müəyyənləşdirildikdən sonra, onun belə hərəkəti etmək üçün real imkanının olması da araşdırılmalıdır. Cinayət-hüquqi hərəkət kimi, hərəkətsizlik də yalnız şəxsin iradəsi ilə olduqda cinayət hüquqi xarakter daşıyır. Qeyri-iradi passiv davranış cinayət məsuliyyətinə səbəb olmur. Buna görə də, hərəkətdə olduğu kimi, hərəkətsizlikdə də cinayət məsuliyyəti, əgər o, qarşısı alına bilməyən fiziki məcburet nəticəsində törədilmişsə, yaranmır. Məsələn, mühafizəçi oğurluq zamanı cinayətkarların onun əl-qolunu bağlamasına görə müqavimət göstərmək, yaxud köməyə çağırmaq imkanından məhrum olmuşsa, ona etibar edilmiş əmlakı qoruya bilmədiyi üçün məsuliyyət daşımır. Hərəkətsizliyin psixi məcburiyyət təsiri altında törədilməsi cəza təyini zamanı yüngülləşdirici hal kimi nəzərə alınır (CM, mad.59.1.6.).

Qarşısızalmaz təbiət qüvvələrinin təsiri altında törədilən insanın passiv davranışı da cinayət-hüquqi xarakter daşımır. Qarşısızalmaz qüvvələr dedikdə, obyektiv faktorların elə təsiri başa düşülür ki, hansı ki, bu zaman insan hərəkət etmək imkanından məhrum olur (məs., təbiət hadisəsi, heyvanların müdaxiləsi, xəstəlik). Qarşısızalmaz qüvvə ona görə cinayət məsuliyyətini istisna edir ki, bu halda şəxs müəyyən hərəkəti etmək vəzifəsinə yerinə yetirməyə maneçilik törədən amilləri aradan qaldıra bilmir. Məsələn, həkimin özünün ağır xəstə olmasına görə və ya çay daşdığından yol bağlandığı üçün xəstəyə köməyə gələ bilməməsi cinayət hesab oluna bilməz.

Lakin qarşısızalmaz qüvvələrin anlayışı dəyişməz deyil. Bu məsələnin konkret həlli müəy-



yən vəziyyətlərdə şəxsə qarşı irəli sürülən tələblərdən, vəzifələrin dairəsindən asılıdır. Məsələn, yanğın adi vətəndaş üçün qarşısıalınmaz qüvvədir, buna görə də onu yanan evdə qalan hər hansı bir şəxsi xilas etməməyə görə məsuliyyətə cəlb etmək olmaz. Ancaq yanğınsöndürən üçün bu vəziyyət cinayət məsuliyyətini istisna etmir.

Çox vaxt tələb olunanı yerinə yetirməmək imkanının olmaması obyektiv səbəblərdən yaranır. Lakin subyektiv səbəblər də ola bilər: vəzifəli şəxsin təcrübəsizliyi, lazımi biliklərin olmaması, sağlamlığın imkan verməməsi və s.

Subyektiv səbəblərdən tələb edilən hərəkəti etmək imkanının olmaması adətən şəxsin öz davranışının ictimai təhlükəli nəticələrini qabaqcadan görmək imkanının olmaması ilə üst-üstə düşür.

Tələb edilən hərəkəti etmək imkanının olması cinayətkar hərəkətsizliyin vacib əlaməti sayılır. Lakin belə bir sual yaranır: bu, yalnız hərəkətsizliyin əlamətidir, yoxsa bu tələb cinayətkar hərəkətə də aid edilməlidir (cinayətkar hərəkətdən çəkinmək imkanının olması)?

Əks davranış (cinayətkar hərəkətsizlik zamanı faydalı hərəkət etmək imkanı və cinayətkar hərəkətdən çəkinmək imkanı) istənilən cinayət əməlinə görə cinayət məsuliyyətinin yaranması üçün ümumi şərtədir. Bu, yalnız şəxsin iradəsi, davranış sərbəstliyi olan əmələ görə məsuliyyət prinsipindən irəli gəlir. Burada hərəkət və hərəkətsizlik arasında fərq ondan ibarətdir ki, cinayətkar hərəkətə əks hərəkət, yəni ondan çəkinmə imkanı həmişə olur. Bu zaman şəxsdən yalnız bir şey tələb olunur: heç bir cinayətkar əməl törətməmək. Onun üzərinə aktiv davranışla bağlı vəzifə qoyulmur.

Cinayət qanununun Xüsusi hissəsinin bir sıra maddələrinin dispozisiyası lazımi hərəkətlərin edilməsi imkanını birbaşa nəzərdə tutur. Bu zaman «kömək göstərmək imkanı olduğu halda»

(CM-in 143-cü maddəsi) və s. ifadələrdən istifadə olunur, eləcə də üzrlü səbəbin olmaması ilə bağlı göstərişlər də nəzərdə tutulur (CM-in 333.1, 333.2-ci və s. maddələri). Lakin bu cür göstərişlər olmayan maddələrdə də ictimai faydalı hərəkətin törədilmə imkanı cinayətkar hərəkətsizliyə görə məsuliyyətin yaranmasının vacib şərti kimi nəzərdə tutulur.

Beləliklə, ictimai təhlükəli əməl və onun formaları ilə bağlı fikirlərimizi yekunlaşdıraraq deyə bilərik ki, Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi reallaşdırılması şəxsiyyət, cəmiyyət və ya dövlət üçün təhlükə yarada bilən insanın ideya və fikirlərini deyil, məhz cinayət hüquq normalarını pozan ictimai təhlükəli əməlləri cinayət hesab edir. Cinayət işinin istintaqı və məhkəmə baxışı zamanı ilk növbədə cinayətin obyektiv tərəfi, yəni, ilk növbədə ictimai təhlükəli və hüquqazidd əməl (hərəkət və ya hərəkətsizlik), onun əsasında isə subyektiv cəhət, yəni şəxsin törətdiyi əmələ psixi münasibəti müəyyənləşdirilir. Obyektiv cəhətin əlamətləri olmadan cinayətin subyektiv cəhəti barədə məsələ yaranmır.

Cinayət hüququnda əməl dedikdə, bu, insanın şüurlu surətdə və iradəvi olaraq ictimai təhlükəli hərəkət və hərəkətsizlik formasında törətdiyi, hüquqazidd, ictimai təhlükəli nəticə doğuran və yaxud belə nəticəni doğurmaq imkanına malik olan davranışı başa düşülür.

Hüquqazidd davranış isə mövcud ictimai münasibətlərə zidd olur, vətəndaşların, cəmiyyətin hüquq və mənafelərinə zərər vurur və ya zərər vurmaq təhlükəsi yaradır, cəmiyyətin inkişafına mane olur.

Bu baxımdan, hüquq normalarında nəzərdə tutulan və ya onlardan irəli gələn hüquqi hərəkətlərdən fərqli olaraq, hüquqazidd hərəkətlər qüvvədə olan hüquq normalarında dəqiq nəzərdə tutulmalıdır.

**İstifadə olunan ədəbiyyat:**

1. Ağayev İ. Cınayət tərkibi. Dərs vəsaiti. Bakı: Təhsil, 2005, 496 s.
2. Səməndərov F.Y. Cınayət hüququ. Ümumi hissə. Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı: Hüquq Yayın Evi, 2017, 720 s.
3. Козаченко. И.Я., Незнамова З.А. Учебник. Уголовное право. Общая часть. М.: Норма-Инфра,1999, 539 с.
4. Кудрявцев В.Н. Объективная сторона преступления. Монография М.: 1960, 244 с.
5. Назарова Кямаля. Уголовное право Азербайджанской Республики. Общая часть. Учебник. Баку: Элм и тахсил, 2015, 908 с.
6. Церетели Т.В. Причинная связь в уголовном праве. Тбилиси,1957, 274 с.

Сакинаханым Рзаева

*и.о.доцента кафедры уголовного права
и криминологии, доктор философии по праву*

ОБ ОБЩЕСТВЕННО-ОПАСНОМ ДЕЯНИИ И ЕГО ФОРМАХ**РЕЗЮМЕ**

Общественно-опасное деяние (действие или бездействие) - это основной признак объективной стороны преступления.

Деяние (действие или бездействие) может признаваться общественно-опасным только в том случае, если оно выражается либо в реальном причинении вреда, либо в в создании возможности его причинения.

Sakikhanim Rzayeva

*Associate professor of Criminal Law and
Criminology, Phd in Law*

ABOUT THE SOCIALLY DANGEROUS ACT AND ITS FORMS**SUMMARY**

A socially dangerous act (action and inaction) is the main sign of the objective aspect of the crime

The act(action and inaction) at that time is socially dangerous,so that it is conscious and committed as a will and to damage to the law-protected public relations or threaten to damage it.

**ШАХИН ШУКЮРОВ**

Доцент кафедры «Административной деятельности ОВД»
Академии Полиции МВД Азербайджанской Республики, полковник
полиции, доктор философии по праву, представитель МВД
Азербайджанской Республики в НКС при СМВД.
e-mail: shahin1967@mail.ru
УДК 342.7

КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ БОРЬБЫ С НАРКОМАНИЕЙ

Açar sözlər: narkomaniya, narkotik maddələr, narkotik asılılıq, narkotik vasitələr, narkoman.

Ключевые слова: наркомания, наркотические средства, наркоман, борьба с наркоманией, проблема наркомании.

Keywords: drug addiction, narcotic substances, drug addicted, the fight against drugs, the problem of drug addiction.

В научной статье рассматривается понятие, проблема и опасность наркомании. Автором уделяется внимание правовым основам борьбы с наркоманией. Раскрываются разновидности правовых основ, содержание некоторых из них. Указывается роль и значение правовых основ, а также законодательство ряда государств-участников СНГ в этой области.

В заключение научной статьи, автором разрабатываются, и выдвигается ряд предложений, по совершенствованию борьбы с наркоманией.

Проблема наркомании – одна из наиболее острых проблем, вызывающих большую тревогу во всем мире, поскольку данное явление представляет непосредственную и реальную угрозу здоровью не только отдельной личности, но и нации в целом, правопорядку и безопасности государства.

В настоящее время нет ни одного государства, которое бы не осознавало опасность и пагубные последствия для человечества незаконного оборота наркотических средств. Государства делают все возможное, чтобы пре-

дотворить производство, использование и продажу наркотиков, поскольку это все представляет огромную опасность для общества.

Наркомания - болезненное влечение или пристрастие к наркотическим веществам, употребляемым различными способами (глотание, вдыхание, внутривенная инъекция) с целью добиться одурманивающего состояния или снять боль. Наркомания (от греч. narke – оцепенение и mania – безумие, восторженность) – в медицине болезнь, характеризующаяся патологическим влечением к наркотикам, приводящим к тяжелым нарушениям функций организма; в психологии – потребность употреблении какого-либо лекарственного средства или химических веществ для избежания дискомфорта, возникающего при прекращении употребления, т.е. зависимость от химических веществ; в социологии – вид отклоняющегося поведения [5].

Развитие правовых основ в области противодействия наркомании является приоритетным для законодательных органов государств. Хотелось бы рассмотреть данный вопрос в пределах законодательства государств-участников СНГ.

Законодательство Азербайджанской Республики по борьбе с наркоманией основывается на «Государственной программе Азербайджанской Республики по борьбе с незаконным оборотом наркотических средств, психотропных веществ и их прекурсоров и распространением наркомании на 2013-2018 годы» утвержденных распоряжением Президента Азербайджанской Республики от 24 июня



2013 года № 2966 и других соответствующих законодательных актах Азербайджанской Республики [2].

Развитие и реформирование государственного строительства, политической, экономической, социальной и других областей после обретения независимости Азербайджанской Республики сделало необходимым объединение усилий общества, государства и неправительственных организаций, расширение международных связей и ведение комплексной борьбы в решение проблем борьбы с наркоманией и незаконным оборотом наркотических средств, психотропных веществ и их прекурсоров.

Наркомания и незаконный оборот наркотиков в настоящее время является одной из основных проблем, беспокоящих весь мир. Данная проблема является обстоятельством, способствующим росту преступности, наносит огромный вред моральным и нравственным ценностям общества, социально-экономическому развитию, создает угрозу жизни и здоровью людей. Все государства непрестанно ведут работу по совершенствованию методов борьбы с незаконным оборотом наркотиков и лечению наркомании.

Создана, усовершенствована и приведена в соответствие с международными стандартами правовая база по регулированию борьбы с наркоманией и незаконным оборотом наркотических средств, психотропных веществ и их прекурсоров. Приняты Законы Азербайджанской Республики от 1 декабря 1998 года «О присоединении к Единой Конвенции ООН о наркотических средствах» от 1961 года № 550-ИГ и «О присоединении к Конвенции ООН о психотропных средствах» от 1971 года № 549-ИГ. Также был принят Закон Азербайджанской Республики от 28 июня 2005 года №959-ІІQ «Об обороте наркотических средств, психотропных веществ и их прекурсоров», который регулирует общественные отношения, возникающие в связи с оборотом наркотических средств, психотропных веществ и их прекурсоров, определяет права и

обязанности государственных органов, физических и юридических лиц.

Хотелось бы отметить о «Кодексе Азербайджанской Республики об административных проступках», утвержденном Законом Азербайджанской Республики от 29 декабря 2015 года №96-VQ, который основывается на принципах уважения прав и свобод человека и гражданина, законности, равенства перед законом, презумпции невиновности и справедливости.

«Кодекс Азербайджанской Республики об административных проступках», включает 22-ую главу об административных проступках, связанных с незаконным оборотом наркотических средств и психотропных веществ. Названная глава кодекса рассматривает такие административные проступки, как: незаконное потребление наркотических средств, психотропных веществ, изготовление, приобретение, хранение, перевозка или отправка не в целях сбыта в количестве, необходимом для личного потребления (ст.206); уклонение от медицинского обследования, проводимого с целью выявления случаев потребления или перевозки наркотических средств, психотропных веществ, а также состояния опьянения, возникшего в результате такого потребления (ст.207); незаконное культивирование растений, содержащих наркотические вещества, в небольшом количестве (ст.208); неосуществление мер по уничтожению диких растений, содержащих наркотические вещества (ст.209) [3].

Необходимо указать, об «Уголовном кодексе Азербайджанской Республики», утвержденном Законом Азербайджанской Республики от 30 декабря 1999 года № 787-ІQ. Уголовный кодекс Азербайджанской Республики основывается на Конституции Азербайджанской Республики и общепризнанных принципах и нормах международного права, а также на принципах законности, равенства перед законом, ответственности за вину, справедливости и гуманизма. Кодекс включает 26-главу о преступлениях, связанные с незаконным оборотом наркотических средств и психотропных веществ. Глава уголовного



кодекса раскрывает такие преступления, как: незаконное изготовление, производство, приобретение, хранение, перевозка, пересылка либо сбыт наркотических средств, психотропных веществ или их прекурсоров (ст.234); хищение либо вымогательство наркотических средств, психотропных веществ или их прекурсоров (ст.235); склонение к потреблению наркотических средств или психотропных веществ (ст.236); незаконное культивирование растений, содержащих наркотические вещества (ст.237); организация либо содержание притонов для потребления наркотических средств или психотропных веществ (ст.238); незаконная выдача либо подделка рецептов, дающих право на получение наркотических средств или психотропных веществ (ст.239); незаконный оборот сильнодействующих или ядовитых веществ в целях сбыта (ст.240); легализация денежных средств или другого имущества, приобретенных от незаконного оборота наркотических средств или психотропных веществ (ст.241) [8].

С целью исполнения подпункта 4.2.6. плана мероприятий по осуществлению «Государственной программы Азербайджанской Республики по борьбе с незаконным оборотом наркотических средств, психотропных веществ и их прекурсоров и распространением наркомании на 2013-2018 годы», Кабинет Министров Азербайджанской Республики принял постановление № 54 от 3 марта 2015 года о «Правилах осуществления превентивных мер по отношению лиц, привлеченных к ответственности за незаконный оборот наркотических средств, психотропных веществ и их прекурсоров».

Превентивные меры включают ряд мероприятий по отношению к лицам, привлеченным к ответственности за незаконный оборот наркотических средств, психотропных веществ и их прекурсоров, которые отражаются во 2-ой статье правил утвержденных Постановлением Кабинета Министров 38 № 54 от 3 марта 2015 года.

Превентивные меры по отношению к лицам, привлеченным к ответственности за незаконный оборот наркотических средств, психотропных веществ и их прекурсоров включают (ст. 2):

1. проведение просветительских и профилактических работ по направлению воспитания, регистрации лиц в органах полиции освобожденных с мест заключения;

2. проведение оперативно-профилактических мероприятий с лицами больных наркоманией, ранее привлеченных к административной и уголовной ответственности за это деяние.

3. предотвращение новых административных проступков и преступлений, совершенных со стороны лиц больных наркоманией и привлеченных к ответственности за это деяние и ряд других мероприятий [4].

На основе Указа Президента Азербайджанской Республики от 26 августа 1996 года «О мерах противодействия наркомании и незаконному обороту наркотических веществ», с целью взаимодействия деятельности государственных органов и общественных объединений была создана «Государственная Комиссия по борьбе с наркоманией и незаконным оборотом наркотических веществ», которая также определила основы государственного

1.1. Выписка из таблицы зарегистрированных преступлений в Азербайджанской Республике за 2010 год.

Преступления	зарегистрировано	раскрыто	Не раскрыто	Процент раскрываемости
Связанные с наркотическими веществами	3161	2837	246	92.0



**1.2. Выписка из таблицы зарегистрированных преступлений
в Азербайджанской Республике за 2011 год.**

Преступления	зарегистрировано	раскрыто	Не раскрыто	Процент раскрываемости
Связанные с наркотическими веществами	2771	2545	232	91.6

**1.3. Выписка из таблицы зарегистрированных преступлений
в Азербайджанской Республике за 2012 год.**

Преступления	зарегистрировано	раскрыто	Не раскрыто	Процент раскрываемости
Связанные с наркотическими веществами	2559	2390	236	91.0

**1.4. Выписка из таблицы зарегистрированных преступлений
в Азербайджанской Республике за 2013 год.**

Преступления	зарегистрировано	раскрыто	Не раскрыто	Процент раскрываемости
Связанные с наркотическими веществами	2771	2545	232	91.6

**1.5. Выписка из таблицы зарегистрированных преступлений
в Азербайджанской Республике за 2014 год.**

Преступления	зарегистрировано	раскрыто	Не раскрыто	Процент раскрываемости
Связанные с наркотическими веществами	3228	2792	310	90.0

**1.6. Выписка из таблицы зарегистрированных преступлений
в Азербайджанской Республике за 2015 год.**

Преступления	зарегистрировано	раскрыто	Не раскрыто	Процент раскрываемости
Связанные с наркотическими веществами	3156	2830	338	89.3

**1.7. Выписка из таблицы зарегистрированных преступлений
в Азербайджанской Республике за 2016 год.**

Преступления	зарегистрировано	раскрыто	Не раскрыто	Процент раскрываемости
Связанные с наркотическими веществами	3389	2836	327	89.7



1.8. Выписка из таблицы зарегистрированных преступлений в Азербайджанской Республике за 2017 год.

Преступления	зарегистрировано	раскрыто	Не раскрыто	Процент раскрываемости
Связанные с наркотическими веществами	2899	2746	296	90.3

стратегического курса по борьбе с наркомагией и незаконным оборотом наркотических веществ.

На основе Бюллетени Главного Оперативного и Статистико-Информационного Управления МВД Азербайджанской Республики источником, хотелось бы привести ряд статистических данных преступлений связанных с наркотическими веществами.

Выписки из таблиц зарегистрированных преступлений в Азербайджанской Республике за 2010-2017 годы.

Наркомания - не болезнь в обычном смысле этого слова. Наркомания — тотальное поражение личности, к тому же сопровождающееся осложнениями со стороны физического здоровья. Наркомания — это био-психо-социо-духовная болезнь [6].

С целью обеспечения конституционных прав и принципов Республики Беларусь и создания условий для безопасного развития детей и молодежи, пресечения распространения наркомании как угрозы для демографии и здоровья нации, обеспечения безопасности общества и государства был принят Декрет Президента Республики Беларусь «О неотложных мерах по противодействию незаконному обороту наркотиков» от 28 декабря 2014 года № 6 [9].

Декрет Президента Республики Беларусь «О неотложных мерах по противодействию незаконному обороту наркотиков» своим содержанием определил ряд постановлений, среди которых уполномочил Министерство внутренних дел на осуществление координации деятельности государственных органов (организаций) в сфере противодействия незаконному обороту наркотиков. Для осуществления данного направления на Мини-

стерство внутренних дел был возложен ряд конкретных задач, среди которых были определены: участие в разработке и реализации государственной политики в сфере противодействия незаконному обороту наркотиков; определение основных направлений совершенствования деятельности в сфере противодействия незаконному обороту наркотиков; обобщение практики применения законодательства в сфере противодействия незаконному обороту наркотиков и ряд других задач.

В Декрете Президента Республики Беларусь «О неотложных мерах по противодействию незаконному обороту наркотиков» для достижения целей был сформирован ряд терминов и определений, такие как: наркотики; поставщик интернет-услуг; базовая структура; аналоги наркотических средств, психотропных веществ; владелец информационного ресурса, размещенного в глобальной компьютерной сети Интернет и другие.

Содержание Декрета Президента Республики Беларусь «О неотложных мерах по противодействию незаконному обороту наркотиков» установило ряд санкций за противоправные действия. Нормативно-правовой акт определил обязательства перед уполномоченными субъектами, такими как: следователями Следственного комитета, юридическими лицами, индивидуальными предпринимателями которые организуют проведение дискотеки; владельцами Интернет-ресурсов; поставщиками интернет-услуг и другими лицами. Декрет предоставляет право составления протоколов об административных правонарушениях уполномоченным должностным лицам органов внутренних дел и органов государственной безопасности, а также рассмотрения дел об административных правонару-



шениях органам внутренних дел и районному (городскому) суду.

Декретом определяется указание о создании в Республике Беларусь с 1 марта 2015 г. Единой системы учета лиц, потребляющих наркотические средства, психотропные вещества, их аналоги.

Борьба с незаконным оборотом наркотических средств и злоупотребление ими является актуальной темой на сегодняшний день, поскольку незаконный оборот наркотиков становится одной из наиболее серьезных угроз для безопасности государств, оказывает разрушительное воздействие на развитие мирового сообщества, стимулирует рост преступности, коррупции, насилия.

«Закон об обороте наркотических психотропных веществ и прекурсоров» Республики Молдова № 382 от 06.05.1999 года определяет государственную политику по вопросам оборота наркотических, психотропных веществ и прекурсоров и принят в целях охраны здоровья человека и обеспечения социальной и государственной безопасности.

В «Законе об обороте наркотических психотропных веществ и прекурсоров» Республики Молдова уделяется особое внимание понятиям и терминам, которые используются с точки зрения актуальности и с целью раскрытия содержания нормативного правового акта. Среди них мы наблюдаем, такие как: наркотики, наркотические (одурманивающие) вещества (психотропные вещества, препарат, прекурсор, оборот наркотических, психотропных веществ и прекурсоров, аналог наркотического или психотропного вещества (аналог), этноботанические средства, классифицированное вещество, неклассифицированное вещество, введение на рынок, оператор, пользователь, натуральный продукт, лечебные цели, научные цели, цели экспертизы и другие определения. [10]

Наркомания - одно из проявлений наркотической зависимости, когда с целью достижения наркотического, т. е. одуряющего, эффекта (недаром слово «дурь» на жаргоне

означает наркотик) используют наркотические средства [7].

С целью усиления борьбы с наркоманией руководство Российской Федерации определило Стратегию государственной антинаркотической политики Российской Федерации до 2020 года, утвержденную Указом Президента РФ от 9 июня 2010 года N 690.

Генеральной целью государственной антинаркотической политики, как исходит из содержания Стратегии, является существенное сокращение незаконного распространения и немедицинского потребления наркотиков, масштабов негативных последствий их незаконного оборота для жизни и здоровья граждан, государственной и общественной безопасности.

Целями Стратегии являются пресечение незаконного распространения наркотиков и их прекурсоров на территории Российской Федерации, снижение немедицинского потребления наркотиков.

Основными задачами Стратегии государственной антинаркотической политики Российской Федерации до 2020 года утвержденной Указом Президента РФ от 9 июня 2010 г. N 690, являются: разработка и внедрение государственной системы мониторинга наркоситуации в Российской Федерации; создание и реализация общегосударственного комплекса мер по пресечению незаконного распространения наркотиков и их прекурсоров на территории Российской Федерации; создание эффективной системы защиты территории Российской Федерации от незаконного перемещения наркотиков и их прекурсоров через государственную границу Российской Федерации; обеспечение надежного государственного контроля за легальным оборотом наркотиков и их прекурсоров и ряд других задач. [11]

Законодательство Российской Федерации о наркотических средствах, психотропных веществах и об их прекурсорах состоит из Федерального Закона РФ «О наркотических средствах и психотропных веществах от 08



января 1998 года № 3-ФЗ», других федеральных законов и принимаемых в соответствии с ними иных нормативных правовых актов Российской Федерации. Федеральный закон РФ «О наркотических средствах и психотропных веществах от 08 января 1998 года № 3-ФЗ», устанавливает правовые основы государственной политики в сфере оборота наркотических средств, психотропных веществ и их прекурсоров, а также в области противодействия их незаконному обороту в целях охраны здоровья граждан, государственной и общественной безопасности.

Федеральный закон РФ «О наркотических средствах и психотропных веществах от 08 января 1998 года № 3-ФЗ» раскрывает государственную политику в сфере оборота наркотических средств, психотропных веществ и их прекурсоров, а также в области противодействия их незаконному обороту, которая направлена на установление строгого контроля за оборотом наркотических средств, психотропных веществ и их прекурсоров, раннее выявление незаконного потребления наркотических средств и психотропных веществ, постепенное сокращение числа больных наркоманией, сокращение количества правонарушений, связанных с незаконным оборотом наркотических средств, психотропных веществ и их прекурсоров. [12]

Закон рассматривает организацию профилактики незаконного потребления наркотических средств и психотропных веществ, наркомании, которую осуществляют федеральные органы исполнительной власти; органы государственной власти субъектов Российской Федерации.

В XX-XXI веке происходит широкое распространение наркотических средств во всем мире и в каждой конкретной стране. Это является болезнью современного общества, и побороться с ней довольно тяжело, не прилагая совместные усилия для борьбы.

Закон Республики Казахстан от 10 июля 1998 года №279-1 «О наркотических средствах, психотропных веществах и прекурсо-

рах и мерах противодействия их незаконному обороту и злоупотреблению ими (с из. и доп. по состоянию на 28.12.2016 г.)» в основном регулирует правовые и организационные основы государственной политики в сфере оборота наркотических средств, психотропных веществ, их аналогов и прекурсоров, а также устанавливает правовые меры противодействия их незаконному обороту в целях оказания наркологической помощи и охраны здоровья граждан, общественной, личной и государственной безопасности.

Пункт 21 ст.1 Закона Республики Казахстана от 10 июля 1998 года №279-1 «О наркотических средствах, психотропных веществах и прекурсорах и мерах противодействия их незаконному обороту и злоупотреблению ими (с из. и доп. по состоянию на 28.12.2016 г.)» представляет понятие «культивирование растений, содержащих наркотические средства» в содержание которого включены: посев и выращивание опийного мака и конопли (каннабиса) других наркотикосодержащих растений, включенных в Список наркотических средств, психотропных веществ и прекурсоров. [13]

Закон Кыргызской Республики от 22 мая 1998 года № 66 «О наркотических средствах, психотропных веществах и прекурсорах» регулирует общественные и правовые отношения в сфере оборота наркотических средств, психотропных веществ и прекурсоров, устанавливает ответственность и ряд мер, направленных против их незаконного оборота и злоупотребления ими. Закон Кыргызской Республики раскрывает термины и понятия в области борьбы с наркоманией, среди которых указаны понятия, которые не встречаются в других законах участников СНГ в этой сфере, такие как: международная квота на наркотические средства и психотропные вещества; распределение наркотических средств, психотропных веществ; медицинское освидетельствование; медицинское обследование; посредники и другие определения. [14]

В области противодействия и борьбы с наркоманией немаловажную роль играет



Антинаркотическая Программа Правительства Кыргызской Республики утвержденная постановлением Правительства Кыргызской Республики от 27 января 2014 года № 54.

Антинаркотическая Программа Правительства Кыргызской Республики включает актуальные статьи, такие как: 1. Анализ наркоситуации в Кыргызской Республике; 2. Анализ ответных мер; 3. Проблемы, требующие решения; 4. Антинаркотическая программа Правительства Кыргызской Республики; 5. Реализация Программы и контроль и другие статьи.

1. Анализ наркоситуации в Кыргызской Республике рассматривает краткую историю вопроса (1.1.); современную ситуацию (1.2.)

2. Организует анализ ответных мер 2.1. Общие сведения 2.2. Сокращение предложения незаконных наркотических средств и психотропных веществ

2.3. Сокращение спроса на незаконные наркотики, который в свое время включает: первичную, вторичную и третичную профилактику.

Антинаркотическая программа Правительства Кыргызской Республики направлена на:

- снижение уровня наркозависимости населения и связанные с ней негативные последствия;

- мобилизацию и координацию антинаркотической деятельности государственных органов, органов местного самоуправления и гражданского общества и на ряд других мероприятий.[15]

Закон Республики Туркменистан “О наркотических средствах, психотропных веществах, прекурсорах и противодействии их незаконному обороту” от 31 января 2018 года определяет правовые основы государственной политики в сфере контроля за оборотом наркотических средств, психотропных веществ, прекурсоров и устанавливает нормы противодействия их незаконному обороту в целях охраны здоровья граждан, государственной и общественной безопасности.

Законодательство Туркменистана о нар-

котических средствах, психотропных веществах, прекурсорах и противодействии их незаконному обороту основывается на Конституции Туркменистана, состоит из Закона Республики Туркменистан “О наркотических средствах, психотропных веществах, прекурсорах и противодействии их незаконному обороту” от 31 января 2018 года и иных нормативных правовых актов Туркменистана, регулирующих отношения в сфере оборота наркотических средств, психотропных веществ и прекурсоров.[16]

Законодательство Республики Узбекистан о наркотических средствах, психотропных веществах и прекурсорах состоит из Закона Республики Узбекистан «О наркотических средствах, психотропных веществах» от 19 августа 1999 года № 813-I и других актов законодательства. Закон Республики Узбекистан «О наркотических средствах, психотропных веществах» от 19 августа 1999 года № 813-I регулирует общественные отношения в сфере оборота наркотических средств, психотропных веществ и прекурсоров, который имеет целью противодействие их незаконному обороту, охрану здоровья граждан и обеспечение государственной безопасности. [17]

В Законе Республики Узбекистан «О наркотических средствах, психотропных веществах» от 19 августа 1999 года № 813-I не рассматривается понятие «культивирование» или «незаконная культивация растений, содержащих наркотические вещества».

В заключение научной статьи на тему «конституционно-правовые основы противодействия (борьбы и предупреждения) наркомании» хотелось бы особо отметить, что на современном этапе нормотворческая деятельность в области борьбы с наркоманией имеет свое глобальное, актуальное значение, на формирование которого оказывают влияние не только правовые, но и научные, организационные основы. Хотелось бы также выдвинуть ряд предложений по совершенствованию направлений в борьбе с наркоманией, в частности:



1) развитие и усовершенствование нормотворческой деятельности по противодействию новым наркотическим средствам, психоактивным, психотропным веществам;

2) усовершенствование норм по разработке совместных мероприятий правоохранительных органов по борьбе с наркоманией на внутригосударственном уровне;

3) формирование единого перечня новых наркотических средств, психоактивных, психотропных веществ;

4) усовершенствование, развитие внутригосударственных норм в области профилактики наркомании и уделение этому институту особое внимание;

5) создание условий интеграции внутригосударственных норм в международные правовые нормы;

б) развитие правовых основ по противодействию и предупреждению наркомании по отношению к каждой отдельной категории лиц, в основном по полу и по возрасту;

7) развитие тесных условий и предпосылок с международными организациями в области развития правовых основ по противодействию и предупреждению наркомании;

8) усовершенствование института информирования населения о результатах проведенной деятельности по противодействию и предупреждению наркомании;

9) расширение границ по проведению совместных мероприятий государственных органов, органов местного самоуправления и неправительственных организаций.

10) усиление института борьбы и профилактики с токсикоманией.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı

1. Бюллетень Главного Оперативного и Статистико-Информационного Управления МВД Азербайджанской Республики за 2010-2017 годы (динамика и структура преступности) (на азербайджанском языке). Издательство МВД Азербайджанской Республики, Баку-2018, 53 стр.
2. Государственная программа Азербайджанской Республики по борьбе с незаконным оборотом наркотических средств, психотропных веществ и их прекурсоров и распространением наркомании на 2013-2018 годы» утвержденных распоряжением Президента Азербайджанской Республики от 24 июня 2013 года № 2966. Баку, Издательство Ганун -2013. 12 стр.
3. «Кодекс Азербайджанской Республики об административных проступках», утвержденном Законом Азербайджанской Республики от 29 декабря 2015 года №96-VQ. Баку, Издательство Ганун-2016, 400 стр.
4. Постановление Кабинета Министров Азербайджанской Республики № 54 от 3 марта 2015 года о «Правилах осуществления превентивных мер по отношению лиц, привлеченных к ответственности за незаконный оборот наркотических средств, психотропных веществ и их прекурсоров». Баку, Издательство Ганун-2015, 14 стр.
5. <http://www.medkirov.ru/site/LSPA 2CD95> Министерство здравоохранения Кировской области Наркомания – что это?
6. <http://www.uvd-mo.gov.by/services/uniptl/un/narkomania> / СЛУЖБЫ / НАРКОКОНТРОЛЬ И ПРОТИВОДЕЙСТВИЕ ТОРГОВЛЕ ЛЮДЬМИ / НАРКОКОНТРОЛЬ / ЧТО ТАКОЕ НАРКОМАНИЯ.
7. <http://www.grandars.ru/college/medicina/narkotiki-i-obshchestvo.html> Наркотики и общество.
8. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30420353#pos=2742;-148 Уголовный кодекс Азербайджанской Республики (утвержден Законом Азербайджанской Республики от 30 декабря 1999 года № 787-IQ) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 31.05.2016 г.) Вступил в силу с 1 сентября 2000 года согласно Закону Азербайджанской Республики от 26 мая 2000 г. № 886-IQ.



9. http://president.gov.by/ru/official_documents_ru/view/dekret-10535 Декрет Президента Республики Беларусь «О неотложных мерах по противодействию незаконному обороту наркотиков» от 28 декабря 2014 года № 6.
10. http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=3491 «Закон об обороте наркотических психотропных веществ и прекурсоров» Республики Молдова № 382 от 06.05.1999 года.
11. <http://base.garant.ru/12176340/> Указ Президента РФ от 9 июня 2010 г. N 690 «Об утверждении Стратегии государственной антинаркотической политики Российской Федерации до 2020 года» (с изменениями и дополнениями).
12. <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=LAW&n=286895&fld=134&dst=1000000001,0&rnd=0.1199886863611146#07723270421291515> Федеральный Закон РФ «О наркотических средствах и психотропных веществах от 08 января 1998 года № 3.
13. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1009806 Закон Республики Казахстан от 10 июля 1998 года №279-1 «О наркотических средствах, психотропных веществах и прекурсорах и мерах противодействия их незаконному обороту и злоупотреблению ими (с из. и доп. по состоянию на 28.12.2016 г.)».
14. cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/74 Закон Кыргызской Республики от 22 мая 1998 года № 66 «О наркотических средствах, психотропных веществах и прекурсорах».
15. <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/96036> «Антинаркотическая программа Правительства Кыргызской Республики Утверждена постановлением Правительства Кыргызской Республики от 27 января 2014 года № 54.
16. <http://infoabad.com/zakonodatelstvo-turkmenistana/zakon-turkmenistana-o-narkoticheskikh-sredstvah-psihotropnyh-veschestvah-prekursorah-i-protivodeistvi-ih-nezakonomu-oborotu.html> Закон Туркменистана «О наркотических средствах, психотропных веществах, прекурсорах и противодействии их незаконному обороту» от 31 января 2018 года.
17. https://nrm.uz/contentf?doc=4345_zakon_respubliki_uzbekistan_ot_19_08_1999_g_n_813-i_o_narkoticheskikh_sredstvah_i_psihotropnyh_veshchestvah Закон Республики Узбекистан «О наркотических средствах, психотропных веществах» от 19 августа 1999 года № 813-I.

ŞAHİN ŞÜKÜROV

DİN-in Polis Akademiyası “DİO-nun inzibati fəaliyyəti” kafedrasının dosenti, polis polkovniki, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru. Müstəqil Dövlətlər Birliyi daxili işlər nazirləri Şurası nəzdində Elmi-məşvərət Şurasının Azərbaycan Respublikası DİN-in nümayəndəsi

NARKOMANİYAYA QARŞI MÜBARİZƏDƏ KONSTITUSİON-HÜQUQİ ƏSASLAR

XÜLASƏ

Elmi məqalədə müəllif tərəfindən, narkomaniya problemi, anlayışı və təhlükəsinə baxılır. Müəllif tərəfindən narkomaniyaya qarşı mübarizənin hüquqi əsaslarına diqqət ayrılır. Narkomaniyaya qarşı hüquqi əsasların müxtəlifliyi, bəzilərinin məzmununu elmi məqalədə açıqlanır. Hüquqi əsasların rolu və əhəmiyyəti, bu sahədə MDB-nin bəzi iştirakçı-dövlətlərin qanunvericiliyi qeyd olunur.

Elmi məqalənin nəticə hissəsində, müəllif tərəfindən narkomaniyaya qarşı mübarizənin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı təkliflər işlənilib təqdim olunur.

**SHAHİN SHUKUROV**

Associate Professor at the Department of Administrative Activities in Internal Affairs Bodies of the Police Academy of MIA of Azerbaijan Republic, Police Colonel, PhD of Law, representative of the MIA of Azerbaijan Republic in the Scientific Advisory Council at the Council of Interior Ministers of the CIS member countries.

CONSTITUTIONAL AND LEGAL BASES OF FIGHT AGAINST DRUG ADDICTION**SUMMARY**

The scientific article deals with the concept, problem and danger of drug addiction. The author pays attention to the legal framework of the fight against drug addiction. The variety of legal foundations, some contents of them are revealed. The role and importance of the legal basis, as well as the legislation of a number of CIS member states in this area are indicated.

In conclusion of the scientific article, a number of proposals for the improvement of the fight against drug addiction are developed and put forward by the author.



ASİF QƏDİROV

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının Hüquq kafedrasının dosenti, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru

asif.qadirov.71@mail.ru

UOT 342.7

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA CİNAYƏT TƏQİBİ ZAMANI ŞÜBHƏLİ VƏ TƏQSİRLƏNDİRİLƏN ŞƏXSİN KONSTITUSION HÜQUQLARININ TƏMİNATININ ƏSAS CƏHƏTLƏRİ

Açar sözlər: konstitusion-hüquqi əsaslar, təqsir, prinsip, cinayət mühakiməsi, təqsirləndirilən şəxs, şübhəli şəxs, təqsirsizlik prezumpsiyası

Ключевые слова: конституционно-правовые основы, вина, принцип, судебное разбирательство, обвиняемый, подозреваемый, презумпция невиновности

Key words: constitutional-legal foundations, innocence, principle, criminal process, accused, suspect, presumption of innocence

Hüquqi dövlət olan Azərbaycan Respublikasının əsas məqsədi insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarını təmin etməkdir. Qeyd edilən məqsəd Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında (maddə 12) təsbit olunmuşdur. Eyni zamanda müvafiq hüquqi təminat mexanizmini dəstəkləyən konstitusion-hüquqi prinsiplər cinayət-prosessual fəaliyyət zamanı ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsində mühüm rol oynayır.

Ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi zamanı qarşıya qoyulan məqsədə nail olmaq və səmərəli mühakiməni təmin etmək üçün bir sıra prinsiplərə əməl etmək zəruridir. Ümumiyyətlə, prinsip dedikdə, rəhbər idealar, əsas başlanğıclar başa düşülür. Hüquqi prinsiplərdə ifadə olunan bu və ya digər fikirlər öz əksini bilavasitə hüquq normalarında tapır. Hüquq normalarında əksini tapmayan, möhkəmləndirilməyən hallar hüquq prinsipləri sayıla bilməz, onlar ideyalar, elmi fikirlər hesab oluna bilər (6).

Hüququn prinsipləri hüquq normalarının hansı hüquq sahəsinə aid olmasında asılı olaraq 3 qrupa bölünürlər:

1. Hüququn ümumi prinsipləri;

2. Sahələrarası prinsiplər;

3. Sahəvi prinsiplər.

Hüququn ümumi prinsipləri dedikdə, xarakter etibarilə, bütün hüquq sahələrinə şamil edilən rəhbər ideyalar başa düşülür. Bu prinsiplər hüququn ən mühüm xüsusiyyətlərini özündə əks etdirərək, hüququn mahiyyəti xarakterizə edir. Həmin prinsiplərə misal olaraq:

- Hər kəsin qanun qarşısında bərabərliyi;
- Qanunçuluq;
- Sosial ədalət prinsipi;
- Demokratizm prinsipi və s.

Sahələrarası prinsiplər dedikdə, elə prinsiplər başa düşülür ki, həmin prinsiplər bir neçə hüquq sahəsinə aid olur. Məsələn, şəxsiyyətin toxunulmazlığı prinsipi həm mülki hüquq, həm də cinayət –prosessual hüquq üçün xarakterikdir.

Sahəvi prinsiplər dedikdə, yalnız hüququn konkret bir sahəsinə aid olan prinsiplər başa düşülür. Məsələn, mülki dövriyyə iştirakçılarının əmlak müstəqilliyi prinsipi sırf mülki hüquq üçün xarakterikdir. Bəzən hüquq ədəbiyyatlarında sahədaxili prinsiplər də fərqləndirilir. Həmin prinsiplər hər hansı bir hüquq sahəsinin konkret bir yarım sahəsinə və ya institutuna aid edilir. Məsələn, vəsiyyət azadlığı prinsipi mülki hüququn vərəsəlik adlanan yarım sahəsinə aid edilir.

Cinayət prosesinin prinsipləri dedikdə, cinayət prosesinin demokratik təbiətini, xarakterini, habelə onun vəzifələrini müəyyən edən hüquq normalarında möhkəmləndirilmiş əsas rəhbər müddəalar başa düşülür (3, s.92). Cinayət Prosesual Məcəlləsinin 9-cu maddəsində cinayət mühakimə icraatının əsas prinsipləri və şərtlərinin təyinatı aşağıdakı kimi qeyd olunmuşdur:



– cinayət təqibinin həyata keçirilməsinin əsasını təşkil edən qaydaları müəyyən edir;

– insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının qanunsuz məhdudlaşdırılması hallarından onun müdafiəsini təmin edir;

– hər bir cinayət təqibinin qanuniliyini və əsaslılığını müəyyən edir. (2)

Məcəllənin II fəslində cinayət mühakimə icraatının prinsipləri göstərilmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, bu prinsiplər bir biri ilə olduqca sıx bağlıdır. Birinin mövcud olması digərinin mövcudluğunu şərtləndirir. Hər bir prinsip isə öz növbəsində, qanunla nəzərdə tutulmuş hüquqların təminatçısıdır.

Cinayət mühakimə icraatının prinsiplərinin forması ilə əlaqədar hüquq ədəbiyyatlarında bir sıra fikir ayrılıqları mövcuddur. Bir sıra alimlər hesab edirlər ki, cinayət prosesinin prinsipləri dedikdə, yalnız qanunvericilikdə nəzərdə tutulan deyil, həmçinin cinayət mühakiməsinin həyata keçirilməsi zamanı rəhbər tutulmalı olan ideyalarda da cinayət prosesinin prinsiplərindən hesab edilə bilər. Lakin digər qrup alimlər isə hesab edirlər ki, cinayət prosesinin prinsipləri yalnız qanunvericilikdə nəzərdə tutulan prinsiplər ola bilər. Yəni, qanunla müəyyən edilməyən prinsip bu sferada meydan çıxan münasibətlərə tətbiq edilə bilməz. Hesab edirik ki, bu yanaşma, yəni prinsipin yalnız qanunda nəzərdə tutulması ideyası daha məqsədomüvafiq hesab edilə bilər. Çünki qanunla nəzərdə tutulmayan prinsipin tətbiqi qanunçuluq prinsipinin mahiyyətinə zidd olmaqla yanaşı, həmçinin cinayət təqibinin səmərəli həyat keçirilməsinə də maneə törədə bilər.

Cinayət mühakimə icraatının prinsiplərindən biri də təqsirsizlik prezumpsiyası prinsipidir. Yəni, ədalət mühakiməsinin prinsipi kimi təqsirsizlik prezumpsiyası, ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi zamanı nəzərə alınmalı olan rəhbər müddəalardır. Bu prinsip mahiyyəti etibarilə, sahələrarası prinsip kimi qiymətləndirilə bilər. Beləki, bu prinsipə həm cinayət prosesual hüquqda, həm də inzibati hüquqda rast gəlmək mümkündür. Beləki, İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 8-ci maddəsində qeyd olunmuşdur:

– Barəsində inzibati xəta haqqında iş üzrə icraat aparılan şəxsin təqsiri bu Məcəllədə nəzər-

də tutulmuş qaydada sübuta yetmədikdə və bu, inzibati xəta haqqında iş üzrə icraata baxmış hakim, səlahiyyətli orqanın (vəzifəli şəxsin) qüvvəyə minmiş qərarı ilə müəyyən edilmədikdə o, təqsirsiz hesab edilir.

– İnzibati məsuliyyətə cəlb olunmuş şəxs öz təqsirsizliyini sübut etməyə borclu deyildir.

– İnzibati məsuliyyətə cəlb olunan şəxsin təqsirli olması barəsində şübhələr onun xeyrinə həll edilir (4, m.8).

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 63-cü maddəsi “Təqsirsizlik prezumpsiyası” başlığı altında verilmişdir. Həmin maddədə qeyd olunur ki:

I. Hər kəsin təqsirsizlik prezumpsiyası hüququ vardır. Cinayətin törədilməsində təqsirləndirilən hər bir şəxs, onun təqsiri qanunla nəzərdə tutulan qaydada sübuta yetirilməyibsə və bu barədə məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş hökmü yoxdursa, təqsirsiz sayılır.

II. Şəxsin təqsirli olduğuna əsaslı şübhələr varsa, onun təqsirli bilinməsinə yol verilmir.

III. Cinayətin törədilməsində təqsirləndirilən şəxs özünün təqsirsizliyini sübuta yetirməyə borclu deyildir.

IV. Ədalət mühakiməsi həyata keçirilərkən qanunu pozmaqla əldə edilmiş sübutlardan istifadə olunə bilməz.

V. Məhkəmənin hökmü olmasa, kimsə cinayətdə təqsirli sayıla bilməz.

Yuxarıda qeyd olunan maddənin mətnində təqsirsizlik prezumpsiyasının mahiyyəti aydın şəkildə öz əksini tapmışdır. Bu prinsipin Konstitusiyada əksini tapması onun zəruriliyindən və konstitusiya bir prinsip olmasında irəli gəlir. Qeyd etmək lazımdır ki, bu prinsip ədalət mühakiməsinin ayrılmaz prinsipi olub, təqsiri olmayan şəxslərin məhrumiyətlərə məruz qalmasının qarşısının alınmasına xidmət edir. Cinayət Prosesual Məcəlləsində, qeyd olunan prinsipə aşağıdakı formada anlayış verilmişdir:

– Cinayətin törədilməsində təqsirləndirilən hər bir şəxs onun təqsiri bu Məcəllədə nəzərdə tutulmuş qaydada sübuta yetirilməyibsə və bu barədə qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmənin hökmü yoxdursa, təqsirsiz sayılır.

– Şəxsin təqsirli olduğuna əsaslı şübhələr varsa da onun təqsirli bilinməsinə yol verilmir.



Bu Məcəllənin müddəalarına uyğun surətdə müvafiq hüquqi prosedur daxilində ittihamın sübuta yetirilməsində aradan qaldırılması mümkün olmayan şübhələr təqsirləndirilən şəxsin (şübhəli şəxsin) xeyrinə həll edilir. Eyni ilə cinayət və cinayət-prosessual qanunlarının tətbiqində aradan qaldırılmamış şübhələr də onun xeyrinə həll olunmalıdır.

– Cinayət törədilməsində təqsirləndirilən şəxs özünün təqsirsiz olmasını sübuta yetirməyə borclu deyildir. İttihamı sübuta yetirmək, şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin müdafiəsi üçün irəli sürülən dəlilləri təkzib etmək vəzifəsi ittiham tərəfinin üzərinə düşür.

Yuxarıdan da görüldüyü kimi, bu anlayış Konstitusiyada təsbit edilmiş normanın əsasında formalaşdırılmış və prinsip etibarilə, eyni mənanı ifadə edir. Sadəcə, bu anlayışda Konstitusiyadakından fərqli olaraq, daha da detallara fikir verilməmiş və “şübhəli şəxs” anlayışı da qeyd olmuşdur. Bu da olduqca təbiidir, çünki qanunvericilik texnikası baxımından da, Konstitusiya yalnız ümumi müddəaları nəzərdə tutur, ayrı-ayrı sahələr üçün xarakterik olan normalar isə həmin sahələri tənzimləyən normativ hüquqi aktlarda detallı şəkildə təsbit olunmalıdır.

Qeyd olunan prinsipə ibtidai formada Qədim Yunanıstanda Afina və Spartada, həmçinin Roma İmperiyasında təqsirləndirilən şəxslərin mühakiməsi zamanı rast gəlmək olur. Daha təkamil formada isə XVIII əsrdə İngiltərədə və Fransada mövcud olmuşdur.

Təqsirsizlik presumpsiyası prinsipi, həmçinin beynəlxalq hüquqda, bir sıra beynəlxalq konvensiyalarda öz əksini tapmışdır:

- İnsan Hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamənin 11-ci maddəsində;
- İnsan Hüquqlarının və Əsas Azadlıqlarının Qorunması haqqında Avropa Konvensiyasının 6.2-ci maddəsində;
- Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın 14-cü maddəsində.

Yuxarıda adları çəkilən müqavilələrə Azərbaycan Respublikası da qoşulmuş, beləliklə bu sənədlərdə nəzərdə tutulan müddəalar Azərbaycan üçün də məcburi xarakter almışdır. Beləki, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında, Cinayət Prosesual Məcəlləsində, İnzibati Xəta-

lar Məcəlləsində qeyd olunan prinsip öz əksini tapmışdır.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 12-ci maddəsində deyilir:

“İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarına layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsi dövlətin ali məqsədidir”.

Beləliklə, dövlət hər bir vətəndaşının hüquq və azadlığını qorumağı özünə ən zəruri bir məqsəd olaraq müəyyən etmişdir. Bu vəzifə həmin şəxsin hansı statusda olmasından asılı olmayaraq hər bir halda realizə olunmalıdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, cinayət mühakimə icraatı çərçivəsində təqsirləndirilən şəxsin (şübhəli şəxsin) hüquqlarının müdafiəsinin təmin edilməsi üçün Cinayət Prosesual Məcəlləsində kifayət qədər geniş təminatlar vardır. Həmin prosesual hüquqlar bir sıra hüquq ədəbiyyatlarında iki qrupa bölünmüşdür:

- Konstitusion müdafiə hüququndan irəli gələn hüquqlar və prosesual təminatlar;
- Təqsirləndirilən şəxsin məhkəməyədək araşdırma zamanı şəxsi hüquqların və əmlak mənafeələrinin mühafizəsi ilə bağlı hüquqlar. (7)

Təqsirsizlik prezumpsiyası prinsipi mahiyyəti etibarilə, cinayət hüquq münasibətlərinin iştirakçısı olan, daha dəqiq desək cinayət hüquq münasibətlərində tərəf olan təqsirləndirilən şəxsə (şübhəli şəxsə) münasibətdə tətbiq olunan bir prinsip kimi görünsədə, bu prinsipin Konstitusiya səviyyəsində təsbit olunması və hər kəsə aid edilməsi, əslində olduqca məntiqli bir yanaşmadır. Beləki, hər bir şəxs potensial olaraq bütün hüquq münasibətlərinin iştirakçısı ola bilər. Qeyd olunan prinsipin Konstitusion prinsip kimi təsbiti onun mütləq və ayrılmaz xarakter almasına və ondan geri çəkilməyin mümkünsüzlüyünə işarət edir. Təqsirsizlik prezumpsiyası prinsipi təqsirləndirilən şəxsə, şübhəli şəxsə, həminin Cinayət Prosesual Məcəlləsinin 148-150-ci maddələrində müəyyən edilmiş qaydada tutulmuş şəxslərə aid edilir. Cinayət Prosesual Məcəlləsinə əsasən şübhəli şəxs dedikdə aşağıdakılar başa düşülür:

- ittiham elan olunması üçün barəsində tutulma haqqında qərar çıxarılmış şəxs;
- cinayət törətməkdə şübhələnildiyinə görə tutulmuş şəxs;



- haqqında həbs, girov və ya ev dustaqlığı istisna olmaqla, qətimkan tədbiri seçilməsi barədə qərar çıxarılmış şəxs.

Müstəntiqin, prokurorun və ya məhkəmənin təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb etmə barədə qərar çıxardığı fiziki şəxs təqsirləndirilən şəxs kimi tanınır (2).

Təqsirsizlik prezumpsiyası prinsipi şübhəli və təqsirləndirilən şəxsi sübut etmə yükündən də azad edir. Beləki, cinayət mühakimə icraatında ittiham tərəfi təqsirləndirilən şəxsə (şübhəli şəxs) qarşı olan bütün sübut və dəlilləri toplamaqla yanaşı, müdafiə tərəfinin irəli sürdüyü bütün sübut və dəlilləri tutarlı dəlillərlə təkzib etməlidir. Əks halda, müdafiə tərəfinin irəli sürdüyü sübut və dəlillər sübuta yetirilmiş hesab edilir. Bu prinsip təqsirləndirilən şəxsə (şübhəli şəxsə) qarşı olan əsas şübhələrin də sübuta yetirilmədiyi təqdirdə, təqsirləndirilən şəxsin xeyrinə həll edilməsinə əsas verərək, şübhə və fərziyyələr əsasında şəxsin cəzaya məruz qalmasının qarşısını alan bir mexanizmə çevrilmişdir.

Təqsirləndirilən və şübhəli şəxsin sübut etmə vəzifəsindən azad edilməsi o deməkdir ki:

1. o, cinayət təqibi ilə bağlı ifadə verməyə, habelə digər sübutların təqdim edilməsinə məcbur edilə bilməz;

2. o, onu ifşa edən sübut və dəlillərin təkzib edilməsinə məcbur edilə bilməz;

3. onun öz təqsiri etiraf etməsi yalnız iş üzrə bütün sübutların məcmusu ilə təsdiq edildiyi halda ona qarşı ittihamın əsası kimi qəbul edilə bilər (2, m.126.6).

4. Onun öz hüquqlarından, o cümlədən sübut etmədə iştirak etmək hüquqlarından istifadə etməkdən imtina etməsi onun ziyanına şərh edilə və ya ona münasib olmayan nəticələrə gətirib çıxara bilməz (2, m.90.9-cu və 91.7) (5).

Təqsirsizlik prezumpsiyası prinsipi təqsirləndirilən və şübhəli şəxsi sübut etmə vəzifəsindən azad etsədə, onu sübut etmə prosesindən tamamilə təcrid etmir. Beləki, təqsirləndirilən və ya

şübhəli şəxsin də müxtəlif sübutlar və dəlillər təqdim etmək, ona qarşı irəli sürülmüş sübut və dəlilləri təkzib etmək və bir sıra istintaq hərəkətlərinin həyata keçirilməsində bilavsiyə iştirak etmək hüququ vardır.

Təqsirsizlik prezumpsiyası prinsipi bir sıra bəraət hökmlərinin çıxarılmasına gətirib çıxarır. Digər bir tərəfdən bu prinsipin pozulması ilə əldə olunan bütün materiallar öz sübutedici qüvvəsini itirir, qəbul edilmiş qərarlar ləğv olur, bir sözlə, tamamilə aparılmış cinayət mühakimə icraatı etibarsız sayılır.

Qeyd etmək lazımdır ki, təqsirsizlik prezumpsiyası Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında bir hüquq kimi təsbitini tapsa da, Cinayət Prosesual Məcəllədə bu bir prinsip kimi qeyd edilmişdir. Məhz prosesual qanunvericilikdə onun prinsip kimi təsbitini tapması olduqca mühüm əhəmiyyət daşıyan bir haldır. Beləki, prinsip birbaşa cinayət prosesini həyata keçirən orqanların məqsədini müəyyənləşdirməklə yanaşı, onların fəaliyyətinin istiqamətini, mahiyyətini də müəyyənləşdirir. Hüquqdan həmin hüquqa sahib olan şəxsin imtinasının mümkün olduğu halda, prinsip isə geri çəkilməyin mümkünsüzlüyünü ifadə etməklə, özündə təqsirləndirilən və ya şübhəli şəxsin fundamental hüquqlarını ehtiva edir.

Təqsirsizlik prezumpsiyası prinsipinin başlıca məqsədlərindən biri təqsirləndirilən şəxsin təqsirinin təkzibedilməz sübutlarla təsdiq edilməsindən ibarətdir.

Təqsiri bəzi hüquq ədəbiyyatlarında iki qrupa bölürlər: hüquqi və faktiki.

Hüquqi təqsir dedikdə, şəxsin təqsirinin təkzibedilməz sübutlarla təsdiq edilməsini, faktiki təqsir dedikdə isə, şəxsin əməli törətməkdə təqsirinin olması, lakin onun qanunvericiliyə uyğun şəkildə sübuta yetirilə bilməməsini ifadə edir (11, s.133-134). Yəni, hər hansı bir şəxsin "faktiki təqsir"i olsada, onun "hüquqi təqsir"i müəyyənləşdirilməmişdirsə, onda həm şəxs təqsirli hesab edilə bilməz.

**Ədəbiyyat siyahısı:**

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, Hüquq Yayın Evi, 2018.
2. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Prosesual Məcəlləsi. Bakı, Hüquq Yayın Evi, 2018.
3. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Prosesi. Dərslik. Azərb. Dilində, Bakı: Qanun, 2008, 768 s.
4. Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətlər Məcəlləsi. Bakı, Hüquq Yayın Evi, 2018.
5. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Prosesual Məcəlləsinin kommentariyası. “Digesta” nəşriyyatı, Bakı, 2008-ci il, 106 səh
6. Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi. Dərs vəsaiti. Mühazirələr toplusu Bakı, “Adiloğlu” nəşriyyat 2007, 372 səh.
7. M.S. Qəfərov. İbtidai istintaqda müstəntiq tərəfindən müttəhim hüquqları və qanuni mənəfeinin təmin edilməsi. Bakı, 1998
8. Теория доказательства в советском уголовном процесс. М., 1997
9. Уголовно-процессуальное право Российской Федерация. Учебник, Юрист, Москва, 2003
10. Якубович Р.Х. Теоретические основы предварительного следствия. Москва, 1971
11. Ferguson, P. The presumption of innocence and its role in the criminal process. Criminal Law Forum 2016, 27 (2), pp 131-158, p 133-134.
12. <https://www.litres.ru/kollektiv-avtorov/ugolovno-processualnoe-pravo-kratkiy-kurs/chitat-online/>
13. <http://www.tstu.ru/book/elib/pdf/2005/kopylva.pdf>

Асиф Гадиров

*Доцент кафедры Права Академии Государственного
Управления при Президенте Азербайджанской Республики,
доктор философии по праву*

**ОСНОВНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ОБЕСПЕЧЕНИЯ КОНСТИТУЦИОННЫХ ПРАВ
ПОДОЗРЕВАЕМОГО И ОБВИНЯЕМОГО ВО ВРЕМЯ УГОЛОВНОГО
ПРЕСЛЕДОВАНИЯ В АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ****Резюме**

В статье анализируются основные тенденции конституционно-правового регулирования уголовно-процессуальной деятельности и излагаются конкретные идеи по совершенствованию законодательства в этой области.

Уголовно-процессуальное право содержит правовые нормы, регулирующие уголовно-процессуальные правоотношения. Согласно теории права, уголовно-процессуальные правоотношения можно рассматривать двумя способами: широкими и узкими. В более широком смысле правовых отношений форма особого социального взаимодействия понимается объективно перед законом. В узком смысле слово «правовые отношения» понимается как один из видов социальных отношений, установленных законом.



Asif Gadirov

*Associate Professor of Law Department
of the Academy of Public Administration under the President
of the Republic of Azerbaijan, PhD in Law*

**BASIC FECUNDITY OF CONSTITUTIONAL RIGHTS
SUBMISSIVE AND AFFLICTED DURING CRIMINAL PROSECUTION
IN THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN**

Summary

The article analyzes the main trends of the constitutional-legal regulation of the criminal proceedings and sets out specific ideas for improving the legislation in this area.

Criminal procedural law contains the legal norms regulating criminal-procedural legal relations. According to the theory of law, criminal-procedural legal relations can be viewed in two ways: broad and narrow. In the broader meaning of the legal relationship, the form of special social interaction is understood to have occurred objectively before the law. In a narrow sense, the word “legal relationship” is understood to be one of the types of social relationships that the law norms set.



NAZLI ABBASOVA

AR Müdafiə Nazirliyi Silahlı Qüvvələrin
Akademiyasının adyunktı
UOT 340.1

HƏRBİ HÜQUQUN ÖZÜNƏMƏXSUS TƏNZİMLƏMƏ METODUNA OLAN TƏLƏBATI

Açar sözlər: hərbi hüquq, hərbi hüququn tənzimləmə metodu, hərbi hüququn metodunun spesifik xarakteri, hərbi qanunvericiliyin sistemləşdirilməsi, hərbi hüquq institutları, hərbi hüquq elmi

Key words: military law, the regulation methods of military law, specific character of the methods of the military law, systematizing of the military legislation, institutes of the military law, military law science

Ключевые слова: военное право, методы военного право, специфический характер метода военного права, систематизация военного законодательство, институты военного право, наука военного право.

Ümumi qaydada hüquq sahələri bir-birindən tənzimləmə predmetinə və tənzimləmə metoduna görə fərqlənir. O.S.İoffenin fikrinə istinad etsək: “istənilən hüquq sahəsi iki məqamla xarakterizə olunur: birincisi, müəyyən tənzimləmə predmeti ilə, yəni hüquq sahəsi tərəfindən formalaşdırılan, möhkəmləndirilən və müdafiə edilən ictimai münasibətlər; ikincisi, müəyyən tənzimləmə metodu ilə, yəni hüquq münasibətləri iştirakçılarının qanunvericiyə lazım olan şəkildə davranmasını təmin edən biləcəkdir spesifik üsullarla”. (4, s.7)

Aydın ki, müstəqil hüquq sahəsinin tənzimləmə predmeti qismində bənzər ictimai münasibətlər dairəsi çıxış etməlidir. Lakin əksər hallarda ictimai münasibətlər bir deyil, bir neçə fərqli hüquq sahəsinin təsiri ilə yaranır və inkişaf edir. Buna görə də ictimai münasibətlərin konkret hüquq sahəsinə aidiyyatının müəyyən edilməsi üçün əlavə meyarlara ehtiyac vardır. Bu baxımdan hüquq sahəsinin tənzimləmə metodu mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Metod dedikdə, ictimai münasibətlərin tənzimlənməsi zamanı istifadə edilən

hüquqi üsul və vasitələr başa düşülür. Normaların hüquq sahələri üzrə təsnifatında ən düzgün meyar predmetin və metodun birgə mövcudluğu əlaməti sayılır.

Hüquq sahəsinin predmeti onun metodu ilə sıx əlaqədədir. Əgər predmet tədqiqatın istiqamətini göstərsə, metod elmi idrakın vasitələrini, tədqiqatın üsul və qaydalarının sistemini müəyyən edir. Hüquq sahəsinin metodu konkret hüquq sahələrində istifadə edilən idrak metodlarının sistemidir.

Fundamental (əsas) hüquq sahələrinə normaların aidiyyatı məsələsi bir qədər asan həll olunur. Belə ki, bu hüquq sahələri bütün tələb olunan əlamətlərə - daxili struktur xüsusiyyətlər, hüquqi özünəməxsusluq, spesifik predmetin mövcudluğu əlamətlərinə malik olurlar. Kompleks hüquq sahələrində isə bu əlamətlərin yalnız bir qismini görmək mümkündür. Kompleks sahələr əsas hüquq sahələrinin predmetinə bənzəməyən xüsusi predmetə və hüquqi özünəməxsusluğun yalnız bir sıra cəhətlərinə (müstəqil qanunvericilik sahəsi, bəzi vahid prinsiplər və tənzimləmə üsulları) malik olurlar. Lakin bu sahələr hüquqi özünəməxsusluğun əsas əlamətinə – “özünün” tənzimləmə metodu və mexanizminə malik deyillər (3, s.43-44).

Kompleks sahələrin mövcudluğunu qəbul edən N.V.Vitruk qeyd edirdi ki, “bu cür sahələr iki istiqamətdə formalaşır: a) ictimai münasibətlərin növünə, fəaliyyət sahələrinə, hüquq sisteminin funksiyalarına uyğun olaraq; b) subyektlərə uyğun olaraq” (2, s. 105.).

Professor O.S.İoffe kompleks hüquq sahələrinin mövcudluğunu qəbul etsə də, bu sahələri hüquq sisteminin tərkib hissələri kimi deyil, yalnız hüquq normalarının sistemləşdirilməsinin nəticəsi kimi tanıyırdı (4, s.7).

Hüququn sahəvi struktur quruluşu malik



olduğunu nəzərə alsaq, yeni hüquq sahələrin formalaşması prosesinin obyektiv xarakter daşdığını qeyd etməliyik. Belə ki, hüquq sahəsində normaların yaranması statik, durğun hadisə deyil, hüquqi tənzimləmənin predmetini təşkil edən ictimai münasibətlərin inkişafı ilə əlaqədar olaraq daimi dialektik hərəkətdə olan prosesdir. Yeni hüquq sahələrinin və yarım sahələrinin meydana gəlməsi hüquqi tənzimləmənin predmetinin genişlənməsi ilə bağlıdır. Predmetin bu cür dəyişkənliyi özlüyündə qaçılmazdır və müasir dövrdə hüquqi tənzimləmə tələb edən sosial əhəmiyyətli yeni ictimai münasibətlərin yaranması ilə şərtlənir.

Elmi ədəbiyyatda biz paradoksal vəziyyət müşahidə edirik: ayrı-ayrı müstəqil sahələrə aid edilən predmet və metod kateqoriyaları eyni zamanda həm yarım sahələrə, həm də institutlara aid edilir. Bu hal isə sonradan onları (yarım sahələri və institutları) “müstəqil hüquq sahəsi” adlandıraraq müasir hüquq sistemində sonsuz sayda yeni hüquq sahələrinin meydana gəlməsinə şərait yaradır.

Hüquq ədəbiyyatlarında qeyd olunduğu kimi, hərbi hüququn predmetini dövlətin hərbi-müdafiə fəaliyyəti sahəsində yaranan çoxpilləli, nisbətən müstəqil ictimai münasibətlərin məcmusu təşkil edir. Bu predmetin daxilində dövlətin hərbi fəaliyyətinin müxtəlif sahələrində formalaşan və nisbətən bənzər münasibətlərin qrupları (hərbi hüququn institutları) fərqləndirilir (8, s.78). Aşağıda qeyd olunan sferalarda yaranan hərbi münasibətləri qruplaşdıraraq hər birini ayrıca hüquq institutu kimi qiymətləndirmək mümkündür:

- dövlətin hərbi təşkilatının bütün elementlərinin formalaşdırılması və tətbiqi;
- hərbi quruculuq, dövlətin hərbi təşkilatının idarə olunması və hərtərəfli təminatı;
- hərbi mükəlləfiyyət və hərbi vəzifə;
- hərbi qulluqçuların sosial təminatı;
- orduda hərbi intizamın, qanunçuluğun və hüquq qaydasının qorunması;
- beynəlxalq hüquq normaları ilə nizamlanan hərbi əməkdaşlıq;
- hərbi əməliyyatların keçirilməsinin hüquqi tənzimlənməsi və hərbi münasibətlərin qurbanlarının müdafiəsi;
- beynəlxalq humanitar hüquq normaları-

nın pozulmasına görə məsuliyyət.

Qeyd etmək lazımdır ki, hüquqi tənzimləmənin predmetini təşkil edən eyni hüquq münasibətləri müstəqil hesab edilən bütün sahələrdə, yarım sahələrdə və hüquq institutlarında mövcuddur. Məhz bu səbəbdən də, əksər alimlərin fikrincə, hüquqi tənzimləmənin metodu (hüquqi təsir vasitəsi kimi) hüquq normalarının hər hansı bir sahəyə aid edilməsinin daha etibarlı əlamətidir. Hüquqi tənzimləmə metodu dedikdə, ictimai münasibətlərin nizamlanması üçün istifadə olunan hüquqi vasitələrin məcmusu başa düşülür. Professor S.S.Alekseyevin fikrincə, hüquq sahəsinin xüsusiyyətlərini yığcam (müxtəsər) və toplu şəkildə üzə çıxaran əsas təyinedici meyar hüquqi tənzimləmənin metodudur (1, s.176).

Məşhur rus hüquqşünas alim P.İ.Romanov hərbi hüquq dövlətin hərbi quruculuğu sahəsində yaranan ictimai münasibətləri nizamlayan və predmet vahidliyinə malik olan normalardan ibarət kompleks hüquq sahəsi hesab edirdi. (6, s.22-43) Hərbi hüququn vahid struktur quruluş kimi mövcudluğunun zəruri şərti onu təşkil edən normativ aktların ciddi daxili təşkilidir. Belə ki, hərbi hüquq özlüyündə yarım sahələrin, institutların və normaların öz aralarında qarşılıqlı iyerarxik əlaqəsinə əsaslanan mürəkkəb sistemidir. Buna görə də, hərbi hüququn daxili strukturunun institutionallığı problemi aktuallığını qoruyub saxlayır.

V.M.Koryakin hesab edir ki, hərbi hüquq müstəqil orijinal hüquqi tənzimləmə metoduna malikdir. Bu metod hərbi hüququn predmetinin xüsusiyyətlərindən asılı olaraq hökmlü-məcbur edici xarakter daşıyır və dövlətin hərbi siyasəti ilə bilavasitə əlaqəlidir (5, s.53). Hərbi hüququn digər sahələrindən başlıca fərqi dövlətin hərbi quruculuğu sahəsindəki ictimai münasibətlərin tənzimlənməsi zamanı təfərrüatlı (detallı) yanaşmanın, eyni zamanda əhəmiyyətlik baxımından şaquli ardıcılığın gözlənilməsidir. Bu baxımdan hərbi hüququn normaları öz imperativliyi və qətiliyi ilə xarakterizə olunur. Kompleks hüquq sahəsi kimi hərbi hüququn metodu kifayət qədər zəngindir (bu hal müsbət xarakter sayılır), çünki hərbi hüquq normaları müxtəlif hüquq sahələrinin metodlarından istifadə edirlər. Nəzərə alınmalıdır ki, “qanunvericilik səviyyəsində yal-



nız nəticə deyil, ona aparan yol da qanuni olmalıdır” (7, s.14). Hərbi hüquq elmi idrakın ümumelmi metodlarını istifadə edir, bunların içərisində ən mühümü sistemli analiz metodudur. Ümumelmi metodlardan biri kimi sistemli yanaşma metodu çox zaman obyektlərin sistem şəklində analizi, planlaşdırılması və tərkib elementlərinin müəyyən edilməsi məqsədilə ilə tətbiq edilir. Öz təbiətinə görə sistemli yanaşma metodu dövlətin hərbi təhlükəsizliyinin analizi üçün məqbul (uyğun) alət sayılır.

Çoxsaylı fikirlərin mövcud olmasına baxmayaraq, hərbi hüququn tənzimləmə metodu ilə bağlı məsələ bugünə qədər də tam həll edilməyib. Bununla bağlı bir sıra amillər qeyd olunmalıdır:

1. Hərbi münasibətlərin hüquqi tənzimlənməsində “metod” və “üsul” anlayışları qarışdırılır. Bu vəziyyət hərbi hüququn tənzimləmə metodlarının nəzəri öyrənilməsində çətinlik yaradır, çünki metod hüquqi tənzimləmənin bir-birinə münasibətdə müəyyən nisbətdə götürülmüş üsullarının məcmusundan ibarət olur.

2. Hərbi hüququn metodunun spesifik əlamətlərinin dəqiqləşdirilməsinə ehtiyac vardır, çünki məhz bu əlamətlər hərbi hüququn metodunu digər hüquq sahələrinin tənzimləmə metodlarından fərqləndirir. Hərbi hüququn tənzimləmə metodunun təbiətini aydınlaşdırmaq üçün ilk növbədə hərbi münasibətlərin hüquqi tənzimlənməsi zamanı imperativliyin təzahürü analiz edilməlidir. Digər tərəfdən, bu metodun spesifikliyini onun hüquqi tənzimləmə üsullarının unikal məcmusu şəklində (vəzifələndirmə, icazəvermə, qadağanetmə, razılaşdırma, hüquqi tövsiyələr, mükafatlandırma, hüquqi müqavilə üsullarının toplusu kimi) tədqiqini tələb edir.

Hərbi hüququn metodu hərbi hüquqi münasibətlərin iştirakçılarının hüquqi bərabərsizliyini müəyyən edir, belə vəziyyət subyektlərdən birinin funksional tabelik xarakteri ilə izah olunur. Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, müqavilə qaydasında tənzimləmə hərbi münasibətlərin nizamlanmasının ayrılmaz tərkib hissəsidir, lakin bu sahədə müqavilədə tərəflərin bərabərliyi prinsipi gözlənilmir.

Digər tərəfdən, hərbi hüquq üçün tənzimləmə metodunun müəyyən edilməsində “sərhəd zonalarının” olması, yəni, eyni məsələlərin fərq-

li hüquq sahələri tərəfindən tənzimlənməsini nəzərə almaq vacibdir. Məsələn, hərbi qulluqçuların mənzil münasibətlərinin hüquqi tənzimlənməsi həm “Hərbi qulluqçuların statusu” haqqında qanunla, həm də Mənzil Məcəlləsi ilə həyata keçirilir. Hərbi qulluqçular barəsində cinayət məsuliyyətinin müəyyən edilməsi və cəzaların icrası məsələlərində hərbi hüquq normaları cinayət və cinayət-prosessual hüquq normaları ilə sıx qarşılıqlı əlaqədədir. Hərbi hüquqi münasibətləri həmçinin inzibati, vergi, maliyyə və digər hüquq sahələri ilə də tənzimləyir.

Hərbi sferada yaranan münasibətlərin yalnız bir hüquq sahəsinin normaları ilə nizamlanmasını mümkün edən əsas səbəb bu münasibətlərin geniş differensiasiyasıdır. Hərbi hüququn predmetinə daxil olan və sırf hərbi hüququn metodları ilə tənzimlənməsinə ehtiyac olan münasibətlər əsasən aşağıdakı sahələri əhatə edir:

- milli təhlükəsizliyə təhdidlərin çoxamilli xarakteri, “yumşaq güc”ün xüsusi çəkisinin artması və beynəlxalq arenada qarşıdurma üsulları;
- iqtisadiyyatda innovativ texnologiyaların tətbiqi dövlətin müdafiə və təhlükəsizliyinin təminatının maliyyə zamanətinə nail olmanın əsas şərti kimi;
- dövlətin hərbi təşkilat sistemi də daxil olmaqla, maliyyə-bank sistemində informasiya və kiber təhdidlərlə mübarizə;
- hərbi quruculuq ölkədə sosial-iqtisadi vəziyyətin yaxşılaşdırılması amili kimi;
- kosmik fəzada hərbi münaqişə problemləri;
- müasir hərbi konfliktlərdə hərbi dəniz qüvvələrinin istifadəsi imkanları;
- quru qoşunlarının silahlanma sisteminin inkişafı və tətbiqinin forma və üsulları.

Hərbi sahədə hüquqi tənzimləmənin məqsədyönlü və səmərəli olması üçün digər hüquq sahələrinin imkanlarından istifadə olunması obyektiv gerçəkliyin tələbidir. Əgər bir neçə hüquq sahəsinin intyeqrasiyasına nail olsaq, bu gələcəkdə yeni hüquq sahəsinin formalaşması ilə nəticələnər. Həmin hüquq sahələrinə aid olan, eyni zamanda hərbi hüquq sahəsi tərəfindən istifadə olunan normalar sonradan yeni hüquq sahəsi kimi hərbi hüququn normativ bazasının, eləcə də sistemləşdirilmiş vahid aktın (məəcəllənin) yara-



dılmasında istifadə oluna bilər. Eyni zamanda, nəzərə almaq lazımdır ki, hərbi hüququn bütün normaları öz vahidliyi, daxili vəhdəti və üzvü surətdə əlaqəli olması ilə xarakterizə olunur. Belə ki, bütün hərbi hüquq normaları bu sahə üçün spesifik olan prinsiplərə - mərkəzləşmə, vahid rəhbərlik (təkbəşçilik) və hərbi intizam prinsiplərinə əsaslanaraq, dövlətin hərbi təşkilatının fəaliyyətinin möhkəmlənməsi və təkmilləşdirilməsinə xidmət edir.

Azərbaycan hüquq sistemində hərbi hüquq yeni yaranan sahə kimi daxili və xarici institusional formalaşmasının ilkin mərhələsindədir. Hərbi hüququn Azərbaycan hüquq sisteminin müstəqil hüquq sahəsi kimi institutlaşdırılması hərbi qanunvericiliyin kodifikasiyasını (sistemləşdirilmə) nəzərdə tutur. Normativ aktların sistemliliyi, onların hüquqi vahidliyi və uzlaşması hüquq normalarının eyni şəkildə anlaşılmasına və tətbiqinə, deməli, qanunçuluq rejiminin qorunmasına gətirib çıxarır.

Hərbi hüququn mahiyyətinə nəzər salsaq, onu geniş mənada hərbi qanunvericilik kimi də qiymətləndirmək mümkündür. Belə ki, hərbi hüquqa hərbi qanunvericiliklə yanaşı, həmçinin aşağıdakılar daxildir:

- a) hüququn hərbi münasibətlərə tətbiq edilən ümumi və xüsusi prinsipləri;
- b) hərbi hüququn Konstitusiyada və hərbi qanunvericilikdə təsbit edilmiş başlıca müddəaları;
- c) hərbi hüququn predmetinə aid olan məsələlərlə bağlı məhkəmə orqanlarının presedentləri və izahları;
- d) hərbi doktrina.

Müasir hərbi qanunvericiliyin ən əhəmiyyətli qüsuru sistemləşdirilmiş normativ aktın olmamasıdır. Bu qüsurun bugünə qədər aradan qaldırılmamasına səbəb isə hərbi qanunvericiliyin qeyri-sabitliyi (çoxsaylı uyğunsuz, bəzi hallarda hətta ziddiyyətli normativ aktların mövcudluğu, bənzər hüquq münasibətlərini tənzimləyən müxtəlif sahələrə aid normaların kolliziyası, qanun və qanunqüvvəli aktlara çoxsaylı düzəlişlərin edilməsi) hesab edilir. Bu hal vahid, davamlı, müstəqil hüquqi tənzimləmənin formalaşdırılmasına mane olur.

Qeyd etmək lazımdır ki, kodifikasiya olunmuş normativ aktın mövcudluğu müstəqil hüquq sahəsinin tanınması üçün yeganə əlamət deyil. Kodifikasiya aktının funksiyalarını digər normativ aktlar öz üzərinə götürə bilər. Bununla yanaşı, kodifikasiya aktının tərtibi hər zaman hər hansı hüquqi prosesin və ya hadisənin inkişafında “köhnədən” “yeniyə” keyfiyyət sıçrayışı kimi nəzərdən keçirilir, yəni bu sahədə yeni kodifikasiya aktının yaradılması əhəmiyyətli uğur kimi dəyərləndirilməlidir. Bu barədə L.S.Yaviçin fikrini qeyd etmək yerinə düşər. O hesab edirdi ki, hüquq sistemini qanunvericilik sistemi ilə eyniləşdirmək mümkün olmadığı kimi onları bir-birindən tamamilə ayırmaq da mümkün deyil, çünki kodifikasiya formalaşmış hüquq sahəsinə müvafiq olaraq həyata keçirilir (əksinə deyil, yəni hüquq sahəsi tərtib edilmiş kodifikasiyaya uyğunlaşdırılmır). (9, s.125)

Hərbi-hüquqi problematika sahəsində son illərin tədqiqatları göstərir ki, hərbi hüquq həm ekstensiv, həm də intensiv yolla inkişaf edir. Ekstensiv yolla predmet dairəsinin genişlənməsi, intensiv yolla isə kompleks sahənin içərisində hüquqi törəmələrin yaranması şəkildə inkişaf edir. Hərbi hüquq elminin inkişafı hərbi hüququn ayrıca sahə kimi formalaşması prosesinin başa çatmasına yaxından köməklik göstərir. Belə ki, hərbi hüquq elmi müvafiq sahənin müstəqil xarakteri barədə ideyaları ümumiləşdirir, hüquqi tənzimləmənin və hərbi islahatların effektivliyinin artırılması məqsədilə qanunvericiyə yönələn təklif və tövsiyələr hazırlayır, eləcə də hərbi hüququn spesifik prinsip və funksiyalarının əsaslandırılması və qanunvericiliyə daxil edilməsi, habelə hərbi qanunvericiliyin sistemləşdirilməsinin zərurili barədə elmi müddəalar irəli sürür. Buradan da belə bir qənaətə gəlmək olar ki, hərbi hüquq sahəsinin gələcək inkişafı hərbi hüquq elminin inkişafı ilə birbaşa əlaqəlidir.

Müasir dövrdə bu sahədə aparılan elmi tədqiqatlar hərbi quruculuq sahəsindəki problemlərin elmi həllinə, onun hüquqi əsaslarının təkmilləşdirilməsinə, qanunçuluğun, hərbi intizamın və hüquq qaydasının sonrakı möhkəmləndirilməsinə yönəldilməlidir.

**İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT**

1. Алексеев С.С. Структура советского права. М., 1975, стр. 176.
2. Витрук Н.В. Система советского права и перспективы ее развития // Советское государство и право. 1982. № 7. С. 105.
3. Землин А.И. О роли и неотложных задачах военно-правовой науки в современных условиях. Вестник военного права. 2016, № 1, стр. 43-44 – 132 стр.
4. Иоффе О.С. Советское гражданское право. Т. 1. М., 1967., стр. 7
5. Корякин А.М. Введение в теорию военного права: монография. М., 2007, стр. 53.
6. Романов П.И. Военное право как отрасль советского законодательства, учебная и научная дисциплина. М., 1974, стр. 22-43.
7. Толкаченко А.А. О безопасности человека (перечитывая некоторые юридические журналы) // Военно-уголовное право. 2005, № 3, стр. 14.
8. Толкаченко А.А. Современное состояние военно-юридической (военно-правовой) науки и ее роль в укреплении безопасности России. Право и безопасность. 2007, № 3-4, стр. 77.
9. Явич Л.С. Общая теория права. Л., 1976, т.1, стр. 125.

Назлы Аббасова

**НЕОБХОДИМОСТЬ ВОЕННОГО ПРАВА
В СПЕЦИАЛЬНОМ МЕТОДЕ РЕГУЛИРОВАНИЯ****Резюме**

В статье анализируются структурные элементы правового регулирования общественных отношений в военной области и определяются влияние метода на возникновение, изменение и аннулирование этих отношений. Кроме того, изучаются вопросы выбора форм и способов защиты прав участников военных отношений и их зависимость от метода военного права.

Nazli Abbasova

THE NEED OF A SPECIFIC METHOD OF REGULATION FOR MILITARY LAW**Summary**

The article analyzes the structural elements of the legal regulation of public relations in the military field and identifies the influence of the method on the beginning, change and annulment of these relations. Also, the article investigates the form and ways of defense of the military attitudes members' rights and how the method of military law depends on this.



RÖVŞƏN İSMAYİLOV

Bakı Dövlət Universitetinin Konstitusiya hüququ kafedrasının müəllimi

RMİsmaïlov@oilfund.az

UOT 342.7

İNSAN VƏ VƏTƏNDAŞIN HÜQUQ VƏ AZADLIQLARININ MƏHDUDLAŞDIRILMASININ ƏSASLARI BARƏDƏ MÜLAHİZƏLƏR

Açar sözlər: insan hüquqları, məhdudiyyət, qanun, hüquqlardan sui-istifadə, istisna qayda

Ключевые слова: права человека, ограничения, закон, злоупотребление правами, правило исключения

Key words: human rights, restrictions, law, abuses of rights, rule of exception.

İnsan və vətəndaş hüquq və azadlıqların əsasları AR Konstitusiyasının 71-ci maddəsində tənzimlənmişdir. Konstitusiyanın 71.2-ci maddəsinin hüquqi təhlili onu deməyə əsas verir ki, məhdudlaşdırmanın əsası Konstitusiya və qanunlarda eyni zamanda nəzərdə tutulmalıdır. “Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinin tənzimlənməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Qanununun 3.2-ci maddəsinə görə insan hüquqlarını və azadlıqlarını məhdudlaşdıran qanunda məhdudlaşdırılan hüquq və ya azadlıq, habelə Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının müvafiq maddəsi göstərilməlidir. Məqalədə qüvvədə olan qanunvericilik və elmi ədəbiyyatda olan fikirlər əsasında de lege lata hüquq və azadlıqların məhdudlaşdırılması əsasları müəyyən olunmuşdur.

Azərbaycan Respublikasında insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılması o halda hüquqa uyğun sayılır ki, belə məhdudiyyətlər onun əsaslarına uyğun şəkildə müəyyən olunsun və qanuni məqsədlərə cavab versin, həmçinin belə məhdudiyyət bu məqsədlərə mütənasib olmuş olsun.

Hüquq və azadlıqların əsasları AR Konstitusiyasının 71-ci maddəsində tənzimlənmişdir. Konstitusiyanın 71.2-ci maddəsinin hüquqi təhlili onu deməyə əsas verir ki, məhdudlaşdırmanın əsası

Konstitusiya və qanunlarda eyni zamanda nəzərdə tutulmalıdır. Bunu aşkar şəkildə “Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinin tənzimlənməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Qanununun 3.2-ci maddəsinə görmək olar. Həmin maddəyə görə insan hüquqlarını və azadlıqlarını məhdudlaşdıran qanunda məhdudlaşdırılan hüquq və ya azadlıq, habelə Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının müvafiq maddəsi göstərilməlidir. İnsan və vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılması əsasları Konstitusiyada bu hüquq və azadlıqları nəzərdə tutan müvafiq maddələrində nəzərdə tutulmuşdur. Məhz bu səbəbdən düşünürük ki, burada istinad edilən maddə dedikdə, məhdudiyyətin mümkünlüyünü təsbit edən Konstitusiyanın müvafiq maddəsi nəzərdə tutulur. Əgər Konstitusiyada müvafiq hüquq və azadlığın məhdudlaşdırılmasına icazə verilmərsə, bu hüquq və azadlıqların məhdudlaşdırılmasından söhbət gedə bilməz. Başqa sözlə, hüquq və azadlığın məhdudlaşdırılması əsasları gərək hökmən Konstitusiyada təsbit olunmuş olsun, daha sonra isə bunu blanket qaydada qanunda nəzərdə tutmaq və nizamlamaq olar. Adı çəkilən Konstitusiya qanununun 2-ci maddəsində göstəriləyi kimi, Konstitusiya ilə məhdudlaşdırılmasına qadağa qoyulan hüquq və azadlıqları məhdudlaşdırmaq olmaz ki, belə bir istinadın səbəbi müvafiq məhdudlaşdırmaya Konstitusiyanın icazə verməməsini göstərmək və bu icazəyə əsaslanmaqddır. Lakin Konstitusiyanın 71.2-ci maddəsi hüquq texnikası baxımından elə ifadə olunmuşdur ki, İ.F.Əlizadə buradan haqlı olaraq belə məhdudiyyətlərin əsaslarını 2 deyil, üç yerə bölmüşdür, yəni Konstitusiya və qanunlarda nəzərdə tutulmuş məhdudiyyətləri bir-birindən ayıraraq onları müstəqil



əsas kimi nəzərdə tutmuşdur. Müəllif göstərir ki, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası insan hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılmasının yalnız aşağıdakı əsaslarını tanıyır: 1) Konstitusiya ilə müəyyən edilmiş əsaslar; 2) qanunla müəyyən edilmiş əsaslar; 3) digərlərinin hüquq və azadlıqları ilə məhdudlaşan əsaslar. Beləliklə, konstitusiya Azərbaycan Respublikasında qanun qüvvəli normativ-hüquqi aktlar ilə insan hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılması əsaslarının müəyyən edilməsini qadağan etmişdir (4, s.9). Müəllif ümumilikdə Konstitusiya ilə hüquq və azadlıqların yalnız qanunla məhdudlaşdırılması imkanını müsbət hal kimi qiymələndirir.

Qeyd edək ki, insan və vətəndaşın hüquq və azadlıqlarının mühüm təminatlarından biri də, belə məhdudiyətlərin qanunvericilik sistemində daxil olan bütün aktlarla deyil, digər mənbələrdən hüquqi qüvvəsinə görə üstün olan və bütün mənbələrin ona uyğunluğu tələb olunan qanunla nəzərdə tutulmasıdır. Nəzərə alsaq ki, qanun ali hüquqi qüvvəyə malik olan, qəbul edilməsi, dəyişdirilməsi və ləğv edilməsinin xüsusi proseduru olan və yalnız qəbul edilən orqan tərəfindən ləğv oluna bilən yeganə normativ-hüquqi aktdır, onda bu məhdudiyətlərin legitimliyini və suveren iradəyə uyğunluğunu əsasladır olacaqdır.

Qeyd edək ki, hüquq və azadlıqların yalnız qanunla məhdudlaşdırılması ideyasına təbii hüquq nəzəriyyəsinin klassik nümayəndələrinin əsərlərində də, özünə yer tapmışdır. Vaxtilə Tomas Hobbsun da dediyi kimi, təbii hüquqlar ictimai qanunlarla məhdudlaşdırılmışdır. Qanunyaratmanın əsas təyinatı da məhz təbii hüquqların ictimai müqavilənin əsas təyinatına uyğun olaraq məhdudlaşdırılmasıdır (9, s.74).

Böyük Fransa İnqlabının bəşəriyyətə bəxş etdiyi tövhələrdən biri olan və hal-hazırda da, Fransa Respublikasında qüvvədə olan 1789-cu il İnsan və vətəndaş hüquqları Bəyannaməsinin 4-cü maddəsində də, bu müddəə öz əksini tapmışdı. Həmin maddəyə görə “azadlıq başqasına ziyan vurmayan istənilən şeyi etmək imkanından ibarətdir: bununla da, hər bir insanın təbii hüquqlarının həyata keçirilməsi hüduqları cəmiyyətin digər üzvlərinin eyni hüquqlarından istifadəni təmin edən hüduqları ilə məhdudlaşır. Bu hüduqlar

yalnız qanunla müəyyən oluna bilər” (10).

Hüquq və azadlıqların məhdudlaşdırılmasının beynəlxalq hüquqi aspektləri ilə bağlı geniş tədqiqatlar aparən M.K.Abdullayev doktorluq dissertasiyasında belə bir ideyanı müdafiə edir ki, “Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinin tənzimlənməsi haqqında” Konstitusiya Qanununun “insan hüquqları və azadlıqları yalnız qanunla məhdudlaşdırıla bilər” müddəası elə təfsir edilməlidir ki, qanun anlayışı təkcə Milli Məclisin qəbul etdiyi aktları deyil, həm də Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sistemində daxil olan bütün normativ hüquqi aktları ehtiva etsin. Bu anlayışın dar mənada başa düşülməsi göstərilən müddəanı tamamilə deklarativ müddəaya çevirərdi, çünki Azərbaycanda mövcud olan hüquqi tənzimləmə sistemində icra hakimiyyəti çox əhəmiyyətli rol oynadığından insanların həyat fəaliyyəti ilə bağlı olan və deməli, onların əsas hüquq və azadlıqlarına toxunan bir çox məsələlər başqa normativ hüquqi aktlar, xüsusən Prezidentin fərmanları, Nazirlər Kabinetinin qərarları və mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının normativ aktları ilə tənzimlənir; bu tənzimləmə isə hökmən müəyyən məhdudiyətlərin, qadağanların və i.a. qoyulması ilə əlaqədar olur. Bundan əlavə, yuxarıda göstərilən müddəə dar təfsir edilərsə, Azərbaycan Respublikasının qanunundan başqa, insan hüquqları üzərində məhdudiyətlər qoyan hər hansı digər normativ hüquqi akt ipso facto Konstitusiyaya zidd sayıla bilər” (1, s.10-11). Şübhəsiz ki, müəllif Konstitusiya qanununun bu müddəasının progressiv xarakter daşıyır və ideal şəkildə hüquqi dövlət prinsiplərinə (qanunçuluq və hüquqi müəyyənlik prinsiplərinə) uyğun gəlir. Eyni zamanda təcrübi baxımdan bu müəyyən problemlərin yaranmasına gətiri çıxara bilər, belə ki, icra hakimiyyətinin əhəmiyyətli rol oynadığı Azərbaycanda mövcud olan hüquqi tənzimləmə sistemində hüquq və azadlıqların həyata keçirilməsinin tənzimlənməsi mürəkkəbdir ki, bu da həmin hüquq və azadlıqların məhdudlaşdırılmasına müəyyən legitim məhdudiyətlərin – istisna olaraq qanun əsasında həyata keçirilməsini, tətbiq edilməsini tələb edir.

Göstərilən müddəalardan dolayı yolla belə bir fikir yarana bilər ki, hüquq və azadlıqların



məhdudlaşdırılması yalnız qanunla deyil, həm də qanunvericilik sisteminə daxil olan müəyyən akt və ya aktlarla məhdudlaşdırılması daha doğru olardır. Hüquq və azadlıqların qanunla məhdudlaşdırılması heç də bu prosedə qanunvericilik sisteminə daxil olan digər aktların iştirak etmədiyi barədə fikir ürütməyə əsas deyildir. Söhbət yalnız belə məhdudiyətlərin əsaslarını müəyyən etməkdən, onları təsbit etməkdən gedir, onların realizəsi prosesində şübhəsiz ki, digər normativ-hüquqi aktlar da iştirak edir.

Normativ hüquqi aktlar haqqında Konstitusiyaya qanunun 90.4-cü maddəsinə görə genişləndirici və ya məhdudlaşdırıcı şərhə yalnız normativ hüquqi aktın mətni və mənası arasında açıq-aşkar fərq olanda yol verilir. AR Konstitusiyası və Normativ hüquqi aktlar haqqında Konstitusiyaya qanununun qanunun anlayışı ilə bağlı ayrı-ayrı maddələrin təhlili aşkar şəkildə bu anlayışın Milli Məclis tərəfindən ümumi məsələlərlə bağlı qəbul etdiyi normativ-hüquqi akt olduğunu müəyyən etmək olur və bu mənada “insan hüquqları və azadlıqları yalnız qanunla məhdudlaşdırıla bilər” müddəasındakı qanun anlayışını geniş təsfi oluna bilməz.

Yaddan çıxarmaq olmaz ki, hüquq və azadlıqların məhdudlaşdırılması istisna qaydadır və bu qaydalar isə *exceptiones sunt strictissimae interpretationis* – istisnalar məhdudlaşdırıcı şərh olunmalıdır maksimasına uyğun olmalıdır. Ona görə də göstərilən kontekstdə qanun sözü genişləndirici mənada təfsir oluna bilməz. Lakin təsdiqləmək lazımdır ki, AİHM-in presedent hüququnda Konvensiyanın 8-11-ci maddələri ilə bağlı qanun anlayışına dövlət başçıların fərmanları, hökumətin qərarları, nazirliklərin normativ aktları da daxil olmaqla qanunqüvvəli aktların hamısı daxil olunur. Bəzən hüququn mənbəyi kimi qəbulolunan məhkəmə presedenti də qanun mənasında qəbul olunur (6, s.209).

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi dövlətin müvafiq öhdəliklərə riayət edib-etmədiyini aşağıdakı ardıcılıqla yoxlayır:

- 1) qanunçuluq;
- 2) hüquqa uyğun məqsəd və
- 3) zərurilik.

“Qanun”un özünün müəyyən əlamətləri olma-

lıdır ki, o məhdudlaşdırmanın əsası kimi çıxış edə bilsin. “Birincisi, hüquq norması lazımı qədər əlçatan olmalıdır: şəxslər müvafiq hallarda hansı hüquq normasının tətbiq olunmasının müəyyən etmək imkanına malik olmalıdırlar. İkincisi, hüquq norması vətəndaşa özünün davranışını onunla uyğunlaşdırmaq imkanı verən kifayət qədər dəqiq şəkildə ifadə olunmalıdır”. Hər bir halda məhdudiyəti nəzərdə tutan qanun vətəndaşlar üçün əlçatan olmalıdır ki, o, qanunla bağlı zəruri tələblərə cavab vermiş olsun (8, s.684).

Bundan başqa, 1) qanun vətəndaşlar üçün kifayət qədər əlçatan olmalıdır: vətəndaş işi üzrə hüquq normalarını nəzərə almaqla nun göstərişlərini almaq imkanı malik olmalıdır; 2) norma vətəndaşın davranışını tənzimləməsi üçün kifayət qədər dəqiq formulə olumayıbsa, qanun sayıla bilməz. Norma o dərəcədə dəqiq olmalıdır ki, vətəndaş müvafiq şəraitdə bu və ya digər davranışlarının mümkün nəticələ ağılabatan dərəcədə görməlidir, qanunun tətbiqi öncədən görülən olmalı; 3) qanun Avropa Konvensiyaya, onun məzmununda ifadə olunmuş və nəzərdə tutulan ümumi prinsiplərə uyğun olmalıdır; 4) məhdudiyətləri nəzərdə tutan qanunçuluqla bağlı tələblər həm maddi, həm də prosessual normalara eyni dərəcədə aid edilir; 5) qanunda hüquq və azadlıqların məhdudlaşdırılması üzrə icra hakimiyyətinin səlahiyyətlərinin həyata keçirilməsi həcmi və qaydası bu tədbirlərin məqədləri nəzərə alınmaqla kifayət qədər aydın şəkildə müəyyən olunmalıdır; 6) qanunda ictimai hakimiyyətin hüquqların həyata keçirilməsinə əsassız müdaxiləsinin qarşısını alan müəyyən tədbirlər mövcud olmalıdır (7, s.40).

Fikrimizcə, Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq öhdəlikləri baxımından insan hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılması Konstitusiyada uğurlu şəkildə həll olunmuşdur.

Bunun təsdiqini əsaslandırılması ilə birə aydın şəkildə AR Konstitusiyaya Məhkəməsinin hüquqi mövqelərində də görmək olar: “Əksər hüquqlara münasibətdə olduğu kimi, ... hüququ da mütləq və məhdudlaşdırılmaya məruz qala bilməyən hüquq kimi qəbul edilə bilməz. Ümumiyyətlə, əsas insan hüquqlarının ayrılmazlığı özlüyündə fərdi və ictimai maraqların toqquşması, müxtəlif



fərdlərin hüquq və maraqlarının uyğunlaşmaması vasitəsilə həyata keçirilir. Bu dilemmadan çıxış əsas hüquqların müdafiəsi və onların məhdudlaşdırılması sahələrinin incə fərqləndirilməsindən ibarətdir.

İnsan hüquqları davranışlarda hədsiz icazələrin və qeyri-məhdud volyuntarizmin məcmusu kimi şərh edilməməlidir. Əksinə, hər bir hüquq və azadlıq dəqiq tənzimlənmiş çərçivələrə malikdir: hər bir azadlıq müvafiq vəzifə doğurur. Ümumi maraqlara əməl edilməsi, digər şəxslərin hüquqlarına qəsd etməmək, adətlərə hörmət göstərilməsi, hansı qisimdə yol verilməsindən asılı olmayaraq, digər vətəndaşların maraqlarına toxunan özbaşına, xüsusilə də zorakı hərəkətlərin yolverilməzliyi belə vəzifələrin ifadə formalarına nümunə kimi göstərilə bilər.

Dövlətin və insanın vətəndaşların və digər şəxslərin hüquq və azadlıqlarına qəsd etməmək vəzifəsi hüquqların məhdudlaşdırılması kimi qəbul edilir. Dövlət tərəfindən insan hüquqlarının qanuni məhdudlaşdırılması digər subyektlərin hüquqlarına özbaşına münasibətə sədd qoymaq məqsədinə yönəlmişdir.

Qanun hər kəsin azadlığını məlum çərçivədə məhdudlaşdırmaqla, onun öz hüquqlarından məneəsiz və sakit istifadə etməsini təmin edir, yəni bu hədlər daxilində azadlığına təminat verir. Hər bir insanın azadlığı məhz digər insanların azadlığının başladığı sərhədədək uzanır. Bu sərhədləri müəyyənləşdirməyə cəhd etməklə, qanun insanların gündəlik həyatında azadlığa əsaslanan qaydanın bərqərar olmasına köməklik göstərir.

İkinci dünya müharibəsindən sonra hüquqların məhdudlaşdırılması hüququ İnsan hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamədə (maddə 29) elan edilmiş, ilk dəfə isə 4 noyabr 1950-ci ildə Romada imzalanmış İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında Konvensiya ilə reallaşdırılmışdır. İnsan hüquqlarının global miqyaslı sənədlərdə məhdudlaşdırılması isə İnsan hüquqlarına dair Paktlarda - İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Paktda, Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Paktda hüquqi cəhətdən təsbit olunmuşdur.

İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın 4-cü maddəsinə görə, «bu

Paktda iştirak edən dövlətlər bəyan edirlər ki, hər hansı dövlət bu Pakta müvafiq olaraq təmin etdiyi hüquqlardan istifadə edərkən, həmin hüquqlara qanunla müəyyən edilmiş qaydada... məhdudiyət qoya bilər».

Hüquqların məhdudlaşdırılmasına dair müddəalar insan hüquqlarının ümumi təbiətinə və beynəlxalq - hüquqi aktların müvafiq müddələrinin ruhuna uyğun şəkildə Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında da öz əksini tapmışdır” (11).

Hesab edirik ki, hüquq və azadlıqların məhdudlaşdırılmasının əsasları təkcə Konstitusiya və qanunlardan ibarət deyildir. Bunlarla birgə digər bir əsasın da mövcudluğu tələb olunur. Bu əsaslara Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr daxildir. Belə bir nəticəyə AR Konstitusiyasının aşağıdakı müddələrinin sistemli təhlili əsasında gəlmək olar.

Konstitusiyanın 71-ci maddəsinin 3-cü hissəsinə görə hüquq və azadlıqların məhdudlaşdırılmasının ümumi deyil, xüsusi rejimdə və müvəqqəti olan müharibə, hərbi vəziyyət və fəvqəladə vəziyyət, habelə səfərbərlik elan edilərkən insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının həyata keçirilməsi Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq öhdəliklərini nəzərə almaq şərti ilə qismən və müvəqqəti məhdudlaşdırıla bilər (qaralama bizə aiddir – müəl.). Milli müəlliflərdən F.Mehdiyev bu müddəanı şərh edərkən belə bir fikir irəli sürür ki, əsas qanunun bu vəziyyətdə “Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq öhdəliklərini nəzərə almaq şərti”ni irəli sürməsi bu vəziyyətdə beynəlxalq tənzimləməyə üstünlük verdiyinin göstəricisidir (5, s.352). Başqa sözlər, yəni belə məhdudlaşdırma zamanı beynəlxalq öhdəliklərdən geri çəkilmək olmaz. Deyilənlərə onu da əlavə etməliyik ki, Konstitusiyanın 12-c maddəsinin 2-ci hissəsində də bənzər yanaşma ifadə olunur. Həmin maddəyə görə bu Konstitusiyada sadalanan insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə uyğun tətbiq edilir. Bu özlüyündə həm də o mənaya gəlir ki, hüquq və azadlıqların məhdudlaşdırılması da beynəlxalq müqavilələrə uyğun olaraq tətbiq olunur. Aydın ki, tətbiq özlüyündə hüquqyaratma ilə



şərtlənsə də, burada nəzərdə tutulan tətbiq dövlətin beynəlxalq hüquqda iştirak xüsusiyyətinə uyğun olaraq ümumi öhdəlik kimi müəyyən olunur və bununla da, hüquq və azadlıqların məhdudlaşdırılması əsaslarında Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrin də hüquqi əsas kimi çıxış etdiyini təsdiq edir. Bundan başqa, əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin hüquqlarının məhdudlaşdırılması üçün hüquqi əsas kimi 69-cu maddənin II hissəsində mürəkkəb dispoziya kimi beynəlxalq hüquq normaları və Azərbaycan Respublikasının qanunları göstərilmişdir.

Həmçinin AR Konstitusiyasının 151-ci maddəsinin tələbinə görə Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və referendumla qəbul edilən aktları ilə Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı dövlətlərarası müqavilələr arasında ziddiyyət yaranarsa, həmin beynəlxalq müqavilələrin üstünlüyü qəbul olunmasa da, eyni zamanda Konstitusiyasının 155-ci maddəsinə görə Konstitusiyasının III fəslində nəzərdə tutulmuş insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqlarının Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdə nəzərdə tutulduğundan daha artıq dərəcədə məhdudlaşdırılması haqqında təkliflər referendumla çıxarıla bilməz (qaralama bizə aiddir – müəl.). Bu maddə ilə 12.2-ci maddə arasın-

da sistemli əlaqə vardır. Hüquq və azadlıqların məhdudlaşdırılması ilə bağlı təkliflər Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdə nəzərdə tutulduğundan daha artıq dərəcədə ola bilməzsə, bu o deməkdir ki, Konstitusiyanın özündə də 12.2-ci maddənin tələbinə uyğun olaraq bu dərəcədə artıq xarakterli məhdudlaşdırma yoxdur və gələcəkdə ümumxalq səsverməsi - referendumla da, bu həddən artıq Konstitusiyaya dəyişikliklər edilə bilməz. Beləliklə də, hüquq və azadlıqların məhdudlaşdırılması üçün Konstitusiya “Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdə nəzərdə tutulduğundan daha artıq dərəcədə məhdudlaşdırılma”nı ümumxalq iradəsi üçün belə qəbul etmərsə, hüquq və azadlıqların əsaslarını müəyyən edən qanunverici orqan da belə məhdudlaşdırma müəyyən edərkən Konstitusiya ilə yanaşı, Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdə nəzərdə tutulduğu məhdudlaşdırılma dərəcəsini nəzərə almalıdır. Məhz qeyd olunanlar əsasında belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, insan hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılmasının legitim əsasları Konstitusiya və qanunlarda təsbit olunmaqla yanaşı, həmçinin Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdə birbaşa və ya dolay yolla təsbit olunmalıdır.

ƏDƏBİYYAT SIYAHISI:

1. Abdullayev M.K. İnsan hüquqlarının məhdudlaşdırılmasının beynəlxalq hüquqi əsasları. Doktorluq dissertasiyasının avtoreferatı. Bakı, 2017, 44s.
2. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası. 12 noyabr 1995-ci il.
3. “Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinin tənzimlənməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Qanunu. №404-IIIQ, 24 dekabr 2002-ci il.
4. Əlizadə İ.F. İnsan hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılması həddləri (Azərbaycan Respublikası təcrübəsi əsasında). Namizədlik dissertasiyasının avtoreferatı. Bakı, 2010, 24s.
5. Mehdiyev.F.Nəzəriyyədə və təcrübədə insan hüquqları. Dərs vəsaiti. Bakı, 2013, 405s.
6. Абдуллаев М.К. Ограничение прав и свобод человека в международном праве. Баку, Эльм и Техсил, 2015, 301с.
7. Кондрашев А.А. Ограничения конституционных прав в Российской Федерации: теоретические подходы и политико-правовая практика // Конституционное и муниципальное право. 2014, № 7, С.40-47
8. Право Европейской конвенции по правам человека / Харрис, Обойл и Уорбрик; пер. с англ. Власихин В.А. и др. М:Развитие правовых систем. 2018, 1432с.
9. Thomas Hobbes ve John Locke'un Doğal Hak Anlayışları Işıl Bayar BRAVO // «Hukuka Felsefi



ve Sosyoloji Bakışlar - V» Sempozyum İstanbul Barosu - HFSA Bildiriler / 1 (13-17 Eylül 2010, İstanbul). İstanbul: İstanbul Barosu Yayınları, 2012, 224s.

10. <http://www.agitclub.ru/museum/revolution1/1789/declaration.htm>

11. <http://www.constcourt.gov.az/decisions/120>

Ровшан Исмайылов

РАЗМЫШЛЕНИЯ ОБ ОСНОВАХ ОГРАНИЧЕНИЯ ПРАВ И СВОБОД ЧЕЛОВЕКА И ГРАЖДАНИНА

Резюме

Основы ограничений прав и свобод человека и граждан регулируются статьей 71 Конституции АР. Правовой анализ статьи 71.2 Конституции дает основание утверждать, что основания для заключения должны быть предусмотрены одновременно в Конституции и законах. В соответствии со статьей 3.2 Конституционного закона Азербайджанской Республики “О регулировании осуществления прав и свобод человека в Азербайджанской Республике”, в законе, ограничивающем права и свободы человека, должны указываться ограничиваемое право или свобода, а также соответствующая статья Конституции Азербайджанской Республики. В статье исследуются основы ограничения прав и свобод на основе действующем законодательстве и идей, содержащихся в научной литературе.

Rovshan Ismayilov

REFLECTIONS ON THE BASICS OF LIMITING THE RIGHTS AND FREEDOMS OF MAN AND CITIZEN

Summary

The fundamentals of restrictions on the rights and freedoms of individuals and citizens are governed by Article 71 of the Constitution of Azerbaijan. The legal analysis of article 71.2 of the Constitution gives grounds to assert that the grounds for the conclusion should be provided for simultaneously in the Constitution and laws. In accordance with Article 3.2 of the Constitutional Law of the Republic of Azerbaijan “On the Regulation of the Implementation of Human Rights and Freedoms in the Republic of Azerbaijan”, the law restricting human rights and freedoms must specify the limited right or freedom, as well as the relevant article of the Constitution of the Republic of Azerbaijan. The article explores the basics of limiting rights and freedoms on the basis of current legislation and ideas contained in scientific literature.



AYNUR VƏLİYEVƏ

AMEA-nın Hüquq və İnsan Haqları İnstitutunun

“Əcnəbilərin Hüquqları və Miqrasiya” şöbəsinin elmi işçisi

email: veliyevaa3@gmail.com

UOT 342.717

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA ƏCNƏBİLƏRƏ VƏ VƏTƏNDAŞLIĞI OLMAYAN ŞƏXSLƏRƏ QAÇQIN STATUSUNUN VERİLMƏSİ İLƏ BAĞLI FİKİR VƏ MÜLAHİZƏLƏR

Açar sözlər: qaçqın statusu, hərbi əməliyyat və etnik təmizləmə, təqib, miqrasiya

Ключевые слова: статус беженца, военная операция и этническая чистка, последующие меры, миграция

Keywords: refugee status, military operation and ethnic cleansing, follow-up, migration

Son dövrlərdə bəşəriyyətin bəlasına çevrilən dini münaqişələr, amansız müharibələr dünya xalqlarına müsibətlər yaşatmışdır. Müharibə dəhşəti nəticəsində dünya xalqları əziyyət çəkmiş, doğma yurdlarından didərgin salınmış, öz ölkələrindən sürgün olunmuş, başqa dövlətin ərazisində qaçqın kimi yaşamağa məcbur olmuşlar.

Ölkəmizə gələn əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə qaçqın statusunun verilməsi məsələsinin milli qanunvericiliklə tənzimlənməsi və onunla bağlı problemlər öz aktuallığı ilə seçilir. Buna görə də məqalənin predmetini Azərbaycan Respublikasında əcnəbilərə və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə qaçqın statusunun verilməsinin hüquqi əsasları və onunla bağlı fikir, mülahizələr təşkil edir. Eyni zamanda bu məqalədə milli hüquqda əcnəbilərə və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə qaçqın statusunun verilməsinin və onunla bağlı yaranmış problemlər araşdırılır.

Bugünkü gündə dünyada gedən prosesləri nəzərə alaraq qeyd etmək olar ki, qaçqın ordusunun yaranmasına səbəb insan hüquqları və azadlıqlarının pozulmasıdır. Belə ki, insan hüquqları və azadlıqlarına hörmət prinsipi beynəlxalq hüququn əsas prinsiplərindən biri hesab olunur. Bu prinsip həmçinin dövlətlərarası münasibət-

lərin əsasını təşkil edir. Beləliklə, əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə qaçqın statusunun verilməsi məsələlərini tənzim edərəkən, dövlətlər insan hüquqları sahəsində beynəlxalq normaları rəhbər tutmalı və dövlətdaxili qanunvericiliklərin qəbulunda həmin normalar əsas baza qismində çıxış etməlidir.

Hələ antik dövrlərdən qaçqın statusunun alınmasına dair müddəaların nəzərdə tutulduğu ilk müqavilə b.e.ə. 1278-ci ildə Misir fironu III Ramzeslə Het hökmdarı II Xatuşil arasında bağlanan müqaviləni göstərmək olar. Müasir dövrdə isə 28 oktyabr 1933-cü ildə qəbul olunmuş Qaçqınların beynəlxalq statusuna dair Konvensiya qaçqınların statusunu nisbətən tam şəkildə müəyyən edən ilk beynəlxalq sənəd olmuşdur [1, s.455].

Ölkəmizdə qaçqın problemi XIX əsrin əvvəllərində meydana gəlmiş və bu günə qədər davam etməkdədir. Artıq dörd dəfə bu problemlə üzləşən ölkəmiz qaçqınların ilk kütləvi axınına Ermənistan Respublikası tərəfindən 1988-1992-ci illərdə planlı şəkildə həyata keçirdiyi etnik təmizləmə siyasəti nəticəsində tarixi qədim olan torpaqlarımızda yaşamış azərbaycanlıların son nəfərədək öz doğma yurdlarından zorla qovulması ilə başlamışdır.

Azərbaycan Respublikasında əcnəbilərə və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə qaçqın statusunun verilməsi Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 69-cu maddəsi, “Qaçqınların və məcburi köçkünlərin (ölkə daxilində köçürülmüş şəxslərin) statusu haqqında” Azərbaycan Respublikasının 21 may 1999-cu il tarixli qanunu, eləcə də “Qaçqın” statusunun verilməsi haqqında vəsatətə baxılması Qaydası haqqında Azərbaycan Res-



publikasının Prezidentinin 13 noyabr 2000-ci il Fərmanı, həmçinin Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı Beynəlxalq müqavilələri ilə tənzimlənir.

Əslində “qaçqın” nədir və “qaçqın” dedikdə nə başa düşülür? “Qaçqın” sözünə milli və beynəlxalq hüquqda, eləcə də, Azərbaycan dilinin izahlı lüğətlərində “qaçqın” sözünə anlayış verilmişdir. Beynəlxalq aləmdə ilk dəfə olaraq “qaçqın” sözünə anlayışı 12 may 1926-cı ildə Cenevrədə MCŞ (Millətlər Cəmiyyəti Şurası) tərəfindən keçirilən konfransda verilmişdir. Həmin tərifə əsasən qeyd olunur ki, “öz hökumətinin müdafiəsindən istifadə edə bilməyən və başqa dövlətin vətəndaşlığını əldə edə bilməyən şəxs qaçqın hesab edilir”. Bu tərifdən belə nəticəyə gəlmək olar ki, “qaçqın” statusu öz dövlətinin himayəsindən bu və ya digər səbəblərdən məhrum olmuş və gəldiyi dövlətin vətəndaşlığını qəbul etməmiş vətəndaşlığı olmayan şəxslərə verilir [2, s.257].

Digər bir anlayış isə 28 iyul 1951-ci il tarixli BMT-nin Qaçqınların statusu haqqında Konvensiyasında (bundan sonra Konvensiya) göstərilmişdir. Həmin Konvensiyanın 1-ci maddəsinin 2-ci bəndində göstərilmişdir ki, irqi, dini əlamət, vətəndaşlıq, müəyyən sosial qrupa mənsubiyyət və ya siyasi əqidə üzündən təqib qurbanı olmaq barəsində tam əsaslı ehtiyatlara görə vətəndaş olduğu ölkədən kənar qalır və həmin ölkənin himayəsindən istifadə edə bilmir və ya bu cür ehtiyatlar üzündən istifadə etmək istəmir və ya müəyyən vətəndaşlığı olmadan və həmin hadisələr nəticəsində əvvəl adətən yaşadığı ölkədən kənar qalaraq bu cür ehtiyatlar üzündən oraya qayıda bilmir [3, s. 2]. Bu anlayışdan belə nəticəyə gəlmək olar ki, konvensiyanın bu normaları dövlətlər üçün tövsifedici xarakter daşıyır. Şərh edərək bildirmək istəyirik ki, bu konvensiyanı ratifikasiya etmiş dövlətlərdə qaçqın statusu almaq üçün müraciət etmiş şəxsə “qaçqın” statusunun verilməsi üçün bir neçə hal mövcud olmalıdır ki, həmin şəxs ərizə ilə müraciət etdiyi təqdirdə dövlətin müvafiq orqanı tərəfindən qəbul edilən qərarla konvensiyanın 1-ci maddəsinin 2-ci bəndində sadalanan halları özündə əks etdirməlidir. Beləliklə, şəxsin “qaçqın” statusu alması üçün zəruri olan hallar bunlar hesab olunur: irqi, dini,

vətəndaşlıq, müəyyən sosial qrupa mənsubiyyət və ya siyasi əqidə üzündən təqibin qurbanı olmaq.

Milli qanunvericiliyimizdə “qaçqın” sözünə verilmiş anlayışlara və onların təhlilinə nəzər yetirək. Belə ki, 21 may 1999-cu il Azərbaycan Respublikasında Qaçqınların və məcburi köçkünlərin (ölkə daxilində köçürülmüş şəxslərin) statusu haqqında Azərbaycan Respublikası qanununun 1-ci maddəsində “qaçqın” sözünə anlayış verilmişdir. Həmin maddədə göstərilmişdir ki, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı olmayıb, irqi əlamətinə, milliyyətinə, dini etiqadına, müəyyən sosial qrupa mənsubluğuna və ya siyasi əqidəsinə görə təqiblərin qurbanı olmaq barəsində tam əsaslı ehtiyat üzündən vətəndaş olduğu ölkədən kənar qalan və eyni ehtiyat üzündən həmin ölkənin himayəsindən istifadə edə bilməyən və ya istifadə etmək istəməyən, yaxud müəyyən vətəndaşlığı olmayıb oxşar hallar nəticəsində əvvəl adətən yaşadığı ölkədən kənar qalan, ehtiyat üzündən oraya qayıda bilməyən və ya qayıtmaq istəməyən şəxs hesab olunur [4]. Bildirmək istəyirik ki, yuxarıda qeyd olunan bu anlayış milli qanunvericiliyimizdə verilən anlayışla məzmunca eynilik təşkil edilir. Ona görə ki, Azərbaycan Respublikası tərəfindən ratifikasiya edilmiş beynəlxalq konvensiyalar daha üstün qüvvəyə malikdir. Qeyd etmək istəyirik ki, başqa dövlətlərdən ölkəmizə gələn çarəsiz və ələcsiz qalan əcnəbilərə və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə “qaçqın” və “məcburi” köçkün statusunun verilməsi məsələlərinin tənzimləməsi eyni zamanda mövcud problemlərin aradan qaldırılması məqsədilə dövlətimiz 21 may 1999-cu il Azərbaycan Respublikasında Qaçqınların və məcburi köçkünlərin (ölkə daxilində köçürülmüş şəxslərin) statusu haqqında qanun qəbul etmişdir. Həmin qanunda “qaçqın” sözünə verilən anlayış isə 21 iyul 1951-ci il tarixli BTM-nin Qaçqınların Statusuna dair Konvensiyaya uyğunlaşdırılmışdır.

Nəzərinizə çatdırmaq istəyirik ki, digər bir tərif isə Beynəlxalq Münasibətlər A-Z-yə lüğətində göstərilmişdir. Həmin lüğətdə göstərilən tərifə əsasən qaçqınlar hərbi əməliyyat, etnik təmizləmə və yaxud fəvqəladə vəziyyətin ağır olması nəticəsində, həmin ərazilərdə rahat və sərbəst yaşamaq mümkün olmadığından, yaşadığı



ları torpaqları (əraziləri) tərk etmək məcburiyyətində qalan, müvafiq olaraq başqa ərazilərə (bəzi hallarda başqa dövlətlərə) pənah aparən insanlar hesab olunur [5, s.138]. Bu tərif yuxarıda qeyd etdiyimiz təriflərdən kifayət qədər fərqlənir. Bu lüğətdə “qaçqın” sözüə verilmiş əlamətlər nə beynəlxalq konvensiyada, nə də ki, milli qanunvericiliyimizdə əks olunmamışdır. Bu anlayışdakı əlamətlərə görə “qaçqın” fəvqəladə və hərbi vəziyyətin ağır olması ilə əlaqədar yaşamaq mümkün olmadığından başqa ərazilərə gedən şəxslər hesab olunur. Hesab edirik ki, 21 may 1999-cu il Azərbaycan Respublikasında Qaçqınların və məcburi köçkünlərin (ölkə daxilində köçürülmüş şəxslərin) statusu haqqında qanunun 1-ci maddəsində “qaçqın” sözüə verilən anlayışdan əlavə məcburi köçkün anlayışı da verilmişdir. Həmin anlayışa baxaq: məcburi köçkün (ölkə daxilində köçürülmüş şəxs) - Azərbaycan Respublikası ərazisində hərbi təcavüz, təbii və texnogen fəlakət nəticəsində daimi yaşayış yerini tərk etməyə məcbur olub başqa yerə köçmüş şəxsdir. Bu anlayış “məcburi köçkünə” verilmiş tərifdir. Beləliklə, lüğətdə qeyd olunan “qaçqın” sözüə verilən anlayışla eynilik təşkil etmir və sadalanan həmin əlamətlər “məcburi köçkün” sözüə verilən əlamətləri daha çox özündə əks etdirir.

Azərbaycan Respublikasında qaçqın statusu almaq istəyən şəxslər Qaçqınların və məcburi köçkünlərin (ölkə daxilində köçürülmüş şəxslərin) statusu haqqında Azərbaycan Respublikası qanununun 4-cü maddəsinə əsasən Azərbaycan Respublikasının ərazisində yerləşən sərhəd nəzarət məntəqələrindən buraxılır. Habelə, irqi, dini, milli əlamətlərinə, müəyyən sosial qrupa mənsubluğuna və yaxud siyasi əqidəsinə görə təqib edilən əcnəbilər və ya vətəndaşlığı olmayan şəxslər başqa dövlətin ərazisindən Azərbaycana gəldikdən dərhal sonra dövlətin müvafiq səlahiyyətli orqanları olan Daxili İşlər Nazirliyinə, Dövlət Təhlükəsizlik Xidmətinə və Dövlət Miqrasiya Xidmətinə, Dövlət Sərhəd Xidmətinə və onların struktur bölmələrinə, habelə yerli icra hakimiyyəti orqanlarına bilavasitə vəsatətlə müraciət etməlidirlər. Bu halda həmin subyektlər qanunla nəzərdə tutulmuş məsuliyyətdən azad edirlər. Əks təqdirdə onlar barəsində müvafiq tədbirlər görülməlidir.

Qeyd etmək istəyirik ki, Qaçqınların və məcburi köçkünlərin (ölkə daxilində köçürülmüş şəxslərin) statusu haqqında Azərbaycan Respublikası qanununun 5-ci maddəsində göstərilmişdir ki, “qaçqın” statusu almaq istəyən şəxslər bu qanunda göstərilmiş səbəblərə görə başqa dövlətdən qanunsuz olaraq Azərbaycan Respublikasına gəlmiş və mümkün qədər tez müvafiq səlahiyyətli orqana müraciət etmiş şəxs həmin orqanın əsaslandırılmış qərarı ilə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində nəzərdə tutulan məsuliyyətdən azad edilir və onun həyat və ya azadlığına təhlükə gözləyən ölkəyə heç bir halda göndərilmir və ya məcburi qaytarıla bilməz .

Əcnəbilərin və ya vətəndaşlığı olmayan şəxslərin məcburi və geri qaytarılması halları 28 iyul 1951-ci il tarixli BMT-nin Qaçqınların Statusu haqqında Konvensiyasının müddəalarına ziddir. Bu barədə Konvensiyanın 33-cü maddəsinə əsasən irqi, dini, vətəndaşlıq, müəyyən sosial qrupa mənsubiyyət, siyasi əqidə səbəblərinə görə, həyat və ya azadlığına təhlükə gözləyən şəxslərin əvvəllər yaşadığı ölkənin sərhədlərinə göndərilməsinə və ya qaytarılmasına qadağa qoyur. Lakin bu istisnalar Konvensiyanın 33-cü maddəsinin II hissəsinə görə qaçqınların gəldikləri ölkənin təhlükəsizliyi üçün təhlükə sayılan və ya xüsusilə ağır cinayət törətdiyinə görə məhkəmənin qüvvəyə minmiş hökmü ilə məhkum olunmuş qaçqınlara şamil edilmir [3, s.19].

Bildirmək istəyirik ki, Konvensiyasının 32-ci maddəsinə əsasən müəyyən hallar vardır ki, həmin hallar mövcud olarsa dövlətlər öz ərazilərində qanuni yaşayan qaçqınları ölkələrindən çıxara bilərlər. Bu hallar yalnız dövlət təhlükəsizliyinin və ictimai asayişin qorunması səbəbləri ilə bağlıdır. Beləliklə, bu cür qaçqınlar yalnız məhkəmə qaydasında qəbul edilən qərarların icrası naminə çıxarıla bilərlər. Yuxarıda sadalanan hallardan hər hansısa baş verərsə, o zaman dövlət təhlükəsizliyi ilə bağlı üzürlü mülahizələrin olduğu hallardan başqa, “qaçqın” statusu almaq istəyən şəxslərə özlərinə bəraət qazandırmaq üçün sübutlar təqdim etmək və lazımi instansiyalara və ya bu instansiyalar tərəfindən xüsusi təyinatlı olmuş şəxsə və ya şəxslərə şikayət etmək, eləcə də bu məqsədlə öz nümayəndələrini təyinatlı etmək hüququ verilir.



Həm beynəlxalq hüquq normalarına, həm də milli qanunvericiliyimizə uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasında aşağıdakı şəxslərə qaçqın statusu verilmir. Bu isə Konvensiyanın 1-ci maddəsinin E bəndinin a,b,v hissələrində, Qaçqınların və məcburi köçkünlərin (ölkə daxilində köçürülmüş şəxslərin) statusu haqqında Qanunun 2-ci maddəsində öz əksini tapmışdır. Həmin maddələrə əsasən sülh və insanlıq əleyhinə qarşı cinayət törədən şəxslərə, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının məqsəd və prinsiplərinə zidd əməllər törədən şəxslərə, Azərbaycan Respublikasının ərazisinə gələndə qədər öz ölkəsində və ya kənarında ağır və ya xüsusilə ağır cinayət törətmiş şəxslərə qaçqın statusunun verilməsi nəzərdə tutulmur.

Məlumdur ki, Azərbaycan Respublikasında əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə qaçqın statusunun verilməsi Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 69-cu maddəsinə uyğun olaraq müəyyən edilir. Həmin maddəyə əsasən əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər Azərbaycan Respublikasında olarkən, qanunla və ya Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilə ilə başqa hal nəzərdə tutulmayıbsa, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları ilə bərabər bütün hüquqlardan istifadə edə bilər [6, s.22]. Eyni zamanda qaçqın statusu almış əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər Qaçqınların və məcburi köçkünlərin (ölkə daxilində köçürülmüş şəxslərin) statusu haqqında Qanunun 6-cı maddəsinə əsasən Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının hüquq və azadlıqlarından istifadə etmək, onlarla eyni vəzifələri daşımaq hüququnu əldə edirlər. Beləliklə, qaçqın statusunun verilməsi ilə bağlı vəsatətlə müraciət etmiş şəxsin hüquq və vəzifələrinə əsasən Azərbaycan Respublikası ərazisində müvəqqəti yaşamaq, tərçüməçinin xidmətlərindən pulsuz istifadə etmək, müvəqqəti işə düzəlmək, tibb yardımını almaq, öz dininə sərbəst etiqad etmək kimi hüquqları vardır.

Qaçqın statusu vermə və qaçqın statusundan məhrum etmə məsələlərinə dair qərarları Azərbaycan Respublikasının Dövlət Miqrasiya Xidməti və Azərbaycan Respublikasının Qaçqınların və Məcburi Köçkünlərin İşləri üzrə Dövlət Komitəsi öz səlahiyyətləri daxilində həyata keçirirlər. Beləliklə, qaçqın statusunun verilməsi haqqında

vəsətətə baxılması qaydasını Azərbaycan Respublikasının Prezidenti müəyyənləşdirir.

Ölkəmizə gələn əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər Azərbaycan Respublikasında qaçqın statusunun verilməsi üçün vəsatətin qaldırılması qaydasına əsasən ərizə ilə Azərbaycan Respublikasının Daxili İşlər Nazirliyinə, Dövlət Təhlükəsizliyi Xidmətinə, Dövlət Sərhəd Xidmətinin struktur bölmələrinə, habelə yerli icra hakimiyyəti orqanlarına müraciət etməlidirlər. Belə ki, qeyd olunan orqanlara ərizə daxil olarsa həmin ərizə üç iş günü müddətində Dövlət Miqrasiya Xidmətinə göndərməlidir. Həmçinin “qaçqın” statusu almaq niyyətində olan şəxsin vəsatətini qəbul edən Dövlət Miqrasiya Xidməti vəsatəti dərhal qeydiyyatda alır. Bundan sonra şəxslə aparılan müsahibədən sonra əldə olunmuş nəticələrə görə, vəsatətin baxılması və ya vəsatətə baxılmaqdan imtina edilməsi haqqında qərar qəbul edir. Qeyd olunmuş qaydalara uyğun qaçqın statusu almış şəxslər haqqında məlumatlar Azərbaycan Respublikası Dövlət Miqrasiya Xidmətinin vahid miqrasiya məlumat sistemində daxil edilir. Beləliklə, şəxsin “qaçqın” statusu verilməsi haqqında vəsatətinə baxılmasının imtina edilməsinə dair qərar qəbul edilərsə, bu qərardan şikayət verilməsi qaydası qeyd olunmaqla ona 5 gün müddətində yazılı bildiriş göndərilir. Bu bildiriş Dövlət Miqrasiya Xidmətinin və ya onun yerli orqanları tərəfindən həyata keçirilir. Eyni zamanda AR Dövlət Miqrasiya Xidməti tərəfindən qəbul olunmuş müvafiq qərarın surətini 5 gün müddətindən gec olmayaraq, BMT-nin Qaçqınların İşləri üzrə Ali Komissarının Azərbaycan Respublikasındakı Nümayəndəliyinə də göndərməlidir [7].

Qaçqın statusunun alınması üçün ərizə ilə müraciət etmiş şəxslərə qanunvericilikdə müəyyən edilmiş vəzifələr də nəzərdə tutulmuşdur. Belə ki, həmin vəzifələrə əsasən qaçqın statusu verilməsi məsələsinin həlli üçün zəruri məlumatı Azərbaycan Respublikasının müvafiq orqanına təqdim etməli, Azərbaycan Respublikasının ərazisində olmağın mövcud qanunvericiliklə müəyyənləşdirilmiş qaydasını gözləməli, məcburi dövlət daktioskopik qeydiyyatından keçməli, səhiyyə orqanlarının tələbi ilə tibbi müayinədən keçməlidirlər.

Şərh edərək qeyd etmək istəyirik ki, qaçqın



statusunun alınması üçün müraciət etmiş əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər (15 yaş tamam olmamış uşaqlar istisna olmaqla) məcburi dövlət daktiloskopik qeydiyyatından keçməlidir. Bu anlayış “dövlət daktiloskopik və genom qeydiyyatı haqqında” 29 iyun 2018-ci il tarixli 1197-VQ nömrəli Azərbaycan Respublikasının Qanununda qeyd olunmuşdur. Belə ki, dövlət daktiloskopik qeydiyyatı dedikdə, insan şəxsiyyətinin eyniləşdirilməsi üçün daktiloskopik məlumatların əldə olunması, uçotu, saxlanması və istifadəsi üzrə fəaliyyət nəzərdə tutulur [8].

“Qaçqın statusu” almaq istəyən əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin digər vəzifələrindən biri də səhiyyə orqanlarının tələbi ilə tibbi müayinədən keçməsi məsələsidir. Qeyd etmək istəyirik ki, Təhlükəli yoluxucu xəstəliklərin siyahısı”nın təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarına əsasən 30 iyun 2011-ci il tarixli “Təhlükəli yoluxucu xəstəliklərin siyahısı” təsdiq edilmişdir. Bu qərara əsasən Hemorragik virus xəstəlikləri, Sarı qızdırma, İnsanın immun çatışmazlığı virusu infeksiyası, B və C hepatit xəstəlikləri təhlükəli hesab edilir. Bildirmək istəyirik ki, əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər həmin tibbi müayinə zamanı Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetində göstərilən yoluxucu xəstəliklərin müəyyən edilməsidir.

Nəzərinizə çatdırmaq istəyirik ki, “qaçqın” statusunun verilməsi üçün müraciət etmiş əcnəbi və vətəndaşlığı olmayan şəxslər özləri barəsində məlumat verməkdən imtina edərlərsə və ya qaçqın statusu verilməsi xahişinin səbəblərinə bilərəkdən yanlış məlumat verərlərsə həmin şəxslərə qaçqın statusu verilməsindən imtina edilir. Beləliklə, “qaçqın” statusunun verilməsi haqqında qərarı Azərbaycan Respublikasının Dövlət Miqrasiya Xidməti tərəfindən qaçqın statusu verilməsi haqqında vəsatətin qeydə alındığı gündən üç ay ərzində qəbul edilir. Həmçinin “qaçqın” statusu almış şəxsə və onun ailə üzvlərinə qaçqın vəsiqəsi, habelə Azərbaycan Respublikasının hududlarından kənarında hərəkət etmək hüququ verən yol sənədi verilir. Beləliklə, həmin vəsiqənin və yol sənədinin verilməsinə görə “Dövlət rüsumu haqqında 4 dekabr 2001-ci il tarixli ” Azərbaycan Respublikasının Qanununun 2.0.4-cü maddəsinə

əsasən müəyyən edilmiş məbləğdə dövlət rüsumu tutulur. Beləliklə, həmin qanununa 14.16-cı maddəsinə əsasən Azərbaycan Respublikasında qaçqın statusu almış şəxslərə Qaçqın vəsiqəsinin və ya Yol sənədinin verilməsinə görə 5 manat məbləğində rüsum tutulur. Beləliklə, qaçqına verilən qaçqın vəsiqəsi qaçqının şəxsiyyətini və yaşayış yeri üzrə qeydiyyata alındığını təsdiq edən sənəd hesab olunur [9]. Habelə, həmin sənəd vasitəsilə əcnəbilərə və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə Azərbaycan Respublikasının ərazisində qanuni qalmaq hüququ verilir. Şəxsin “Qaçqın” statusu verilməsi haqqında vəsatətinə baxılması haqqında qərar qəbul edildikdə, 24 saat ərzində ona və ailə üzvlərinə Dövlət Miqrasiya Xidməti tərəfindən vəsatətə baxılan müddətə qədər şəxsiyyətini təsdiq edən xüsusi formada hazırlanmış müvəqqəti şəhadətnamə təqdim edilir.

Azərbaycan Respublikasında qaçqın statusu almış şəxslərə Qaçqın və ya məcburi köçkünün (ölkə daxilində köçürülmüş şəxsin) statusu haqqında Azərbaycan Respublikası haqqında qanunun 6-cı maddəsinə əsasən müəyyən təminatlar verilmişdir. Həmin maddəyə əsasən haqq ödəmədən müvəqqəti yaşayış yerinə getmək və əmlakını aparmaq, müvəqqəti yaşayış yerində və xəstəxanalarda qocaların, uşaqların, əlillərin, aztəminatlı və ailə başçısını itirmiş şəxslərin müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi qaydada lazımi dərman və tibb yardımını almaq, təhsil almaq, yaşayış məntəqələrində daimi yaşayan vətəndaşlarla eyni əsaslar üzrə ərzaq və sənaye malları almaq, dövlətin təyin etdiyi birdəfəlik və digər yardım almaq, tək pensiyaçıların və əmək qabiliyyəti olmayan əlillərin xüsusi sosial təminat müəssisələrində ilk növbədə yerləşdirilməsi, dəymiş maddi və digər ziyanın ödənilməsi məsələsini qaldırmaq, pozulmuş hüquqlarının müdafiəsi üçün məhkəməyə müraciət etmək, əvvəlki yaşayış yerlərinə qayıtmaq hüququ ilə bağlı təminatlar verilir. Habelə, “Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlığı haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 5-ci maddəsinə əsasən Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları hesab edilən, lakin, 1988-ci il yanvarın 1-dən 1992-ci il yanvarın 1-dək Azərbaycan Respublikasının ərazisində məskunlaşmış qaçqınlar, mənzil və ya ev alqı-satqısı zamanı notarial rüsumlardan,



məhkəməyə verilən iddialar üzrə rüsumdan azad edilmişlər. Eyni zamanda Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2004-cü il 1 iyul tarixli 298 nömrəli Sərəncamının 3-cü bəndinə əsasən özəl müəssisələrin, ali və orta ixtisas təhsili məktəblərində qaçqın və məcburi köçkünlərin təhsil haqqının ödənilməsindən azad olunurlar. Beləliklə, ölkəmizə müharibə dəhşəti nəticəsində gələn əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər öz doğma yurdlarından didərgin salınmış, öz ölkələrindən sürgün olunmuş, başqa dövlətin ərazisində qaçqın kimi yaşamağa məcbur olmuş insanlardır. Öz ölkəsini tərk etmiş, var-dövlətini itirmiş Azərbaycan Respublikasında qaçqın statusu almış şəxslərin Qaçqın və ya məcburi köçkünün (ölkə daxilində köçürülmüş şəxs) statusu haqqında Azərbaycan Respublikası haqqında qanunun 6-cı maddəsinə əsasən təhsil almaq hüququ vardır. Ona görə də təklif edərdik ki, ölkəmizdə qaçqın statusu almış əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə də təhsil haqqından azad olunmaları barədə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2015-ci il 1 may tarixli 125 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının xarici ölkələrdə, əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin Azərbaycan Respublikasında təhsil alması haqqında Qaydalarına bir normanın əlavə edilməsini təklif edərdik.

Qeyd etmək istəyirik ki, Avropa ölkələrindən biri hesab olunan Rusiya Federasiyasında əcnəbilərə və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə “qaçqın” statusunun verilməsinə dair milli hüquqla müəyyən olunmuş qaydalar mövcuddur. Bu qaydalar Rusiya Federasiyasında əcnəbilərə və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə “qaçqın” statusunun verilməsi “Qaçqınlar” haqqında 4528-I nömrəli Federal qanunu ilə müəyyən edilir. Bu qanun 1993-cü ildə Rusiya Federasiyasında miqrasiya məsələləri ilə əlaqədar olaraq qəbul edilmişdir. Bu qanun Rusiya Federasiyasının Konstitusiyası və 1951-ci il 28 iyul tarixli BMT-nin Qaçqınların statusu haqqında beynəlxalq Konvensiyası ilə tənzimlənir. 1993-cü ildə Rusiya Federasiyasında miqrasiya problemlərinin həll edilməsi ilə bağlı üç qanun qəbul edilmişdir. Bu qanunlardan birincisi Rusiya Federasiyasında yaşayan əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə siyasi sığınacağı verilməsi, ikincisi məcburi miqrasiya,

üçüncü qanun isə qaçqınlar haqqında idi. Belə ki, Sovet İttifaqı, 1951-ci ildə qəbul edilmiş Qaçqınların statusu haqqında beynəlxalq Konvensiyanı heç vaxt ratifikasiya etməmiş, qismən Konvensiyanı “Qərb ölkələri tərəfindən nəql edilmiş” bir müqavilə kimi qiymətləndirilmişdir. Beləliklə, 1991-ci ildə Sovet İttifaqının dağılmasından sonra, keçmiş Sovet İttifaqı respublikalarından çoxlu sayda insan Rusiya Federasiyasına köçmüşdür. Ölkə daxilində dramatik miqrasiyaya birbaşa cavab olaraq, 1992-ci ildə Rusiya Federal Miqrasiya Xidmətini təsis etmişdir. Federal Miqrasiya Xidməti qurulduqdan bir il sonra Rusiya 1951-ci il 28 iyul tarixli BMT-nin Qaçqınların Statusu haqqında Beynəlxalq Konvensiyasına (və 1967 Protokoluna) qoşulmuş və artan miqrasiyanın problemlərinin aradan qaldırılması üçün konkret qanunvericiliyi qəbul etmişdir.

Rusiya Federasiyasının “Qaçqınlar” haqqında qanununun 1-ci maddəsində “qaçqın” sözüne anlayış verilmişdir. Rusiya ərazisində daha çox qaçqın statusunun alınması üçün müraciət edən şəxslər aşağıdakılar hesab edilir:

1. Rusiya Federasiyasının ərazisinə gələn və ya gəlmək istəyən xarici vətəndaşlar;
2. Rusiya Federasiyasının ərazisində qanuni olaraq qalan xarici vətəndaşlar və (və ya) vətəndaşlığı olmayan şəxslər;

Həmin qanunun 2-ci maddəsində əcnəbilərə və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə qaçqın statusunun verilməməsi ilə bağlı məhdudiyət də nəzərdə tutulmuşdur. Bu normada göstərilən məhdudiyətlərə əsasən şəxs sülh əleyhinə, insanlıq və ya hərbi cinayətlər törətməməli, sığındıqları ölkədən kənarda və qaçqın kimi bu ölkəyə buraxılmazdan əvvəl qeyri-siyasi xarakterli ağır cinayət törətməməli, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının məqsəd və prinsiplərinə zidd əməllər görməməlidir.

Rusiya Federasiyasında əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə qaçqın statusunun verilməsi üçün ilkin olaraq yuxarıda qeyd olunan şəxslər tərəfindən müvafiq orqana müraciət etməlidirlər. Belə ki, RF-nin “Qaçqınlar” haqqında qanunun 3-cü maddəsində qeyd olunmuşdur ki, şəxs ilk öncə qaçqın kimi tanınması üçün ərizə ilə müraciət etməlidir. Qaçqın statusu almaq istəyən şəxs ərizə ilə müraciət etdikdən sonra ərizənin ilkin baxılması həyata keçirilir. Beləliklə, ərizəyə



mahiyyəti üzrə baxılır və nəticədə ərizənin mahiyyəti üzrə baxıldıqdan sonra sertifikat və ya şəhadətnamənin verilməsi və ya ərizənin imtina edilməsi ilə bağlı qərar qəbul edilir. Ərizənin mahiyyəti üzrə baxıldıqdan sonra şəxsə qaçqın statusunun verilməsi barədə şəhadətnamə və ya imtina barədə bildiriş göndərilir. Şəxsin sorğusuna əsasən qəbul edilmiş qeydiyyat sorğusu fərdi danışıqların əsasında qəbul edilir. On səkkiz yaşına çatmış və qaçqın kimi tanınmaq arzusunda olan şəxs şəxsən və ya səlahiyyətli nümayəndə vasitəsi ilə yazılı şəkildə müvafiq orqana müraciət etməlidir. Beləliklə, qaçqın statusu almaq istəyən şəxs Rusiya Federasiyasının diplomatik missiyası və ya konsulluq şöbəsinə, sərhəd təhlükəsizliyi üçün federal icra orqanının sərhəd-nəzarət vahidinə, eləcə də Rusiya Federasiyası və beynəlxalq qanunvericiliyinə uyğun olaraq Rusiya Federasiyasının tərəfi olan müqavilələrə əsasən Rusiya Federasiyasının sərhəd-keçid məntəqəsinə ərizə ilə müraciət edə bilər. Beləliklə, qeyri-qanuni olaraq sərhədi keçdikdə isə təhlükəsizlik məsələləri üzrə federal icra hakimiyyəti orqanının sərhəd-nəzarət birliyinə və ya daxili işlər üzrə federal icra orqanının ərazi idarəsinə müraciət edilməlidir. Ərizənin alındığı gündən üç iş günü ərzində sərhəd-nəzarət birliyinə göndərilən şəxsin ərizəsi təhlükəsizlik üzrə federal icra orqanına, Rusiya Federasiyasının sərhədindəki keçid məntəqəsi agentliyinə daxil olmuş ərizə isə müəyyən edilmiş qaydada federal icra orqanının ərazi idarəsinə göndərilməlidir. Müvafiq orqana daxil olan ərizənin ilkin müayinə-

si keçirilir. Belə ki, Rusiya ərazisindən kənarada olan şəxsin ərizəsi müraciətin alındığı tarixdən bir ay müddətində Federasiya daxilində diplomatik missiya və ya konsulluq şöbəsi tərəfindən nəzərdən keçirilir. Şəxsin Rusiya Federasiyasının sərhəd-keçid nöqtəsində ərizə ilə müraciət etdikdə isə onun tətbiq edilməsi barədə federal icra orqanının ərazi idarəsi ərizəni aldıqdan beş iş günü müddətində araşdırır. Habelə, sertifikat vermə qərarı diplomatik nümayəndəlik tərəfindən qəbul edilir. Diplomantik nümayəndəlik və ya konsulluq qurumunun şəhadətnamə verilməsi qərarı ərizənin ilkin baxışının materialları daxilində təqdim edilməlidir. Habelə, federal icra orqanına beş iş günü uzatmaq səlahiyyətinə malikdir. Sertifikatın verilməsi qərarı şəxs üçün əsasdır. Bu sənəd qaçqın statusu almaq üçün əsas sənəddir və eyni zamanda sertifikat şəxsin şəxsiyyətini təsdiq edən sənəddir. Sertifikat şəxs və ailə üzvləri müvəqqəti yaşayış mərkəzində sığınacaq alması üçün də əsasdır. Sertifikatın forması, qeydiyyatı, verilməsi və s. mübadilə səlahiyyətli federal icra orqanı tərəfindən müəyyən edilir.

Rusiya Federasiyasında qaçqın statusu almaq istəyən əcnəbi və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin təqdim etdiyi faktları aydınlaşdırmaq üçün müsahibə və əlavə müsahibələr etməyə də icazə verilir. Əgər şəxs sağlamlıq səbəbi ilə şəxsən ərizə vermə qabiliyyətinə malik deyilsə, səlahiyyətli orqan tərəfindən ərizə və ya müvafiq tibbi sənəd təqdim etməlidir. Rusiya Federasiyasında qaçqın statusu almaq istəyən şəxsə sertifikatın verilməsi üçün ərizəni verən şəxs ərizəsini əsaslandırmalıdır.

İstifadə olunmuş mənbələr:

1. Ə.Əliyev "İnsan hüquqları". Dərslük .Bakı, 2013, 506 səh
2. R.Ağasıyev "Azərbaycan Respublikasında əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin hüquqi statusu". Bakı, "Elm" nəşriyyatı, 2018, 364 səh
3. Qaçqınların statusuna dair Konvensiya və Protokol, səh 54, Bakı-2018 "Partners Group Azerbaijan" MMC
4. <http://www.e-qanun.az/framework/4757>
5. Beynəlxalq münasibətlər lüğəti A-Z, Bakı-2009, səh 138
6. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. "Hüquq Yayın Evi", Bakı, 2017, səh 92
7. <http://www.e-qanun.az/framework/380>
8. <http://www.e-qanun.az/framework/39863>
9. <http://www.e-qanun.az/framework/2860>

**Айнур Велиева***Институт Права и Прав Человека при НАНА,
научный сотрудник отдела «Права Иностранцев и Миграция»***РАЗМЫШЛЕНИЯ И СООБРАЖЕНИЯ О ПРЕДОСТАВЛЕНИИ
СТАТУСА БЕЖЕНЦА ИНОСТРАНЦАМ И ЛИЦАМ
БЕЗ ГРАЖДАНСТВА В АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ****Резюме**

Религиозные конфликты, беспощадные войны, ставшие бедствием человечества в последнее время, затронули народы мира. В результате ужасов войны народы мира пострадали, были депортированы со своих родных земель, изгнаны из своих стран и вынуждены жить в качестве беженцев в другом государстве.

Национальное законодательство, регулирующее вопрос предоставления статуса беженца иностранцам и лицам без гражданства, прибывающим в нашу страну, и связанные с этим проблемы выбраны с учетом их актуальности. Таким образом, предметом статьи является правовая основа для предоставления статуса беженца иностранцам и лицам без гражданства в Азербайджанской Республике, а также мнения и мнения по этому вопросу. В то же время в данной статье рассматривается вопрос о предоставлении статуса беженца иностранцам и лицам без гражданства в национальном законодательстве и возникающие в связи с этим проблемы.

Aynur Valiyeva*The department of "foreigners' rights and migration"
of the Institute on Law and Human Rights of the Azerbaijan
National Academy of Sciences researcher of the department***REFLECTIONS AND CONSIDERATIONS ON GRANTING REFUGEE STATUS TO
FOREIGNERS AND STATELESS PERSONS IN THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN****Summary**

Nowadays religious arguments, endless wars which are mankind's calamities create too many troubles. Because of wars many people are leaving their motherlands, they are being forced to live as refugees in other countries. Regulation of the issue of granting refugee status to foreigners and stateless persons arriving in our country and appropriate problems are relevant in their urgency. That is why the article is based on granting refugee status to foreigners and stateless people and problems, opinions connected to it. Also granting refugee status to foreigners and problems connected to it are being researched in this article.



FƏRİDƏ MEHRALİZADƏ

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Hüquq və İnsan Haqları İnstitutunun

“Beynəlxalq Hüquq” şöbəsinin elmi işçisi

e-mail: faridamzade@gmail.com

UOT 341.1

QARA DƏNİZ İQTİSADI ƏMƏKDAŞLIQ TƏŞKİLATI VƏ AZƏRBAYCAN

Açar sözlər: Qara Dəniz, Qara Dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı, regional əməkdaşlıq, beynəlxalq təşkilat, inkişaf, region, sədrlik, təşkilat.

Ключевые слова: Черное море, Организация Черноморского Экономического Сотрудничества, региональное сотрудничество, международная организация, развитие, регион, председательство, организация.

Key words: Black Sea, Black Sea Economic Cooperation Organization, regional cooperation, international organization, development, region, chairmanship, organization

Qara Dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatının tarixi və strukturu

Qara Dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı (QDİƏT) 25 İyun 1992-ci ildə İstanbul şəhərində 11 ölkənin dövlət və hökumət başçıları tərəfindən Qara Dəniz İqtisadi Əməkdaşlığı üzrə Zirvə Bəyannaməsinin (İstanbul Bəyannaməsinin) imzalanması ilə yaranmışdır. Həmin tarixdə İstanbul Bəyannaməsi ilə bərabər, Bosfor Bəyanatı da imzalanmışdır. Bəyannaməni imzalayan ölkələr Qara dəniz sahilində yerləşən Türkiyə, Rusiya, Ukrayna, Moldova, Gürcüstan, Rumıniya, Bolqarıstan və Qara dəniz sahilində yerləşməyən Azərbaycan, Albaniya, Yunanıstan və Ermənistandır. Türkiyə və Yunanıstan istisna olmaqla, Bəyannaməni imzalayan ölkələrin hamısı SSRİ-nin və Qarşılıqlı İqtisadi Yardım Şurasının tənəzzülü nəticəsində ortaya çıxmış ölkələrdir.

5 İyun 1998-ci ildə Ukraynanın Yalta şəhərində üzv dövlətlərin dövlət və hökumət başçılarının Yalta Əsasnaməsini imzalamaları ilə (1 may 1999-cu ildə qüvvəyə minmişdir) QDİƏT tam olaraq təşkilat statusunu almışdır.

2004-cü ilin aprel ayında, Serbiya və Monteneqro QDİƏT-in Əsasnaməsini ratifikasiya etməklə təşkilatın tamhüquqlu üzvü oldu. Bununla da, təşkilata üzv dövlətlərinin sayı 12-ə çatdı.

Hal-hazırda təşkilatın daimi üzvlərlə bərabər, 18

müşahidəçi üzvü də var (ABŞ, Avstriya, Belarus, Xorvatiya, Çexiya, Misir, Fransa, Almaniya, Macarıstan, İsrail, İtaliya, Polşa, Slovakiya, Tunis, Beynəlxalq Qara Dəniz Klubu, Enerji Xartiyası Katibliyi, Qara Dənizin Çirkənmədən Qorunması Komissiyası, Avropa Komissiyası). Müşahidəçi statusunun verilməsi, dayandırılması və ya ləğv edilməsi Prosedur Qaydalarına uyğun olaraq, Xarici İşlər Nazirləri Şurası tərəfindən həyata keçirilir [9].

Təşkilatın Əsasnaməsinə uyğun olaraq, aşağıdakı prinsiplər və məqsədlər müxtəlif səviyyələrdə QDİƏT-in fəaliyyəti ilə inkişaf etdirilməlidir:

- üzv dövlətlərlə dostluq və qonşuluq ruhunda hərəkət etmək və onlar arasında qarşılıqlı hörmət və etimad, dialoq və əməkdaşlığı inkişaf etdirmək;
- beynəlxalq hüquq prinsipləri və qaydaları əsasında ikitərəfli və çoxtərəfli əməkdaşlığı daha da inkişaf etdirmək və diversifikasiya etmək;
- biznes mühitinin yaxşılaşdırılması və iqtisadi əməkdaşlıq prosesində birbaşa iştirak edən müəssisə və şirkətlərin fərdi və kollektiv təşəbbüsünü təşviq etmək;
- iqtisadi əməkdaşlığı üzv dövlətlərin beynəlxalq öhdəliklərinə zidd olmayan şəkildə inkişaf etdirmək;
- iştirakçı olan üzv dövlətlərin fərdi iqtisadi şəraitlərini və maraqlarını nəzərə almaq;
- digər maraqlı dövlətlərin, beynəlxalq iqtisadi və maliyyə institutlarının, eləcə də müəssisələrin və şirkətlərin iqtisadi əməkdaşlıq prosesində iştirakını daha da təşviq etmək.

QDİƏT-in əsas məqsədi regional əməkdaşlığın istiqamətlərini müəyyən etməkdən və region dövlətləri arasında ticarət və iqtisadi inkişaf; bank işi və maliyyə; kommunikasiya; enerji; nəqliyyat, kənd təsərrüfatı və aqrar sənaye; səhiyyə və farmasevtika; ətraf mühitin qorunması; turizm; elm və texnika; statistik məlumatlar və iqtisadi informasiya mübadiləsi; gömrük və digər sərhəd orqanları ilə əməkdaşlıq sahələrində əlaqələrin inkişaf etdirilməsindən ibarətdir [4]. Təşkilat çərçivəsində üzv dövlətlər, həmçinin, mütəşəkkil



cinayətkarlıq, narkotiklərin qanunsuz dövriyyəsi, silah və radioaktiv materialların dövriyyəsi, terror aktları və qeyri-qanuni miqrasiya ilə mübarizə sahəsində də əməkdaşlıq edirlər.

Xarici İşlər Nazirləri Şurası QDİƏT-in ali və əsas qərar qəbul edən orqanı hesab olunur. Xarici İşlər Nazirləri Şurası bütün üzv dövlətlərin xarici işlər nazirlərinin iştirakı ilə qurulur. Hər üzv ölkə 6 ay müddətində təşkilata sədrlik edir və sədrlik müddətinin sonunda öz ölkəsinin ərazisində Xarici İşlər Nazirləri Şurasının iclasını keçirir. Şuranın səlahiyyətlərinə aiddir:

- a) QDİƏT-in funksiyasına aid olan bütün məsələləri həll edir;
- b) yardımçı orqanlar tərəfindən təqdim edilən bütün məsələləri nəzərdən keçirir və müvafiq qərarlar qəbul edir;
- c) üzvlük və müşahidəçi statusu haqqında qərar qəbul edir;
- d) Prosedur Qaydalarını qəbul edir və dəyişdirir;
- e) QDİƏT daxilində yardımçı orqanları yaradır, onlara tapşırıqlar verir, mandatlarını müəyyən edir, dəyişdirir və ya ləğv edir;
- f) uyğun gördüyü hər hansı digər əlaqəli məsələləri nəzərdən keçirir.

Xarici İşlər Nazirləri Şurası yardımçı orqanlar təsis edə bilər. Yardımçı orqanlar Şuranın müəyyən etdiyi vəzifələri yerinə yetirir, birgə layihələr hazırlayır, habelə müvafiq sahələrdə bu cür layihələrin həyata keçirilməsini həyata keçirir. Yardımçı orqanlar Şuraya öz fəaliyyəti ilə bağlı hesabatlarını, habelə müvafiq tövsiyələrini təqdim edirlər.

Qeyd etmək lazımdır ki, orqan hesab olunmayan, lakin ehtiyac olduqda toplanan Zirvə Toplantıları da qərar qəbul etmə prosesinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir [2].

Yüksək Vəzifəli Şəxslər Komitəsi Təşkilatın digər bir əhəmiyyət kəsb edən orqanı hesab olunur. Üzv dövlətlərin xarici işlər nazirlərini təmsil edən Komitənin səlahiyyətlərinə aşağıdakılar aiddir:

- a) tərəfdaş orqanların fəaliyyətini nəzərdən keçirir, Şuranın qərar və tövsiyələrinin icrasını qiymətləndirir və Şuraya təqdim olunacaq təklif və tövsiyələri hazırlayır;
- b) QDİƏT ilə əlaqəli orqanlarla koordinasiya və əməkdaşlıq məsələlərini nəzərdən keçirir, bu məsələlər barədə Şuraya məlumat verir;
- c) QDİƏT-in fəaliyyətinin təşkilati aspektlərini araşdırır, ilkin təqvimin hazırlanmasında iştirak edir, Şuranın və Baş Assambleyanın səlahiyyətinə aid olan məsələlər istisna olmaqla, müvafiq məsələlər üzrə qərar qəbul edir;

d) QDİƏT-in illik büdcəsini təsdiq etmək üçün Şuraya təqdim edir;

e) ekspertləri büdcə auditinin aparılması üçün ixtisaslaşmış bir alt qrupa təqdim edir.

Daimi Beynəlxalq Katiblik QDİƏT-in koordinasiya xidmətlərini həyata keçirir. Daimi Beynəlxalq Katiblik, İstanbul şəhərində yerləşir və əsas vəzifəsi QDİƏT-in işinin təşkilati cəhətdən təmin edilməsidir.

QDİƏT-in əlaqədar təşkilatları siyahısında isə, QDİƏT Parlament Assambleyasını, Ticarət və İnkişaf Bankını, Qara Dəniz Beynəlxalq Araşdırmalar Mərkəzini və QDİƏT İsgüzar Şurasını göstərmək olar. Adıçəkilən orqanlar müstəqildirlər və öz nizamnamələri (QDİƏT-in nizamnaməsində göstərilmiş müddəalara uyğun olaraq) əsasında fəaliyyət göstərirlər, ayrıca büdcə və qəragahları mövcuddur [3].

QDİƏT-in Parlament Assambleyası üzv ölkələrin milli parlamentlərinin təmsil olunduğu qurumdur. Parlament Assambleyası 1993-cü ildə təşkilatın əhatə etdiyi regionda siyasi sabilliyin möhkəmləndirilməsi məqsədilə yaradılmışdır. Assambleyanın məqsədlərinə təşkilat ərazisində hərtərəfli əməkdaşlıq üçün hüquqi zəmin yaradılması, demokratiya və insan hüquqlarına hörmət sahəsində milli parlamentlərə yardım, üzv ölkələrin ikitərəfli münasibətlərinin inkişaf etdirilməsi və əlaqələndirilməsi aiddir.

Qara Dəniz Ticarət və İnkişaf Bankının təsis edilməsindən sonra, regionlarda müxtəlif layihələrin icra olunması mümkün olmuşdur. Bankın təsis edilməsi haqqında razılaşma, 1997-ci ildə imzalanmışdır. Bankın əsas məqsədləri regionda genişlənmiş inteqrasiyaya və üzv ölkələr arasındakı əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsinə və üzv ölkələrin inkişafına yardım etməkdən ibarətdir. Bu məqsədlərə uyğun olaraq Bankın profili yaradılmışdır. Bu profilə görə, Bank hər şeydən əvvəl beynəlxalq maliyyə təşkilatıdır. Bank, tamamilə, region bazarının tələblərinə cavab verir və əməkdaşlıq üçün aşağıdakı üstünlükləri var: [1]

- Bank dünya və regional ekspert təcrübəsinə malikdir;
- Bank elastik əməliyyatları həyata keçirir;
- Bank orta və uzunmüddətli kreditlər verir;
- Bank beynəlxalq maliyyə institutları və digər banklarla birgə kredit verir.

Beynəlxalq Qara Dəniz Araşdırmaları Mərkəzi 1998-ci ildə qeyri-kommersiya təşkilatı olaraq təsis edilmişdir. Mərkəz, əsasən, Qara dəniz regionuna fokslanmış müstəqil tədqiqat və təlim keçirilməsi ilə məşğul olur. Bununla yanaşı, öz fəaliyyəti sahəsində QDİƏT üzv dövlətləri, Avropa Birliyi və digər beynəlxalq təşkilatlar arasında çoxtərəfli əməkdaşlığı



dəstəkləyir. Mərkəz, tədqiqat məqalələri və tədqiqatları hazırlayır və dərc edir, müxtəlif elmi tədbirlər təşkil edir və Qara dəniz regionunun mühüm məsələlərinə dair hərtərəfli və səmərəli yanaşma təşviq edən tədqiqat layihələrini idarə edir. Mərkəzin əsas məqsədi Qara dəniz bölgəsi üçün faydalı məsləhətlər verən, fikirlər hazırlayan və siyasət tövsiyələrini verən müstəqil mərkəz olaraq fəaliyyət göstərməkdir.

QDİƏT İşgüzar Şurası sahibkarlıq məsələləri ilə məşğul olur. İşgüzar Şura, 1992-ci ildə təsis edilmişdir və beynəlxalq qeyri-kommersiya təşkilatıdır. İşgüzar Şuranın əsas məqsədləri Qara Dəniz regionunun işgüzar şəxsləri ilə əlaqələrin qurulması, QDİƏT orqanlarında regionun sahibkarlarının maraqlarının təmsil olunması, özəl biznesin inkişafına yardım edən qanunvericilik təşəbbüslərinin işlənilib hazırlanması, çoxtərəfli əməkdaşlıq layihələrinin hazırlanması, məlumat və məşvərətçi dəstəyin təmin edilməsi, konfrans və seminarların təşkil olunması və keçirilməsi, tərəfdaşların axtarışında yardım və s.dir.

Yuxarıda qeyd olunan orqanlarla yanaşı, həmçinin, QDİƏT-in fəaliyyəti Təşkilatı məsələlər üzrə İşçi Qrupu, Ticarət və İqtisadi İnkişaf üzrə İşçi Qrupu, Bank və Maliyyə məsələləri üzrə İşçi Qrupu, Səhiyyə və Əczaçılıq üzrə İşçi Qrupu, Nəqliyyat üzrə İşçi Qrupu, Rabitə üzrə İşçi Qrupu, Energetika üzrə İşçi Qrupu və s. kimi işçi qruplar vasitəsilə də həyata keçirilir.

Azərbaycan - Qara Dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı əlaqələri

Azərbaycan Respublikası 1992-ci ilin 25 iyun tarixindən etibarən QDİƏT-in təsisçi üzvüdür. Respublikamızın QDİƏT-də iştirakının əsas məqsədləri, təşkilatın əhatə etdiyi Qara Dəniz regionunda xüsusi rola malik olduğunu sübut etmək və bu rolu möhkəmləndirmək, regiona progressiv qurucu münasibət bəslədiyini göstərmək, Avropaya inteqrasiya siyasətini bütün ölçülərdə həyata keçirmək, Qara dəniz bölgəsindən nəqli ehtiva edən qərb yönümlü neft strategiyasının davamlılığını təmin etmək, Azərbaycanın tranzit potensialını gücləndirmək, regionun aparıcı dövlətləri ilə çoxtərəfli tərəfdaşlıq mexanizmi qurmaq və bununla da, strateji maraqlarımızı qoruyub, inkişaf etdirməkdir. [1]

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikasının qərb istiqaməti üzrə əməkdaşlığı, əsasən, Avropa İttifaqı və QDİƏT vasitəsilə həyata keçirilir. Buna görə də, QDİƏT-in ölkəmiz üçün əhəmiyyəti danılmazdır [5].

Həmçinin, Azərbaycan da QDİƏT üçün regionda mühüm faktorlardan biridir. Belə ki, ölkəmizin Xəzər

Dənizi bölgəsinə yaxınlığı və geostrateji mövqeyə malik olması onu Təşkilatın diqqət mərkəzinə çevirir.

Təşkilata üzv olduğu müddət ərzində Azərbaycan Respublikası QDİƏT çərçivəsində 11-dən çox müxtəlif rəsmi sənədlərin hazırlanmasında və qəbul olunmasında, müvafiq işçi qrupların iclaslarında fəal iştirak etmişdir. Həmçinin, bu müddət ərzində Azərbaycan QDİƏT-də 4 dəfə (2003, 2004, 2009, 2018) sədrliyi üzərinə götürmüş və Təşkilatın 20-dən çox müxtəlif səviyyəli tədbirlərinə ev sahibliyi etmişdir [8].

Azərbaycan Respublikası QDİƏT-də 6 aylıq sədrliyi ilk dəfə olaraq 2003-cü ilin may ayında öz üzərinə götürmüşdür. Təşkilata ilk sədrlik müddətində, ölkəmizin üstünlüklərə malik olduğu sahələr üzrə Bakıda nazirlər səviyyəsində iclaslar təşkil edildi: 2003-cü il sentyabr ayının 18-19-da enerji, həmin ilin oktyabr ayının 1-3-də nəqliyyat, 2003-cü ilin sentyabr ayının 25-26-da turizm sahələrinə dair iclaslar baş tutdu və ekspertlər səviyyəsində bir sıra görüşlər keçirildi. Təşkilat üzvü olan ölkələrin Enerji və Nəqliyyat Nazirlərinin toplantısının nəticəsi kimi müvafiq sahələrdə əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsinə yönəlmiş Bakı Bəyanatları qəbul edildi [1].

2003-cü ilin oktyabr ayında ölkəmizin QDİƏT-dəki sədrlik müddətinin bitməsinə baxmayaraq, üzv dövlətlərin xahişi ilə Azərbaycan Respublikası 2003-cü ilin oktyabrdan 2004-cü ilin aprelinədək müddəti əhatə edən sədrliyi ikinci dəfə öz öhdəsinə götürdü.

Azərbaycan Respublikası ikinci sədrlik müddətində də bir sıra əhəmiyyətli tədbirlərin keçirilməsinin təşəbbüskarı oldu. Məsələn, 2004-cü ilin aprel ayının 15-16-da Bakıda QDİƏT Təhsil Nazirlərinin iclası keçirildi. Təşkilat üzvü olan ölkələrin Xarici İşlər Nazirlərinin 2004-cü ilin aprel ayının 30-da keçirilmiş iclası da yüksək səviyyədə başa çatdı [1].

Azərbaycan Respublikasının sədrlik müddətində həyata keçirilmiş əhəmiyyətli tədbirlərdən daha biri Qara dəniz bölgəsində ticarətin asanlaşdırılması məqsədilə bölgədə iş adamları və peşəkar sürücülər üçün viza rejiminin mülayimləşdirilməsi məsələlərinin müxtəlif İşçi Qruplarında müzakirə edilməsi oldu. Bu məsələ ilə əlaqədar olaraq, Ərzaq və Kənd Təsərrüfatı Təşkilatının (FAO) dəstəyi ilə QDİƏT çərçivəsində həyata keçirilmiş layihəni xüsusi qeyd etmək lazımdır. Bu layihənin gerçəkləşdirilməsi nəticəsində bölgədə ticarətin asanlaşdırılmasına yönəldilmiş tövsiyələr hazırlandı və təşkilat üzvü olan dövlətlərin nəzərinə çatdırıldı [1].

2005-2007-ci illərdə Azərbaycan Respublikası Enerji üzrə İşçi Qrupun fəaliyyətini koordinasiya etmişdir. Azərbaycan, həmçinin, Qara dəniz regio-



nunun inkişaf etdirilməsi və regionda əməkdaşlığın möhkəmləndirilməsi məqsədilə tərtib olunan Qara dəniz dairəvi avtomagistral yolunun tikintisi layihəsində iştirak edir.

2018-ci ilin iyul – dekabr aylarını əhatə edən Azərbaycanın 4-cü sədrliyi “Bağlantılar vasitəsilə ticarətin gücləndirilməsi” şüarı altında həyata keçirilmişdir. Bu müddət ərzində QDİƏT regionunda və onun hüdudlarından kənarında inkişafa və ticarətin gücləndirilməsinə töhfə vermək məqsədilə, oktyabrın 25-də və dekabrın 4-də Bakıda nəqliyyat və informasiya və kommunikasiya texnologiyaları (İKT) üzrə nazirlərin iki iclası keçirilmişdir. Bundan əlavə, Azərbaycan sədrliyinin müraciətləri əsasında QDİƏT-in işinin səmərəliliyinin artırılması məqsədilə müvafiq qiymətləndirmə sənədləri hazırlanıb.

Son illər ərzində Azərbaycan tərəfindən QDİƏT Katibliyinin əməkdaşlarının peşəkarlığının artırılması məqsədilə onların işə qəbul edilməsinə dair xüsusi qaydaların tərtib edilməsi, təşkilatın hüquqi bazasının gücləndirilməsi üçün QDİƏT Katibliyinin fəaliyyətini tənzimləyən mövcud hüquqi sənədlərə əlavələrin edilməsi, QDİƏT-in işçi qruplarının səmərəliliyinin artırılması məqsədilə onların yenidən formalaşdırılmasına dair təkliflər və təşəbbüslər irəli sürülmüş, QDİƏT Katibliyi tərəfindən müvafiq qiymətləndirmə sənədlərinin işlənilib hazırlanmasına nail olunmuşdur [8].

Azərbaycan tərəfi həmçinin, QDİƏT-in əlaqədar təşkilatlarında fəal iştirak edir və Qara Dəniz Ticarət və İnkişaf Bankı (BSTDB) və Qara Dəniz Araşdırmaları üzrə Beynəlxalq Mərkəz (ICBSS) kimi təsisatların idarəetmə və direktorlar şuralarında təmsil olunur. QDİƏT-in digər əlaqədar təşkilatı olan Parlament Assambleyasının (PABSEC) hazırkı baş katibi (1 yanvar 2015-ci ildən etibarən) Azərbaycan nümayəndəsidir. [8]

Həmçinin, qeyd etmək lazımdır ki, ölkəmizin QDİƏT-lə əməkdaşlığı qanunvericilik aktlarına da öz təsirini göstərmişdir. Belə ki, bu müddət ərzində “Qara Dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatının üzvü olan dövlətlərin hökumətləri arasında cinayətkarlığa, xüsusən onun mütəşəkkil formalarına qarşı mübarizədə əməkdaşlıq haqqında sazişin təsdiq edilməsi haqqında”, “QDİƏT regionunda malların yol daşıma-
larının asanlaşdırılması haqqında Anlaşma Memorandumunun təsdiq edilməsi barədə”, “Qara Dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatının Parlament Assambleyasının imtiyaz və immunitetləri haqqında Protokolun təsdiq edilməsi barədə”, “Qara Dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatının üzvü olan dövlətlərin hökumətləri arasında cinayətkarlığa, xüsusən onun mütəşəkkil formalarına qarşı mübarizədə əməkdaşlıq haqqında”

Sazişə “Terrorçuluğa qarşı mübarizə haqqında” Əlavə Protokolun təsdiq edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikasının Qanunları qəbul olunmuşdur.

Nəticə

Azərbaycan və QDİƏT əlaqələrinə nəzər yetirdikdə, müşahidə etmək olar ki, ilk illər ölkə ərazisində baş vermiş müharibə şəraiti və sosial-iqtisadi vəziyyətlə əlaqədar olaraq, ölkəmiz təşkilatın fəaliyyətində tam şəkildə iştirak edə bilməmişdir. Buna görə də, 2003-cü ilə qədər Azərbaycanla bu qurum arasındakı əlaqələr daha çox məşvərətçi xarakter daşıyır. 2003-cü ildən sonrakı münasibətlər isə, konkret sahələr üzrə əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi ilə səciyyələnir [7].

Azərbaycan QDİƏT-dən iqtisadi, enerji daşıyıcıları, nəqliyyat, təhsil, terrorçuluqla mübarizə və digər sahələrdə əməkdaşlıqla yanaşı, siyasi platforma kimi Qarabağ münaqişəsi haqqında həqiqətləri dünya dövlətlərinə çatdırmaq üçün də istifadə edib. Bir sözlə, Azərbaycan QDİƏT-lə əməkdaşlıq münasibətlərindən istifadə edərək daha geniş əlaqələr qurmağı və beynəlxalq münasibətlərdə müstəqil siyasi aktor kimi fəaliyyət göstərməyi bacarıb. Bütün bunlar isə ölkəmizin imicinin yüksəlməsinə və etibarlı iqtisadi-siyasi tərəfdaş statusunu qazanmasına səbəb olub [7].

QDİƏT-ə ümumilikdə nəzər yetirdikdə isə, təşkilatın bölgəyə və üzv dövlətlərin iqtisadiyyatlarına müsbət təsirləri müşahidə olunur. Lakin, qeyd etmək lazımdır ki, üzv-dövlətlərin iqtisadi inkişaf səviyyələrinin bir-birindən kəskin şəkildə fərqlənməsi müəyyən disproporsiyaların yaranmasına səbəb olmuşdur. Bu qeyri-bərabərlik isə, təşkilat daxili inteqrasiyaya mane olan amillərdən biri hesab olunur.

İnteqrasiyaya mane olan digər bir amil isə həll olunmamış yerli münaqişələr hesab olunur. Bu münaqişələr regionun siyasi, iqtisadi və ictimai strukturunu pozur və çoxtərəfli əməkdaşlıq prosesini çətinləşdirir. Azərbaycan və Ermənistan arasında Dağlıq Qarabağ problemi, Rusiya və Gürcüstan, Rusiya və Ukraniya arasında yaşanan qarşıdurmalar, Ermənistan və Türkiyə, Yunanıstan və Türkiyə arasında torpaq iddiaları problemləri əməkdaşlıq prosesinə mane olan başlıca amillərdən biridir.

Bütün bunlara baxmayaraq, QDİƏT regionunun geostrateji mövqeyi və ərazisinin 20 mln. kv.km., əhalisinin isə 340 mln-dan çox olmağı, həmçinin, zəngin təbii ehtiyatları, xüsusilə də, dünyanın qaz, kömür və neft yataqlarının böyük hissəsini təşkil edən hidrokarbon ehtiyatlarının bu regionunda yerləşməsi, Təşkilatın dünya siyasətində və global iqtisadiyatda əhəmiyyətini yaxın gələcəkdə daha da artıracaqdır.

**İstifadə olunmuş ədəbiyyatlar siyahısı:**

1. “Beynəlxalq İqtisadi Təşkilatlar”, M.Məmmədov, E.İbadov. 2008, s. 177-180
2. Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü: Hukuki Yapısı Ve Gelişimi Üzerine Bir İnceleme. M.E. Çağırın. Galatasaray Universitesi Dergi Özel Sayı. 2000. s. 37-38
3. “Право Евразийских Интеграционных Организаций”, Р.А.Курбанов. 2016, с.418-419
4. Charter of the Organization of the Black Sea Economic Cooperation, Article 4
5. Unfolding the Black Sea Economic Cooperation: Views from the region. International Centre for Black Sea Studies, 2007, p. 32-33
6. <https://www.economy.gov.az/article/qdiət/21543>
7. <http://lib.aliyevheritage.org/az/2254244.html>
8. <http://mfa.gov.az/content/949>
9. <http://www.bsec-organization.org>

Фарида Мехрализаде

Национальная Академия Наук Азербайджана

Институт права и прав человека

научный сотрудник отдела Международного Права

**ЧЕРНОМОРСКАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОГО
СОТРУДНИЧЕСТВА И АЗЕРБАЙДЖАН**

РЕЗЮМЕ

В статье автором исследованы ОЧЭС и участие Азербайджана в этой организации. Черноморский регион всегда являлся одним из основных направлений, с его потенциалом, географическим положением и дополнительными особенностями. Организация Черноморского экономического сотрудничества - это организация, созданная для обеспечения мира, стабильности и процветания в регионе и в то же время для расширения экономического сотрудничества. Первая глава статьи посвящена истории Организации Черноморского Экономического Сотрудничества, странам-участницам и структуре организации. Во второй главе описывается деятельность Азербайджанской Республики в ОЧЭС, особенно в период, когда она председательствовала в Организации. В итоге было проведено обобщение этой деятельности и были упомянуты перспективы и общие преимущества участия Азербайджана в ОЧЭС.



Farida Mehralizade

Azerbaijan National Academy of Sciences

Institute on Law and Human Rights

Researcher of “International Law Department”

ORGANIZATION OF THE BLACK SEA ECONOMIC COOPERATION AND AZERBAIJAN

SUMMARY

In this article, BSEC and Azerbaijan’s mutual relationship was investigated. The Black Sea region is always one of the focus areas, with its potential, geographical location and complementary features. The Black Sea Economic Cooperation Organization is an organization created to create peace, stability and prosperity in the region and at the same time expand economic cooperation. The first chapter of the article deals with the history of the Organization of the Black Sea Economic Cooperation, member states and the structure of the organization. The second chapter outlines the activities of the Republic of Azerbaijan in the BSEC, particularly in the period when it chaired the Organization. In the end, this activity is generalized and existing problems were mentioned.



MİDHƏD QƏFƏROV

Bakı Dövlət Universitetinin "Cinayət prosesi" kafedrasının professoru, hüquq üzrə elmlər doktoru
ANAR MİKAYİLOV

Azərbaycan Respublikası DİN-in Polis Akademiyasının "Cinayət prosesi" kafedrasının baş müəllimi, polis mayoru Məhkəmə Ekspertiza Mərkəzinin doktorantı
UOT 343.1

CİNAYƏT MÜHAKİMƏ İCRAATINDA MÜTƏXƏSSİSİN İŞTİRAKININ PROSESSUAL VƏ QEYRİ-PROSESSUAL FORMALARI

Açar sözlər: cinayət prosesi, prosesual status, mütəxəssis, hüquq və vəzifələr, prosesual və qeyri-prosesual formalar.

Ключевые слова: уголовный процесс, процессуальный статус, специалист, права и обязанности, процессуальные и не процессуальные формы.

Key words: criminal procedure, procedural status, expert, law and duties, procedural and non-procedural forms

Azərbaycanda hüquqi dövlətin qurulmasının müasir mərhələsində cinayətkarlıqla mübarizə məsələləri nəinki öz əhəmiyyətini itirməmiş, hətta daha da aktuallaşmışdır. Çünki istənilən demokratik dövlətin əsas vəzifələrindən biri vətəndaşların şəxsi və əmlak hüquqlarının dönmədən müdafiəsindən ibarətdir.

Cinayətkarlıqla mübarizə üzrə hüquq-mühafizə orqanlarının fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi, elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətlərindən istifadə, istintaq təcrübəsinə ən yeni elmi-texniki metodların və vasitələrin tətbiqi ilə üzvi surətdə bağlıdır. Cinayət mühakimə icraatında elmi metodları və texniki vasitələri tətbiq edən əsas subyektlər qismində isə xüsusi biliyə malik olan şəxslər, xüsusən də mütəxəssislər çıxış edirlər (22, s.3).

Cinayətlərin istintaqının tez, hərtərəfli və obyektiv aparılmasında, maddi sübutların aşkar edilməsi, götürülməsi və rəsmiləşdirilməsində, onların ilkin baxış və müayinəsinin həyata keçirilməsində, cinayətkarların tapılaraq ifşa olunmasında, məhkəmə araşdırmalarında, məhkəmə qə-

rarlarının obyektivliyinin təminində elm, texnika, incəsənət və digər peşə sahələri üzrə xüsusi biliklərə malik şəxslər kateqoriyasına aid edilən mütəxəssislərin peşəkar fəaliyyətlərinin rolu və əhəmiyyəti danılmazdır (2, s.3-4;).

Məhkəmə-istintaq təcrübəsi də son illərdə cinayət izlərinin, digər maddi sübutların aşkar edilməsi, qeydə alınması və götürülməsi, ayrı-ayrı istintaq hərəkətlərinin (hadisə yerinə baxış, istintaq eksperimenti, axtarış və s.) keçirilməsi zamanı mütəxəssislərin getdikcə daha geniş miqyasda cəlb edilməsi, onların xüsusi biliklərindən istifadə hallarının əhəmiyyətli dərəcədə artdığını göstərir (1, s.3).

Müasir sosial-iqtisadi və hüquqi münasibətlər şəraitində, elmi-texniki tərəqqi dövründə, qloballaşan dünyada cinayətlərin açılması və istintaqında mütəxəssislərin rolu və əhəmiyyəti artmış, əvvəlki Cinayət-Prosesual qanunvericiliklərlə müqayisədə 14 iyul 2000-ci il tarixdə qəbul edilmiş və 1 sentyabr 2000-ci il tarixdə qüvvəyə minmiş yeni Cinayət-Prosesual Məcəllədə cinayət prosesinin iştirakçısı kimi mütəxəssisin prosesual statusu, hüquq və vəzifələri, cinayət mühakimə icraatında onların iştirakının formalarının təşkilati-taktiki və prosesual məsələlərinin tənzimlənməsində əhəmiyyətli dəyişikliklər baş vermişdir. Belə ki, CPM-də mütəxəssis institutu və cinayət prosesində xüsusi biliklərdən istifadə qaydalarına aid olan normalar yeni forma və məzmun almış və əvvəlki cinayət-prosesual qanunvericiliklə müqayisədə ciddi dəyişikliklərə uğramış və daha da təkmilləşmişdir.



Fəlsəfi nöqteyi-nəzərdən forma – xarici görünüş, predmetin zahiri şəkli, hər-hansı bir məzmunun xarici formasıdır, həmçinin onun daxili quruluşu, strukturu, predmetin müəyyən qaydası və ya prosesin gedişi qaydasıdır (6, s.489).

Məntiq elmi baxımından forma anlayışını təhlil edərək M.M.İsrafilov yazır: «Forma – predmet və hadisələrin hissə və elementlərinin daxili quruluşdur, onların qarşılıqlı təsirinin əlaqəsi və qaydasıdır» (3, s.121).

Cinayət mühakimə icraatında xüsusi biliklərdən istifadə formalarının təsnifatı məsələləri üzrə alimlərin fikir və mövqelərinin təhlili aşağıdakıları qeyd etməyə əsas verir.

E.A.Zaytseva cinayət mühakimə icraatında xüsusi biliklərdən istifadə formalarını normativ tənzimləmə əlamətinə görə aşağıdakı kimi təsnifləşdirir:

1) Prosesual tənzimlənmə baxımından xüsusi biliklərə malik şəxslərin cinayət mühakimə icraatında iştirakı formalarına aid edilir: məhkəmə ekspertizasının təyini və aparılması; mütəxəssisin istintaq və digər prosesual hərəkətlərdə iştirakı (mütəxəssis tərəfindən iş üzrə icraatı həyata keçirən şəxsə, müdafiəçiyə və digər proses iştirakçısına elmi-texniki və məsləhət xarakterli köməyin göstərilməsi); cinayət mühakimə icraatında xüsusi biliklərə malik şahidlərin iştirakı; iş üzrə icraatda tərəcəmənin iştirakı;

2) Xüsusi biliyə malik şəxslərin iştirakının qeyri-prosessual formalarına aid edilir: ilkin (ekspertizadan əvvəl) tədqiqatların aparılması; məhkəmə-tibbi müayinə; sənədli vergi yoxlamalarının keçirilməsi; təftişlərin təyini və keçirilməsi; auditor yoxlamaların aparılması; inventarlaşmanın həyata keçirilməsi; qeyri-məhkəmə ekspertizalarının (o cümlədən alternativ və ya müstəqil) aparılması; idarədaxili təhqiqatın (araşdırmanın) keçirilməsi (7, s.156-157).

Qeyd edək ki, cinayət-prosessual qanunvericilikdə xüsusi biliklərdən istifadə formaları haqqında bir sıra müddəalar nəzərdə tutulmuşdur. Məsələn, Azərbaycan Respublikası CPM-nə əsasən, cinayət mühakimə icraatında xüsusi biliklərdən istifadənin əsas formalarına aid etmək olar: a) cinayət işlərinin ibtidai istintaqında və məhkəmə baxışında müstəntiq və hakim tərəfindən

məhkəmə ekspertizasının təyini (CPM-in 264-cü maddəsi); b) arayış və məsləhət alınması məqsədilə xüsusi biliyə malik olan şəxslərin cinayət prosesinə cəlb olunması (CPM-in 96.4.5-cü maddəsi); c) ayrı-ayrı istintaq hərəkətlərinin təşkili və aparılmasında mütəxəssislərin iştirakı (CPM-in 85.4.3-cü maddəsi);

ç) mütəxəssis tərəfindən təftişin keçirilməsi (CPM-in 85.4.4-cü maddəsi).

Məsələn, Azərbaycan Respublikası CPM-in 96.4.5-cü maddəsinə uyğun olaraq mütəxəssisin vəzifələri sırasında istintaq və ya digər prosesual hərəkətləri həyata keçirən şəxsə kömək məqsədi ilə sənədlərin və əşyaların aşkar edilməsi, möhkəmləndirilməsi, götürülməsi, texniki vasitələrdən və kompüter proqramlarından istifadə edilməsi, iş materiallarının tədqiq edilməsi, ekspert qarşısında suallar qoyulması üçün öz bacarıqlarından və biliyindən istifadə edərək, cinayət prosesini həyata keçirən şəxsə, orqana, məhkəmə iclasında iştirak edən cinayət prosesi tərəflərinə peşəsinə aid sualları və hərəkətləri izah etmək göstərilmişdir.

Qeyd olunanlarla yanaşı bir sıra ölkələrdə, məsələn, Rusiya Federasiyasında həmçinin rəy vermək üçün mütəxəssisin cəlb edilməsi (RF CPM-in 80.3-cü maddəsi) və mütəxəssisin dindirilməsi (RF CPM-in 80.4-cü maddəsi) kimi xüsusi biliklərdən istifadə formaları nəzərdə tutulmuşdur.

Belarus Respublikasının cinayət-prosessual qanunvericiliklə tənzimlənən xüsusi biliklərdən istifadə formalarına aşağıdakılar aid edilmişdir:

1) mütəxəssisin istintaq hərəkətlərində iştirakı. Bu forma xüsusi biliklərdən istifadənin ən geniş yayılmış formasıdır. Bura təkcə mütəxəssisin hadisə yerinə baxış, axtarış və götürmədə iştirakını deyil, həm də pedaqoqun, psixoloqun yeniyetmənin dindirilməsində iştirakını, tərəcəmənin dindirmədə və digər istintaq hərəkətlərində iştirakını, həkimin müayinə zamanı iştirakını, həmçinin mütəxəssisin istintaq hərəkətinin aparılması və nəticələrinin qeyd alınmasında texniki köməyin göstərilməsi məqsədilə iştirak etdiyi hər bir istintaq hərəkətini, müstəntiqin məsləhət xarakterli daşıyan fəaliyyətini aid etmək olar.

2) məhkəmə ekspertizalarının icraatı.



İ.S.Nester, cinayət-prosessual məcəllə ilə tən-zimlənməyən (yəni qeyri-prosessual) xüsusi biliklərdən istifadə formalarına aid edir: kriminalistik tədqiqatların aparılması; izlərin və digər maddi sübutların ilkin tədqiqatı; cinayətlərin açılması və istintaqında kriminalistik uçotlardan istifadə; cinayətkarın subyektiv portretinin tərtib edilməsi; mütəxəssisin əməliyyat-axtarış tədbirlərinin, o cümlədən poliqlafın köməyi ilə xüsusi psixofizioloji tədqiqatların aparılması zamanı iştirakı; maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin yoxlanılması, idarədaxili yoxlamaların aparılması (15, s.172).

Xüsusi biliklərdən istifadə probleminin tədqiqi ilə məşğul olan alimlərin mövqelərinin analizi, istintaq və məhkəmə təcrübəsinin öyrənilməsi və ümumiləşdirilməsi əsasında deyə bilərik ki, cinayət-prosessual məcələdə tən-zimlənməsindən asılı olaraq cinayətlərin istintaqı zamanı praktiki tətbiq nöqtəyi-nəzərindən xüsusi biliklərdən istifadə formaları prosessual və qeyri-prosessual kimi iki qrup üzrə təsnifləşdirilə bilirlər.

Bu zaman cinayətlərin açılması və istintaqında xüsusi biliklərdən istifadənin prosessual formalarına məhkəmə ekspertizalarının təyini və icraatı; ekspertin dindirilməsi; mütəxəssisin istintaq və prosessual hərəkətlərdə iştirakı; cinayət mühakimə icraatında iştirak üçün tərcüməçinin, müəllimin, psixoloqun cəlb olunması aid edilir.

Xüsusi biliklərdən istifadənin qeyri-prosessual formaları olaraq işə məsləhətlərin verilməsi; arayışların tərtibi; sənədli yoxlamaların və təftişlərin aparılması; idarədaxili araşdırmanın (təhqiqatın) aparılması; sənədlərin, predmetlərin və meyitlərin ilkin tədqiqi; qeyri-məhkəmə ekspertizaları; əməliyyat-axtarış tədbirlərində iştirak etmə göstərilir (18, s.83-84).

Xüsusi ədəbiyyatda mütəxəssisin cinayət mühakimə icraatına cəlb olunmasının prosessual formalarına daha çox diqqət yetirilir.

E.V.Selina hesab edir ki, belə forma olaraq müəyyən şəkildə məlumatlı (bilikli) şəxslərin ibtidai istintaqda və cinayət işlərinin məhkəmə baxışında xüsusi biliklərinin tətbiqinin cinayət-prosessual təsbitini özündə əks etdirən müddəalar, qaydalar sistemini başa düşmək lazımdır. Müəllif, CPM-də təsbit olunmuş mütəxəssisin iştirakı

kı formalarına aşağıdakıları aid edir: cinayət işi materiallarının tədqiqində, sənədlərin və predmetlərin aşkarı, təsbiti və götürülməsində, ekspert qarşısında sualların qoyuluşunda, tərəflərə və məhkəməyə səlahiyyətinə aid olan məsələlərin izah edilməsində kömək göstərmək üçün mütəxəssisin istintaq hərəkətlərində və məhkəmə baxışında iştirakı, həmçinin cinayət prosesində psixoloqun, pedaqoqun və tərcüməçinin iştirakı (20, s.21).

A.M.Zinin, tətbiqi nəticələri sübutedici əhəmiyyət kəsb etməsi əlamətinə görə xüsusi biliklərdən istifadə formalarını prosessual və qeyri-prosessual formalara bölərək, mütəxəssisin iştirakının aşağıdakı prosessual formalarını fərqləndirir: mütəxəssisin istintaq və məhkəmə hərəkətlərinin icraatına cəlb edilməsi; tərəflərin mütəxəssis qarşısında qoyduğu suallara mütəxəssisin yazılı cavablarının (rəyinin) hazırlanması, xüsusi biliklər tələb edən halların aydınlaşdırılması və ya yazılı rəydə ifadə olunmuş öz mövqeyinin (fikrinin) izah edilməsi üçün mütəxəssisin dindirilməsi (9, s.9-11).

A.M.Zinin mütəxəssisin iştirakının qeyri-prosessual formalarına aşağıdakıları aid edir:

- arayış-məsləhət fəaliyyəti;
- mütəxəssis tərəfindən vəkillərə məsləhətlərin verilməsi;
- təftiş və auditor yoxlamaların aparılması;
- iş üzrə əvvəllər aparılmış ekspert rəylərinin analizi;
- əməlin tövsifi ilə bağlı, həmçinin məlumatlı şəxslərin biliklərindən qeyri-ənənəvi istifadəyə tələbat mövcud olduğu digər hallarda öz mövqeyini və fikrini bildirmək üçün mütəxəssislərə, o cümlədən elmi işçilərə, ali məktəblərin müəllimlərinə, keçmiş ekspertlərə müraciət etmə;
- bu və ya digər istintaq hərəkətlərinin keçirilməsi haqqında qərarın qəbulu üçün zəruri olan istiqamətverici xarakterli informasiyanın alınmasında kömək göstərmək üçün cəlb edilmə;
- mütəxəssisin əməliyyat-axtarış tədbirlərinin aparılması zamanı texniki-kriminalistik vasitələrin tətbiqində kömək göstərmək üçün cəlb edilməsi (10, s.29).

B.M.Bişmanov mütəxəssisin iştirakının bir sıra variantlarını fərqləndirir: tərəflərin qoyduğu



suallar üzrə öz mülahizələrini yazılı – mütəxəssis rəyi formasında təqdim edilməsi; prosessual hərəkətlərdə və prosessual məcburiyyət tədbirlərini tətbiqi zamanı iştirakı; mütəxəssis tərəfindən xüsusi biliklər tələb edən hallar barədə dindirmə, həmçinin öz mövqeyinin (fikrinin) izahı zamanı (mütəxəssis ifadəsi) bildirilən məlumatların təqdimi; profilaktik tövsiyələrin işlənilib hazırlanmasında xüsusi biliklərdən istifadə edilməsi; mütəxəssis məsləhəti; arayış xarakterli məlumatların müstəntiqə təqdim edilməsi; istintaq hərəkətlərinin icraatı ilə bağlı olmayan işlərin yerinə yetirilməsində müstəntiqə təşkilati-texniki köməyin göstərilməsi (5, s.13).

L.Q.Şapiro ibtidai istintaqda mütəxəssisin xüsusi biliklərindən istifadənin prosessual formaları qismində göstərir: prosessual hərəkətlərdə iştiraka cəlb edilmə; təhqiqat orqanı, təhqiqatçı, müstəntiqin tapşırığı ilə sənədli yoxlamaların və təftişlərin keçirilməsi; mütəxəssis rəyinin alınması (RF CPM-in 80.3-cü maddəsi); mütəxəssis ifadələrinin alınması (RF CPM-in 80.4-cü maddəsi); qeyri-prosessual formalar, məsələn, müstəntiqin ehtiyac duyduğu xüsusi xarakterli informasiyanın mütəxəssis məsləhəti formasında, yəni hər hansı bir məsələ üzrə tövsiyə formasında təqdim edilməsi (24, s.27).

L.V.Lazareva cinayət prosesində ifadələrin və rəylərin verilməsi vasitəsilə məsləhət köməyinin göstərilməsi və elmi-texniki vasitələrin tətbiqində kömək göstərmə kimi mütəxəssisin iştirakı formalarını fərqləndirir. Qeyd olunanlar nəzərə alınmaqla mütəxəssisin aşağıdakı xarakterli müəyyən funksiyaları yerinə yetirdiyi də xüsusi olaraq vurğulanır: predmetlərin və sənədlərin aşkarı, təsbiti və götürülməsində köməklik göstərmə; səlahiyyətinə daxil olan məsələlər üzrə tərəflərə və məhkəməyə izahların verilməsi; ekspert qarşısında sualların qoyulmasında iştirak etmə; cinayət işinin materiallarının tədqiqində texniki vasitələrin tətbiqi; sənədli yoxlamaların, təftişlərin, sənədlərin tədqiqinin və digər ilkin tədqiqatların aparılması (13, s.117-131).

O.A.İsayeva hesab edir ki, mütəxəssis ədalət mühakimə icraatında: tərəflərin qoyduğu suallar üzrə yazılı şəkildə verilən öz fikirlərini – mütəxəssis rəyini təqdim edir; prosessual hərəkətlər

də iştirak edir; xüsusi biliklər tələb edən hallar haqqında ifadə verir; istintaq hərəkətləri ilə bağlı olmayan müəyyən işlərin yerinə yetirilməsində müstəntiqə təşkilati-texniki köməyi göstərir; müstəntiqə arayış xarakterli məlumatları bildirir; məsləhətlər verir; əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin vəzifələrinin həllində kömək göstərmək məqsədilə əməliyyat-axtarış tədbirlərinin aparılması zamanı iştirak edir (11, s.16).

A.A.Novikov və E.A.Semenov hesab edirlər ki, mütəxəssis, predmetlərin, sənədlərin, cinayət izlərinin və digər obyektlərin aşkar edilməsi, təsbiti və götürülməsində kömək üçün istintaq və digər prosessual hərəkətlərdə iştirak edir; texniki vasitələrin tətbiqində köməklik göstərir; ekspert qarşısında sualların qoyulmasında müstəntiqə kömək edir; səlahiyyətinə daxil olan məsələlər üzrə tərəflərə və məhkəməyə izahlar verir; cinayət işinin istintaqına aid olan ayrı-ayrı məsələlər üzrə rəy verir (16, s.7; 21, s.12).

A.V.Konstantinov cinayət mühakimə icraatında mütəxəssisin iştirakı formalarının maraqlı təsnifatını təklif edir:

1) normativ-hüquqi təsbitindən (hüquqi əsaslardan) asılı olaraq qeyri-prosessual və prosessual formaları ayırmaq mümkündür;

2) cinayət mühakimə icraatında mütəxəssisin iştirakı formasının əhəmiyyətindən asılı olaraq onları əsas (zəruri) və əlavə (yardımçı) kimi təsnifləşdirmək olar;

3) istintaq hərəkətlərinin məzmunundan və xarakterindən asılı olaraq mütəxəssisin istintaq (prosessual) hərəkətlərin icraatında bilavasitə və dolaylı (vasitəli) iştirakı formalarını ayırmaq olar;

4) məlumatlı şəxslərin biliklərinin sahəvi məxsusluğunun xarakterindən asılı olaraq tibb, incəsənət, ədəbiyyat və s. sahələri üzrə mütəxəssislərin xüsusi biliklərindən istifadə formalarını ayırmaq mümkündür;

5) müstəntiqin, təhqiqatçının fəaliyyət növündən asılı olaraq cinayətlərin qarşısının alınması, açılması və istintaqına istiqamətlənmiş mütəxəssisin iştirakı formalarını fərqləndirmək mümkündür;

6) tətbiq praktikasından asılı olaraq şərti olaraq xüsusi biliklərdən istifadənin klassik və nadir (problemlı) formalarını ayırmaq olar (12, s.19-20).



Birinci meyarla və onun əsasında ayrılan formalarla razılaşımaq olar. Lakin A.V.Konstantinovun sonrakı əsaslandırmaları o qədər də dəqiq deyildir.

Mütəxəssisin iştirakının əsas və yardımçı formalarının ayrılması mümkündür, nəzəri əhəmiyyət kəsb edir, lakin bu təsnifat meyarının praktiki istiqamətliyi və əhəmiyyəti yoxdur. Halbuki mütəxəssisin iştirakının bütün formaları ədalət mühakiməsi icraatının əsas məqsədlərinə nail olunmasına, onun təyinatına yönəlməlidir.

Sonuncu meyar da sual doğurur, çünki mütəxəssisin cəlb edilməsi ədalət mühakiməsi icraatının vəzifələrinin yerinə yetirilməsinə yönəlmiş halda bu və ya digər formanın hansı dövrdə istifadə edilməsi əhəmiyyət kəsb etmir.

F.Y.Şaydullin cinayət prosesində mütəxəssisin iştirakı formalarına aid edir: «hadisə yerinə baxışda izlərlə işləmək üçün xüsusi texniki-kriminalistik vasitələrin hazırlanması; müstətiqlə birlikdə elmi-texniki vasitələrdən istifadə etməklə istintaq hərəkətlərinin aparılması qaydasının müəyyən edilməsi; elmi-texniki vasitələrin tətbiqi nəticələrinin izahı; istintaq hərəkətlərinin icraatı prosesində məsləhətlərin verilməsi; mütəxəssis tərəfindən rəy və ifadələrin verilməsi» (23, s.16-18).

Hesab edirik ki, belə bir bölgü o qədər də məqsədəuyğun və məntiqli deyildir. Çünki F.T.Şaydullin tərəfindən ayrılan «formaların» əksəriyyəti bir formanın ayrı-ayrı hissələridir. Sonuncu istisna olmaqla, müəllif tərəfindən sadalanan formalar vahid bir formanın məzmununa daxildir: «istintaq, məhkəmə və digər prosesual hərəkətlərdə mütəxəssisin iştirakı».

Beləliklə, cinayət-prosessual qanunvericiliyin müddələrinin analizi, xüsusi ədəbiyyatın təhlili əsasında söyləyə bilərik ki, mütəxəssis predmet və sənədlərin aşkar edilməsi, rəsmiləşdirilməsi və götürülməsində; cinayət işinin materiallarının tədqiqində; istintaqın müxtəlif mərhələlərində həyata keçirilən ayrı-ayrı istintaq hərəkətlərinin təşkili və aparılması zamanı müasir texniki vasitələrin tətbiqində; ekspert qarşısında sualların qoyulmasında; səlahiyyətinə daxil olan məsələlərlə bağlı tərəflərə və məhkəməyə izahların verilməsində; tərəflərin qoyduğu suallara, ayrı-ayrı texniki və texnoloji xarakterli məsələlərə, ekspert rəylərinə

dair izahların və şərhlərin verilməsində; rəy verildikdən sonra dindirmə yolu ilə rəyin izahı və ya dəqiqləşdirilməsində; sənədlərin, predmetlərin, meyitlərin tədqiqi və baxışında; sənədli yoxlamaların, təftişlərin və auditlərin keçirilməsində kömək göstərmək üçün cəlb edilir.

Qeyd edək ki, prosesi aparan şəxsə (müstətiq, təhqiqatçı, prokuror və məhkəmə) kömək göstərmək məqsədilə mütəxəssisin istintaq, məhkəmə və digər prosesual hərəkətlərdə iştirakı mütəxəssisin cinayət mühakiməsi icraatına cəlb edilməsinin ən geniş yayılmış formasıdır.

Belə forma ən müxtəlif xarakterli, müasir texniki vasitələrin tətbiqindən tutmuş məsləhətlərin verilməsinə qədər köməyi nəzərdə tutur (Azərbaycan Respublikası CPM-in 96, 236, 237, 239, 242 və digər maddələri). Bununla mütəxəssisin iştirakının bu forması ilə digər formanın – məsləhət fəaliyyətinin birlikdə aparılmasının mümkünlüyü qeyd edilir. Bu zaman sonuncu birinci formanın daxilində ola bilər. Məsələn, CPM-in 244.3-cü maddəsinə əsasən axtarış və götürmədə mütəxəssis iştirak edə bilər. CPM-in 247.2-ci maddəsinə görə isə bu hal istintaq hərəkətinin protokolunda qeyd edilir və bu protokola mütəxəssis də imza atır. Bundan başqa, CPM-in 96.6.4-cü maddəsinə əsasən mütəxəssisin iştirak etdiyi istintaq hərəkəti protokolu ilə tanış olmaq, qeydlər etmək (hansılar protokola salınmalıdır) hüququ vardır. CPM-in 124-cü maddəsinə görə CPM-in tələblərinə uyğun olaraq tərtib edilmiş istintaq hərəkətlərinin və məhkəmə iclasının protokollarında sübutlar qismində qəbul olunur. Bu formanın sonrakından fərqi ondadır ki, bu mütəxəssisin istintaq və ya digər prosesual hərəkətdə iştirakı üzrə kompleks hərəkət olmaqla eyni zamanda (bu hərəkətin həyata keçirilməsi prosesində) və ya sonradan (hərəkət həyata keçirildikdən dərhal sonra) məsləhət vermə ilə müşayiət olunur.

Eyni zamanda, cinayət mühakiməsi icraatında önəmli rol oynamasına, bir çox hallarda xüsusi, çox zaman nadir və unikal bilikləri, peşəkarlığı və həyat təcrübəsi, bacarıq və vərdisləri olmadan cinayət işi üzrə həqiqətə nail olunmasının qeyri-mümkünlüyünə baxmayaraq, mütəxəssis, hələ də cinayət mühakiməsi icraatında hüquq və vəzifələri, statusları qanunvericilik səviyyəsində kifayət qədər dəqiq və tam şəkildə tənzimlənmə-



miş proses iştirakçılarında biridir (12, s.3-4).

Hazırda mütəxəssisin cinayət mühakimə icraatının ən müxtəlif mərhələlərində, ayrı-ayrı istintaq hərəkətlərinin təşkili və aparılmasında iştirakı formaları, prosesual statusu və funksiyaları ilə bağlı bütün məsələlər kompleks qanunvericilik səviyyəsində tam şəkildə həll edilməmişdir (14, s.6-7).

Azərbaycan Respublikasının 2000-ci il tarixli CPM-də cinayət prosesinin mütəxəssis kimi iştirakçısının hüquq və vəzifələrinin, cinayət mühakimə icraatında təbiət, texnika və digər elmlərin məlumatlarından istifadə imkanlarının və formalarının əhəmiyyətli dərəcədə genişlənməsinə gətirsə də, digər tərəfdən bu dəyişiklik və əlavələrin sistemli xarakter kəsb etməməsi də göz önündədir. Prosesual qanunvericilikdə mütəxəssisin cinayət-mühakimə icraatında iştirakı ilə bağlı hələ də öz tam həllini tapmayan və ona görə də təcrübədə birmənalı anlaşılmayan və şərh edilməyən, problemlər doğuran məsələlər vardır.

İ.Q.Savitskinin qeyd etdiyi kimi, cinayətlərin açılması və istintaqda mütəxəssisin iştirakı ilə bağlı bir çox məsələlər əvvəlki kimi diskussion xarakter daşımış və ya elmdə kifayət qədər işıqlandırılmamış, qanunda isə özünü lazımı təsbiti və tənzimlənməsini tapmamışdı (19, s.5).

Z.Y.Zaxoxovun fikrincə, bu formaların qanunvericiliklə tənzimlənməsi üçün CPM-ə «tərəflərin və (və ya) məhkəmənin texniki köməkçisi» anlayışını daxil etmək lazımdır (8, s.16).

Hesab edirik ki, sənədli yoxlamaların, təftişlərin aparılması, təhqiqat orqanlarının, müstəntiqin, istintaq orqanının rəhbərinin tapşırığı üzrə sənədlərin, predmetlərin, meyitlərin və s. ilkin tədqiqi kimi mütəxəssisin iştirakı formalarının qanunvericilik səviyyəsində əlavə cinayət-prosesual tənzimləməyə ehtiyacı vardır.

Mütəxəssisin iştirakı ilə istintaq hərəkətinin icraatı qaydasının təkmilləşdirilməsi məqsədilə xüsusi mütəxəssis anketinin (arayışının) işlənilməsi və tətbiqi məqsədmüvafiq hesab edilməlidir. Bu anket-arayış mütəxəssis tərəfindən doldurulmalı və orada əksini tapmış məlumatların mötəbərliyi mütəxəssisin imzası ilə təsdiq olunmalıdır.

Bir sıra alimlər, məsələn P.S.Pastuxov, istin-

taq, məhkəmə və digər prosesual hərəkətlərdə iştirak üçün mütəxəssisin cəlb edilməsinin məcburiliyinin müəyyən əsaslarının qanunvericilikdə təsbit edilməsini təklif edirlər (17, s.45).

Hesab edirik ki, cinayət mühakimə icraatı məqsəd və vəzifələrinə uyğun olaraq mütəxəssislərin bilik və bacarıqlarından istifadə məsələlərinin hüquqi tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi aşağıdakı dörd əsas istiqamətlər üzrə həyata keçirilməlidir:

- cinayət mühakimə icraatında iştirakın əlavə formalarının qanunvericilik səviyyəsində təsbit edilməklə mütəxəssisin prosesual statusunun hüquqi tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi;

- cinayət-prosesual məəcəlləyə uyğun dəyişikliklərin edilməsi yolu ilə mütəxəssis tərəfindən tərtib edilən sənədlərə (arayışlar, obyektlərin ilkin tədqiqi aktları, digər sənədlər) prosesual statusun verilməsi;

- mütəxəssisin iştirakı ilə istintaq hərəkətlərinin icraatı zamanı prosesin digər iştirakçılarının qanunla qorunan maraqlarının və hüquqlarının müdafiəsinin təmini;

- mütəxəssisin iştirakı ilə istintaq hərəkətlərinin icraatının prosesual qaydasının təkmilləşdirilməsi.

Beləliklə, cinayət mühakimə icraatında mütəxəssisin iştirakı ilə bağlı elmi-nəzəri, prosesual, taktiki, məntiqi-qnoseoloji və digər problemlərin həlli, cinayət mühakimə icraatının müxtəlif mərhələlərində mütəxəssisin iştirakı institutunun effektivliyinin qiymətləndirilməsi, cinayət mühakimə icraatında mütəxəssisin hüquqi statusunu, onun iştirakı formalarını, ayrı-ayrı istintaq hərəkətlərində və ümumən cinayət prosesində bu prosesual statusun reallaşdırılması məsələlərini tənzimləyən cinayət-prosesual normalarının təkmilləşdirilməsinə istiqamətlənmiş konstruktiv təkliflərin, həmçinin praktikada bu normaların düzgün tətbiqi ilə bağlı tövsiyələrin işlənilməsi, elmi-nəzəri və təcrübə xarakter daşıyan araşdırmalar aparılmalı, bu sahədə tanınmış hüquqşünas-alimlərinin və praktiki işçilərinin fikir və mövqeləri, konseptual yanaşma tərzləri öyrənilməli və qiymətləndirilməlidir.

**İstifadə olunmuş ədəbiyyat:**

1. Abbasova F.M. Azərbaycanca məhkəmə ekspertizasının yaranması, müasir vəziyyəti və inkişafının hüquqi, elmi tənzimi məsələləri. Hüquq elmləri namizədi alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiyanın avtoreferatı. Bakı, 2001.
2. Ataşova R.H. İlk məzmunları pozma, əlavə etmə və üstədən düzəltməklə dəyişdirilmiş sənədlərin kriminalistik tədqiqatının nəzəri və metodiki əsasları. Hüquq elmləri namizədi alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiyanın avtoreferatı. Bakı, 1999.
3. İsrailov M.M. Məntiq terminlərinin izahlı lüğəti. Bakı, 2007.
4. Mirzəyev R.M. Cinayət mühakimə icraatında fotosənədlərdən istifadə olunması. Hüquq elmləri namizədi alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiyanın avtoreferatı. Bakı, 2003.
5. Бишманов Б.М. Правовые, организационные и научно-методические основы экспертно-криминалистической деятельности в органах внутренних дел: автореф. дисс. докт. юрид. наук. М., 2004.
6. Губский Е.Ф. Философский энциклопедический словарь. М., 1997.
7. Зайцева Е.А. Концепция развития института судебной экспертизы в условиях состязательного уголовного судопроизводства. М., 2010.
8. Захохов З.Ю. Заключение и показание специалиста как виды доказательств в уголовном судопроизводстве. Автореф. дисс. к. ю. н. Ростов-на-Дону, 2012.
9. Зинин А.М. Участие специалиста в процессуальных действиях. Учебник. М., 2011.
10. Зинин А.М., Семиколонова А.И., Иванова Е.В. Участие специалиста в процессуальных действиях: учебник/Под общ. ред. А.М. Зинина. М., 2016.
11. Исаева О.А. Процессуальный статус специалиста в условиях состязательности уголовного судопроизводства: автореф. дисс. к. ю. н. М., 2012.
12. Константинов А.В. Процессуальные и организационные проблемы участия специалиста в уголовном судопроизводстве на стадии предварительного расследования. Автореф. дисс. к. ю. н. М., 2006.
13. Лазарева Л.В. Концептуальные основы использования специальных знаний в российском уголовном судопроизводстве: дисс. докт. юрид. наук. Владимир, 2011.
14. Мамошин М.А. Участие специалиста в досудебных стадиях уголовного судопроизводства. Дисс. к. ю. н. М., 2013.
15. Нестер И.С. Формы использования специальных знаний: особенности классификации в соответствии с уголовно-процессуальным законодательством Республики Беларусь // Вопросы российского и международного права. 2017. Т.7. №1, с.172.
16. Новиков А.А. Институт специалиста в уголовном судопроизводстве России: автореф. дисс. к. ю. н. Калининград, 2007.
17. Пастухов П.С. Модернизация уголовно-процессуального доказывания в условиях информационного общества: автореф. дисс. докт. юрид. наук. М., 2015.
18. Поздняков М.А. К вопросу о классификации форм использования специальных знаний в уголовном судопроизводстве // Современная наука: актуальные проблемы теории и практики. Серия: Экономика и право. 2015. №7-8, с.83-84.
19. Савицкая И.Г. Участия специалиста в угоовном судопроизводстве. Дисс. к. ю. н. Владимир, 2012.
20. Селина Е.В. Применение специальных познаний в российском уголовном процессе: автореф. дисс. докт. юрид. наук. Краснодар, 2003.
21. Семенов Е.А. Специалист в уголовном судопроизводстве: автореф. дисс. к. ю. н. Орел, 2010.
22. Тхакумачев Б.Ю. Тактико-организационные особенности участия специалиста при производстве следственных действий. Автореф. дисс. к. ю. н. Нальчик, 2005.



23. Шайдуллин Ф.Т. Участие специалиста в производстве по уголовным делам//Российский следователь. 2012. №15, с.16-17.
24. Шапиро Л.Г. Специальные знания в уголовном судопроизводстве и их использование при расследовании преступлений в сфере экономической деятельности. Автореф.дисс...докт. юрид.наук. Краснодар, 2008.

Мидхад Гафаров

*Профессор кафедры Уголовного процесса
Бакинского Государственного Университета, д.ю.н.*

Анар Микаилов

*Старший преподаватель кафедры Уголовного процесса Академии Полиции
МВД Азербайджанской Республики, майор полиции,
докторант Центра Судебной Экспертизы*

ПРОЦЕССУАЛЬНЫЕ И НЕ ПРОЦЕССУАЛЬНЫЕ ФОРМЫ УЧАСТИЯ СПЕЦИАЛИСТА В УГОЛОВНОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ

Резюме

В данной статье систематизированы процессуальные и не процессуальные формы участия специалиста в уголовном судопроизводстве, как лица, обладающего специальными знаниями. В исследовательской работе проведен анализ целого ряда положений, закрепленных в уголовно-процессуальных кодексах Азербайджана, Российской Федерации и Беларуси, а также рассмотрено мнение ученых по этому вопросу.

В заключительной части статьи выдвинуты предложения и рекомендации по совершенствованию уголовно-процессуального законодательства, регулирующего процессуальные и не процессуальные формы и порядок участия специалиста в уголовном судопроизводстве Азербайджанской Республики.

Midhat Gafarov

*The professor of the department of the criminal
procedure in Baku State University, Doctor of Law*

Anar Mikayilov

*The head teacher of the department of the criminal procedure in Police Academy
of the Ministry of Internal Affairs, police major, the doctorate of the Judicial Expertise Center*

PROCEDURAL AND NON-PROCEDURAL FORMS OF EXPERT PARTICIPATION IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Summary

The article systematized procedural and non-procedural forms of participation of the specialist in the application of special knowledge in criminal proceedings, as well as a person with special knowledge in criminal proceedings. For this purpose, a number of provisions were examined in the Criminal Procedure Codes of Azerbaijan, Russia and Belarus and the views and opinions of lawyers and scholars are reviewed.

Suggestions and recommendations are made to improve the criminal procedure legislation governing procedural and non-procedural forms and rules of expert participation in criminal proceedings of the Republic of Azerbaijan.



AYDIN ƏLİYEV

AMEA-nın Hüquq və İnsan Haqları İnstitutunun böyük elmi işçisi,
hüquq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
aydin.vk@gmail.com
UOT – 343.131.7

TƏQSİRSİZLİK PREZUMPSİYASI AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA ƏDALƏT MÜHAKİMƏSİNİN HƏYATA KEÇİRİLMƏSİNİN KONSTITUSİYA PRİNSİPİ KİMİ

Açar sözlər: prezumpsiya, təqsirsizlik prezumpsiyası, sübut, sübutetmə, məhkəmə hökmü

Ключевые слова: презумпция, презумпция невиновности, доказательство, доказывание, приговор суда

Keywords: presumption, presumption of innocence, evidence, proving, court sentence

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının (bundan belə – Konstitusiyanın) 63-cü maddəsilə hər kəsin təqsirsizlik prezumpsiyası hüququna təminat verilir.

Şübhəli və təqsirləndirilən şəxslərin müdafiə hüququnun təmin edilməsi baxımından bu Konstitusiyaya prinsipi böyük əhəmiyyətə malikdir. Beləki, şübhəli və təqsirləndirilən şəxslərin müdafiə hüququ təqsirsizlik prezumpsiyası ilə sıx bağlı olmaqla yanaşı, əsas hüquqi baza kimi ona söykənir. Odur ki, bu məqalə çərçivəsində Konstitusiyanın 63-cü maddəsinin müddəalarını təhlil etməyi və onlara dair gəldiyimiz nəticələri elmi ictimaiyyətin və qanunverici orqanın diqqətinə çatdırmağı lazım bilirik. Lakin, hər şeydən əvvəl, «təqsirsizlik prezumpsiyası» anlayışına aydınlıq gətirməyi zəruri hesab edirik.

M.F.Məlikovanın redaktorluğu ilə hazırlanmış «Hüquq ensiklopedik lüğət»də təqsirsizlik prezumpsiyasına təqsiri qanunla müəyyən olunmuş qaydada sübut edilməyənədək şəxsin təqsirsiz sayıldığını nəzərdə tutan vəziyyət, cinayət prosesinin şəxsiyyətin hüquqlarının müdafiəsini təmin edən, əsassız ittiham və məhkum olunmanı istisna edən mühüm demokratik prinsiplərindən biri kimi anlayış verilir və aradan götürülməsi mümkün olmayan şübhənin cinayət törətməkdə təqsirli bilinən şəxsin xeyrinə şərh olunması tələ-

binədə təqsirsizlik prezumpsiyasından irəli gəl-di-yi qeyd edilir [4, s. 431].

A.B.Barixinin «Böyük hüquq ensiklopedi-yası»nda təqsirsizlik prezumpsiyası – cinayət törətməkdə təqsirləndirilən şəxsin təqsiri qanunla müəyyən edilmiş qaydada sübut edilənədək və bu məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş hök-mü ilə müəyyən edilənədək təqsirsiz sayılma-sını nəzərdə tutan vəziyyət kimi müəyyən olunur, eyni zamanda qeyd edilir ki, təqsirləndirilən şəxs özünün təqsirsiz olmasını sübut etməyə borclu deyil və şəxsin təqsirli olmasına dair aradan qal-dırılması mümkün olmayan şübhələr təqsirləndi-rilən şəxsin xeyrinə şərh olunur [5, s. 657].

«Təqsirsizlik prezumpsiyası» anlayışını şərh etmiş ayrı-ayrı müəlliflərdə oxşar mövqedən çıxış edərək bu anlayışa dair müəyyən fikirlər bildirmişlər.

V.N.Kudryavtsev vaxtilə qeyd edirdi ki, «ci-nayət-prosessual hüququn əhəmiyyətli müd-dəası təqsirsizlik prezumpsiyasıdır. Zənnimizcə o, bütün digər prosesual münasibətlərdə eyni dərəcədə aiddir... Mahiyyətə bu o deməkdirki, hüquq-pozmaya görə hər hansı bir cəza tətbiq et-məzdən əvvəl onun məhz həmin şəxs tərəfindən törədildiyini sübut etmək lazımdır» [7, s. 251].

Oxşar mövqedən çıxış edən V.M.Savitskidə göstərirdi ki, «təqsirsizlik prezumpsiyası – bütün vətəndaşlara, vəzifəli şəxslərə, dövlət təşkilatla-rına və ictimai təşkilatlara ümumilikdə ictimai rəyə olan müraciət, obyektiv hüquqi vəziyyət, qanunun tələbidir: başqa fikirdə olanlar (müstəntiq, prokuror, zərər çəkmiş, yaxud istənilən başqa şəxs) onun həqiqətən təqsirli olduğunu sübut et-məyənədək təqsirləndirilən şəxs təqsirsiz sayılır.



Əgər ittiham inandırıcı, etibarlı sübutlarla əsaslandırılmışdırsa, əgər məhkəmə onlarla razılışmış və sonradan qanuni qüvvəyə minmiş ittiham hökmü çıxarmışdırsa, ancaq bu andan təqsirləndirilən şəxs rəsmi qaydada təqsirli hesab edilir, ancaq bu andan onu cinayətkar adlandırmaq və onunla cinayətkarla olduğu kimi davranmaq olar» [8, s. 30].

Yaxın keçmişdə təqsirsizlik prezumpsiyası ilə bağlı mövzu üzərində işləmiş M.A.Dryaqinin fikrincə, «təqsirsizlik prezumpsiyası–prizumpsiya formasını almış prinsipdir, ona görə bu sübut ediləndək heç kim təqsirli sayıla bilməz və təqsirli olmanın sübut edilməsi ancaq məhkəmənin hökmü ilə müəyyən edilə bilər» [6, s.31].

Göstərilən fikirlərin məcmusu belə deməyə əsas verir ki, cinayət törətməkdə ittiham olunan hər bir şəxsin təqsirsizlik prezumpsiyasını aradan qaldıran, yəni onun cinayət törətməkdə təqsirli bilinməsinə əsas verən yeganə hal ancaq həmin şəxsin təqsirinin qüvvədə olan məhkəmə hökmü ilə müəyyən edilməsi faktıdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, belə yanaşma Azərbaycan Respublikasının qoşulduğu beynəlxalq sənədlərin müvafiq müddəalarına uyğun gəlir.

Məsələn, İnsan hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamənin (1948-ci il) 11-ci maddəsinin 1-ci hissəsində göstərilir: «Cinayət törətməkdə ittiham olunan hər bir şəxs günahı ona müdafiə üçün bütün imkanların təmin olunduğu açıq məhkəmə istintaqında qanuni şəkildə sübut olunanaqədək günahsız hesab edilmək hüququna malikdir» [9].

İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyasının (1953-cü il) 6-cı maddəsinin 2-ci hissəsində qeyd olunur: «Cinayət törətməkdə ittiham olunan hər kəs onun təqsiri qanun əsasında sübut ediləndək təqsirsiz hesab edilir» [10].

Göründüyü kimi, İnsan Hüquqları Haqqında Ümumi Bəyannamə təqsirsizlik prezumpsiyası prinsipinə riayət olunmasının üç əlamətini müəyyən edir: şəxsin bütün müdafiə imkanlarının təmin edilməsi, açıq məhkəmə araşdırmasının aparılması və təqsirin qanuni şəkildə sübut olunması.

Konstitusiyanın 63-cü maddəsinin I hissəsilə təqsirsizlik prezumpsiyası prinsipinə aşağıdakı məzmununda anlayış verilir: «Hər kəsin təqsirsizlik prezumpsiyası hüququ vardır. Cinayətin törədil-

məsində təqsirləndirilən hər bir şəxs, onun təqsiri qanunla nəzərdə tutulan qaydada sübuta yetirilməyibse və bu barədə məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş hökmü yoxdursa, təqsirsiz sayılır» [1, s. 21].

Hər şeydən əvvəl qeyd etməliyik ki, göstərilən hissənin «Hər kəsin təqsirsizlik prezumpsiyası hüququ vardır» məzmunlu birinci cümləsi həmin hissənin mətninə əlavə olaraq daxil edilmişdir. Beləki, «Təqsirsizlik prezumpsiyası» adlanan 63-cü maddənin I hissəsinin ikinci cümləsinin məzmunu təqsirsizlik prezumpsiyasının mahiyyətini ifadə edir. Həmin cümlədəki «hər bir şəxs» sözləri isə təqsirsizlik prezumpsiyasının hər hansı bir qrupa deyil, cinayət törətməkdə təqsirləndirilən bütün şəxslərə şamil edildiyinin göstəricisidir. Başqa sözlə desək, cinayət törətməkdə ittiham olunmayan insanların təqsirsizlik prezumpsiyasına malik olmasını vurğulanması zəruri deyil. Yuxarıda göstərilən beynəlxalq sənədlərin müvafiq müddəalarının məzmunu və ifadə tərzidə bu fikrin əsaslı olduğunu təsdiq edir. V.M.Savitskinin haqlı olaraq qeyd etdiyi kimi, «artıq bildiyimiz kimi, təqsirsizlik prezumpsiyası prinsipi cinayət törətməkdə yanlış ittiham olunmuş insanın məhkum olunmasının və cəzalanmasının qarşısını almaq üçün cinayət prosesinə daxil edilmişdir. Əgər heç kim, heç nədə ittiham olunmursa, hansısa təqsirsizlik prezumpsiyasından danışmaq sadəcə olaraq mənasızdır» [8, s. 28].

Konstitusiyanın 63-cü maddəsinin I hissəsinin digər ziddiyyətli cəhəti həmin hissənin ikinci cümləsinin məzmununda olan qeyri-müəyyənliklə bağlıdır.

Göstərilən hissənin məzmunu təqsirsizlik prezumpsiyası prinsipinə riayət olunmasının iki əlamətini müəyyən edir: a) şəxsin təqsirinin qanunla nəzərdə tutulan qaydada sübuta yetirilməsi; b) bu barədə məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş hökmünün olması.

Bu qeyri-müəyyənliyin səbəbi həmin hissənin məzmununun yazılış tərzini, «təqsiri qanunla nəzərdə tutulan qaydada sübuta yetirilməyibse» ifadəsinin «və» bağlayıcısından istifadə etməklə «bu barədə məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş hökmü yoxdursa» ifadəsilə bir cümlənin mətnində əlaqələndirilməsidir. Beləki, bu kimi ifadə tərzini mətnin dəqiq başa düşülməsini çətinləşdirir,



əlavə şərh edilməsi tələb olunan suallar doğurur. Məsələn, cinayət mühakimə icraatının hansı mərhələsində təqsirin sübuta yetirilməsindən bəhs olunur? Əgər işin məhkəmə baxışı mərhələsindən söhbət gedirsə, nə üçün bu bir başa yazılmır, cümlənin mətni zərurət olmadan mürəkkəbləşdirilir? Nə məqsədlə təqsirin qanunla nəzərdə tutulan qaydada sübuta yetirilməsi vurğulanır, yoxsa sübut etmənin başqa qaydasında mövcuddur və s.

Konstitusiya müddəasını inkişaf etdirib konkretləşdirməli olan sahəvi qanunvericilikdə göstərilən ziddiyyətləri aradan qaldırmır. Beləki, Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 21.1-ci maddəsində Konstitusiyanın 63-cü maddəsinin I hissəsinin ikinci cümləsinin məzmunu olduğu kimi təkrarlanır [2, s.78].

Həmin Məcəllənin 223.1-ci maddəsilə müəyyən edildiyi kimi, «şəxsin təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb edilməsi üçün əsas cinayətin onun tərəfindən törədilməsinə dəlalət edən ilkin sübutların məcmusudur» [2, s. 260].

İnsan hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamənin (1948-ci il) 11-ci maddəsinin 1-ci hissəsinin məzmunundan görünür ki, təqsirsizlik prezumpsiyası prinsipi şəxsin təqsirinin məhz işin məhkəmə baxışı zamanı sübut edilməsini şərtləndirir.

İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyasının (1953-cü il) 6-cı maddəsinin 1-ci hissəsində mülki hüquq və vəzifələri müəyyən edilən və ya cinayət törətməkdə ittiham olunan hər kəsin qanun əsasında yaradılmış müstəqil və qərəzsiz məhkəmə vasitəsilə, ağılabatan müddətdə işinin ədalətli və açıq araşdırılması hüququna malik olduğu bəyan edilir. Həmin maddənin 2-ci hissəsində isə cinayət törətməkdə ittiham olunan hər kəsin təqsiri qanun əsasında sübut edilənədək təqsirsiz hesab edildiyi göstərilir. Bu o deməkdir ki, İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyasında təqsirsizlik prezumpsiyası prinsipinin mahiyyətini cinayət törətməkdə ittiham olunan şəxsin təqsirinin qanun əsasında fəaliyyət göstərən məhkəmədə sübut edilməsi mövqeyində durur.

Konstitusiyanın 63-cü maddəsinin V hissəsində də cinayət törətməkdə təqsirli sayılmanın yeganə şərti kimi, məhkəmə hökmünün olması nə-

zərdə tutulur.

Buradan belə nəticəyə gəlirik ki, Konstitusiyanın 63-cü maddəsinin I hissəsi beynəlxalq sənədlərin müddəalarına uyğunluq və dil üslubu baxımından qüsurludur.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyanın 151-ci maddəsinin anlamında milli qanunvericilik aktlarına münasibətdə (Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya və referendumla qəbul edilən aktlar istisna olmaqla) Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı dövlətlərarası müqavilələr üstünlüyə malikdir, yəni onlar arasında ziddiyyət yarandığı halda həmin beynəlxalq müqavilələrin tətbiq edilməsi nəzərdə tutulur.

Göstərilənlərə əsaslanaraq hesab edirik ki, qeyd olunanları nəzərə almaqla, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyanın 63-cü maddəsinin I hissəsinin redaktə olunması məqsədə uyğundur.

Təqsirsizlik prezumpsiyasından irəli gələn qaydaya görə (Konstitusiyanın 63-cü maddəsinin II hissəsi) «şəxsin təqsirli olduğuna əsaslı şübhələr varsa, onun təqsirli bilinməsinə yolverilmir» [1, s.21].

Bu Konstitusiya müddəası Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 21.2-ci maddəsində aşağıdakı kimi konkretləşdirilir: «müvafiq hüquqi prosedur daxilində ittihamın sübuta yetirilməsində aradan qaldırılması mümkün olmayan şübhələr təqsirləndirilən şəxsin (şübhəli şəxsin) xeyrinə həll edilir» [2, s.78].

İş üzrə toplanılmış sübutlar şəxsin təqsirli olub-olmaması barədə bir mənalı nəticə çıxarmağa imkan vermədiyi və sübutlar toplamaq üçün qanunla müəyyən olunmuş üsul və vasitələrtükəndiyi hallarda mövcud şübhələr aradan qaldırılması mümkün olmayan hesab edilir.

Konstitusiyanın 63-cü maddəsinin III hissəsilə müəyyən edildiyi kimi: «cinayətin törədilməsində təqsirləndirilən şəxs özünün təqsirsizliyini sübuta yetirməyə borclu deyildir» [1, s.21].

Bu Konstitusiya müddəası Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 21.3-cü maddəsində bir daha təkrar olunur və dəqiqləşdirilir ki, «ittihamı sübuta yetirmək, şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin müdafiəsi üçün irəli sürülən dəlilləri təkzib etmək vəzifəsi ittiham tərəfinin üzərinə düşür» [2, s.78].

Qeyd etməliyik ki, bu Konstitusiya müddəa-



sının məzmunu təqsirsizlik prezumpsiyası prinsipindən daha çox funksiyaların bölünməsi prinsipinə yaxındır. Beləki, cinayət prosesində sübut etmə vəzifəsi təhqiqatçıya, müstəntiqə və prokurora, xüsusi ittiham qaydasında işlərdə isə zərərçəkmiş şəxsə həvalə olunur (CPM-in 38, 87 və 88-ci maddələri).

Konstitusiyanın 63-cü maddəsinin IV hissəsilə müəyyən edildiyi kimi: «Ədalət mühakiməsi həyata keçirilərkən qanunu pozmaqla əldə edilmiş sübutlardan istifadə olunabilməz» [1, s.21].

Sübutların mümkünlüyü məsələsi cinayət prosesində həlledici əhəmiyyət kəsb edir. Beləki, cinayət prosesində yolverilməz sübutlardan istifadə olunması qəbul edilmiş qərarların qanunsuz hesab edilərək ləğv edilməsinə əsas verir. Məhz buna görə də qanunsuz üsullarla əldə edilmiş sübutların yolverilməzliyinin Konstitusiyadanəzərdə tutulması dövlətin şəxsiyyətin hüquqlarını təmin etmək istəyi kimi qəbul olunmalıdır. Lakin Konstitusiyanın bu müddəası mahiyyətə təqsirsizlik prezumpsiyası prinsipindən daha çox Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 10-cu maddəsilə müəyyən edilən qanunçuluq prinsipinə və 125-ci maddəsində nəzərdə tutulan sübutların mümkünlüyü məsələsinə aiddir.

Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 10.1-ci maddəsilə müəyyən edildiyi kimi, məhkəmələr və cinayət prosesinin iştirakçıları Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının, Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin, Azərbaycan Respublikasının digər qanunlarının, habelə Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrin müddəalarına ciddi əməl etməli, yəni qanunsuz hərəkətlərə yol verməməlidirlər [2, s.43].

Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 125.1-ci maddəsinə əsasən «məlumatların, sənədlərin və digər əşyaların həqiqiliyinə, yaranma mənbəyinə və əldə edilməsi hallarına şübhələr olmadıqda onlar sübut kimi qəbul edilə bilirlər». 125.2-ci maddədə isə məlumatların, sənədlərin və digər əşyaların cinayət işi üzrə sübut kimi qəbul edilməsini istisna edən hallar müəyyən olunur. Bu qanun normasının qəbul olunması qanunverici orqanın sübutların mümkünlüyünə olan obyektiv münasibətini

müəyyən edir və sübut etmədə yolverilməz üsulların tətbiqinin aradan qaldırılmasının zəruriliyini bir daha təsdiq edir [2, s.173].

Lakin bu qanun normasının cinayət prosesində yolverilməz sübutlardan istifadə olunmasına qarşı yönəlmiş mütərəqqi addım olmasını qeyd etməklə yanaşı, Konstitusiyanın 63-cü maddəsinin IV hissəsinin və Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 125-ci maddəsinin müddələrinin kifayət qədər ziddiyyətli olmasını da etiraf etməliyik.

Hər şeydən əvvəl ziddiyyətli cəhətlərdən biri dil üslubu, yəni Konstitusiyanın 63-cü maddəsinin IV hissəsinin ifadə, yazılış qaydası ilə bağlıdır. Həmin normada göstərilir: «Ədalət mühakiməsi həyata keçirilərkən qanunu pozmaqla əldə edilmiş sübutlardan istifadə olunabilməz». Bu normanın məzmunundan elə başa düşülə bilər ki, burada ədalət mühakiməsinin gedişində qanunsuz yollarla əldə edilmiş sübutlardan istifadə olunmasının yolverilməzliyindən bəhs olunur. Əslində isə mahiyyətinə görə bu normada qanunsuz üsullarla əldə olunmuş sübutların ədalət mühakiməsinin gedişində istifadə olunmasının yolverilməzliyindən bəhs olunur.

Digər ziddiyyətli cəhət mətnə «ədalət mühakiməsi həyata keçirilərkən» sözlərinin işlədilməsi ilə bağlıdır. Belə ki, qanunsuz yollarla əldə edilmiş sübutlardan istifadə olunması cinayət mühakimə icraatının bütün mərhələlərində yolverilməzdir.

Sonuncu mülahizə mətnə «qanunu pozmaqla əldə edilmiş sübutlardan» sözlərinin işlədilməsi ilə bağlıdır. Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 125.1-ci maddəsilə müəyyən olunduğu kimi, «Məlumatların, sənədlərin və digər əşyaların həqiqiliyinə, yaranma mənbəyinə və əldə edilməsi hallarına şübhələr olmadıqda onlar sübut kimi qəbul edilə bilirlər» [2, s.173]. Deməli, buradan belə nəticəyə gəlirik ki, yaranma mənbəyinə və əldə edilməsi hallarına şübhələr olduğu halda müvafiq məlumatlar, sənədlər və digər əşyalar sübut adlandırılıbilməz. Odur ki, təhlil olunan normada qanunu pozmaqla əldə edilmiş sübutlardan yox, sübut kimi tanına bilən məlumatlardan, sənədlərdən və digər əşyalardan bəhs olunmalıdır.

Konstitusiyanın 63-cü maddəsinin V hissəsinin



də göstərilir: «məhkəmənin hökmü olmasa, kimsə cinayətdə təqsirli sayıla bilməz» [1, s.21]. Hesab edirik ki, bu Konstitusiya müddəası həmin maddənin I hissəsinin ikinci cümləsilə ziddiyyət təşkil edir. I hissədə «məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş hökmü yoxdursa» ifadəsi işlədiyi halda, V hissədə «məhkəmənin hökmü olmasa» ifadəsi işlədir ki, bunlarda bir-birindən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənən halları ifadə edir. I hissənin göstərilən cümləsində təqsirli sayılmanın əsası cinayətin törədilməsində təqsirləndirilən hər bir şəxsin təqsirinin qanunla nəzərdə tutulan qaydada sübuta yetirilməsi və bu barədə məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş hökmünün olması ilə şərtlənirsə, V hissədə sadəcə olaraq, məhkəmə hökmünün olması həll edici hal kimi nəzərdə tutulur. Zənnimizcə, V hissə ümumiyyətlə bu maddəyə lüzumsuz olaraq daxil edilmişdir. Beləki, məzmununun bir qədər qüsurlu olmasına baxmayaraq, məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş hökmü olmadığı halda şəxsin təqsirli sayılmasının yolverilməzliyi fikri I hissədə kifayət qədər aydın ifadə edilmişdir. Odu ki, V hissədə bu fikrin fərqli şəkildə vurğulanması lüzumsuz və ziddiyyətli təkrarçılıqdan başqa bir şey deyil.

Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin təqsirsizlik prezumpsiyasına dair 21-ci maddəsinə qüsursuz hesab etmək mümkün deyil. CPM-in 21.1-ci maddəsi Konstitusiyanın 63-cü maddəsinin I hissəsində olan «... təqsiri qanunla nəzərdə tutulan qaydada sübuta yetirilməyibsə və bu barədə məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş hökmü yoxdursa...» ifadəsini «qanun» sözünü «məcəllə» sözü ilə əvəz etməklə təkrarlayır: «...təqsiri bu Məcəllədə nəzərdə tutulmuş qaydada sübuta yetirilməyibsə və bu barədə qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmənin hökmü yoxdursa...». Belə təəssürat yaranır ki, şəxsin təqsirinin məhkəməyə qədərki mərhələdə sübut olunmasından və sonrakı mərhələdə bunun qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə aktı ilə təsdiq olunmasından gedir. Lakin belə düşünmək yanlışdır. Beləki, Konstitusiya şəxsin təqsirinin qanunla müəyyən edilmiş qaydada sübut edilməsi tələbi ilə məhdudlaşmışdır. Dahada irəli gedərək təqsirin qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə hök-

mü ilə müəyyən edilməsini nəzərdə tutur. Qeyd edildiyi kimi, İnsan hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamənin 6-cı maddəsinin 2-ci hissəsində şəxsin təqsirinin «...bütün müdafiə imkanları təmin edilməklə, açıq məhkəmə araşdırması yolu ilə» müəyyən edilməsini tələb edir.

V.M.Savitskinin haqlı olaraq, qeyd etdiyi kimi, «vətəndaşın təqsirli, cinayətkar olmasını tanımaq səlahiyyətini qanun ancaq dövlətin vahid, tamamilə xüsusi bir təşkilatına vermişdir – məhkəməyə və başqa heç kimə» [8, s. 34-35].

Bütün bunlar belə deməyə əsas verir ki, şəxsin cinayət törətməkdə təqsirli olmasını müəyyən edən yeganə sənəd ancaq qanuni qüvvəyə minmiş yekun məhkəmə aktıdır.

Yuxarıda göstərilənlərə əsaslanaraq, Konstitusiyanın 63-cü maddəsinə aşağıdakı dəyişikliklərin edilməsini məqsədə uyğun hesab edirik:

– I hissəsinin birinci cümləsinin mətnindən xaric edilməsini və ikinci cümlənin aşağıdakı redaksiyada verilməsini – «cinayət törətməkdə təqsirləndirilən hər bir şəxs, təqsiri qanunla müəyyən edilmiş qaydada – qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə hökmü ilə sübut edilənədək təqsirsiz sayılır»;

– IV hissəsinin həmin maddənin mətnindən çıxarılması, aşağıdakı məzmununda normanın Konstitusiyanın 71-ci maddəsində nəzərdə tutulmasını «qanunsuz yollarla əldə edilmiş məlumat, sənəd, əşya və digər materiallar cinayət mühakimə icraatında sübut kimi istifadə oluna bilməz»;

– təqsirsizlik prezumpsiyası prinsipinin mahiyyətinin I hissədə açıqlandığını nəzərə alaraq V hissənin maddənin mətnindən xaric edilməsini.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyanın 157-ci maddəsinə əsasən Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinin Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına dəyişiklik və əlavələr təklif etmək təşəbbüsünə malik olduğunu nəzərə alaraq, ifadə olunmuş fikirlərin, irəli sürülmüş təkliflərin öyrənilib qiymətləndirilməsi və müvafiq qərar qəbul edilməsi üçün bu məqalənin nəşr olunmuş mətninin Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə təqdim olunmasını məqsədə uyğun hesab edirik.



СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı: Hüquq Yayın Evi, 2016, 92s.
2. Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsi. Bakı: Hüquq Yayın Evi, 2014, 568 s.
3. Cəfərov İ.M. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının şərhli. Bakı: Hüquq Ədəbiyyatı, 2010, 724 s.
4. Hüquq ensiklopedik lüğəti. M.F.Məlikovanın redaktorluğu ilə. B.: Azərbaycan Ensiklopediyasının Baş Redaksiyası, 1991.
5. Барихин А.Б. Большая юридическая энциклопедия. (Серия Профессио-нальные справочники и энциклопедии») М.: Книжный мир, 2010, 960 с.
6. Дрягин М.А. Презумпция невиновности в российском уголовном судопро-изводстве. Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Иркутск, 2004, 210 с.
7. Кудрявцев В.Н. Правовое поведение: норма и патология. М.: Наука, 1982. 287 с.
8. Савицкий В. М. Презумпция невиновности. М.:НОРМА, 1997, 126 с.
9. İnsan hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamə. URL: [http://dejure.az/az/legislation/ insan-huquqlari-haqqinda-umumi-byannam](http://dejure.az/az/legislation/insan-huquqlari-haqqinda-umumi-byannam) (05.12.2018).
10. İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında avropa konven-siyası.<http://www.kitabxana.me/library/view.php?id=282&page=1> (05.12.2018).

Айдын Алиев

ПРЕЗУМПЦИИ НЕВИНОВНОСТИ КАК КОНСТИТУЦИОННЫЙ ПРИНЦИП ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ ПРАВОСУДИЯ В АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ

Резюме

В работе раскрывается содержание одного из важнейших демократических принципов правосудия — презумпции невиновности. В результате проведенного исследования автор приходит к выводу, что каждое лицо, обвиняемое в совершении преступления, считается невиновным, пока его виновность не будет доказана в порядке, установленном законом, — вступившим в законную силу приговором суда.

Aydin Aliyev

PRESUMPTION OF INNOCENCE AS A CONSTITUTIONAL PRINCIPLE OF JUSTICE IN THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN

Summary

In the article reveals the content of one of the most important democratic principles of justice — the presumption of innocence. As a result of the study, the author concludes that every person accused of committing a crime, is considered innocent until his guilt is proved in accordance with the procedure established by law, by a court sentence that has entered into legal force.



QƏHRƏMAN CƏFƏROV

Bakı Dövlət Universitetinin “Cinayət prosesi”
kafedrasının dosenti, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru
UOT 343.1

PUBLİKLİK VƏ DISPOZİTİVLİK PRİNSİPLƏRİNİN CİNAYƏT PROSESİNİN DİGƏR PRİNSİPLƏRİ İLƏ KORRELYASIYASI

Açar sözlər: cinayət prosesi, sistemli təhlil, publiklik, dispozitivlik, digər prinsiplər, korrelyasiya.

Ключевые слова: уголовный процесс, системный анализ, публичность, диспозитивность, иные принципы, корреляция.

Keywords: criminal proceedings, system analysis, publicity, dispositivity, other principles, correlation.

Cinayət prosesinin prinsipləri vahid bir sistem kimi mövcuddurlar. Bu səbəbdən, cinayət prosesinin prinsipləri bir-biri ilə sıx qarşılıqlı əlaqəyə malikdirlər. Məqalədə müəllif publiklik və dispozitivlik prinsiplərinin cinayət prosesinin digər prinsipləri ilə qarşılıqlı əlaqələrini izah etməyə çalışmışdır.

Cinayət prosesinin prinsipləri bir-birindən təcrid olunmuş şəkildə deyil, sıx qarşılıqlı əlaqədə fəaliyyət göstərirlər. Bu isə, öz növbəsində, cinayət mühakimə icraatının prinsiplərinin sisteminin yaranmasını şərtləndirir. Bu sistem bütün sistemlərə xas olan ümumi əlamətlərlə yanaşı, bir sıra xüsusiyyətlərə də malikdir. Bunun səbəbi cinayət prosesinin prinsiplərinin digər cinayət-prosessual normalar arasında xüsusi yerə və rola malik olmasındadır (1, s.86).

Vahid sistemin tərkib elementləri kimi cinayət prosesinin bütün prinsipləri həm öz aralarında, həm də cinayət-prosessual hüququn digər institutları ilə bu və ya digər formada qarşılıqlı əlaqədə çıxış edir. Dispozitivlik və publiklik prinsipləri də bu qaydadan istisna deyildir. Hesab edirik ki, bu prinsiplərlə cinayət prosesinin bir sıra digər prinsiplərinin qarşılıqlı əlaqəsi məsələsinin araşdırılması həm dispozitivlik və publiklik prin-

siplərinin öz mahiyyətlərinin dərk edilməsi, həm də onlara vahid sistemin bir-biri ilə əlaqəli olan elementləri kimi baxıla bilməsi üçün vacibdir.

Əgər hüququn prinsiplərinin, o cümlədən cinayət-prosessual hüququn prinsiplərinin müəyyən iyerarxiyaya malik olması barədə fikri qəbul etsək, şübhəsizdir ki, qanunçuluq prinsipi əhəmiyyətinə və roluna görə onlardan ən yüksəkdə duranı olar. Bunun səbəbi ondadır ki, qanunçuluq prinsipi bütün cinayət-prosessual funksiya subyektlərinin öz fəaliyyətlərini nəyə əsaslanaraq həyata keçirmələri sualına cavab verir – ümumi mənada, yalnız qanuna.

Qanunçuluq prinsipi, cinayət mühakimə icraatının həyata keçirilməsi zamanı, hər şeydən əvvəl, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının rəhbər tutulmalı olduğunu müəyyən edir (7, s. 26). Bu prinsipin adının “qanun” kateqoriyası ilə əlaqələndirilməsinə baxmayaraq, burada “qanun” dedikdə, dar mənada, ölkənin parlamenti tərəfindən qəbul edilən normativ-hüquqi akt deyil, geniş anlamda hüququn aliliyini təmin edən bütün hüquq mənbələri başa düşülür. Təsadüfi deyildir ki, CPM-in qanunçuluq prinsipinin mahiyyətini açan 10-cu maddəsinin özündə də təkcə qanunların deyil, Konstitusiyanın, CPM-in, ölkənin tərəfdar çıxdığı beynəlxalq-hüquqi aktların, Konstitusiya Məhkəməsinin qərarlarının, eləcə də, Ali Məhkəmənin Plenumunun müxtəlif məsələlərə dair məhkəmə təcrübəsi haqqında qərarlarının hüquqi əhəmiyyətindən bəhs edilir. Qanunçuluq prinsipi özünün digər funksiyaları ilə yanaşı, dispozitiv hüquqların və publik vəzifələrin hüquqi mənbələrinin sisteminin müəyyən edilməsi funksiyasını da yerinə yetirir.

Hər kəsin qanun və məhkəmə qarşısında hüquq



bərabərliyi prinsipi ilə publiklik və dispoziitivlik prinsiplərinin qarşılıqlı əlaqəsi ondan ibarətdir ki, əgər cinayət mühakimə icraatında hər hansı davranış imkanı cinayət prosesinin vəzifəli şəxs olmayan hər hansı bir iştirakçısı, o cümlədən, cinayət prosesində iştirak edən digər bir şəxs üçün onun öz iradəsindən asılı olaraq və öz mülahizəsinə görə istifadə edə biləcəyi prosessual hüquq kimi nəzərdə tutulmuşdursa, bu hüququn realizəsi həmin şəxsin vətəndaşlığından, sosial, cinsi, irqi, milli, siyasi və dini mənsubiyyətindən, dilindən, mənşəyindən, əmlak vəziyyətindən, qulluq mövqeyindən, əqidəsindən, yaşayış yerindən və olduğu yerdən asılı olmayaraq real və mümkün olmalıdır. Eləcə də, hər kəsin qanun və məhkəmə qarşısında hüquq bərabərliyi prinsipi cinayət prosesini həyata keçirən dövlət orqanlarından və vəzifəli şəxslərdən tələb edir ki, onlar ictimai maraqların və dövlətin mənafeyinin müdafiəsi istiqamətində fəaliyyət göstərərəkən heç kəsə qarşı yuxarıda sadalanan meyarlara görə, o cümlədən qanunla əsaslandırılmamış digər mülahizələrə görə üstünlük verməsinlər.

Konstitusiyaya ilə təsbit edilmiş insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təmin olunması prinsipi ilə publiklik və dispoziitivlik prinsiplərinin qarşılıqlı əlaqəsi ondan ibarətdir ki, bu prinsip konstitusional hüquqların bir kateqoriyasını təşkil edən dispoziitiv hüquqlar üçün əlavə təminatlar müəyyən edir, öz prosessual səlahiyyətlərini vəzifə borcu olaraq yerinə yetirən vəzifəli şəxslər üçün isə əlavə qayda və qadağalar nəzərdə tutur. M.S. Qəfərov qeyd edir ki, cinayət prosesinin iyirmi səkkiz prinsipindən hər hansı birinin pozulması halında eyni zamanda konstitusiyaya ilə təsbit edilmiş insan və vətəndaşın hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi prinsipinin də pozulması baş verir (8, s. 195). Bu ideyadan çıxış etsək, bildirmək olar ki, cinayət prosesinin publiklik və dispoziitivlik prinsiplərinin də pozulması hallarında ya birbaşa, ya da dolayısı ilə konstitusiyaya ilə təsbit edilmiş insan və vətəndaşın hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi prinsipi pozulacaqdır.

Konstitusiyaya ilə təsbit edilmiş insan və vətən-

daşın hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi prinsipinin əks etdirdiyi hüquqi ideya ilə yanaşı, onun CPM-də təsbit edilmiş hüquqi formulunun özündə də bəzi dispoziitiv hüquqlar və publik vəzifələr nəzərdə tutulmuşdur. Məsələn, CPM-in 12-ci maddəsi, faktiki olaraq, cinayətdən zərər çəkmiş şəxslər üçün cinayət təqibinin başlanmasını tələb etmək, cinayət prosesinin bütün iştirakçıları üçün öz hüquq və azadlıqlarını qanunla qadağan edilməyən bütün üsul və vasitələrlə müdafiə etmək hüquqlarını təsbit edir. Nəzərə alsaq ki, cinayətdən zərər çəkmiş şəxslər cinayət təqibinin başlanmasını tələb etməkdə azaddırlar və öz arzuları ilə bu hüquqdan istifadə edə bilirlər, eləcə də, cinayət prosesinin iştirakçıları öz hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi üçün üsul və vasitə seçməkdə tam müstəqildir və yalnız qanunun konkret qadağalar şəklində müəyyən etdiyi meyarlarla məhdudlaşdırılmıdılar, aşkar görünür ki, CPM-in 12-ci maddəsi özündə konkret dispoziitiv hüquqlar əks etdirir. Eynilə, CPM-in 12-ci maddəsi vəzifəli şəxslər üçün insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarına riayət olunmasının təmin edilməsi, yalnız zərurət olduqda prosessual məcburiyyət tədbirlərinin tətbiq edilməsi, insanların həyat və səhhətinə və ya ətraf mühitə təhlükə yaradan üsul və vasitələrdən istifadənin və insanların həyat və səhhətinə, ətraf mühitə təhlükə yaradan halların gizlədilməsinin yolverilməzliyi ilə əlaqədar öhdəliklər müəyyən edir. Bu öhdəliklər cinayət prosesini həyata keçirən orqanların üzərinə onların vəzifə səlahiyyətləri ilə əlaqədar qoyulduğu üçün onlara publiklik prinsipinin təzahürü kimi də baxmaq olar.

Şəxsin şərəf və ləyaqətinə hörmət edilməsi prinsipinin CPM-də təsbit edilmiş hüquqi formulu (CPM-in 13-cü maddəsi) daha çox cinayət prosesini həyata keçirən orqanlarayönəlmiş qadağalar nəzərdə tutduğu üçün bu prinsiplə publiklik prinsipi arasındakı qarşılıqlı əlaqəni görmək daha asandır. Məsələn, CPM-in 13.1-ci maddəsi cinayət təqibi gedişində insanın şərəf və ləyaqətini alçaldan, təhqir edən, habelə cinayət prosesində iştirak edən şəxslərin həyatı və səhhəti üçün təhlükə törədə biləcək qərarların qəbul edilməsini və



ya hərəkətlərə yol verilməsini qadağan edir. Bu müddəa, faktiki olaraq, cinayət prosesini həyata keçirən orqanların publik səlahiyyətlərinin sərhədlərini müəyyən edir. Belə ki, cinayət prosesini həyata keçirən orqan hətta bütövlükdə cəmiyyətin, habelə dövlətin maraqları naminə fəaliyyət göstərsə də, fərdin, şəxsiyyətin, ayrılıqda götürülmüş bir insanın şərəf və ləyaqətinə verilən təminatların cızdığı çərçivələrdən kənara çıxmaqla prosessual hərəkətlər həyata keçirə, yaxud prosessual qərarlar qəbul edə bilməz.

Bu tipli korrelyasiyaya (yəni qanunun müəyyən etdiyi qadağalarla publik səlahiyyətlərin hüdudlarının müəyyən edilməsinə) şəxsiyyətin toxunulmazlığı hüququnun təmin edilməsi prinsipi ilə publiklik prinsipinin qarşılıqlı əlaqəsi zamanı da rast gəlmək mümkündür. Bundan başqa, şəxsiyyətin toxunulmazlığı hüququnun təmin edilməsi prinsipinin hüquqi formulunda dispoziitiv elementə – şəxsin iradə azadlığının əhəmiyyətinə də yer verilmişdir. Belə ki, CPM-in 15.1-ci maddəsinə əsasən, məhkəmənin qərarı olmadan və ya tutulma, yaxud həbsə alma hallarından başqa hər hansı şəxsin axtarışı və şəxsi müayinəsi, onun toxunulmazlığı hüququnu pozan digər prosessual hərəkətlər bu şəxsin və ya onun qanuni nümayəndəsinin iradəsi əleyhinə aparıla bilməz. Göründüyü kimi, yalnız konkret olaraq qanunla istisna edilən hallardan başqa, şəxsin və onun qanuni nümayəndəsinin iradə ifadəsi, yəni bu və ya digər istintaq hərəkətinin, digər prosessual hərəkətin həyata keçirilməsinə razılıq verib-verməməsi cinayət prosesini həyata keçirən orqanın prosessual fəaliyyətinə öz təsirini göstərir – razılıq verilərsə, prosessual hərəkət icra edilir, razılıq verilməzsə, prosessual hərəkətin icra edilməsi istisna edilir. Bu isə, öz növbəsində, cinayət prosesində dispoziitivlik prinsipinin təzahürü hesab edilə bilər.

Dispoziitivlik prinsipinə xas olan cinayət prosesi subyektinin iradə azadlığı kimi bir elementin digər prinsipin hüquqi formuluna salınması vasitəsilə cinayət mühakimə icraatında dispoziitivlik prinsipinin dolayısı ilə təzahür etdirilməsinə CPM-in “Mənzil toxunulmazlığı hüququnun

təmin edilməsi” adlanan 17-ci maddəsində də rast gəlinir. Belə ki, CPM-in 17.1-ci maddəsinə əsasən, qanunda nəzərdə tutulmuş hallardan başqa, heç kəs yaşayış yerində yaşayanların iradəsi ziddinə yaşayış yerinə daxil ola bilməz. Göründüyü kimi, bu müddədə da yaşayış yerində yaşayanların iradə ifadəsi cinayət-prosessual fəaliyyəti həyata keçirən vəzifəli şəxslərin hərəkət və qərarlarına öz təsirini göstərir.

Cinayət prosesində publiklik və dispoziitivlik prinsipinin digər prinsiplərlə qarşılıqlı əlaqəsi məsələsi bu prinsiplərin təqsirsizlik prezumpsiyası, daha doğrusu onun tərkib elementi kimi çıxış edən ittihamın sübut edilməsi vəzifəsi və obyektiv həqiqət prinsiplərinin korrelyasiyası kontekstində də çox maraqlıdır.

Cinayət mühakimə icraatında təqsirsizlik prezumpsiyasının gözlənilməli olması tələbi CPM-in 21-ci, obyektiv həqiqətin müəyyən edilməsi tələbi isə CPM-in 28-ci maddəsindən, yəni cinayət mühakimə icraatının obyektivliyi, qərəzsizliyi və ədalətliliyi prinsipindən irəli gəlir. CPM-in 21.3-cü maddəsinə əsasən, ittihamın sübut edilməsi vəzifəsi, 8.0.3-cü, 49.4.4-cü, 50.1-ci, 53.4-cü, 84.5.3-cü, 85.2.1-ci, 86.2.1-ci və 85.6.3-cü maddələrinə əsasən isə, obyektiv həqiqətin müəyyən edilməsi vəzifəsi heç də prosesin bütün iştirakçılarına yönəlmir (2, s. 78). Deməli, ehtimal etmək olar ki, cinayət prosesində ittihamın sübut edilməsi, eləcə də obyektiv həqiqətin müəyyən edilməsi bəzi subyektlər üçün publik vəzifə (səlahiyyət), bəzi subyektlər üçün isə dispoziitiv hüquq qismində nəzərdə tutulmuşdur.

Belə ki, Konstitusiyanın 125-ci maddəsinin VII hissəsi məhkəmə icraatından həqiqətin müəyyən edilməsinə tələb etdiyinə, CPM-in 84.5.3, 85.2.1, 85.6.2 və 86.2.1-ci maddələri isə məhkəməyədək icraatda təhqiqatçı, müstəntiq və ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurorun üzərinə cinayət mühakimə icraatının obyektivliyinin təminatına dair məsuliyyət qoyduğuna görə, belə nəticə çıxarmaq olar ki, obyektiv həqiqətin müəyyən edilməsi təhqiqatçı, müstəntiq, prokuror və məhkəmə üçün publik xarakterli vəzifə kimi nəzərdə tutulmuşdur.



Lakin hüquq ədəbiyyatında, haqlı olaraq, gös-tərilir ki, məhkəmədən və ittiham tərəfinin dövlət orqanı olan subyektlərindən fərqli olaraq, mü-dafiə tərəfi subyektlərindən cinayət mühakimə icraatının obyektivliyinin təminatı istiqamətində prosesual fəaliyyətin göstərilməsini gözləmək bir o qədər də real, onlardan bu istiqamətdə fə-aliyyət göstərmələrini tələb etmək isə ümumiyyət-lə mümkün deyildir. Müdafiə tərəfi subyektləri, eləcə də, ittiham tərəfinin dövlət orqanı olmayan subyektləri (zərər çəkmiş şəxs, mülki iddiaçı) ictimai maraqları deyil, şəxsi maraqları müdafiə edirlər və bu maraqların müdafiə edilməsi, heç də həmişə həqiqətin müəyyən edilməsini tələb etmir (5, s. 218).

Təqsirsizlik prezumpsiyasının elementi kimi ittihamın sübut edilməsi vəzifəsi (onusproban-di) publik xarakterli vəzifədir və ittiham tərəfinə aid olan vəzifəli şəxslərə məxsusdur, xüsusi itti-hamlı işlər üzrə icraat zamanı isə bu vəzifə pub-lik xarakter kəsb etmir və xüsusi ittihamçının mülahizəsinə görə ya realizə edilir, ya da realizə edilmədən saxlanılır (ittihamdan imtina edilir). Obyektiv həqiqətin müəyyən edilməsi də bir və-zifə olaraq, publik xarakterli vəzifə kimi çıxış edir, təhqiqatçı, müstəntiq, prokuror və məhkəmə tərəfindən realizə edilir. Bununla belə, qanunve-ricilik cinayət prosesinin vəzifəli şəxs olmayan subyektlərinə sübut etmə prosesində iştirak etmək (müstəqil sübutlar toplamaq, sübut qismində is-tifadə edilə biləcək materiallar təqdim etmək və s. bu kimi hüquqlar vasitəsilə) öz arzuları ilə, öz təşəbbüsləri ilə və öz mülahizələrinə uyğun həcm-də həm ittihamın, o cümlədən təqsirsizliyin sübut edilməsində, həm də obyektiv həqiqətin müəyyən edilməsində iştirak etmək hüququ verir. Lakin sonuncuların bu hüquqları hər zaman dispozitiv xarakter daşmalı, ittihamın sübut edilməsi, təq-sirsizliyin sübut edilməsi, o cümlədən, obyektiv həqiqətin müəyyən edilməsi onların üzərinə bir vəzifə kimi qoyulmamalıdır. Xüsusi ittihamlı iş-lərdə belə bir vəzifə xüsusi ittihamçının üzərinə düşsə də, bu vəzifə publik xarakterli olmur və bu-nun hesabına, xüsusi ittihamçı hər zaman ittiham-dan imtina etmək, başqa sözlə, həmin vəzifəni öz

üzərindən götürmək, onun yerinə yetirilməsindən imtina etmək hüququnu özündə saxlayır.

Özündə dispozitivlik və publiklik elementlə-rini ahəngdar şəkildə birləşdirən prinsiplərdən biri də çəkişmə prinsipidir. Professor F.M. Ab-basovanın çəkişmə prinsipinə verdiyi müəllif anlayışında bu fikir özünün açıq-aydın təsdiqini tapır. Həmin müəllifin fikrinə görə, cinayət pro-sesində tərəflərin çəkişməsi prinsipi – ittiham tərəfinin cinayət təqibi vəzifəsi, müdafiə tərəfinin müdafiə hüququ əsasında məhkəmənin gələcəyi hüquqi nəticəyə birbaşa təsir göstərmək məqsə-di ilə məhkəməyədək icraat zamanı sübutedici və mövqe seçici, məhkəmə icraatı zamanı isə qarşılıqlı sübutedici və təkzibedici fəaliyyəti ifa-də edir. Göründüyü kimi, fikrinə istinad edilmiş müəllif çəkişmə prinsipinin doktrinal tərifində publik xarakterli “cinayət təqibi” vəzifəsini və dispozitivxarakterli “müdafiə hüququnu” xüsusi vurğulamağı vacib bilmişdir (2).

Cinayət prosesinin prinsipləri arasından daha ikisi dispozitivlik prinsipi ilə sıx qarşılıqlı əlaqə ilə xarakterizə edilə bilər – “Məhkəməyə təkrar müraciət etmək hüququnun təmin olunması” və “Bəraət qazanmış şəxsin pozulmuş hüquqlarının bərpasının təmin edilməsi” prinsipləri.

Nəzərə almaq lazımdır ki, “məhkəməyə tək-rar müraciət etmək hüququ” mahiyyətinə görə dispozitiv xarakterli hüquqdur – subyektin arzu-sundan asılı olaraq, onun iradə ifadəsi nəticəsində realizə edilir. Bu anlamda, məhkəməyə təkrar müraciət etmək hüququnun təmin olunması prin-sipi müstəqil bir dispozitiv xarakterli hüququn təminatına yönəlmişdir.

Məhkəməyə təkrar müraciət etmək hüququ de-dikdə, məhkəmənin qəbul etdiyi qərar və ya icra etdiyi hərəkətə yenidən baxılması üçün apellyasi-ya və kassasiya instansiyaları məhkəmələrinə şikayət vermək, habelə lazım gəldikdə cinayət işinə əlavə kassasiya qaydasında yenidən baxılmasını, habelə onun yeni hallara və ya yeni açılmış halla-ra görə yoxlanılmasını tələb etmək hüququ başa düşülür. Belə şikayət vermək hüququ olan şəxs-lərin dairəsi, habelə onların verilməsi və onlara baxılması qaydası cinayət-prosesual qanunve-



riciliklə dəqiq müəyyən edilmişdir. Məhkəməyə təkrar müraciət etmək hüququnun təmin olunması prinsipi iki məqsədə xidmət edir:

1) cinayət mühakimə icraatının qanuniliyinin, ədalətliyinin daha yüksək səviyyədə təmin olunmasına;

2) cinayət prosesi iştirakçılarının, xüsusən də təqsirləndirilən şəxsin hüquqlarının və qanuni mənafələrinin daha təminatlı şəkildə qorunmasına (4, s.92).

Bəraət qazanmış şəxsin pozulmuş hüquqlarının bərpasının təmin edilməsi prinsipinin məqsədi cinayət prosesi zamanı bəraət qazanmış şəxsin, vəzifə səlahiyyətlərindən sui-istifadə və ya cinayət nəticəsində zərər çəkmiş, habelə təqsirsiz

məhkum olunmuş, qanunsuz həbsdə saxlanılmış, yaxud cinayət prosesi gedişində hüquqları digər formada məhdudlaşdırılmış şəxslərin pozulmuş hüquq və azadlıqlarının bərpasını və onlara vurulmuş ziyanın ödənilməsini tələb etmək hüququnun cinayət prosesini həyata keçirən orqanlar tərəfindən təmin edilməsinin hüquqi əsaslarını təsbit etməkdən ibarətdir (6, s.730).

Bu prinsip dispozitiv xarakterli konstitusion hüququn realizəsinə xidmət edir. Belə ki, Konstitusiyanın 68-ci maddəsinin III hissəsinə əsasən, hər kəsin dövlət orqanlarının yaxud onların vəzifəli şəxslərinin qanuna zidd hərəkətləri və ya hərəkətsizliyi nəticəsində vurulmuş zərərin dövlət tərəfindən ödənilməsi hüququ vardır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı:

1. Abbasova F.M. Cinayət prosesi. Dərslik. Ümumi hissə. Yenidən işlənmiş 2-ci nəşr. Bakı: Zərdabi LTD, 2015, 412 s.
2. Abbasova F.M. Çəkişmə prinsipi: inkişaf tarixi, müasir problemləri və onların həlli yolları. Bakı: Qanun, 2008, 248 s.
3. Abbasova F.M. Cinayət prosesində çəkişmənin təzahürləri. Dərs vəsaiti. Bakı: Hüquq ədəbiyyatı, 2010, 312 s.
4. Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin kommentariyası / C.H. Mövsümovun, B.C. Kərimovun və Ə.H. Hüseynovun redaktəsi ilə. Bakı: Digesta, 2016, 1336 s.
5. Xəlilov F.Y. Cinayət mühakimə icraatında vəkil araşdırması. Monoqrafiya. Bakı: Hüquq Yayın Evi, 2018, 396 s.
6. İbayev V.Ə. Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin kommentariyası. Cinayət mühakimə icraatının vəzifələri, əsas prinsipləri və şərtləri. Maddələr 8-36. Bakı: Qanun, 2004, 790 s.
7. Qasimov Ə.Ə. Azərbaycan Respublikasının cinayət mühakimə icraatında məhkəmə nitq mədəniyyətinin müasir problemləri. H.ü.e.d. dissertasiyasının Avtoreferatı. Bakı, 2018, 49 s.
8. Qəfərov M.S. Azərbaycan Respublikasının cinayət prosesində şəxsiyyətin hüquqlarının təmin edilməsi. Bakı: Qanun, 2006, 248 s.

Кахраман Джафаров

КОРРЕЛЯЦИЯ ПРИНЦИПОВ ПУБЛИЧНОСТИ И ДИСПОЗИТИВНОСТИ С ИНЫМИ ПРИНЦИПАМИ УГОЛОВНОГО ПРОЦЕССА

Резюме

Принципы уголовного процесса существуют в единой системе. По этой причине принципы уголовного процесса тесно взаимосвязаны между собой. В статье автор предпринял попытку разъяснить корреляционные связи принципов публичности и диспозитивности с иными принципами уголовно-процессуального права.

**Gahraman Cafarov****CORRELATION OF THE PRINCIPLES OF PUBLICITY AND DISPOSITIVITY
WITH OTHER PRINCIPLES OF CRIMINAL PROCEEDINGS****Summary**

The principles of criminal proceedings exist in a uniform system. For this reason the principles of criminal proceedings are closely interconnected among themselves. In article the author made an attempt to explain correlation communications of the principles of publicity and dispositivity with other principles of law of criminal procedure.



ALLAHVERDİ TEYMUROV

AMEA Hüquq və İnsan Haqları İnstitutunun “Cinayət hüququ və cinayət prosesi” şöbəsinin böyük elmi işçisi, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
UOT 343.1

İSTINTAQ HƏRƏKƏTLƏRİNİN İCRAATI ÜZƏRİNDƏ MƏHKƏMƏ NƏZARƏTİ

Açar sözlər: istintaq hərəkəti, icraat, məhkəmə nəzarəti, prosesual funksiya, qərar, məcburi aparılma, forma

Ключевые слова: следственное действие, производство, судебный контроль, процессуальная функция, решение, обязательное производство, форма.

Keywords: investigation procedures, prosecution, judicial supervision, procedural function, decision, compulsory conduct, forma.

Məhkəmə nəzarəti funksiyası məhkəmənin əsas funksiyasından, yəni işin mahiyyəti üzrə həll edilməsi funksiyasından ayrılıqda yerinə yetirilən cinayət-prosesual funksiyalardan biridir. İstintaq hərəkətlərinin icraatı üzərində prosesual nəzarət məsələləri kontekstində məhkəmə nəzarətinin iki əsas forması, yəni perspektiv (ilkin) məhkəmə nəzarəti və retrospektiv (sonrakı) məhkəmə nəzarəti daha çox maraq doğurur (ümumiyyətlə isə, bəzən yuxarı instansiya məhkəmələrinin nəzarəti və məhkəmənin korrektiv (düzəliş etmə) funksiyaları da məhkəmə nəzarətinin formaları hesab edilir).

Perspektiv (ilkin) məhkəmə nəzarəti, mahiyyətə, məhkəmənin sanksiyalaşdırma fəaliyyətindən, yəni onun (məhkəmənin) məhkəməyədək icraatda hər hansı bir prosesual məcburiyyət tədbirinin tətbiq edilməsinə, yaxud hansısa bir istintaq hərəkətinin həyata keçirilməsinə icazə verməsindən ibarətdir. Bu zaman məhkəmə nəzarətinin predmeti qismində həyata keçirilmiş istintaq hərəkətinin özünün qanuniliyi və əsaslılığının yoxlanılması deyil, onun həyata keçirilməsi üçün məhkəməyə ünvanlanmış müraciətin kifayət qədər qanuni və əsaslı olmasının yoxlanılması çıxış edir. Retrospektiv (sonrakı) nəzarət dedikdə isə, məhkəmə tərəfindən atıq ibtidai araşdırma orqanı tərəfindən tətbiq edilmiş prosesual məcburiyyət

yətin, həyata keçirilmiş istintaq hərəkətinin və ya qəbul edilmiş prosesual qərarın qanuniliyinin və əsaslılığının yoxlanılması başa düşülür (5, s.29-30; 6, s.26).

AR CPM-in 442.2-ci maddəsi hər kəsin azadlıq, mənzil toxunulmazlığı, şəxsi toxunulmazlıq, mülkiyyət hüququnu, şəxsi sirlərinin (o cümlədən ailə həyatının, yazışmaların, telefon danışqlarının, poçt, teleqraf və başqa məlumatların) saxlanılması hüququnu məhdudlaşdıran, habelə dövlət, peşə və ya kommərasiya sirlərini özündə əks etdirən məlumatları ilə bağlı istintaq hərəkətlərinin məcburi aparılmasına dair vəsatət və təqdimatları, o cümlədən, cinayət prosesini həyata keçirən orqanın prosesual hərəkətlərinə (bu, həm də istintaq hərəkətləri deməkdir) dair şikayətləri məhkəmə nəzarətinin obyektlərinə aid etmişdir. Bununla belə, hesab edirik ki, istintaq hərəkətlərinin icraatı üzərində məhkəmə nəzarəti məsələsi kontekstindən AR CPM-in 442.2-ci maddəsi müəyyən qədər natamamdır. Çünki, AR CPM-in 443.2-ci maddəsinə əsasən, bəzi istintaq hərəkətləri (AR CPM-in 177.3.1-177.3.5 və 177.3.8-ci maddələrində nəzərdə tutulmuşlar) məhkəmənin qərarı olmadan müstəntiqin əsaslandırılmış qərarı əsasında məcburi aparıldığı hallarda müvafiq istintaq hərəkətinin aparılması qurtardıqdan sonra müstəntiq aparılmış istintaq hərəkəti barədə 24 saat müddətində məhkəmə nəzarətini həyata keçirən məhkəməyə məlumat verməli, 48 saat müddətində isə aparılmış istintaq hərəkətinin qanuniliyinin yoxlanılması üçün həmin istintaq hərəkətinə aid olan materialları məhkəmə nəzarətini həyata keçirən məhkəməyə təqdim etməlidir. Göründüyü kimi, nəzərdən keçirilən hallarda müvafiq istintaq hərəkətinin məhkəmə qərarı alınmadan həyata keçirilmiş olması barədə məlumat və həmin istintaq hərəkətinə aid olan materiallar da, faktiki olaraq, məhkəmə nəzarətinin obyektləri kimi çıxış edir.



İstintaq hərəkətlərinin icraatı üzərində məhkəmənin perspektiv (ilkin) nəzarəti özünü məhkəmə qərarı əsasında həyata keçirilən istintaq hərəkətlərinə icazə vermə (onları sanksiyalaşdırma) üzrə icraatda biruzə verir. Hüquq ədəbiyyatında qeyd edilir ki, bir sıra istintaq hərəkətləri öz məzmun və mahiyyətinə görə hüquqi məhdudiyət və bəzən də məcburiyyət xarakteri kəsb edirlər. Bu isə onların həyata keçirilməsi zamanı insan hüquqlarına əhəmiyyətli dərəcədə müdaxiləyə səbəb olur. Bundan başqa, belə istintaq hərəkətlərinin heç bir sanksiya alınmadan, istintaq orqanının öz mülahizəsi əsasında həyata keçirilməsi imkanının mövcudluğu təcrübədə ciddi sui-istifadə hallarına yol açmağa bilər. Bəzi istintaq hərəkətlərinin həyata keçirilməsi üzərində məhkəmə nəzarəti qeyd edilən neqativ halların önlənməsi məqsədi güdür (7, s.44).

AR CPM-in 443.1-ci maddəsinə əsasən, həmin Məcəllənin 177.3-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş istintaq hərəkətləri, bir qayda olaraq, məhkəmənin qərarı əsasında məcburi aparılır.

AR CPM-in 177.3-cü maddəsinə əsasən isə, aşağıdakı istintaq hərəkətlərinin məcburi aparılması üçün bir qayda olaraq məhkəmə qərarının alınması tələb olunur:

- yaşayış yerinə, xidməti və ya istehsalat binalarına baxış, axtarış, götürmə və digər istintaq hərəkətlərinin aparılması;

- tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsdən başqa, şəxsin iradəsinə zidd olaraq onun şəxsi müayinəsi;

- əmlak üzərinə həbs qoyulması;

- poçt, teleqraf və digər göndərişlərin üzərinə həbs qoyulması;

- telefon və digər qurğularla aparılan danışıqların, rabitə və digər texniki vasitələrlə ötürülən məlumatların ələ keçirilməsi;

- maliyyə əməliyyatları, bank hesablarının vəziyyəti və vergilərin ödənilməsi barədə məlumatlar daxil olmaqla, şəxsi, ailə, dövlət, kommersiya və ya peşə sirlərini təşkil edən məlumatların ələ keçirilməsi;

- meyitin qəbirdən çıxarılması (ekshumasiya).

- cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın leqallaşdırılması və ya terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə şübhə yaradan əməliyyatların icrasının dayandırılması.

Qeyd etmək lazımdır ki, AR CPM-in 177.3-cü

maddəsi, bir qayda olaraq, məhkəmə qərarı əsasında məcburi aparılmalı olan istintaq hərəkətlərinin siyahısını müəyyən etsə də, cinayət-prosessual hüquq normalarının sistemli təhlili belə qənaətə gəlməyə əsas verir ki, həmin siyahı heç də müfəssəl və mükəmməl deyildir. Başqa sözlə desək, 177.3-cü maddədə, bir qayda olaraq, məhkəmə qərarı əsasında məcburi şəkildə həyata keçirilən istintaq hərəkətlərinin hamısının adı çəkilməmişdir. Belə ki, qüvvədə olan cinayət-prosessual qanunvericilik şəxsi axtarış və götürmənin də aparılması üçün, bir qaydada olaraq, məhkəmə qərarının əldə edilməsini tələb edir. AR CPM-in 246.1-ci maddəsinə əsasən, müstəntiq iş üzrə sübut əhəmiyyətinə malik ola biləcək, barəsində istintaq hərəkəti aparılan şəxsin paltarında, əşyalarında və ya bədənində ola bilən əşya və sənədləri, bir qayda olaraq, məhkəmənin qərarı əsasında götürə bilər; 246.2-ci maddəsinə görə isə, məhkəmənin qərarı olmadan şəxsi axtarış aşağıdakı hallarda aparıla bilər: 1) şübhəli şəxs tutulduqda və polis və ya digər hüquq-mühafizə orqanına gətirildikdə; 2) təqsirləndirilən şəxs barəsində həbsə alma qətimkan tədbiri tətbiq edildikdə; 3) axtarış və ya götürmənin aparıldığı binada olan şəxsin cinayət təqibi üzrə sübut əhəmiyyətinə malik ola biləcək əşya və sənədləri gizlətməsini güman etməyə kifayət qədər əsaslar olduqda. Göründüyü kimi, CPM-in 177.3-cü maddəsində yuxarıda qeyd edilən və həmin Məcəllənin özünün 246-cı maddəsində nəzərdə tutulan hal nəzərə alınmamışdır və həmin maddədə sadalanan digər istintaq hərəkətləri şəxsi axtarış və götürməni ehtiva edə bilmir. Qeyd edilənlərlə əlaqədar olaraq, şəxsi axtarış və götürmə haqqında müddələrin AR CPM-in 177.3-cü maddəsində nəzərdə tutulmamasını həmin maddənin qeyri-təkmilliyi kimi qiymətləndiririk və hesab edirik ki, bu problem aradan qaldırılmalıdır, şəxsi axtarış və götürmə istintaq hərəkətləri də CPM-in 177.3-cü maddəsinin sistemə əlavə edilməlidir.

İstintaq hərəkətlərinin icraatı üzərində məhkəmə nəzarəti ilə bağlı bir məsələni də mütləq qeyd etmək istərdik. Məsələ burasındadır ki, Azərbaycan Respublikasının 30 iyun 2009-cu il tarixli, 856-III QD №-li Qanunu ilə AR CPM-ə «cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın leqallaşdırılması və ya terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə şübhə yaradan əmə-



liyyatların icrasının dayandırılması» məzmunlu yeni 177.3.8-ci bənd əlavə edilmişdir. Bununla, həyata keçirilməsi üçün, bir qayda olaraq, məhkəmə qərarının alınması tələb edilən istintaq hərəkətlərinin sayı artmışdır. Lakin qeyd edilməlidir ki, bu günə kimi AR CPM-in Xüsusi hissəsində bu istintaq hərəkətinin prosesual formasına dair heç bir müddə təsbit edilməmişdir. Bu isə, öz növbəsində, həmin istintaq hərəkətinin hüquqi mahiyyəti, subyektlərinin dairəsi, onların prosesual vəziyyəti, bu istintaq hərəkətinin hansı sübutların əldə edilməsi məqsədilə həyata keçirilməsi, onun nəticələrinin hansı qaydada rəsmiləşdirilməli olması və s. bunun kimi məsələlər barədə hüquqi qeyri-müəyyənlik yaradır.

Məsələ burasındadır ki, Azərbaycan Respublikasının «Cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın leqallaşdırılmasına və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə qarşı mübarizə haqqında» 10 fevral 2009-cu il tarixli Qanunu da qeyd edilən hüquqi qeyri-müəyyənliyi aradan qaldırmır.

Həmin Qanunun 19-cu maddəsi «Cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın leqallaşdırılmasına və ya terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə şübhə yaradan əməliyyatın icrasının dayandırılması» adlanır. Gördüyümüz kimi, Qanunun 19-cu maddəsinin adı ilə CPM-in 177.3.8-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş istintaq hərəkətinin adı eynidir. İlk baxışdan belə düşünmək olar ki, Qanunun 19-cu maddəsi, bəzində bəhs etdiyimiz istintaq hərəkətinin prosesual formasına aydınlıq gətirə bilər. Lakin həmin maddənin məzmununa diqqət yetirdikdə, görünür ki, əksinə, Qanunun 19-cu maddəsi nəzərdən keçirdiyimiz istintaq hərəkətinin prosesual formasına dair əlavə suallar yaradır. Belə ki, həmin maddənin müddəalarına əsasən, maliyyə monitorinqi orqanı cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın leqallaşdırılmasına və ya terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə şübhə yaradan əməliyyat haqqında ona təqdim edilmiş məlumatlar əsasında həmin əməliyyatın icrasının dayandırılması barədə iki iş günü ərzində əsaslandırılmış qərar qəbul edə bilər. Bu halda maliyyə monitorinqi orqanı dərhal həmin əməliyyatı icra edən monitorinq iştirakçılarında və monitorinqdə iştirak edən digər şəxslərə müvafiq göstəriş göndərir. Cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitləri-

nin və ya digər əmlakın leqallaşdırılmasına və ya terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə dair şübhə yaradan əməliyyatın icrası maliyyə monitorinqi orqanı tərəfindən 72 saatdan artıq olmayan müddətə dayandırıla bilər. Maliyyə monitorinqi orqanı əməliyyatın icrasının dayandırılması barədə qərar qəbul etdikdə həmin qərarı və müvafiq sənədləri dərhal cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitləri və ya digər əmlakın leqallaşdırılması və ya terrorçuluğun maliyyələşdirilməsi sahəsində cinayət təqibini həyata keçirən orqanlara göndərməlidir. Həmin orqanlar Qanunun 19.2-ci maddəsində nəzərdə tutulan müddət ərzində (72 saat nəzərdə tutulur) əməliyyatın icrasının daha uzun müddətə dayandırılması üçün cinayət-prosesual qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada tədbirlər görə bilərlər. Cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın leqallaşdırılmasına və ya terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə dair şübhə yaradan əməliyyatın icrasının dayandırılmasına dair müştəriyə məlumat verilməməlidir.

Maddənin məzmunundan da göründüyü kimi, Qanunun 19-cu maddəsi bir istintaq hərəkəti kimi «cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın leqallaşdırılması və ya terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə şübhə yaradan əməliyyatların icrasının dayandırılması»nın prosesual formasına dair heç bir göstəriş nəzərdə tutmur, əksinə, belə çıxır ki, nəzərdən keçirdiyimiz istintaq hərəkəti maliyyə monitorinqi orqanının qərarı ilə də həyata keçirilə bilər. Bu zaman ciddi konseptual suallar yaranır: Əgər «cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın leqallaşdırılması və ya terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə şübhə yaradan əməliyyatların icrasının dayandırılması» həqiqətən də yeni bir istintaq hərəkətidirsə, necə ola bilər ki, onu cinayət mühakimə icraatının subyektı olmayan bir qurum, yəni maliyyə monitorinqi orqanı realizə etsin, yaxud əgər «cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın leqallaşdırılması və ya terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə şübhə yaradan əməliyyatların icrasının dayandırılması» istintaq hərəkəti yox, özündə məhdudiyət və məcburiyyət elementləri nəzərdə tutan başqa bir hüquqi tədbirdirsə, niyə onun adı AR CPM-in 177-ci maddəsi daxilində, yəni «istintaq hərəkətlərinin məcburi aparılması hüququ» institutu daxilində çəkilir?



Bizim fikrimizcə, cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın leqallaşdırılması və ya terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə şübhə yaradan əməliyyatların icrasının dayandırılmasının AR CPM-də istintaq hərəkəti kimi deyil, prosesual məcburiyyət tədbirinin müstəqil bir növü kimi təsbit və tənzim edilməsi daha məqsəduyğundur. Bu anlamda, onun adı AR CPM-in 177.3-cü maddəsində müəyyən edilmiş sistemdən də çıxarılmalıdır.

İstintaq hərəkətlərinin icraatı üzərində məhkəmə nəzarəti ilə əlaqədar qeyd etmək istədiyimiz başqa bir məsələ AR CPM-in 444-cü maddəsində tədqiqat üçün nümunələrin götürülməsinin, prosesual məcburiyyət tədbiri qismində göstərilməsidir. AR CPM-in 273.1-ci maddəsinə görə isə tədqiqat üçün nümunələrin götürülməsi müstəqil istintaq hərəkətidir. Artıq qeyd etdiyimiz kimi, məhkəmə nəzarəti qaydasında məhkəmənin qərarı əsasında məcburi aparılan istintaq hərəkətlərinin dairəsini müəyyən edən norma isə göndərici xarakterli olub, AR CPM-in Ümumi hissəsində nəzərdə tutulmuş 177.3-cü maddəyə müraciət edir, məhz bu normada nəzərdə tutulmuş istintaq hərəkətləri bir qayda olaraq, məhkəmənin qərarı əsasında məcburi aparılır. Bununla belə, tədqiqat üçün nümunələrin götürülməsi istintaq hərəkətinin adı AR CPM-in 177.3-cü maddəsində çəkilməmişdir ki, biz, bunu qanunvericiliyin çatışmazlıqlarından biri kimi qiymətləndiririk. Bununla əlaqədar olaraq, AR CPM-in mətnindən 444.2.2-ci maddəsinin tamamilə çıxarılmasını, eyni zamanda da 177-ci maddəsinin mətninə «tədqiqat üçün nümunələrin götürülməsi» məzmunlu əlavənin edilməsini daha məqsəduyğun hesab edirik.

AR CPM-in 177.3-cü maddəsinin təhlili nəticəsində belə qənaətə gəlmək olar ki, həmin maddənin təkmilləşdirilməsi istiqamətində onun məzmununda aşağıdakı dəyişikliklər edilə bilər. Birincisi, cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın leqallaşdırılması və ya terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə şübhə yaradan əməliyyatların icrasının dayandırılması AR CPM-in 177.3.8-ci maddəsindən çıxarılmalı və AR CPM-ə aşağıdakı məzmununda yeni 178-1-ci maddə əlavə edilməlidir:

«Maddə 178-1. Cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın leqallaşdırılması və ya terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə

şübhə yaradan əməliyyatların icrasının dayandırılması

178-1.1. Cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın leqallaşdırılmasına şübhə yaratdığı üçün Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı yanında Maliyyə Monitorinqi orqanının qərarı ilə icrası dayandırılmış əməliyyatlara aid sənədlər cinayət təqibini həyata keçirən orqana daxil olduqdan sonra həmin məlumatların araşdırılması nəticəsində cinayət işinin başlanıldığı halda, cinayət təqibini həyata keçirən orqan tərəfindən Maliyyə Monitorinqi orqanının qərarı ilə icrası dayandırılmış əməliyyatın daha uzun müddətə dayandırılması üçün müvafiq təqdimatla məhkəməyə müraciət edilir.

178-1.2. Maliyyə Monitorinqi orqanının qərarı ilə icrası dayandırılmış əməliyyatın daha uzun müddətə dayandırılması barədə təqdimatlara məhkəmə nəzarətini həyata keçirən məhkəmələr tərəfindən bu Məcəllənin 446-448-ci maddələrində müəyyən edilmiş qaydada baxılır».

Bundan başqa, AR CPM-in 177.3-cü maddəsinin təkmilləşdirilməsi üçün ona aşağıdakı redaksiyada son yeni iki bənd əlavə edilməlidir:

«177.3.8. şəxsi axtarış və götürmə;

177.3.9. tədqiqat üçün nümunələrin götürülməsi».

İstintaq hərəkətlərinin icraatı üzərində məhkəmənin perspektiv (ilkin) nəzarətinin prosedur qaydaları AR CPM-in 446-448-ci maddələri ilə müəyyən edilir. Həmin müddələrin tədqiqi nəticəsində onları aşağıdakı kimi ümumiləşdirmək olar.

İlk növbədə, qeyd edilməlidir ki, istintaq hərəkətinin məcburi aparılması məsələsinə məhkəmədə baxıla bilinməsi üçün müstəntiqin əsaslandırılmış vəsatəti və ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokurorun təqdimatı olmalıdır. Bu zaman müstəntiqin vəsatətində aşağıdakılar göstərilməlidir:

- onun tərtib edildiyi tarix, vaxt və yer;
- onu tərtib edən şəxsin soyadı, adı, atasının adı və vəzifəsi;
- cinayət işinin nə vaxt, kimin tərəfindən və nə ilə əlaqədar başlandığı;
- istintaq hərəkətinin məcburi aparılması ilə əlaqədar törədilən qarşısı alınan və ya xəbərdar edilən cinayət haqqında məlumatlar;
- istintaq hərəkətinin məcburi aparılması nəti-



cəsində kimin və hansı hüquq və ya azadlıqlarının məhdudlaşdırıla biləcəyi;

– barəsində vəsatət verilən istintaq hərəkətinin məcburi aparılmasının həyata keçirilməsinin zəruriliyinin əsaslandırılması;

– istintaq hərəkətinin məcburi aparılması nəticəsində hansı nəticənin əldə edilməli olduğu və nə üçün həmin nəticənin digər üsul və vasitələrlə əldə edilməsinin mümkün olmaması;

– istintaq hərəkətinin məcburi aparılmasının hansı müddətdə, harada və hansı üsullarla nəzərdə tutulduğu;

– istintaq hərəkətinin məcburi aparılmasının həyata keçirilməsinin kimə həvalə edilməli olduğu;

– məsələyə dair qanuni və əsaslı qərarın qəbul edilməsi üçün zəruri olan digər məlumatlar.

Qeyd edilən tələblərə cavab verən vəsatəti almış ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror vəsatəti aldıqdan sonra 24 saat müddətində müvafiq qərarın qəbul edilməsi barədə təqdimatı məhkəməyə verməli və ya vəsatətin müdafiə edilməsindən imtina haqqında əsaslandırılmış qərar çıxarmalıdır. İstintaq hərəkətinin məcburi aparılmasının zəruriliyini təsdiq edən materiallar vəsatətə əlavə edilməlidir. Həmin materiallar kifayət etmədikdə, ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror və ya məhkəmə nəzarəti funksiyalarını həyata keçirən hakim onların tamamlanmasını tələb etmək hüququna malikdir.

İstintaq hərəkətinin məcburi aparılması məsələsinə dair müraciətlərə hakim tərəfindən təkbəşinə, qapalı məhkəmə iclasında, bu barədə müvafiq müraciət məhkəməyə daxil olduqdan sonra 48 saat müddətində baxılır. Bu zaman, qapalı məhkəmə iclasında vəsatət vermiş şəxs və ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror da iştirak edə bilər. Müvafiq vəsatətlə hüquqlarının məhdudlaşdırılması nəzərdə tutulan şəxs, onun müdafiəçisi və ya qanuni nümayəndəsinin həmin qapalı məhkəmə iclasında iştirak etmək hüququna gəlincə, qeyd edilməlidir ki, bəzi istintaq hərəkətlərinin (daha dəqiq desək, poçt, teleqraf və digər göndərişlərin üzərinə həbs qoyulması, telefon və digər qurğularla aparılan danışqların, rabitə və digər texniki vasitələrlə ötürülən məlumatların ələ keçirilməsi, maliyyə əməliyyatları, bank hesablarının vəziyyəti və

vergilərin ödənilməsi barədə məlumatlar daxil olmaqla, şəxsi, ailə, dövlət, kommersiya və ya peşə sirlərini təşkil edən məlumatların ələ keçirilməsi və cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın leqallaşdırılması və ya terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə şübhə yaradan əməliyyatların icrasının dayandırılması istintaq hərəkətlərinin) taktiki-hüquqi xüsusiyyətlərindən asılı olaraq, onların həyata keçirilməsinə dair məsələnin həlli zamanı hüquqlarının məhdudlaşdırılması nəzərdə tutulan şəxsin (onun müdafiəçisi və ya qanuni nümayəndəsi) həmin məhkəmə iclasında iştirak etməsi istisna olunur. Adları sadalanan istintaq hərəkətlərindən başqa, digər istintaq hərəkətlərinin məcburi həyata keçirilməsi məsələsi məhkəmə tərəfindən həll edilərkən isə, hüquqlarının məhdudlaşdırılması nəzərdə tutulan şəxsin (onun müdafiəçisi və ya qanuni nümayəndəsi) məhkəmədə iştirak etmək hüququ tanınır və təmin edilir.

Qanunun tələbinə görə, hakim istintaq hərəkətinin məcburi aparılması ilə bağlı məhkəməyə ifadələri ilə vəsatəti təsdiq və ya təkzib edən şəxsləri çağıraraq dindirmək, müraciətin əsaslılığının yoxlanılması üçün zəruri olan sənəd və maddi sübutları tələb etmək hüququna malikdir. İstintaq hərəkətinin məcburi aparılması məsələlərinə dair məhkəmə iclasının nəticələri üzrə hakim ya a) istintaq hərəkətinin məcburi aparılmasına dair vəsatətin təmin edilməsi barədə yaxud da b) istintaq hərəkətinin məcburi aparılmasına dair vəsatətin rədd edilməsi barədə qərarlardan birini qəbul edir.

İstintaq hərəkətlərinin icraatı üzərində retrospektiv (sonrakı) məhkəmə nəzarəti isə artıq həyata keçirilmiş istintaq hərəkətinin qanuniliyi və əsaslılığının yoxlanılması prosedurlarından ibarətdir. Qüvvədə olan qanunvericilik müddəaları və hüquq ədəbiyyatında bildirilmiş fikirlər əsasında belə qənaətə gəlmək olar ki, istintaq hərəkətlərinin icraatı üzərində retrospektiv (sonrakı) məhkəmə nəzarəti iki əsasla həyata keçirilə bilər (8, s.188, 191):

1) məhkəmə qərarı ilə həyata keçirilməli olan istintaq hərəkətləri belə qərar olmadan müstəntiqin qərarı əsasında həyata keçirildikdə və daha sonra həmin istintaq hərəkətinin qanuniliyi və əsaslılığının yoxlanılması üçün məhkəməyə müvafiq materiallarla birgə məlumat verildikdə (AR CPM-in 443.2-ci maddəsi);



2) həyata keçirilmiş istintaq hərəkətinin qanuniliyindən və ya əsaslılığından məhkəməyə şikayət verildikdə (AR CPM-in 449.3.6-cı maddəsi).

Ədəbiyyatda həmçinin qeyd edilir ki, cinayət prosesi iştirakçıları istintaq hərəkətlərindən bütün hallarda deyil, yalnız məhkəmənin qərarı olmadan istintaq hərəkətinin məcburi aparılması hallarında məhkəməyə şikayət edə bilirlər (9, s. 35). Həmçinin, nəzərə almaq lazımdır ki, AR CPM-in 449.3-cü maddəsi, barəsində məhkəməyə şikayət verilə bilən qərar və hərəkətlərin qapalı dairəsini müəyyən etdiyi üçün qeyd edilən yanaşma Azərbaycan cinayət prosesi üçün də aktualdır.

Bu, həm də o deməkdir ki, perspektiv məhkəmə nəzarəti zamanı həyata keçiriləcək istintaq hərəkətinin qanunilik və əsaslılıq meyarlarına daha geniş kontekstdə yanaşmaq mümkündürsə (məsələn, bu zaman istintaq orqanının mülahizəsinə görə taktiki məqsədəuyğunluq amili istintaq hərəkətinin həyata keçirilməsi üçün əsas hesab edilə bilər və s.), retrospektiv məhkəmə nəzarəti zamanı artıq məhkəmənin qərarı alınmadan həyata keçirilmiş istintaq hərəkətinin qanunilik və əsaslılıq meyarları daha konkret məzmununda çıxış edir (10, s.228, 231).

Odur ki, Azərbaycan Respublikasının cinayət-prosessual qanunvericiliyinə münasibətdə yuxarıda göstərilən hər iki halda, keçirilmiş istintaq hərəkətinin qanuniliyi və əsaslılığının yoxlanılması meyarı kimi AR CPM-in 177.4-cü maddəsinin tələbləri çıxış edir. Həmin maddənin müddəalarına əsasən, müstəntiq müvafiq məhkəmə qərarı olmadan öz qərarı əsasında aşağıdakı istintaq hərəkətlərini məcburi apara bilər:

1) yaşayış yerində, xidməti və ya istehsalat binalarında baxış, axtarış və ya götürmə aparılması – AR CPM-in 243.3-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş əsaslar və hallar olduqda, yəni a) şəxsiyyət və ya dövlət hakimiyyəti əleyhinə cinayətin törədilməsinə və ya həmin cinayətin törədilməsinə hazırlığın aparılmasına dəlilət edən əşya və ya sənədlərin yaşayış yerində gizlədilməsinə; b) şəxsiyyət və ya dövlət hakimiyyəti əleyhinə cinayəti hazırlayan, törədən, törətmiş, həbsdən və ya azadlıqdan məhrum etmə yerlərindən qaçmış şəxsin yaşayış yerində gizləndiyini; c) yaşayış yerində

insan meyitinin (meyit hissələrinin) olmasını; ç) yaşayış yerində insanın həyat və ya səhhəti üçün real təhlükə olduğunu güman etməyə əsas verən dəqiq məlumat olduqda;

2) şəxsi müayinə aparılması – AR CPM-in 238.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş hallarda, yəni şəxsin tutulması və ya həbs edilməsi hallarında;

3) əmlak üzərinə həbs qoyulması – AR CPM-in 249.5-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş hallarda, yəni təxirə salına bilməyən hallarda cinayət törətmiş şəxs tərəfindən əmlakın və ya cinayət yolu ilə əldə edilmiş əşya və vasitələrin məhv edilməsinə, zədələnməsinə, korlanmasına, gizlədilməsinə və ya verilmiş mülki iddianın təmin edilməsi hesabına özgəninkiləşdirilməsinə güman etməyə əsas verən dəqiq məlumat olduqda;

4) poçt, teleqraf və digər göndərişlərin üzərinə həbs qoyulması, habelə telefon və digər qurğularla aparılan danışıqların, rabitə və digər texniki vasitələrlə ötürülən məlumatların ələ keçirilməsi – şəxsiyyət və ya dövlət hakimiyyəti əleyhinə olan ağır və ya xüsusilə ağır cinayətlər üzrə sübutların müəyyən edilməsi üçün təxirə salına bilməyən hallar yarandıqda;

5) cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın leqallaşdırılması və ya terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə şübhə yaranan əməliyyatların icrasının dayandırılması – pul vəsaitləri və ya digər əmlakla əməliyyatın terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə yönəlməsinə və ya cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın leqallaşdırılmasını güman etməyə kifayət qədər əsas verən təxirə salına bilməyən hallar yarandıqda.

İstintaq hərəkətlərinin icraatı üzərində retrospektiv (sonrakı) məhkəmə nəzarətinin həyata keçirilməsi nəticəsində hakim artıq həyata keçirilmiş istintaq hərəkətinə qanuni və əsaslı hesab edərsə, istintaq hərəkətinin qanuniliyini və əsaslılığının tanınması, əksini hesab edərsə, istintaq hərəkətinin qanunsuz və əsassız hesab edilməklə nəticələrinin ləğv edilməsi haqqında qərar qəbul edir. Qeyd edək ki, sonuncu qərarın qəbul edilməsi həmin istintaq hərəkəti nəticələrindən ittihamın sübut edilməsi üçün istifadə edilməsinə birmənalı olaraq istisna edir.

**Ədəbiyyat siyahısı:**

1. Azərbaycan Respublikasının 12 noyabr 1995-ci il tarixli Konstitusiyası.
2. Azərbaycan Respublikasının 30 dekabr 1999-cu il tarixdə qəbul edilmiş, 1 sentyabr 2000-ci il tarixdə qüvvəyə minmiş Cinayət Məcəlləsi.
3. Azərbaycan Respublikasının 14 iyul 2000-ci il tarixdə qəbul edilmiş, 1 sentyabr 2000-ci il tarixdə qüvvəyə minmiş Cinayət-Prosessual Məcəlləsi.
4. Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin kommentariyası / C.N. Mövsümov, B.C. Kərimov, Ə.H. Hüseynovun redaktəsi ilə. Bakı: Digesta, 2016, 1336 s.
5. Галиуллин Ш.М., Юнусов А.А. Судебный контроль за законностью и обоснованностью производства следственных действий в уголовном судопроизводстве России: понятие и виды // Следователь, 2007, № 6, с. 29-32.
6. Семенов В.А. Судебный контроль при производстве следственных действий // Российский судья, 2005, № 12, с. 26-30.
7. Курченко В.Н. Судебный контроль за производством отдельных следственных действий // Уголовный процесс, 2007, № 3, с. 43-50.
8. Бедняков И.Л. Некоторые вопросы осуществления судебного контроля за законностью производства следственного действия в случаях, не терпящих отлагательства / Актуальные проблемы современного уголовного процесса России. Межвузовский сборник научных статей Самара: Самарский университет, 2008, № 3, с. 187-198.
9. Измайлов И.В. Судебный контроль при производстве следственных действий без судебного решения. // Уголовный процесс, 2005, № 5, с. 33-36.
10. Серебров Д.О. Критерии законности и обоснованности производства следственных действий при осуществлении судебного контроля / Современные проблемы государства и права. Сборник научных трудов. Нижний Новгород, 2004, № 7, с. 223-233.

Аллахверди Теймуров

СУДЕБНЫЙ КОНТРОЛЬ НАД ПРОИЗВОДСТВОМ СЛЕДСТВЕННЫХ ДЕЙСТВИЙ**Резюме**

В статье разграничиваются виды судебного контроля, входящие в состав функции судебного контроля над следственными действиями: перспективный (первичный) судебный контроль, ретроспективный (последующий) судебный контроль, контроль судов высшей инстанции, коррективная функция. Автор рассматривает вопрос целесообразности объединения всех перечисленных видов судебного контроля в едином понятии «судебный контроль».

Allahverdi Teymurov

JUDICIAL SUPERVISION ON PROSECUTION OF INVESTIGATION PROCEDURES**Summary**

In article is considered perspective (primary) judicial supervision, retrospective (next) judicial supervision, supervision of higher instance courts (the courts of Appeal and the Supreme Court), corrective functions concerning structure of judicial supervision function on prosecution of investigation procedures and it is clarified expediency of included in concept of thier indivisible "Judicial supervision" function.



RƏŞİD MAHMUDOV

Azərbaycan Respublikasının Baş Prokuroru yanında Korrupsiyaya qarşı Mübarizə Baş İdarəsinin Mütəxəssis təhlilləri şöbəsinin rəisi,
baş ədliyyə müşaviri, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru
UOT 343.1

CİNAYƏT MÜHAKİMƏ İCRAATININ HƏYATA KEÇİRİLMƏSİNDƏ DAXİLİ İŞLƏR ORQANLARININ ROLU

Açar sözlər: daxili işlər orqanları, cinayət-prosessual fəaliyyət, təhqiqat, ibtidai istintaq, aidiyyət, qətimkan tədbirləri, funksiyalar.

Ключевые слова: органы внутренних дел, уголовно-процессуальная деятельность, дознание, предварительное следствие, подследственность, меры пресечения, функции.

Keywords: law-enforcement bodies of internal affairs, criminal procedure activity, inquiry, preliminary investigation, competence, measures of restraint, functions.

Dövlətimizin əsas məqsədinin, habelə insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsində mühüm rol oynayan icra hakimiyyəti orqanlarından olan Daxili İşlər Nazirliyi hüquq-mühafizə orqanları arasında xüsusi yer tutur. Digər hüquq-mühafizə orqanlarından fərqli olaraq, DİN daha geniş səlahiyyətlərə malikdir. Digər hüquq-mühafizə orqanları konkret bir istiqamətdə fəaliyyət göstərdiyi halda, DİN-in səlahiyyətləri çoxşaxəlidir. DİN və onun orqanları müxtəlif funksiyaları həyata keçirməklə həm qanunçuluğun və hüquq qaydalarının təmin edilməsinə nail olmaqla yanaşı, həm də cinayətkarlığın və digər xətalərin xəbərdar edilməsi, qarşısının alınması və tam açılması üçün geniş tədbirlər həyata keçirir (8, s. 241).

«Polis haqqında» 28 oktyabr 1999-cu il tarixli Qanununun 1-ci maddəsinə əsasən, polis – Azərbaycan Respublikasının icra hakimiyyətinə mənsub olan vahid mərkəzləşdirilmiş, hüquq-mühafizə orqanıdır.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 30 iyun 2001-ci il tarixli, 518 №-li Fərmanı ilə təs-

diq edilmiş «Azərbaycan Respublikasının Daxili İşlər Nazirliyi haqqında» Əsasnamənin müddəalarına görə, Azərbaycan Respublikasının Daxili İşlər Nazirliyi Azərbaycan Respublikasında ictimai qaydanın və ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsi, cinayətlərin qarşısının alınması və açılması sahəsində Azərbaycan Respublikasının qanunları ilə müəyyən edilmiş səlahiyyətləri həyata keçirən mərkəzi icra hakimiyyəti orqanıdır. DİN öz işini insan və vətəndaş hüquqlarına və azadlıqlarına hörmət, qanunçuluq, humanistlik, habelə təkbəşçilik prinsiplərinin uzlaşdırılması əsasında qurur və Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş səlahiyyətlər çərçivəsində aşağıdakı funksiyaları həyata keçirir:

- 1) ictimai qaydanın və ictimai təhlükəsizliyin təmin olunması işinin təşkili;
- 2) cinayətlərin və digər hüquqpozumaların qarşısının alınması, cinayətlərin açılması işinin və istintaqın təşkili;
- 3) yol hərəkəti təhlükəsizliyinin təmin edilməsi işinin təşkili;
- 4) daxili qoşunların fəaliyyətinin təşkili.

Azərbaycan Respublikasının daxili işlər orqanları cinayət mühakimə icraatının həyata keçirilməsində də iştirak edirlər və bu orqanların cinayət prosesinin realizə edilməsində kifayət qədər geniş və çox istiqamətli funksiyaları mövcuddur.

Şübhəsiz, cinayət prosesində daxili işlər orqanlarından, ilk növbədə, ibtidai araşdırma orqanı kimi bəhs etmək mümkündür. CPM-in 7.0.22-ci maddəsinə əsasən, ibtidai araşdırma cinayət işi üzrə ibtidai istintaq və təhqiqat növündə məhkəməyədək aparılan icraatdır. İbtidai araşdırmanın həyata keçirilməsində əsas məqsəd



sübut edilməli olan halların müəyyən edilməsinə xidmət edən sübut bazasının formalaşdırılması, başqa sözlə işin məhkəməyə göndərilməsi üçün hazırlanmasıdır. İbtidai araşdırma, ilk növbədə, müstəqil mərhələ kimi çıxış edir. Hər bir prosesual mərhələnin özünəməxsus davam etmə müddəti, yəni başlanma və bitmə anları olmalıdır. İbtidai araşdırmanın formasından asılı olaraq bu spesifik müddətlər (ibtidai istintaq və təhqiqat müddətləri) qanunla müəyyən edilmişdir. Hər bir mərhələnin xüsusi subyekt dairəsi olmalıdır – ibtidai araşdırmada şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxs (bir qayda olaraq, cinayət törədən şəxs, təqsirləndirilən şəxs statusunu ibtidai araşdırmada əldə edir, lakin nəzərə alınmalıdır ki, təqsirləndirilən şəxs məhkəmə mərhələlərinin də subyekti-dir), ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror, müstəntiq, təhqiqatçı kimi spesifik subyektlər mövcud olur. Hər bir mərhələnin spesifik yekun prosesual qərarı (prosesual aktı) olmalıdır – məsələn, ittiham aktı yalnız ibtidai araşdırma mərhələsində tərtib edilə bilən prosesual akt kimi çıxış edir. İbtidai araşdırma mərhələsində cinayət-prosesual fəaliyyətin əsas hissəsi səlahiyyətli dövlət orqanları tərəfindən həyata keçirilir. Bu əlamət ibtidai araşdırmanı həyata keçirmək hüququ olan subyektlərin dairəsini müəyyən edir. İbtidai araşdırma mərhələsində həyata keçirilən cinayət-prosesual fəaliyyət qanunla ciddi şəkildə tənzimlənir. İbtidai araşdırmanın spesifik təyinatı cinayət mühakimə icraatının ümumi təyinatı ilə uzlaşır. Bu əlamət ibtidai araşdırmanın cinayət prosesinin mərhələləri sistemində harmonik element kimi çıxış etməsinə işarə edir.

Hər bir mərhələdə olduğu kimi, ibtidai araşdırma mərhələsinin də qarşısında həll edilməli olan vəzifələr vardır. Onlara aşağıdakıları aid etmək olar:

1) işin həll edilməsi üçün əhəmiyyət kəsb edən sübutların toplanması və onların mühafizə edilməsi;

2) cinayətin üstünün açılması, cinayət törətmiş şəxsin (şəxslərin) ifşa edilməsi;

3) ittihamın formalaşdırılması, təqsirləndirilən şəxsə elan edilməsi və formulə edilərək məhkəməyə təqdim edilməsi;

4) cinayətin törədilməsinə aidiyyəti olmayan şəxslərin qanunsuz və əsassız olaraq cinayət təqibindən qorunması, ibtidai araşdırmaya cəlb olunmuş şəxslərin hüquqlarının və qanuni maraqlarının təmin edilməsi;

5) cinayət nəticəsində dəymiş zərərin ödənilməsinin təmin edilməsi, cinayətin qurbanlarının və zərər çəkmiş şəxslərin hüquqlarının müdafiə edilməsi;

6) cinayətin törədilməsinə imkan yaradan səbəb və şəraitin müəyyən edilməsi, onların qarşısının alınması və profilaktikası (1, s.37).

Artıq qeyd edildiyi kimi, ibtidai araşdırmanın iki forması fərqləndirilir: təhqiqat və ibtidai istintaq. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin «Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosesual Məcəlləsinin təsdiq edilməsi, qüvvəyə minməsi və bununla bağlı hüquqi tənzimləmə məsələləri haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun və həmin Qanunla təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosesual Məcəlləsinin tətbiq edilməsi barədə» 25 avqust 2000-ci il tarixli, 387 №-li Fərmanının müddəaları onu göstərir ki, daxili işlər orqanları həm təhqiqat, həm də ibtidai istintaq orqanları kimi çıxış edirlər.

Bundan başqa, adı çəkilən Fərman, həmçinin, daxili işlər orqanlarının istintaq aidiyyətini müəyyən edir və müvafiq müddəaların təhlili göstərir ki, bu orqanların istintaq aidiyyəti kifayət qədər geniş və çoxnövlüdür. Belə ki, adı çəkilən Fərmanla daxili işlər orqanlarının predmet aidiyyətinə, yəni ibtidai istintaqı müstəsna olaraq daxili işlər orqanlarına aid edilmiş cinayət əməllərinə Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 126.1, 126.2, 127-134, 139-144, 144-1, 144-2, 144-3, 150-153, 169, 170-178, 180-183, 185-188, 194, 197-201, 204, 205, 213-2, 213-3, 215, 217, 218, 220, 221, 228-233-1, 234-240, 242-246, 253-259, 261, 263-267, 269, 316, 316-1, 320, 322 və 324 - 326-cı maddələrində nəzərdə tutulmuş cinayətlər aid edilmişdir.

Müstəsna predmet aidiyyəti ilə yanaşı, daxili işlər orqanları çox sayda cinayət əməlinin alternativ istintaq aidiyyətini də digər ibtidai istintaq orqanları ilə bölüşür. Belə ki, ibtidai istintaq Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 206 və 224-1-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş



cinayətə dair iş üzrə - bu işi başlamış Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsi, Dövlət Təhlükəsizliyi Xidməti, Dövlət Sərhəd Xidməti və ya daxili işlər (polis) orqanları; 224, 226.1, 226.2, 227, 247, 248, 250, 251 və 252-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş cinayətlərə dair işlər üzrə - bu işi başlamış Azərbaycan Respublikasının Fövqəladə Hallar Nazirliyi və ya daxili işlər (polis) orqanları; 167, 168-1, 216 və 271–273-2-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş cinayətə dair işlər üzrə - bu işi başlamış Azərbaycan Respublikasının Dövlət Təhlükəsizliyi Xidməti və ya daxili işlər (polis) orqanları; 192-1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş cinayətlərə dair işlər üzrə - bu işi başlamış Azərbaycan Respublikasının Vergilər Nazirliyi və ya daxili işlər (polis) orqanları tərəfindən aparıla bilər.

Nəhayət, qeyd edilməlidir ki, daxili işlər orqanlarının əlaqəli istintaq aidiyyəti də mövcuddur. Belə ki, adı çəkilən Fərmanın 3-cü və 4-cü hissələri ilə müəyyən edilmiş qaydada cinayət işləri müvafiq olaraq Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyi və ya Azərbaycan Respublikasının Vergilər Nazirliyi tərəfindən başlandıqda və həmin cinayətlərin ibtidai istintaqı zamanı Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 193-1-ci maddəsində göstərilən cinayətin əlamətləri aşkar olunduqda, göstərilən cinayətlərə dair işlər üzrə ibtidai istintaq müvafiq prokurorun qərarı ilə bu işi başlamış Azərbaycan Respublikasının Daxili İşlər Nazirliyi və ya Azərbaycan Respublikasının Vergilər Nazirliyi tərəfindən aparılır.

Azərbaycan Respublikasının cinayət mühakimə icraatında daxili işlər orqanlarının iştirakı ilə realizə edilən prosesual hüquq institutlarından biri də qətimkan tədbirləridir (polisin nəzarəti altına vermə və ev dustaqlığı). CPM-in 7.0.38-ci maddəsinə əsasən qətimkan tədbiri – həmin Məcəllədə nəzərdə tutulmuş hallarda və qaydada təhqiqatçı, müstəntiq, prokuror və ya məhkəmə tərəfindən şübhəli, yaxud təqsirləndirilən şəxsin hüquqlarını müvəqqəti məhdudlaşdırmaqla onun haqqında seçilən prosesual məcburiyyət tədbiridir. Cinayət-prosessual qanunvericiliyi cinayət mühakimə icraatında proses iştirakçıları (şahid, zərər çəkmiş şəxs, şübhəli şəxs, təqsirləndirilən

şəxs) tərəfindən qanunla onlara verilmiş hüquq və vəzifələrdən qərəzli istifadə etmələrini, yaxud onlar tərəfindən cinayətin açılması və cinayət törətmiş şəxsin ifşa edilməsini çətinləşdirən hərəkətlərin edilməsinin qarşısını almaq məqsədi ilə müxtəlif xarakterli prosesual məcburi tədbirlərin tətbiq edilməsi imkanını müəyyən edir. Bu kimi tədbirlər cinayət prosesində prosesual məcburi tədbirlər adlanır. Həmin tədbirləri iki qrupa bölmək olar: 1) sübutların toplanması və möhkəmləndirilməsinin (axtarış, götürmə, şəxsi müayinə və s.) mühakimə icraatının normal qaydalarını (məsələn, məhkəmə salonundan çıxarılma), həmçinin əmlakın gələcəkdə müsadirə edilməsinin mümkünlüyünü və ya vurulan maddi ziyanın ödənilməsinin (əmlaka həbs qoyulması) təmin edən tədbirlər; 2) qətimkan tədbirləri. Birinci qrupa aid olan məcburi tədbirlər müxtəlif şəxslərə tətbiq edilə bilər. İkinci qrupa aid olan tədbirlər isə təqsirləndirilən və bir sıra hallarda şübhəli və məhkum olunmuş şəxsə (hökm qanuni qüvvəyə minənə qədər) tətbiq edilir (7, s.97).

CPM-in 169.1-ci maddəsinə əsasən, polisin nəzarəti altına vermə qətimkan tədbiri qismində CPM-in 169-cu maddəsində müəyyən olunmuş hüquqi məhdudiyyətlərin şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsə tətbiqindən ibarətdir. Göründüyü kimi, bu qətimkan tədbirinin mahiyyəti cinayət təqibinə məruz qalan şəxsə sistemi qanunla müəyyən edilmiş hüquqi məhdudiyyətlərin tətbiq edilməsindən və polis orqanları tərəfindən həmin məhdudiyyətlərə əməl edilməsi üzərində nəzarətin həyata keçirilməsindən ibarətdir. Qeyd edilən hüquqi məhdudiyyətlərin məzmunu CPM-in 169.2-ci maddəsində təsbit edilmişdir. Onların təhlilindən belə qənaətə gəlmək olar ki, polisin nəzarəti altına vermə qətimkan tədbirinin tərkib elementi kimi tətbiq edilən hüquqi məhdudiyyətlər özündə cinayət təqibinə məruz qalan şəxs üçün bir sıra əlavə öhdəlik və vəzifələr, o cümlədən, polis orqanları üçün əlavə səlahiyyətləri ehtiva edir. Belə ki, barəsində polisin nəzarəti altına vermə qətimkan tədbiri tətbiq edilmiş şəxs:

– təhqiqatçının, müstəntiqin, prokurorun və ya məhkəmənin icazəsi olmadan başqa yerə gedə bilməz, barəsində polisin nəzarəti altına vermə qətimkan tədbiri seçilmiş şəxs yaşayış məntəqə-



sinin hüduqlarından kənara getmək üçün cinayət prosesini həyata keçirən orqandan icazə almalıdır və yalnız cinayət prosesini həyata keçirən orqanın icazəsi müvafiq polis orqanına daxil olduqdan sonra nəzarətdə olan şəxs yaşayış məntəqəsinin hüduqlarından kənara gedə bilər;

– təhqiqatçının, müstəntiqin, prokurorun və ya məhkəmənin icazəsi olmadan müvafiq yaşayış məntəqəsi hüduqlarında daimi yaşayış yerini və ya müvəqqəti olduğu yeri dəyişə bilməz;

– polisin müəyyən etdiyi cədvəl üzrə polis orqanına gəlməli və gəlişini qeyd etdirməlidir. «Polisin nəzarəti altına vermə və ev dustaqlığı qətimkan tədbirlərinin tətbiq edilməsi qaydası haqqında» Təlimata əsasən, nəzarəti həyata keçirən polis sahə rəisi, polis sahə inspektoru şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin polisin nəzarəti altına verilməsi ilə bağlı sənədləri qəbul etdikdən sonra şəxsin əməlinin ağırlılığını, xarakterini, yaşını, səhhətini, məşğuliyyətini, maddi, sosial və ailə vəziyyətini, əvvəllər məhkumluğunun olub-olmamasını və digər zəruri xüsusiyyətləri nəzərə alaraq, onun polis orqanında qeydiyyatdan keçməsinə dair cədvəl hazırlayır;

– davranışına nəzarəti həyata keçirmək üçün istənilən anda polis orqanına çağırıla bilər. Şəxs barəsində polisin nəzarəti altına vermə qətimkan tədbiri seçilməsi barədə cinayət prosesini həyata keçirən orqanın qərarı icraata qəbul edildikdən sonra 24 saat müddətində polisin nəzarəti altına verilən şəxs polis orqanına çağırılaraq ictimai təhlükəsizlik xidmətinin rəisi tərəfindən aparılan xüsusi jurnalda qeydiyyata götürülür, ona qanunla müəyyən edilmiş hüquqi məhdudiyyətlər izah olunur və müvafiq sənədlər nəzarəti həyata keçirən polis sahə rəisinə və ya polis sahə inspektoruna təqdim olunur. CPM-in 169.3-cü maddəsinə əsasən, polis orqanı şəxsi çağırıb onu qeydiyyata aldıqdan sonra nəzarətin tətbiqinə başlanması barədə cinayət prosesini həyata keçirən orqana məlumat verməlidir. Bundan sonra polisin nəzarətinə verilmiş şəxs onun davranışına nəzarətin həyata keçirilməsi üçün istənilən anda polis orqanına çağırıla bilər və o, polisin hər çağırışı ilə müvafiq ərazi üzrə polis orqanına gəlməyə məcburdur.

– davranışına nəzarəti həyata keçirmək məqsə-

di ilə polisin müvafiq əməkdaşları polisin nəzarəti altına verilmiş şəxsin iradəsinin əksinə olduqda da onun mənzilinə gələ bilər. Cinayət-Prosessual Məcəllənin kommentariyasının müəllifləri, fikrimizcə, düzgün olaraq qeyd etmişdirlər ki, bu müddəanın bir qədər dəqiqləşdirilməyə ehtiyacı vardır. Belə ki, bu müddədə qanunverici «mənzilə daxil olma» yox, «mənzilə gəlmə» ifadəsi işlətməklə polis əməkdaşının şəxsin iradəsi ziddinə onun mənzilinə daxil ola bilməsini deyil, həmin şəxsin yaşadığı yerə gələrək, oraya daxil olmadan onunla görüşməsinə və müəyyən məsələlər barədə onu sorğu-sual etməsinə (nə ilə məşğul olduğunu öyrənmək üçün) nəzərdə tutmuşdur. Əks təqdirdə, yəni şərh edilən müddəa polis əməkdaşının şəxsin iradəsi ziddinə mənzilə daxil olması kimi başa düşüldükdə, CPM-in şərh edilən maddəsi mənzilə toxunulmazlığı kimi konstitusion prinsipə zidd olardı (2, s.539).

Ev dustaqlığına gəlincə, qeyd edilməlidir ki, o, azadlıq hüququnun qanuni məhdudlaşdırılmasıdır, lakin eyni zamanda təqsirləndirilən şəxsin və onunla yaşayan digər şəxslərin başqa əsas hüquq və azadlıqlarının: mülkiyyət, təhlükəsiz yaşamaq, şəxsi toxunulmazlıq, mənzilə toxunulmazlığı, əmək, təhsil, məlumat azadlığı, cəmiyyətin və dövlətin siyasi həyatında iştirak, Konstitusiyada və bir sıra beynəlxalq müqavilələrdə təsbit edilmiş digər hüquq və azadlıqların həyata keçirilməsinə təsir göstərir. Qətimkan tədbirinin bu növünün xüsusiyyəti hərəkətin konkret seçmə qabiliyyətinin mövcud olmamasından ibarətdir, çünki, bir qayda olaraq, onun tətbiqi yalnız barəsində seçilmiş şəxsin hüquqlarını deyil, həmçinin, onunla yaşayan şəxslərin də hüquqlarını məhdudlaşdırır. Odur ki, qətimkan tədbirinin bu növünün bu cür qeyri-məhdudluğu minimuma çatdırılmalıdır. Ağırlıq dərəcəsinə uyğun olaraq qətimkan tədbirlərinin şərti təsnifatında ev dustaqlığı həbsdən sonra gəlir və bununla bağlı olaraq, daha həcmli sistem kimi tərkibində digər əsas qətimkan tədbirlərinin elementləri mövcuddur, lakin onlar bir yerdə tətbiq edilə bilməz (9, s.189-190).

Qanunla müəyyən edilmiş prosesual formaya görə, barəsində ev dustaqlığı qətimkan tədbiri seçilmiş təqsirləndirilən şəxs və onun yaşayış yeri müşahidə altına alınır, onun ev dustaqlığı qətim-



kan tədbirinin şərtlərinə riayət etməsinə müvafiq icra hakimiyyəti orqanı (polis) tərəfindən nəzarət edilir. Barəsində ev dustaqlığı qətimkan tədbiri tətbiq edilmiş şəxsin müəyyən edilmiş vəzifələrə riayət etməməsinə dair əsaslı şübhələr olduqda müvafiq icra hakimiyyəti orqanının əməkdaşı (müvafiq polis əməkdaşı) ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurorun qərarı ilə təqsirləndirilən şəxsin yaşayış yerinə daxil olmaq və müəyyən edilmiş vəzifələrə əməl edilməsini yerində yoxlamaq hüququna malikdir.

Ev dustaqlığı növündə qətimkan tədbirinin realizə üçün «Polisin nəzarəti altına vermə və ev dustaqlığı qətimkan tədbirlərinin tətbiq edilməsi qaydası haqqında» Təlimatın müddəaları da cinayət-prosessual qanunvericiliyin müddəaları qədər əhəmiyyətlidir. Həmin Təlimata əsasən, ev dustaqlığı qətimkan tədbiri seçilmiş təqsirləndirilən şəxsin üzərində nəzarət onun yaşayış yeri üzrə həyata keçirilir. Ev dustaqlığı qətimkan tədbirinin tətbiq edilməsi barədə polis orqanına daxil olmuş məhkəmənin qərarı ictimai təhlükə-

sizlik xidmətinin rəisi tərəfindən aparılan xüsusi jurnalda qeydiyyatata alınır və icrası dərhal polis orqanının rəisi tərəfindən aidiyyəti əməkdaşlara həvalə edilir. Ev dustaqlığı qətimkan tədbirinin tətbiqi zamanı polis əməkdaşları yalnız məhkəmənin qərarında nəzərdə tutulmuş hərəkətləri həyata keçirirlər. Ev dustaqlığı qətimkan tədbiri tətbiq edilmiş təqsirləndirilən şəxs digər yaşayış məntəqəsində aşkar edildikdə həmin ərazinin polis orqanının əməkdaşlarının müşayiəti ilə o, nəzarəti həyata keçirən polis orqanına təhvil verilir. Ev dustaqlığı qətimkan tədbirinin dəyişdirilməsi və ya xitam olunması barədə qərar polis orqanına daxil olduqda onun tətbiqi dərhal dayandırılır və bu barədə cinayət prosesini həyata keçirən orqana rəsmi məlumat verilir. Ev dustaqlığı üzrə nəzarət sənədləri aidiyyəti polis əməkdaşının arayışına və ya raportuna əsasən polis orqanının rəisi və ya onun vəzifəsini müvəqqəti icra edən şəxs tərəfindən işə alınaraq dəftərxanaya təhvil verilir və qanunvericilikdə müəyyən olunmuş saxlama müddəti qurtardıqdan sonra məhv edilir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı:

1. Abbasova F.M. Cinayət prosesi. Xüsusi hissə. Yenidən işlənmiş 2-ci nəşr. Dərslük. Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2016.
2. Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin kommentariyası / C.H. Mövsümovun, B.C. Kərimovun, Ə.H. Hüseynovun redaktəsi ilə. Bakı: Digesta, 2016.
3. Azərbaycan Respublikasının «Polis haqqında» 28 oktyabr 1999-cu il tarixli Qanunu.
4. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin ««Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin təsdiq edilməsi, qüvvəyə minməsi və bununla bağlı hüquqi tənzimləmə məsələləri haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun və həmin Qanunla təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin tətbiq edilməsi barədə» 25 avqust 2000-ci il tarixli, 387 №-li Fərmanı.
5. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 30 iyun 2001-ci il tarixli, 518 №-li Fərmanı ilə təsdiq edilmiş «Azərbaycan Respublikasının Daxili İşlər Nazirliyi haqqında» Əsasnamə.
6. Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyinin 19 sentyabr 2012-ci il tarixli, Q48-001-12 №-li qərarı ilə təsdiq edilmiş «Polisin nəzarəti altına vermə və ev dustaqlığı qətimkan tədbirlərinin tətbiq edilməsi qaydası haqqında» Təlimat.
7. Cinayət prosesi. Mühazirələr toplusu. Dərs vəsaiti / A. Dadaşov, E. Salayev, S. Ağayev. Bakı: Zəka, 2005.
8. Qəfərov M.S., Eyvazov H.Q. Hüquq-mühafizə orqanları. Dərslük. Bakı: Qanun, 2012.
9. Уголовно-процессуальное принуждение: проблемы выбора и применения. Учебное пособие / Автор. кол., Баку: Чанлибел ИПЦ, 2010.



Рашид Махмудов

Начальник отдела Экспертного анализа Главного Управления по Борьбе с Коррупцией при Генеральном прокуроре Азербайджанской Республики, к.ю.н

РОЛЬ ОРГАНОВ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ В ОСУЩЕСТВЛЕНИИ УГОЛОВНОГО СУДОПРОИЗВОДСТВА

Резюме

Министерство Внутренних Дел Азербайджанской Республики является органом центральной исполнительной власти, осуществляющим в соответствии с законодательством Азербайджанской Республики функции, связанные с охраной общественного порядка и общественной безопасности, а также раскрытием преступлений и их профилактикой. В уголовном процессе органы внутренних дел, как правило, выступают в качестве субъектов предварительного расследования, то есть органов уголовного преследования. Кроме того, эти органы также выполняют вспомогательные функции по осуществлению уголовного судопроизводства путем реализации некоторых видов мер пресечения. В статье автор предпринял попытку раскрыть сущность направлений деятельности рассматриваемых органов в уголовном процессе.

Rashid Mahmudov

Head of the Specialists Analysis Division of the Anti-Corruption Directorate with the Prosecutor General of the Republic of Azerbaijan, p.d.l.

ROLE OF LAW-ENFORCEMENT BODIES OF INTERNAL AFFAIRS IN IMPLEMENTATION OF CRIMINAL PROCEEDINGS

Summary

The Ministry of Internal Affairs of the Republic of Azerbaijan is the central executive agency responsible for public security, prevention and exposure of criminal offences in the Republic of Azerbaijan within the framework of authorities provided by the national legislation. In criminal proceedings law-enforcement bodies of internal affairs, as a rule, act as subjects of preliminary investigation, that is criminal prosecution authorities. Besides, these bodies also perform support functions on implementation of criminal proceedings by realization of some types of measures of restraint. In article the author made an attempt to open an entity of activities of the considered bodies in criminal proceedings.



XƏYYAM İSMAYILOV

Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi və tarixi kafedrasının professoru, h.ü.e.d.

xayyam-ismail@mail.ru

UOT 321(091); UOT 342

AZƏRBAYCANDA MİLLİ DÖVLƏT QURUCULUĞUNUN BƏZİ HÜQUQİ ASPEKTLƏRİ (1918-1920-Cİ İLLƏR)

Açar sözlər: respublika, milli dövlət quruculuğu, müstəqillik, hüquqi aktlar, müqavilə, hakimiyyətlər bölgüsü, koalisiyalı hökumət, demokratik quruluş.

Ключевые слова: республика, национально-государственное строительство, независимость, правовые акты, договор, разделение властей, коалиционное правительство, демократическое устройство.

Keywords: republic, the national-state building, independence, legal bills, the contract, division of the authorities, the coalition government, the democratic device.

Ötən əsrin əvvəllərində başlanılan və milli dövlətin yaradılmasına istiqamətlənmiş milli azadlıq hərəkatı nəhayət ki, 100 il əvvəl müsbət nəticələndi və Azərbaycanda milli dövlətin qurulmasının elan edilməsi dövlətçiliyimizin sonrakı mərhələlərinə böyük təsir göstərmiş oldu. Məqalədə Azərbaycan hüdudlarında sivil münasibətlərin formalaşmasının əsasını qoyan, özünün bütün mövcudluğu ərzində ümumbəşəri dəyərləri əldə rəhbər tutan ilk müstəqil, suveren respublikamızın milli dövlət quruculuğu istiqamətində apardığı məqsədyönlü fəaliyyətin hüquqi tərəflərinə diqqət çəkilir, bu fəaliyyətin ayrı-ayrı aspektləri elmi təhlilə məruz qoyulur.

Azərbaycanda fəaliyyət göstərən bütün demokratik yönümlü siyasi qüvvələr milli ərazi və milli muxtariyyət tərəfdarları olsalar da, onların özlərinin öncədən «uzaq məqsəd» olaraq planlaşdırdıqları Azərbaycanın istiqlalı yoluna qədəm basmaları Rusiyada həyata keçirilən inqilabların gedişində, eləcə də Qafqazda baş verən hadisələrlə, eləcə də bir çox digər səbəblərlə əlaqədar sürətlənmiş oldu. Azərbaycan xalqının ruhundan doğan bu hadisə tarixin axarı içərisində öz layiqli yerini tapdı və o dövrdə bölgənin siyasi

tarixinin taleyini əllərində tutanlar tam zamanında siyasət adamı olduqlarını layiqincə sübut etməklə istiqlal hərəkatına yerində və vaxtında lazımi münasibəti göstərmiş oldular.

1918-ci il mayın 28-də 44 nümayəndədən Azərbaycan Milli Şurasının 26 üzvünün iştirak etdiyi ilk iclasının gündəliyində üç məsələ dururdu: 1. H.Ağayevin Gəncədəki son hadisələr barədə məlumatı; 2. M.Ə.Rəsulzadənin Batumdan teleqramının və məktubunun oxunması; 3. Seymin buraxılması və Gürcüstanın müstəqilliyini elan etməsi ilə əlaqədar Azərbaycanın vəziyyəti.

Birinci və ikinci məsələlərlə bağlı keçirilən qısa müzakirələrdən sonra əsas diqqət üçüncü məsələnin üzərində cəmləndirildi. Çünki bu məsələ daha mühüm olduğundan Milli Şuranın əksər üzvləri bununla bağlı öz mövqelərini bildirmiş və öz məruzələrində Azərbaycanın müstəqil cümhuriyyət elan edilməsinin vacibliyini və təxirəsalınmazlığını əsaslandırmışdılar. Nəhayətdə yekun olaraq həmin gün axşam Milli Şurada Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin (AXC) yaradıldığı elan olunmuş və bununla əlaqədar İstiqlal Bəyannaməsi qəbul edilmişdi.

Bəyannamədə deyilirdi ki, böyük Rusiya inqilabı gedişində Rusiyada dövlət orqanizminin ayrı-ayrı hissələrinin dağılması və rus ordusunun Zaqafqazıyanı tərk etməsi ilə burada yeni siyasi vəziyyət yarandı. Taleləri öz ixtiyarlarına buraxılmış Zaqafqaziya xalqları Zaqafqaziya Federativ Xalq Cümhuriyyətini yaratdılar. Lakin siyasi hadisələrin sonrakı gedişində gürcü xalqı Zaqafqaziya Federativ Xalq Cümhuriyyətinin tərkibindən çıxmağı və müstəqil Gürcüstan Demokratik Respublikasını yaratmağı münasib bildi.

Rusiya və Osmanlı imperatorluğu arasında zühur edən müharibənin dayandırılması, eyni zamanda ölkə daxilində görünməmiş anarxiya-



nın ləğvi ilə bağlı olan Azərbaycanın mövcud siyasi durumu Azərbaycan xalqını düşükləri ağır vəziyyətdən çıxartmaq üçün Şərqi və Cənubi Zaqaf-qaziyadan ibarət olan Azərbaycanın öz dövlət orqanizmini yaratmaq zərurətini qəti surətdə tələb edir. Buna görə də xalq seçkiləri ilə seçilmiş Azərbaycan Milli İslam Şurası bildirir: 1. Bu gündən etibarən Azərbaycan xalqı suveren hüquqlara malikdir. Şərqi və Cənubi Zaqafqaziyadan ibarət olan Azərbaycan tam hüquqlu müstəqil dövlətdir; 2. Müstəqil Azərbaycanın siyasi quruluş forması Xalq Cümhuriyyətidir; 3. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti bütün millətlər, xüsusilə qonşu xalqlar və dövlətlərlə mehriban qonşuluq münasibətləri yaratmağa çalışır; 4. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti öz sərhədləri daxilində millətindən, dinindən, sosial vəziyyəti və cinsindən asılı olmayaraq, bütün vətəndaşlara vətəndaşlıq və siyasi hüquqlar təmin edir; 5. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti öz ərazisi daxilində yaşayan bütün millətlərə onların azad inkişafı üçün geniş imkanlar verir; 6. Müəssislər Məclisi çağırılana qədər bütün Azərbaycanın idarəsi başında xalq seçkiləri ilə seçilmiş Milli Şura və Milli Məclis qarşısında məsuliyyət daşıyan Müvəqqəti hökumət durur (1, f. 894, s.10, iş 50, v.1-3; 21, №1, m.1, s.4-6).

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 9 nəfərdən ibarət tərkibdə təşkil edilmiş ilk hökuməti dərhal fəaliyyətə başlamış və mayın 30-da Azərbaycanın müstəqilliyinin elan edilməsi haqqında dünyanın bir sıra dövlətlərinə radio ilə xəbər verilmişdi.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaradılması 20-ci əsrin əvvəllərində Azərbaycan xalqının milli özünüdərkətmə prosesinin qanunauyğun və məntiqli nəticəsi idi. 28 may 1918-ci ildə "İstiqlal Bəyannaməsi"-nin elan edilməsi xalqımızın dövlətçilik tarixində mühüm dönüş anı oldu. Bu tarixi hadisə ilə yeni, müstəqil bir Azərbaycan dövləti yarandı və dünyanın siyasi xəritəsində mühüm yer tutdu. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Azərbaycan ərazisində mövcud olmuş bütün dövlətlərdən köklü surətdə fərqlənirdi. Əgər bundan əvvəlki dövlət qurumları monarxiyaya, təkhakimiyyətliliyə əsaslanırdısa, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti demokratik, dün-yəvi prinsiplərə söykənir, bilavasitə xalqın arzu və ümidlərini ifa

də edirdi və bu baxımdan Yaxın və Orta Şərqdə, eyni zamanda bütün islam dünyasında ilk demokratik dövlət qurumu idi.

İlk dəfə bu məkanda tarixi praktikaya ardıcıl olaraq bir çox mütəfəkkirlərin və siyasi xadimlərin hakimiyyətin mahiyyəti ilə bağlı irəli sürdükləri hakimiyyətlərin qarşılıqlı tabeliyi və qarşılıqlı razılaşdırılması, vəzifəli şəxslərin və xalq nümayəndələrinin hesabatlılığı və məsuliyyəti, onların əvəzlənməsi və geri çağırılması mexanizmləri tətbiq olunmağa başlandı. Tədrisən belə bir düşüncə formalaşmağa doğru yön aldı ki, məhz milli demokratik qüvvələrin xalqla birliyi şəraitində hakimiyyətin formalaşdırılması və həyata keçirilməsinin adekvat qanunvericilik sistemi vasitəsi ilə xalqın bilavasitə iradəsini ifadə edən hüquqa daim uyğun olmasını şərtləndirən legitimlik mexanizmi yaradıla bilər. Bu mexanizm kifayət qədər mürəkkəb olsa da, və hələ indiyə qədər onun mahiyyəti tam öyrənilməsə də, onun bəzi əsas elementlərini ilk respublikanın təcrübəsindən çıxış etməklə hasilə gətirmək olar. Belə ki, burada birinci element olaraq hakimiyyətin müəyyən edilməsinin üsulları və onun xalq tərəfindən həyata keçirilməsinin bilavasitə formaları çıxış edir.

Doğrudur, bilavasitə demokratiyanın formaları Cümhuriyyət dövründə tam bərqərar olmasa da, qəbul edilən normativ hüquqi aktlar, xüsusən də Müəssislər Məclisinə seçkilərlə bağlı qanunvericilik aktı həmin qayda və formaları tam şəkildə açıb göstərir. Digər elementlərə – cəmiyyətdə və dövlətdə bir-birilə uzlaşan və müəyyən fəaliyyət bölgüsü üzrə qruplaşdırılan hakimiyyətlər sisteminə, yəni hakimiyyətlərin bölgüsü prinsipinə; sosial münasibətlərin tənzimlənməsinin hüquqi qaydalarına; ictimai rəyin öyrənilməsi və hakimiyyətin həyata keçirilməsi prosesində onun mütləq şəkildə nəzərə alınmasına gəldikdə isə bütün bunları Azərbaycanın ilk cümhuriyyətinin atdığı addımlarda görmək mümkündür.

Hər şeydən əvvəl isə ölkədə baş alıb gedən anarxiyanın qarşısını almaq, milli və sinfi düşmənçiliyi aradan qaldırmaq, dövlət sərhədlərinin müdafiəsini möhkəmləndirmək, vətəndaşların şəxsi və əmlak təhlükəsizliyini təmin etmək və milli ordunu təşkil etmək lazım idi. Çarizmdən



miras qalmış inzibati ərazi bölgüsünün əhalinin tərkibinə uyğun gəlməməsi yeni yaranmış Azərbaycan, Gürcüstan və Ermənistan Respublikaları arasında sərhədlərin müəyyənləşməsində kəskin ziddiyyətlərin meydana çıxmasına səbəb oldu. Azərbaycan Respublikası qonşu Gürcüstan və Ermənistan ilə sərhədlərinin mövcud tarixi ərazilər baxımından müəyyən edilməsini ön plana çəkmişdi. Lakin qonşu dövlətlərin mübahisəli saydığı ərazilərin müqəddəratı barədə uzun müddət razılıq əldə edilməmişdi. Ordu məsələsinə gəldikdə isə əvvəllər çarizmin Azərbaycana və onun əhalisinə bəslədiyi münasibətin (hərbi səfərbərlik müsəlmanlara aid edilmirdi və çar dövründə orduda yalnız hərbi təhsil almış azərbaycanlı zabidləri görmək olardı) təzahürü kimi, qonşu gürcü və ermənilərdən fərqli olaraq, Azərbaycan xalqı öz içindən yetərinə əsgər və xüsusi zabit kadrları çıxarmaq imkanından məhrum idi. Buna görə də ordu quruculuğu prosesi uzun sürən bir porses kimi çox böyük vaxt tələb edirdi. O dövrdəki tarixi-siyasi proseslərin sürətli inkişafı baxımından isə belə bir vaxtın məhdudluğu Azərbaycan üçün çox böyük çətinliklər törədirdi.

Onu da qeyd edək ki, Azərbaycan Cümhuriyyətinin 1918-ci il mayın 28-də təşkil edilmiş ilk milli müstəqil hökuməti koalisiyalı kabinet olmuşdur. Bu kabinetdəki doqquz nazirdən dörd nəfəri «Müsavət»a, üçü «Bitərəf demokratlar qrupu»na, biri «Hümmət» partiyasına, biri də «Müsəlman sosialist bloku»na mənsub olmuşdur. Yəni, Azərbaycanın istiqlal elan edildikdən sonra qurulan ilk koalisiyalı kabinetdə dörd partiya iştirak etmişdir (6, s.234). Sosialist yönümlü partiyaların Azərbaycanın hansısa dövlətin müstəmləkəsi deyil, müstəqil dövlətlərlə bir sırada olmasını istəmələri və bu məsələdə digər siyasi cərəyanlarla tam bir anlaşmada olmaları tarixi baxımdan dəyərli və mühüm bir siyasi hadisə idi.

Azərbaycan Milli Şurasının 1918-ci il mayın 29-da Tiflisdə keçirilmiş ikinci iclasında xalqımız üçün olduqca tələpəli bir məsələ olan və müasir dövrdə də böyük müzakirə və mübahisələrə səbəb olan İrəvan şəhərinin siyasi mərkəz kimi Ermənistanla güzəştə gedilməsi məsələsi müzakirəyə çıxarılır (14, s.130-133). Çıxış edənlərin bir qismi İrəvanın Ermənistanla güzəştə gedilməsinin

tarixi zərurətdən doğduğunu, lakin azərbaycanlılar üçün qaçılmaz həqiqət olduğunu qeyd etmiş, nəticədə iclasda iştirak edən 28 şura üzvündən 16 nəfəri bu təklifin lehinə səs vermişdilər. Eyni zamanda ermənilərlə konfederasiya yaratmaqla bağlı məsələ də müzakirə olunaraq müvafiq qərar qəbul edilir. İki gün sonra keçirilən iclasda İrəvandan olan Milli Şura üzvləri yenidən güzəşt məsələsinə qaldırırsalar da və buna qəti etirazlarını bildirsələr də, etirazın işə tikilməsi qərara alınır, lakin həmin məsələnin yenidən müzakirəsinə ehtiyacın olmadığı bildirilir. İrəvan şəhərinin və bir sıra ətraf Azərbaycan ərazilərinin güzəştə gedilməsi müqabilində ermənilər öz üzərlərinə bir sıra öhdəliklər götürmüşdülər və bütün bunlar mayın 11-dən iyunun 4-dək davam edən Batum danışıqları və müqavilələrinin məzmunundan da bəlli olur. Bu öhdəliklərdə ermənilərlə müsəlmanlar arasında düşmənçiliyə son qoyulması, Bakıda müsəlman əhalinin təhlükəsizliyinin təmin olunması və azərbaycanlılara qarşı təşkil olunan kütləvi iğtişaşların qarşısının alınması, Bakıdan bütün erməni hərbi birləşmələrin çıxarılması üçün bütün hərbi qüvvələrinin səfərbər edilməsi, İrəvanda azərbaycanlıların əleyhinə iğtişaşların dayandırılması, həmçinin burada azərbaycanlıların dini, mədəni, siyasi hüquqlarının, eləcə də ana dilində təhsil ala bilmələrinin təmin edilməsi, Azərbaycana qarşı özlərinin bütün ərazi iddialarından əl çəkəcəkləri, həm də qeyd olunan ərazilərin güzəştə gedilməsinə cavab kimi Azərbaycanla vahid bir konfederasiyada birləşəcəkləri öz ifadəsini tapmışdı. Lakin ermənilər vəd verdikləri və sonradan da Türkiyə ilə iyunun 4-də imzaladıqları «Sülh və dostluq haqqında» Batum müqaviləsinin 11-ci maddəsində əks etdirilən bu öhdəliklərin heç birinə əməl etmədilər və sonralar da özlərinin işğalçılıq siyasətini davam etdirdilər.

1918-ci il iyunun 4-də Batumda Türkiyə ilə Azərbaycan Demokratik Respublikası arasında sülh və dostluq haqqında müqavilə (17, s.400-403; 1, f. 894, siy.2, iş 88, vv.1-3) bağlandı. On bir maddədən ibarət olan bu müqavilə Azərbaycanın əcnəbi dövlətlərlə imzaladığı ilk beynəlxalq siyasi sənəd idi. Həmin sənədin preambulasında qeyd olunurdu ki, «Osmanlı imperiyası bir tərəfdən, özünün suverenliyini elan etmiş Azərbaycan



Respublikası digər tərəfdən, öz ölkələri arasında siyasi, hüquqi, iqtisadi və intellektual əsaslar üzərində səmimi dostluq əlaqələrinin təsbit edilməsi üçün qarşılıqlı sazişə gəlirlər».

Bu müqaviləyə əsasən, iki dövlət arasında daimi sülh və möhkəm dostluğun yaradılacağı təsdiqlənir, onların arasındakı sərhəd xətti müəyyənləşdirilərək geniş dövlət sərhədi zolağının olması nəzərdə tutulur, bununla əlaqədar Azərbaycanın öz müstəqilliyini elan etmiş digər iki Zaqafqaziya dövləti ilə öz aralarında sərhədləri müəyyənləşdirən və həmin müqavilənin bir hissəsini təşkil edən protokolları imzalaması və bu barədə Osmanlı hökumətinə məlumat verməli olduğu təsbitlənirdi. Həmin tarixi məqamda Azərbaycan üçün ən çox əhəmiyyətə malik olan müqavilənin dördüncü maddəsi idi ki, burada Türkiyə hökumətinin «qayda-qanunu və ölkənin təhlükəsizliyini təmin etmək üçün ehtiyac olduğu təqdirdə Azərbaycan Respublikası hökumətinə silahlı qüvvələrlə yardım etməyi» öz öhdəsinə götürməsi qeyd olunurdu. Eyni zamanda Osmanlı hökuməti müqavilənin 5-ci maddəsinə uyğun olaraq, Azərbaycan Respublikasının sərhəd ərazilərində yaradılan silahlı quldur dəstələrinin tərksilah edilməsi və həmin ərazilərdən qovulub çıxarılmasının həyata keçirilməsini də öz üzərinə götürürdü. Müqavilənin sonrakı müddəələrində tərəflərin dəmiryolu yüklərinin daşınması üzrə öhdəlikləri, konsulluğun yaradılması, qarşılıqlı öhdəliklər, o cümlədən mülkiyyətin qarşılıqlı tanınması və müdafiəsi, ticarətin aparılması qaydalarının müəyyənləşdirilməsi, azad gediş-gəlişin təmini, poçt-teleqraf əlaqələrinin qurulması, müqavilələrin hazırlanması və təsdiq edilməsi və s. kimi məsələlər nəzərdə tutulurdu. Sonuncu, yəni 11-ci maddədə göstərilirdi ki, müqavilə bir ay müddətində ratifikasiya olunmalı və daha sonra mətnlərin mübadiləsi İstanbulda həyata keçirilməli idi.

Beləliklə, müstəqil Azərbaycanın həyatında mühüm əhəmiyyətə malik olan bu müqavilənin bağlanması ilə Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün tam bərpasını, ərazisinin bir hissəsində bolşevik diktaturası qurulmuş qardaş ölkənin bu hissədə də siyasi hakimiyyətinin bərqərar edilməsini özünün öhdəliyi hesab edən və belə tarixi missiya-

nı üzərinə götürən Türkiyə Azərbaycana yardım olaraq öz ordusunun 15 min nəfərə qədər sayda iki diviziyasını – 5-ci və daha sonra 15-ci diviziyalarını bu ərazilərə göndərdi.

Milli Şuranın 1918-ci il iyunun 7-də keçirilən iclasında hökumət tərəfindən nazirlik və idarələrə təklif edilən müvəkkillərin siyahısı müzakirə olunaraq müvafiq qərar qəbul olunur. Eyni zamanda erməni milli şurasının nümayəndələri ilə İrəvana dəmir yolunun açılması, Bakı hadisələri və Bakının bolşeviklərdən azad edilməsi barədə erməni və müsəlman milli şuralarının baxışlarını müəyyən etmək məqsədi ilə müştərək nümayəndəliyin yaradılması qərara alınır (14, s.134-135).

1918-ci il iyunun 16-da Azərbaycan Milli Şurası və hökumət Tiflisdən Gəncəyə köçdü. Gəncə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin müvəqqəti paytaxtı elan edildi. Bu zaman şəhərdə Nuru paşanın başçılığı ilə 300 nəfər türk hərbi təlimatçısı vardı. Onları Azərbaycan hökuməti dəvət etmişdi. Tez bir zamanda şəhərdəki qarışıqlığa və hərə-mərcliyə son qoyan və qayda-qanunu bərpa edən Nuru paşa milli qüvvələrin yaratdığı ali yığıncağın və hökumətin «həddindən artıq demokratik istiqamətindən» narazı olan mürtəcə qüvvələrin təsiri ilə onları inamsızlıqla qarşıladı, Milli Şuranın nümayəndə heyətini tanımaqdan və onunla əməkdaşlıqdan imtina etdi. Hətta ilkin olaraq o, hökumətin və Milli Şuranın tamamilə buraxılmasını tələb etmişdi. Bununla belə, Milli Şuranın sədri və xarici işlər naziri ilə görüşündə mülki və siyasi işlərlə kifayət qədər tanış olmadığını əsas gətirən Türk Qafqaz İslam ordusunun komandanı bu məsələlərlə bağlı özünün müşaviri ilə məsləhətləşmələrin aparılmasını vacib bilmişdi. Müşavir Əhməd bəy Ağaoğlu Türkiyə hökuməti və onun Gəncədəki nümayəndəliyinin Azərbaycanın daxili işlərinə qarışma-yacağını bildirsə də, kompromis variant kimi ölkədə hökm sürən anarxiyanı, habelə daxili və xarici maneələri nəzərə alaraq Milli Şuranı buraxmaqla yeni hökumət təşkil etmək, ona geniş fəaliyyət üçün səlahiyyətlər verməyin məqsədəuyğunluğunu irəli sürmüşdü. Bu müəmmalı təklif demokratik dövlət qurulmasına öz töhfəsini vermək istəyində olan əksər xadimlər tərəfindən narazılıqla qarşılanmış və Milli Şuranın iyunun 17-də keçirilmiş



iclasında geniş müzakirə obyektinə çevrilmişdi. Müzakirələr zamanı bunu Azərbaycanın daxili işlərinə qarışmaq kimi qiymətləndirən əksər nətiqlər hadisələrin belə gedişatına qəti etirazlarını bildirsələr də, Milli Şuranın sədri M.Ə.Rəsulzadə respublikanın belə fəvqəladə ağır vəziyyətinə bu məsələni olduqca soyuqqanlı müzakirə olunmasının lüzumluğunu dilə gətirməklə, eyni zamanda xalqın təmsilçisi olan bir təsisatın Azərbaycanın paytaxtı Gəncə şəhərində müvəqqəti səhnədən çəkilməsini demokratiyadan geri çəkmə və mürtəce qüvvələrin uğuru kimi qiymətləndirmiş, yeni təşkil olunacaq hökumətin üzərinə qoyulan ağır və çətin vəzifələrin mühümlüyünə (əsasən də «yeni doğulmuş Azərbaycanı məhv olmağa qoymamaq borcu») diqqəti yönəltdi. İclaslardakı müzakirələrdən o da bəlli olur ki, həmin dövrdə müstəqil Azərbaycanın Cümhuriyyətinin yaradılması tərəfdarları ilə yanaşı, Azərbaycanın bir əyalət kimi Türkiyəyə birləşdirilməsinin tərəfdarları da var idi. Məsələn, Zaqatala dairəsinin adından çıxış edən nümayəndə onların Azərbaycanı Türkiyəyə birləşdirməyin tərəfdarı olduqlarını bildirmişdi (14, s.147).

Beləliklə, hakimiyyət böhranı nəticəsində 1918-ci il iyun ayının 17-də Azərbaycanın Milli Şurası çətin daxili və xarici vəziyyəti diqqətə almaqla özünün qərarı ilə bütün hakimiyyəti yeni yaradılan hökumətə ötürdü və onun üzərinə öz hakimiyyətini heç kəsə güzəştə getməməsi, qısa bir zamanda (altı aydan gec olmayaraq) Müəssislər Məclisinin çağırılması üçün tədbirlər görməsi vəzifəsini qoydu. Həmin gün qəbul edilmiş və Cümhuriyyətin ikinci Müvəqqəti hökumətinin hüquq və vəzifələrini müəyyən edən ikinci qərarda hökumətin dövlət müstəqilliyini və mövcud siyasi azadlıqları ləğv etmək, habelə mühüm məsələlər üzrə qəbul edilmiş inqilabi qanunları dəyişdirmək hüququna malik olmaması öz əksini tapdı. Digər bir qərarla Milli Şura Nazirlər Şurasının ikinci müvəqqəti kabinetinin tərkibini 12 nəfərdən ibarət olaraq təsdiq etdi.

Tərkibinin əksəriyyəti bitərəflərdən ibarət olan (nazirlərin yeddi nəfəri bitərəf, beşi isə «Müsavət» partiyasından idi) ikinci hökumət kabinetində solçu partiyaların nümayəndələri təmsil olunmamışdı. Həmin hadisələrdən bir qədər sonra bir

çox solçu partiyalar, o cümlədən də «Müsavət» partiyası faktiki olaraq öz fəaliyyətini müvəqqəti dayandırmaq məcburiyyətində qalmışdılar. Yeni hökumətdə hərbi nazir vəzifəsi də nəzərdə tutulmurdu ki, bu da Azərbaycan milli korpusunun türk orduları ilə birləşdirilərək Türk Qafqaz İslam ordusu içərisində əridilməsi və türk ordusunun Azərbaycandan gedənədək bu vəzifənin hökumətin tərkibinə daxil edilməməsi ilə əlaqədar respublikanın daxili işlərinə müdaxilə ilə bağlı müəyyən şübhələrin ortaya çıxmasına səbəb oldu. Bu baxımdan da hökumətin yaradılmasının ertəsi günü, yəni iyunun 18-də hələ hökumət nazirləri arasında vəzifə bölgüsü aparılmadan keçirilmiş iclasda Türkiyəyə nümayəndə heyətinin göndərilməsi ilə bağlı qəbul edilən qərar maraqlıdır. Bu əsnada Hüsəməddin Tuğacın «Bir nəslin dramı» adlı əsərində Azərbaycanda, Gəncə şəhərində bir müddət qaldıqdan sonra ana vətənə dönmək ərəfəsində istefada olan qərargah polkovniki olmuş həmin şəxsin Nəsim bəy Yusifbəyli ilə olan son söhbətinin xatırladığı səhnənin nümunə olaraq gətirilməsi yerinə düşərdi: «Azərbaycana türk ordusunun gəlməsi ola bilsin ki, lazımdır, ancaq qorxdumuz bir şey var, türklər bizi İstanbuldan idarə etməyə başlamasınlar? Bizim federalizm əsasında qurulmuş proqramımız vardır, ona uyğunlaşmaq lazımdır. Nəsim bəyin bu sözü mənə bir qədər qəribə gəldi, soruşdum: «Siz bu federalizm prinsipini rus idarəsinə qarşı irəli sürmüş olursunuz. Türklər gəlincə onların ruslardan bir fərqi olmayacaqmı? Bu halda federalizmə nə lüzum var?» Nəsim bəy gülər üzlə mənə cavab verdi: «Azərbaycanın sosial quruluşu bambaşqadır. Bakı sənaye və fəhlə mərkəzidir. Sultan rejimi buradakı əhvəla uyğun gəlməz. Biz xalqın hər sinif və təbəqəsinin bərabərliyi üzərində dayanan bir hökumət qurmaq fikrindəyik. Çarlıq dövrünün aristokratik və feodal idarəsinə son qoyacağıq. Milli və demokratik bir idarə istəyirik. Halbuki Osmanlı dövlətinin rejimi çarlıq idarəsindən heç də fərqlənmir. Əlbəttə, bu mövzu irq məfhumundan ayrılır. Əlbəttə ki, Osmanlı türkləri, azəri türklərinin böyük qardaşdır. Ancaq Bakı İstanbuldan idarə oluna bilməz, bunun üçün Müsavat partiyasının federalizm prinsipi daima Osmanlı idarəsinə qarşı qoyulmalıdır». Nəsim bəy gülərək



bu xalq sözünü də əlavə etdi: «Mənim gözümləndən su içmir». Nəsim bəyi dinlədikdən sonra ona haqq qazandırdım» (7, s.155). Azərbaycan və onun əhalisi üçün siyasi və hərbi baxımdan ən böhranlı bir dövr yaşanarkən bir Azərbaycan liderinin bu şübhəsi də çox maraqlıdır. Çünki bu söhbətin aparıldığı vaxtda Osmanlı ordusu Cənubi Qafqaza hələ gəlməmişdi.

Qeyd olunduğu kimi, ağır bir şəraitdə fəaliyyətə başlamış, ərazisinin bir qismi işğal altında olan və üzərinə olduqca mühüm vəzifələr qoyulmuş ikinci hökumət kabineti fəaliyyətinin ilk günlərində respublikanın mürəkkəb daxili və xarici vəziyyətini nəzərə alaraq 1918-ci il iyunun 19-da ölkə ərazində hərbi vəziyyətin elan olunması ilə bağlı qərar qəbul etdi. Bununla əlaqədar hökumət Daxili İşlər Nazirliyinə Qafqaz İslam ordusunun komandanlığı ilə razılaşdırılmaqla müvafiq məcburi qərarların işlənilib hazırlanmasını həvalə etdi. Daxili asayişin bərpa olunması üçün müəyyən tədbirlər həyata keçirildi. Çarizmdən miras qalmış yer adları yeniləri ilə əvəzləndi. Gəncənin tarixi adı özünə qaytarıldı. Yelizavetpol quberniyasının adı dəyişdirilərək Gəncə quberniyası oldu. Qaryagin qəzası yenidən Cəbrayıl qəzası adlandırıldı. Ağdaşa şəhər statusu verildi və s. Gəncə şəhərində və quberniyanın qəzalarında fəaliyyət göstərən yerli özünüidarəetmə orqanlarının iflic vəziyyətinə salınmış fəaliyyəti canlandırıldı. Azərbaycan hökuməti tərəfindən ordu yaradılması prosesinə başlandı. 26 iyun 1918-ci il tarixli qərarla müsəlman korpusu «Azərbaycan korpusu» adlandırıldı. Lakin bu korpus ilk vaxtlarda Nuru paşanın komandanlığı altında Qafqaz İslam ordusunun tərkibində fəaliyyət göstərirdi.

Gürcüstanla Azərbaycan arasında Zaqatala dairəsi ucbatından yaranmış süni xarakterli ərazi mübahisəsi dinc yolla həll edildi və əhalisinin 91 faizini müsəlmanlar təşkil edən bu qədim türk torpaqlarında əhalinin ümumi yığınağının (yerli milli komitənin) yekdilliklə Azərbaycanın tərkibinə birləşməsi ilə bağlı qəbul etdiyi 28 iyun 1918-ci il tarixli qərarının (15, s.28) əsasında Zaqatala mahalı Azərbaycan hökumətinin həmin ilin 30 iyun tarixli qərarı (1, f.100, siy.2, iş 7, v.10) ilə Cümhuriyyətin mübahisəsiz ərazisi elan edilmiş və bu əraziyə quberniya statusu

verilmişdi. Gürcüstan hökumətinin Azərbaycanla Gürcüstanın sərhədlərinin keçmiş Yelizavetpol və Tiflis quberniyalarının ərazisi üzrə müəyyən olunması haqqında bəyanat verdikdən sonra iyun ayının əvvəllərində Borçalı mahalına gürcü və alman hərbi dəstələrinin göndərilməsi əhalisi büsbütün azərbaycan türklərindən ibarət olan bu bölgədə böyük narazılığa səbəb olmuşdu. Yerli əhalinin bu bölgənin Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin hakimiyyətinin burada təsbit olunmasını tələb etməsi, Borçalı, Qarayazı və Sığnax mahallarının zorla Gürcüstana qatılmasına Azərbaycanın hökumətinin qəti etirazı bu problemin ilk əvvəl yaradılması nəzərdə tutulan arbitraj komissiyasında (hər iki ölkənin nümayəndələrindən və bitərəf dövlətlərdən birinin nümayəndəsindən ibarət olmaqla), daha sonra isə İstanbulda keçirilməsi nəzərdə tutulan beynəlxalq konqresdə həll olunmasının qərarlaşdırılmasını şərtləndirmiş oldu. Həmin konqresdə ermənilərlə ərazi mübahisələrinin həllinin müzakirəsi nəzərdə tutulmuşdu. «Böyük Ermənistan» xülyasının reallaşdırmağa çalışan və ilk növbədə Azərbaycanın bir çox ərazilərinə – Zəngəzura, Qarabağa, Naxçıvana, Sürməliyə, Qazaxa, Borçalıya və digər yerlərə göz dikən ermənilər öz nümayəndələrini hazırlıqlı şəkildə konqresə göndərmiş, lakin özlərinin istəyinə uyğun nəticəni ala bilmədikdən sonra 1918-ci ilin sonlarından etibarən qonşu dövlətlərə – Azərbaycana və Gürcüstana qarşı hərbi əməliyyatlara başlamışdılar.

Həmin dövrdə Azərbaycanda ikihakimiyyətlik davam edirdi. Bir tərəfdə Bakı quberniyasında hakimiyyəti ələ keçirmiş Bakı kommunası, digər tərəfdə isə müvəqqəti olaraq Gəncə şəhərini paytaxt seçmiş Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti fəaliyyət göstərirdi. İyulun 31-də Bakı Xalq Komissarları Soveti devrildi. Hakimiyyət «Sentrokaspi diktaturası» adlandırılan eser-daşnak-mənşevik «hökumətinin» əlinə keçdi və sentyabrın 15-dək Bakıda idarəçilik adı çəkilən qurumun özbaşınalığı şəraitində həyata keçirilirdi.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Cümhuriyyətinin ikinci Müvəqqəti hökuməti çox mürəkkəb və məsuliyyətli bir zamanda fəaliyyət başlasa da, onun gördüyü işlərin dairəsi olduqca əhatəli və çoxcəhətli idi. Bakıya köçürülənədək



Azərbaycan hökuməti Gəncədə ölkənin siyasi və iqtisadi həyatı, anarxiyanın aradan qaldırılması, dəmir yollarının, ümumiyyətlə nəqliyyatın fəaliyyətinin bərpası, respublikanın müxtəlif bölgələri arasında poçt-teleqraf əlaqələrinin yaradılması, məhsul idxalı və ixracının, sərhədlərin mühafizəsinin təmin edilməsi, ölkə iqtisadiyyatının dirçəldilməsi məqsədi ilə gömrük fəaliyyətinin qurulması, təhsil və maarifləndirmənin işinin təşkili və sair sahələrdə bir sıra mühüm tədbirlər həyata keçirə bilmişdi. Hökumətin başlıca vəzifələrindən biri isə ölkənin siyasi, iqtisadi və mədəni mərkəzi olan Bakı şəhərini Azərbaycan xalqına düşmən olan və yerli əhaliyə qarşı əzici, soyğunçu siyasəti davam etdirən yad ünsürlərdən təmizləməklə, Cümhuriyyətin ali hakimiyyət orqanlarının, əsasən də Müəssislər Məclisinin formalaşdırılmasını təmin etməkdən ibarət idi.

Dövlət quruculuğunda irəliləyişlərə nail olunması nöqtəyi-nəzərindən, ayrı-ayrı fəaliyyət sahələri üzrə hüquqi bazanın formalaşdırılması mühüm əhəmiyyət kəsb etdiyindən və tez bir zamanda mövcud ictimai münasibətlərin bütövlükdə tənzimlənməsi qeyri-mümkün olduğundan bu məsələlərin tədrici şəkildə həyata keçirilməsi qərara alındı və bu məqsədlə Azərbaycan Hökumətinin 1918-ci il iyun ayının 23-də qəbul etdiyi qərara əsasən əvvəllərdə azərbaycan quberniyalarının ərazisində fəaliyyətdə olmuş qanunvericilik aktlarının, xüsusən də idarəetmə və məhkəmə sahəsində normativ hüquqi aktların hüquqi qüvvəsi saxlanıldı. Eyni zamanda hökumət tərəfindən dövləti fəaliyyətin ayrı-ayrı istiqamətləri üzrə müxtəlif qanunqüvvəli aktların işlənilib hazırlanması və qəbulu prosesinə başlandı. Hələ iyun ayının 17-də milli hökumətin Azərbaycan xalqına müraciətnaməsində bütün dövlət idarələrinin, məhkəmələrin, məktəblərin milliləşdirilməsinin elan edilməsi müvafiq addımların atılmasına rəvac vermişdi.

1918-ci ilin 21 iyununda dövlət bayrağının təsisində qərar qəbul edildi. İlk bayraq qırmızı rəngdə olub, üzərində ağ fonda aypara və səkkizguşəli ulduz təsvir olunmuşdu. Bir qədər sonra – noyabr ayının 9-da dövlət bayrağı haqqında verilən yeni qərara əsasən onun üzərində aypara və səkkizguşəli ulduz rəsmi saxlanılmaqla,

dövlət bayrağı mavi, qırmızı və yaşıl rənglərdən ibarət oldu. Türk milli mədəniyyətinin, müasir demokratizmin və islam sivilizasiyasının simvolunu ifadə edən həmin rənglərin əks etdirildiyi bu bayraq bugünkü Azərbaycan Respublikasının da dövlət rəmzidir. Onu da qeyd edək ki, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin dövlət gerbi və dövlət möhürünün layihələrinin hazırlanması məqsədi ilə müsabiqənin elan edilməsi barədə qərar 1919-cu il martın 23-də, dövlət himninin layihəsinin hazırlanması üçün müsabiqənin elan olunması haqqında qərar 1920-ci il yanvarın 30-da qəbul olunsada, bütün bu müsabiqələrinin nəticələrinin həmin ilin may ayının 28-də, yəni dövlətin yaranmasının ikinci ildönümündə bəyan edilməsi nəzərdə tutulsa da, həmin tarixdən bir ay əvvəl məlum işğal aktı nəticəsində ilk respublikanın süqutu bu mühüm dövlət tədbirlərinin başa çatdırılmasına imkan vermədi.

1918-ci ilin 21 iyununda dövlət bayrağının təsisində qərar qəbul edildi. İlk bayraq qırmızı rəngdə olub, üzərində ağ fonda aypara və səkkizguşəli ulduz təsvir olunmuşdu. Bir qədər sonra – noyabr ayının 9-da dövlət bayrağı haqqında verilən yeni qərara əsasən onun üzərində aypara və səkkizguşəli ulduz rəsmi saxlanılmaqla, dövlət bayrağı mavi, qırmızı və yaşıl rənglərdən ibarət oldu. Türk milli mədəniyyətinin, müasir demokratizmin və islam sivilizasiyasının simvolunu ifadə edən həmin rənglərin əks etdirildiyi bu bayraq bugünkü Azərbaycan Respublikasının da dövlət rəmzidir. Onu da qeyd edək ki, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin dövlət gerbi və dövlət möhürünün layihələrinin hazırlanması məqsədi ilə müsabiqənin elan edilməsi barədə qərar 1919-cu il martın 23-də, dövlət himninin layihəsinin hazırlanması üçün müsabiqənin elan olunması haqqında qərar 1920-ci il yanvarın 30-da qəbul olunsada, bütün bu müsabiqələrinin nəticələrinin həmin ilin may ayının 28-də, yəni dövlətin yaranmasının ikinci ildönümündə bəyan edilməsi nəzərdə tutulsa da, həmin tarixdən bir ay əvvəl məlum işğal aktı nəticəsində ilk respublikanın süqutu bu mühüm dövlət tədbirlərinin başa çatdırılmasına imkan vermədi.

İyunun 27-də Azərbaycan dili dövlət dili elan edildi. Azərbaycan dilində savadlı adamların az-



lığını nəzərə alaraq, dövlət idarələrində rus dilindən müvəqqəti istifadə etməyə icazə verildi. 1918-ci ilin birinci yarısında bolşevizm adı altında cinayətkar erməni dəstələri tərəfindən dinc azərbaycanlı əhalisinə qarşı törədilmiş vəhşilikləri təhqiq etmək üçün, avqustun 31-də hökumətin qərarı ilə fəvqəladə istintaq komissiyası yaradıldı. Az vaxt içərisində Bakı quberniyasında törədilmiş erməni-daşnak cinayətləri haqqında çoxlu istintaq materialı toplandı. Həmin materialı rus, ingilis, fransız və türk dillərində tərcümə edib geniş surətdə yaymaq nəzərdə tutulurdu. Hökumətin həmin qərarı, əslində, azərbaycanlılara qarşı törədilən soyqırımlara hüquqi qiymət verilməsinin əsasını qoymuşdu.

Avqustun 11-də ümumi hərbi səfərbəylik elan edildi. 19 yaşından 24 yaşınadək müsəlman gəncələri ordu sıralarına çağırıldı. Azərbaycan təbəliyi haqqında, ali və orta təhsil müəssisələrinin milliləşdirilməsi və bütün təhsil ocaqlarında ana dilinin məcburi tədrisinin nəzərdə tutulmasını özündə ehtiva edən qanunvericilik aktları qəbul edildi. Buna rəğmən yeni məktəblər açıldı, pedoqoji kurslar təşkil olundu.

Azərbaycanın iqtisadi, ticari maraqlarının qorunması, eləcə də ərazi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi məqsədi ilə sərhəd məntəqələri və gömrük postları yaradıldı. Yerlərdə tüğyan edən epidemiyaların qarşısının alınması üçün hökumət tərəfindən xüsusi tədbirlər həyata keçirildi və bu tədbirlərin içərisində səhiyyə ocaqlarının təşkili, xəstəliklərlə mübarizə məqsədi ilə yerli özünüdarə orqanlarına subsidiyaların ayırılması daha önəmli xarakter daşıyırdı.

Məhkəmə orqanlarının fəaliyyətinin canlandırılması üçün bir sıra addımlar atıldı. Cümhuriyyətin ərazisində məlum durumla əlaqədar hərbi vəziyyətin elan edilməsi baxımından bir sıra ağır cinayət işlərinə baxılması hərbi məhkəmələrin aidiyyətinə verilmişdi və bu məqsədlə iyulun 15-də korpus məhkəmələri yaradılmış, onların effektiv fəaliyyəti üçün müvafiq şəraitin təmin edilməsi qərara alınmışdı.

Azərbaycan hökuməti özünün qarşısında duran başlıca vəzifənin icrası – ali nümayəndəli orqanın təşkili məqsədi ilə 1918-ci il sentyabrın 14-də Müəssislər Məclisinə seçkilərin keçirilmə-

si ilə əlaqədar hüquq münasibətlərinin tənzimini nəzərdə tutan qanun layihəsinin hazırlanması üçün xüsusi komissiya yaratdı (5, №6, 9, 1918). Sentyabrın 15-də, ağır döyüslərdən sonra Azərbaycan hərbi hissələri türk hərbiçilərinin köməyi ilə Bakı şəhərini işğalçılardan təmizlədi və daxil oldu. Bu münasibətlə həmin günlərdə alman qəzeti «Volkspherbeobachterin» Azərbaycan haqqında belə yazırdı: «1918-ci ilin 15 sentyabrı Azərbaycan tarixi üçün müstəsnasız olaraq böyük əhəmiyyətə malikdir. Həmin zamanda Avropada Azərbaycan Respublikasına yardım göstərilməsinin və ona yaşamaq imkanı verilməsinin zəruriliyi haqqında səslər eşidilirdi. Lakin bu Azərbaycana Bakısız Azərbaycanın hədiyyə edilməsindən başqa bir şey deyildi. Belə yanaşma başsız oyuncaqlarla kukla tamaşasına bənzəyirdi. Bədənin başsız həyatını təsəvvür etmək mümkün olmadığı kimi, Azərbaycanı da Bakısız düşünmək ağlasığmazdır. Azərbaycanın həm süqutu, həm də yüksəlişi Bakının taleyi ilə bağlı olmuşdur». Bu fikirlər gənc Azərbaycan Cümhuriyyətinin düçar olduğu mürəkkəb vəziyyəti və 1918-ci il sentyabrın 15-də Türkiyə-Azərbaycan birləşmiş hərbi qüvvələri tərəfindən Bakının azad edilməsinin tarixi əhəmiyyətini daha aydın xarakterizə edir.

Sentyabrın 17-də Azərbaycan Cümhuriyyətinin hökuməti Gəncədən Bakıya köçdü. Ölkənin siyasi, iqtisadi, mədəni və mənəvi mərkəzi olan Bakı suveren Azərbaycan dövlətinin paytaxtına çevrildi. Beləliklə, bütün Şimali Azərbaycan ərazisi Azərbaycan Cümhuriyyətinin hakimiyyəti altına keçdi və ikihakimiyyətliliyə son qoyuldu.

Bakının azad edilməsi və hökumətin yeni paytaxta köçməsinə sonra Müəssislər Məclisinə seçkilər haqqında qanunun işlənilib hazırlanması vəzifəsinin həyata keçirilməsi üzrə işlərin gücləndirilməsi niyyəti ilə oktyabrın 21-də həmin vəzifəni yerinə yetirəcək yeni, əvvəlkinə nisbətən geniş tərkibli komissiya yaradıldı. Etiraf etmək lazımdır ki, bu məqsədlə təşkil olunan nə birinci, nə də ikinci komissiya Müəssislər Məclisinin çağırılmasına şərait yaradacaq qanun layihəsinin ərəsəyə gətirilməsi istiqamətində praktiki olaraq heç bir iş görə bilmədilər. Bunun səbəbləri isə çox müxtəlif idi. Onların demək olar ki, hamısı



Azərbaycanın o zaman xeyli ağır və mürəkkəb olan beynəlxalq vəziyyətinin spesifikasından irəli gəlirdi. Vəziyyətin ağırlığı həm də onunla bağlı idi ki, milli hakimiyyətin bütün Azərbaycanda bərqərar olması prosesi hələ də davam edirdi və hətta, Bakının azad edilməsindən sonra da hakimiyyətin bir çox problemlərlə üzləşməsi bu məsələni arxa plana keçirmişdi.

Bununla belə, sentyabrın 14-də yaradılan, oktyabrın 21-də isə tərkibi xeyli genişləndirilməklə dəyişdirilən hökumət komissiyası Müəssislər Məclisinin çağırılmasını təmin etmək istiqamətindəki fəaliyyətini hər halda ardıcıl şəkildə davam etdirirdi. Lakin 1918-ci ilin noyabrında Azərbaycanın beynəlxalq vəziyyətinin yenidən pisləşməsi bu sahədəki fəaliyyətin tez bir zamanda müsbət yekunlaşacağı qənaətini heçə endirirdi.

Onu da qeyd edək ki, Bakının azad edilməsindən sonra bu prosesdə böyük xidmətləri olan türk komandanlığı Azərbaycan hökumətinin daxili işlərinə iyun böhranı zamanı müşahidə edilən müdaxilədən çəkinməyə başlamışdı. Həmin dövrün mənbələrində göstərilən məlumatlar bir daha təsdiq edir ki, hərbi məsələlər istisna olunmaqla, qalan bütün işlərin yerli hakimiyyət orqanları tərəfindən həyata keçirilməsi qaydası türk komandanlığı tərəfindən də gözlənilirdi. Belə bir mövqenin ortaya qoyulması xeyli dərəcədə müstəqil dövlət idarəetməsini bərqərar etmək istiqamətində Azərbaycan hökumətinin atdığı prinsipial addımlarla bağlı idi. Bununla belə, Bakının fəthindən sonra iki qardaş ölkə arasındakı münasibətlər daha intensiv xarakter almağa başlamışdı.

Eyni zamanda Azərbaycanın çətin vəziyyətdən istifadə edən bəzi xarici ölkələrin, xüsusən də Avstriya-Macaristanın, Almaniyanın nümayəndələri neft sənayesində, pambıq ticarətində güzəştli imtiyazlar almaq üçün Bakıda müəyyən danışıqlara başlamışdılar. Lakin Azərbaycan hökumətinin milli maraqları önə çəkməsi və özünün müstəqilliyini, o cümlədən də iqtisadi müstəqilliyini qoruması istiqamətində apardığı düzgün siyasət həmin nümayəndələrin gözləntilərini heçə endirmişdi. Belə bir məqamda sentyabrın 23-də Osmanlı hökuməti ilə Almaniya

arasında gizli bir protokol imzalanır. Həmin protokola görə Osmanlı hökuməti öz hərbi hissələrini Azərbaycandan çıxaracağını vəd edir və buna qarşılıq olaraq Almaniya Azərbaycanın istiqlalının Sovet Rusiyası tərəfindən tanınmasını təmin edəcəyinə söz verir. Lakin yeni vəziyyətdən irəli gələn yeni təəhhüdlər işə keçmədən Almaniya və Osmanlı imperiyaları müharibəni məğlubiyətlə başa vururlar və Antantanın tələbi ilə öz qoşunlarını Zaqafqaziyadan geri çəkməli olurlar.

Belə ki, Türkiyə ilə Almaniyanın imzaladıqları, onların birinci dünya müharibəsində məğlubiyətini təsdiq edən, 1918-ci il oktyabrın 18-də bağlanmış Mudros müqaviləsinin əsasında türk qoşunları Azərbaycandan çıxarılmalı, onların yerini ingilislər tutmalı, eyni zamanda Zaqafqaziya dəmiryolu üzərindəki nəzarət hüququ Antantaya güzəştə gedilməli idi. Azərbaycan hökumətinin bu müqaviləyə etiraz olaraq noyabrın 4-də Türkiyə və Antanta hökumətlərinə ünvanladığı protest notasına cavab olaraq Türkiyə Xarici İşlər Nazirliyinin göndərdiyi məktubda Bakının tutulmasına mane olmadıqlarına baxmayaraq, onun Antantaya güzəştə gedilməsi fikri ilə razılaşmadığı, Osmanlı hökumətinin heç vaxt ona məxsus olmayan torpaqları üçüncü şəxslərə güzəştə getmək fikrində olmadığı bildirilmişdi. Qalib tərəf olan ingilislərin Azərbaycanın müstəqilliyi ideyasına nə cür münasibət bəsləyəcəyinin yaratdığı qeyri-müəyyənlik isə cümhuriyyətin qurucularını narahat edən başlıca problemə çevrilmişdi. Belə ki, Rusiyanın 1914-cü il sərhədləri çərçivəsində yenidən qurulmasına tərəfdar olan və yenidən yaranmış dövlətləri tanımaqdan imtina edən Azərbaycana gələcək ingilis qoşunlarının komandanlığı müəyyən qüvvələrin təsiri ilə Azərbaycan hökumətini «yalnız türklərin intriqaları ilə yaradılan və xalq kütlələri arasında heç bir dayağı olmayan hökumət» adlandırmış, bu hökumətin guya legitim olmadığını bəyan etmişdi.

İngilis hərbi qüvvələrinin Bakıya gəlməsindən bir gün əvvəl Azərbaycan Milli Şurasının üzvləri toplanaraq yaranmış mürəkkəb vəziyyəti müzakirə etmişdilər. Milli Şura üzvlərindən bəziləri ingilislərin təzyiqinə münasibətdə təslimçilik mövqeyi tutmasına baxmayaraq, əksəriyyət vəziyyətin ağırlığını dərk etsələr də, istiqlal



məsələsində güzəştə getməməyi qərara almışdı. Doğrudur, həmin zamanda türk ordusunun Azərbaycanından çıxarılmasından sonra ölkə ərazisində cəmi 1500 nəfərdən bir qədər artıq əskəri qüvvə mövcud idi ki, onlar da məmləkətin müxtəlif yerlərində Azərbaycan xalqının yad təcavüzkar ünsürlərdən qorunması üzrə vəzifələrinin icrasını davam etdirirdilər. Həmin ərəfədə Qafqaz İslam ordusunun komandanı Nuru paşa və silahdaşlarının Azərbaycan vətəndaşlığını qəbul etməklə Azərbaycan ordusunun təşkili işini davam etdirmək istəmələrinə baxmayaraq ingilis komandanlığının bütün türk zabidlərinin istisnasız olaraq Azərbaycanı tərk etmələrini tələb etməsi bu prosesi də yarımçıq qoymuşdu. Azərbaycan hökumətinin noyabrın 1-də verdiyi qərarla hərbi nazirliyin yaradılması və milli qüvvələrinin təşkili, təlimi və təchizatının bu quruma həvalə olunması nəzərdə tutulsa da, qısa bir zaman kəsiyində vəziyyəti kökündən dəyişmək mümkün deyildi. Bakıda Azərbaycan hökumətinin ixtiyarında cəmi 500 nəfərdən ibarət polis dəstəsi fəaliyyət göstərirdi. Lakin, hətta müqavimət üçün kifayət edəcək qüvvənin olması da uğurlu nəticənin əldə ediləcəyinə tam təminat verə bilməzdi. Zətən, o dövrün liderlərinin də etiraf etdiyi kimi, Almanyanın, Türkiyənin təslim olduğu bir qüvvəyə qarşı Azərbaycanın hərbi açması təbii ki, ağlabatan deyildi. Ona görə də məsələnin diplomatik vasitələrlə həll edilməsi qərarına gəlinmişdi.

Azərbaycan hökumətinin nümayəndələri ilə ingilis komandanlığı arasında başlanılan danışıqların nəticəsində vəziyyət bir qədər dəyişdi. Cümhuriyyətin həyata keçirdiyi müsbət işləri, xüsusən də qonşu ölkələrə yardımları, əhəlinin bütün təbəqələrinin hüquqlarının müdafiəsinə yönəlmiş siyasətini nəzərə alan ingilis komandanlığı milli hakimiyyət qarşısında Cümhuriyyət hökumətinin daxili işlərinə qarışmamaq və öz hakimiyyətini yalnız Bakı quberniyası ərazisində yaymaq barədə müvafiq öhdəlik götürdü. Bununla belə, müttəfiq qoşunların hərbi komandanlığı Bakıda yerləşdiyi vaxtdan etibarən ölkənin ictimai-siyasi və iqtisadi həyatına aşkar müdaxilə etməyə başladı. Özünü Bakının general-qubernatoru elan etmiş Tomsonun əmri ilə «milli hakimiyyət ordununun ictimai asayişin qorunması

məsuliyyətindən azad edə biləcək dərəcədə güclü olana qədər» şəhərdə hərbi vəziyyət elan edildi. 1918-ci il noyabrın 19-da onun tərəfindən verilmiş «Hərbi dövrün qanunlarının pozulmasına görə cəzalar haqqında» (5, 19.11.18) əmrlə müttəfiq qoşunların hərbi rütbəli şəxsləri və Rusiya hökumətinə xidmət edən aqşvardiyaçı zabidlər istisna olunmaqla, xüsusi icazə olmadan silah gəzdirmək, iclas və tətillər keçirmək qadağan edilir, ağır cinayətlərin törədilməsinə görə ölüm cəzası müəyyən olunurdu. Hərbi vəziyyətlə əlaqədar şəhərdə fəaliyyət göstərən bütün məhkəmələri və inzibati orqanları da özünün təsiri altına alan birləşmiş qüvvələr komandanlığı Bakının iqtisadi həyatına da təsirlərini gücləndirməyə başladılar. Belə ki, Xəzər donanmasının bütün icarət gəmiləri 1918-ci il noyabrın 29-da qəbul edilmiş qərarla komandanlığın sərəncamına verilmiş və donanmaya idarəçiliyin həyata keçirilməsi üçün «Britaniya dəniz nəqliyyatı» şirkəti təsis olunmuşdu. Neft sənayesini də nəzarətdə saxlamağa çalışan ingilislər bu məqsədlə «Britaniya neft idarəsi»ni təsis etdilər. İngilislər tərəfindən Bakıdan daşınıb aparılan bütün neft məhsullarına heç bir aksiz rüsumları qoyulmur və bütün yüklər gecikdirilmədən buraxılırdı. Cümhuriyyətin dəmir yolu işçilərinə ingilis zabidlərinin yükünün və qatarda gedən zaman sənədlərinin yoxlanılması komandanlıq tərəfindən qadağan edilmişdi. İngilislərin sərəncamında olan Bakı ticarət limanının maliyyələşdirilməsinin Azərbaycan hökumətinə həvalə edilməsi onların özbaşınalığının nə dərəcədə tüğyan etməsini açıb göstərirdi.

Bütün bunlara baxmayaraq Azərbaycan hökuməti ölkə ərazisində yeganə qanuni hakimiyyət orqanı kimi tanınmış və daha böyük əzmkarlıqla fəaliyyətini həyata keçirməyə başlamışdı. Onun qarşısında əsas vəzifələrdən biri kimi Azərbaycan xalqının təhlükəsizliyini və ölkənin ərazi bütövlüyünü qorumaq iqtidarında olan milli ordunun qurulması dururdu ki, bu da xüsusi diqqət və böyük vəsait tələb edirdi. Yeni yaradılmış Hərbi Nazirliyə ilkin rəhbərliyi hökumətin sədri həyata keçirirdi. Formalaşması başa çatmamış hərbi hissələri möhkəmləndirmək, onları vahid rəhbərlik halına gətirmək üçün ordunun idarəçiliyinin təşkili işinə başlanıldı. Qısa bir müddət ərzində



hərbi təsisatlar yaradıldı. İngilis komandanlığının Azərbaycanın hərbi birləşmələrinin də Bakını tərk etməsi tələbini qoyması 1918-ci il noyabrın 22-də Hərbi Nazirliyin fəaliyyətini Gəncədə davam etdirməsi ilə nəticələndi və əsas ordu qüvvələri də məhz bu dövrdə formalaşdırıldı.

Həmin dövrdə əsasən Gəncə və Qarabağda yerləşdirilən ordu hissə və birləşmələrində mövcud nöqsanların aradan qaldırılması üçün tədbirlər həyata keçirildi. Azərbaycan Ordusunda xidmət edən bütün şəxslərin Azərbaycan Cümhuriyyətinə sədaqət andı içmələri təşkil olundu. Dekabrın 27-də Azərbaycan Cümhuriyyətinin hərbi nazirinin 34 sayılı əmri ilə Azərbaycan dili orduda dövlət dili olaraq qəbul edilmişdi. Orduda xidmət edən və dövlət dilini bilməyən zabitlər qarşısında bir ay müddətində ən azı komanda sözlərinin azərbaycan dilində qarşılıqlarının öyrənilməsi tələbi qoyuldu. Bu tələbi yerinə yetirməyən zabitlərin ordudan xaric olunması nəzərdə tutulurdu. Dilin öyrənilməsi üçün ordu hissələrinin nəzdində müvafiq kurslar da təşkil edilmiş və bu kurslara təcrübəli mütəxəssislər cəlb olunmuşdular. Hərbi təlimin ana dilində aparılması şəxsi heyətin mənəvi-psixoloji vəziyyətinə, əsgər və zabitlərin vətənə bağlılığına olduqca müsbət təsir göstərirdi. Ordunun yeni meyarlar əsasında qurulmasında milli kadrların hazırlanmasının vacibliyi önə çəkilmiş, bir sıra hərbi məktəblər fəaliyyət göstərməyə başlamışdılar.

Xidmətə çağırış və səfərbərlik məsələlərinə xüsusi diqqət yetirilirdi. Fərariyyətin əsas səbəblərindən biri kimi orduya çağırışla məşğul olan orqanların fəaliyyətinin düzgün qurulmaması səbəbindən xidmətə yalnız rüşvət verib canlarını qurtara bilməyən şəxslərin çağırılması və qoşun hissələrində bir nəfər belə varlı övladının olmaması göstərilirdi (1, f.2898, siy.1, iş 20, v.15). Hərbi mükəlləfiyyətin bütün ağırlığının kasıb övladlarının üzərinə düşməsi, yalnız gizirlər məktəbində ara-sıra imkanlı adamların övladlarına rast gəlinməsi (onlar da öz istəkləri ilə hərbi təhsil almaq niyyətində olanlar idi) kimi halların araşdırılması mənfiliklərin aradan qaldırılmasına hesablanmışdı.

Həyata keçirilən qətiyyətli tədbirlər nəticə-

sində Azərbaycan Ordusunun yeni-yeni hissələri təşkil edildi, onların döyüş hazırlığı, təchizatı yaxşılaşdırıldı. Artıq 1919-cu ilin əvvəllərində müsbətə doğru xeyli dəyişiklər və fəallıq müşahidə olunurdu. Azərbaycanlılardan təşkil edilmiş hərbi qüvvələrin öz xalqının qəhrəmanlıq tarixini yaxşı bilmələri, ondan ibrət dərsi götürmələri üçün Azərbaycan xalqının qəhrəmanlıqla dolu hərbi-döyüş tarixinin araşdırılması, çap edilərək həm qoşun hissələrinə, həm də geniş kütlələrə çatdırılması nəzərdə tutulurdu.

1919-cu ilin aprelində Bakıda ingilis general-qubernatorluğu ləğv edildi. Həmin ay hərbi nazirlik və milli qoşun hissələri Gəncədən Bakıya qaytarıldı. Beləliklə, dövlət aparatı demək olar ki, özünün bütün funksiyaları ilə yenidən Cümhuriyyət hökumətinin əlinə keçmişdi. Həmin dövrdə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin sərhədləri artıq sabitləşmişdi. Cümhuriyyətin ümumi ərazisi 113,9 min kvadrat kilometr idi ki, onun da 97,3 min kvadrat kilometri mübahisəsiz ərazisi sayılırdı. Gürcüstan və Ermənistan respublikaları ilə mübahisəli hesab edilən və azərbaycanlıların yıxcam halda yaşadıkları 16,6 min kv.km ərazinin Azərbaycanın hüduqları çərçivəsində tanınması uğrunda hökumət inadla mübarizə aparırdı.

Azərbaycanla Gürcüstan öz əməkdaşlıqlarını bir qədər də dərinləşdirmək məqsədilə 1919-cu il iyunun 16-da iki dövlət arasında üç il müddətinə hərbi-müdafiə paktı imzalamışdılar. Azərbaycan Cümhuriyyətinin müsbət diplomatik addımı hesab edilən və 10 bənddən ibarət olan bu pakta görə, iki dövlətin istiqlaliyyətinə və ərazi bütövlüyünə hər hansı dövlət tərəfindən təcavüz olduğu təqdirdə müqavilə bağlayan tərəflər öz öhdələrinə bir-birinə hərbi yardım göstərmək vəzifəsini götürürdülər. Müqavilə iyun ayının 27-də hər iki ölkənin parlamentləri tərəfindən rəffikasiya edildi. Buna rəğmən, tərəflərin arasında hərbi-texniki saziş imzalandı və birgə Hərbi Şura yaradıldı.

Azərbaycan hökuməti bir sıra Avropa ölkələri ilə, xüsusən də İtaliya hökumətinin nümayəndələri ilə bir sıra vacib məhsulların ölkəyə idxal edilməsi ilə bağlı danışıqlar da aparırdı. Özünün iqtisadi və hərbi potensialının artırılması məqsədilə müxtəlif diplomatik üsullardan istifadə edən



Cümhuriyyət hakimiyyəti ölkənin müstəqillyinin de-fakto və de-yure tanınması üzrə fəaliyyətini bir an belə dayandırmamış və bu istiqamətdə həmin zaman söz sahibi olan dövlətlərlə olduqca gərgin diplomatik danışıqlar aparmışdır.

Həmin vəzifənin öhdəsindən gəlinməsi üçün Cümhuriyyətin hakimiyyət orqanlarının tam şəkildə fəaliyyət göstərməsi mühüm idi. Hələ 1918-ci il noyabrın əvvəllərindən başlayaraq hakimiyyət orqanlarının yenidən formalaşdırılması məqsədilə müəyyən işlər aparılmışdı. Noyabrın 16-da Milli Şura yenidən fəaliyyətə başlamışdı. Lakin bu qurumun yeni şəraitdə öz fəaliyyətini məhdud tərkibdə həyata keçirə bilməyəcəyi və tez bir zamanda ölkənin ali hakimiyyət orqanı ola biləcək Müəssislər Məclisinin çağırılmasının qeyri-mümkünlüyü baxımından müvəqqəti Azərbaycan Parlamentinin yaradılması qərara alınmışdı.

Dekabr ayının 7-də Azərbaycan Parlamentinin fəaliyyətə başlamasından sonra bir çox digər həlli gözlənilən məsələlərin içərisində xarici müdaxilə təhlükəsinin aradan qaldırılması və tamhüquqlu üzv kimi beynəlxalq birlikdə öz yerini tutması məqsədi ilə gənc respublikanın beynəlxalq aləmdə tanınması məsələsinin həlli mühüm yer tutdu. Buna görə də dekabrın 28-də Parlamentin sədrinin başçılığı ilə Paris Sülh Konfransına xüsusi nümayəndə heyətinin göndərilməsi ilə bağlı qərar qəbul edildi. Nümayəndə heyəti Azərbaycanın müstəqil dövlət olaraq tanınması istiqamətində müxtəlif dövlətlərin nümayəndələri ilə görüşlər keçirir, fikir mübadiləsi aparır və onları ölkə haqqında bütün məlumatlarla tanış edirdi. Eyni zamanda Cümhuriyyətin sərhədləri, iqtisadi vəziyyəti və maliyyəsi, əhalisinin etnik tərkibi ilə bağlı bütün sənədləri hazırlayaq həmin dövlətlərin ali rəhbərliyinə təqdim etməklə yanaşı, onların diqqətinə Azərbaycanın keçdiyi tarixi inkişaf yolu haqqında, özünün ənənələrinə malik bir dövlət kimi tarixin müəyyən mərhələlərində

müstəqil dövlət kimi mövcud olması barədə faktları çatdırırdılar.

Azərbaycan Parlamentinin və Hökumətinin yeritdikləri fəal və çevik siyasət nəticəsində 1920-ci il yanvarın 11-də beynəlxalq Paris sülh konfransında Azərbaycanın müstəqilliyi rəsmən – de-fakto tanındı. Paris Sülh Konfransının Ali Şurasının hökumət başçılarının iştirakı ilə yanvarın 19-da keçirilən iclasda yekun olaraq tərtib edilmiş memorandumda müstəqilliyi tanınmış Azərbaycana (həm də Gürcüstana) əlavə ərzaq, maliyyə və hərbi cəhətdən yardımın göstərilməsi; Bakının müdafiəsinin möhkəmləndirilməsi üçün əlavə tədbirlərin görülməsi; Xəzər sahillərinin müdafiəsinin təmin olunması, bolşevik ordusunun Xəzər dənizinə və Xəzər donanmasına buraxılmaması, Denikinin dəniz donanmasının müttəfiqlərin ümumi istifadəsinə qaytarılması, bu mümkün olmadıqda isə onun batırılması və s. tədbirlər nəzərdə tutulurdu. Həmin andan etibarən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti bir çox dövlətlərlə dostluq, əməkdaşlıq, xüsusən də iqtisadi əməkdaşlıq əlaqələrinin yaradılması və inkişaf etdirilməsi üçün daha aktiv fəaliyyətə başladı. İlk olaraq qonşu ölkələrlə qarşılıqlı səfirlik və konsulluqların təşkilini həyata keçirən Cümhuriyyət hakimiyyəti digər dövlətlərdə də – Böyük Britaniya, Fransa, İtaliya, ABŞ, İsveçrə, Polşa, Latviya, Litva, Estoniya, Finlandiya, Ukrayna, Rumıniya, Almaniya və Rusiyada özünün diplomatik nümayəndəliklərinin yaradılması üçün müvafiq hüquqi addımlar atdı. Beynəlxalq aləmdə baş verən ziddiyyətli proseslərin və qonşu dövlətlərin fitnəkarlığının qurbanı olan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti cəmi 23 ay mövcud olmasına baxmayaraq, dövlətçilik sahəsində mütərəqqi ənənələr formalaşdırmış və onun bu sahədə qoyduğu zəngin irsdən, o cümlədən də hüquqi təcrübədən müasir hüquqi dövlət quruculuğu prosesinin iştirakçıları olan indiki nəsillər də bəhrələnməkdədir.

**İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı:**

1. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Tarix Arxivi (ARDTA), f.100, 894, 895, 2898.
2. Azərbaycan tarixi. 7 cildə. 5-ci cild (1900-1920), Bakı: «Elm», 2001, 672 s.
3. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası. Bakı: Lider nəşriyyatı, 2 cildə. I cild, 2004, 440 s.; II cild, 2005, 472 s.
4. Azərbaycan Cümhuriyyəti. Sənədlər və materiallar. 1918-1920-ci illər. C.B. Quliyevin redaktəsi ilə. Bakı: Elm, 1998, 616 s.
5. «Azərbaycan» qəzeti, 1918, №6, №9; 1918, 19 noyabr.
6. Hüseyn Baykara. Azərbaycan istiqlal mübarizəsi tarixi. Bakı: Elm, 1992, 276 s. (İstanbul, 1977), 254 s.
7. Hüsəməddin Tuğac. Bir nəsilin dramı. Ankara, 1966, 224 s.
8. İsmayılov X.C. Azərbaycanın hüquq tarixi. Bakı: «Elm və Təhsil», 2015, 572 s.
9. İsmayılov X.C. XIX əsrin II yarısı – XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda yerli özünüidarəetmə: təşkilatı və hüquqi aspektləri. Bakı: Elm və Təhsil, 2009, 272 s.
10. İsmayılov X.C. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin hüquqya-ratma fəaliyyətinin bəzi aspektləri. //Bakı Universitetinin Xəbərləri (sosial-siyasi elmlər seriyası). B., 1999, №1-2, s.66-83.
11. İsmayılov S.Ə. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin parlament sənədləri (1918-1920-ci illər vətən tarixini öyrənmək üçün). Bakı, 2007, 168 s.
12. Məmmədzadə M.B. Milli Azərbaycan hərəkatı. Berlin, 1938, 274 s.; Bakı: Nicat, 246 s.
13. Rəsulzadə M.Ə. Əsərləri. IV cild (1917-aprel 1918). Bakı: «Qanun» nəşriyyatı, 2013, 456s.
14. Zaqafqaziya Seyminin müsəlman fraksiyası və Azərbaycan Milli Şurası iclaslarının protokolları. Bakı: «Adiloğlu», 2006, 214 s.
15. Адрес-календарь Азербайджанской Республики на 1920 г. Под ред. А.М.Ставровского. Баку, 1919, 1920, 588 с.
16. Азербайджанская Демократическая Республика. (1918-1920 гг.). Законодательные акты (Сборник документов). Баку: Изд-во «Азербайджан», 1998, 560 с.
17. Антология памятников права народов Кавказа. Т.18. Памятники права Азербайджана (1900-1918гг.), Ростов на-Дону: ООО «Альгаир», 2017, 480 с.
18. Вестник правительства Азербайджанской Республики. Баку, 1920, №№ 5, 11, 18, 19.
19. Расул-заде М.Э. Национальное движение в Азербайджане // Вопросы истории. 2002, № 2.
20. Рустамбейли Ш. Из печального прошлого. Северный Кавказ. 1934, ноябрь,
21. Собрание узаконений и распоряжений правительства Азербайджанской Республики. 1919, №1, ст.ст.18, 143, 145, 158, 166, 189, 264.
22. Kazemzadeh F. The Struggle for Transcaucasus (1917–1921). – N.Y.: Philosophical Library, 1951, 356 p.
23. Swietochowski T. Russian Azerbaijan. 1905–1920. The Shaping of National Identity in a Muslim Community. – N.Y.: Cambridge University Press, 2004, 272 p.



Хайям Исмаилов

*профессор кафедры Теории и истории государства и права БГУ,
доктор юридических наук*

НЕКОТОРЫЕ ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ НАЦИОНАЛЬНО-ГОСУДАРСТВЕННОГО СТРОИТЕЛЬСТВА В АЗЕРБАЙДЖАНЕ (1918-1920 гг.)

Резюме

Национально-освободительное движение, начатое накануне февральского и октябрьского переворотов и направленное на создание независимого национального государства, наконец-то, 100 лет тому назад обрело позитивное очертание, достигло своей цели, и объявление о построении независимого государства с республиканской формой правления в Азербайджане оказало огромное влияние на последующие этапы развития нашей государственности. В этой статье основное внимание фокусируется на правовых аспектах целенаправленной деятельности независимой, суверенной республики по национально-государственному строительству, которая руководствуясь общечеловеческими ценностями за весь период своего функционирования положила основу формирования гражданских управленческих и иных отношений в пределах Азербайджана, подвергается научному анализу отдельные стороны жизнедеятельности первой республики.

Khayyam J. Ismayilov

*Prof. of Department of Theory and History of State and Law of Baku State University,
Doctor of law sciences*

SOME LEGAL ASPECTS OF THE NATIONAL-STATE BUILDING IN AZERBAIJAN (1918-1920)

Abstract

The national-liberation movement begun on the eve of February both October revolutions and directed on creation of the independent national state, at last, has found 100 years ago a positive outline, has achieved the object, and the announcement of construction of the independent state with the republican form of board in Azerbaijan has made huge impact on the subsequent stages of development of our statehood. In this article the basic attention is focused on legal aspects of purposeful activity of independent, sovereign republic on the national-state building which being guided by universal values for weight the period of the functioning has put a basis of formation of civil administrative and other relations within Azerbaijan, is exposed to the scientific analysis the separate parties of ability to live of the first republic.



RAFIQ NƏCƏFQULİYEV

Azərbaycan Respublikası DİN-in Polis Akademiyası “Daxili işlər orqanlarının inzibati fəaliyyəti” kafedrasının rəisi, h.ü.f.d., dosent

admin_74@inbox.ru

UOT 349.2

DİNİ EKSTREMİZMƏ ƏKS-TƏSİRİN İNZİBATI-HÜQUQİ TƏNZİMLƏNMƏ ƏSASLARININ BƏZİ ASPEKTLƏRİ

Açar sözlər: ekstremizm, terror, din, qanun, dövlət, cəmiyyət, təhlükəsizlik, hüquqi tənzimləmə, İslam, dini qurumlar.

Ключевые слова: экстремизм, терроризм, религия, закон, государство, общество, безопасность, правовое регулирование, Ислам, религиозные организации.

Key words: extremism, terrorism, religion, law, state, society, security, legal regulation, Islam, religious organizations.

Cəmiyyətin hər bir üzvü üçün xüsusi önəm kəsb edən təhlükəsizlik əksər vaxtlarda bir sıra neqativ təzahürlərin qəsd obyektinə çevrilir. Təbii ki, cəmiyyətin təhlükəsizliyinə aid edilən ictimai və milli təhlükəsizlik özü-özlüyündə deyil, dövlətin aidiyyəti orqanlarının həyata keçirdiyi müvafiq fəaliyyət hesabına təmin olunur. Hüquqi doktrinadan məlumdur ki, təhlükəsizlik bir vəziyyət kimi cəmiyyətin mövcudluq şərtidir. Qeyd edilməsi vacibdir ki, XXI əsrin gəlişi ilə cəmiyyətləri narahat edən sosial təhlükələr içərisində ekstremizm, separatizm, terror kimi neqativ təzahürlər xüsusilə narahatçılıq yaradır. Bu narahatçılığın əsas səbəbləri sırasında müasir dövrdə dünyada insanların məhv edilməsinə, müxtəlif dərəcəli xəsarət almalarına, habelə dövlətlərin və cəmiyyətlərin sarsıdılmasına yönələn terror aktlarının və müxtəlif məzmunlu münaqişələrin böyük qisminin arxasında radikal dini qrupların dayanması kimi faktların adı çəkilir. Diqqət çəkən məqamlardan biri də budur ki, cəmiyyətlərdə ictimai və milli təhlükəsizliyin pozulmasına səbəb olan ekstremizm, separatizm və terrorçuluğun dini zəmində baş verməsi fikri

digər mövqeləri az qala üstələyir.

Son on ildə müasir geosiyasi məsələlər ətrafında aparılan global müzakirələrdə ideoloji təbliğat vasitəsi kimi “İslam terroru” terminindən istifadə edilməsi də narahatçılıq yaratmaya bilməz. Azərbaycanda yaşayan orta və yaşlı nəsil ilk dəfə XX əsrin 90-cı illərindən başlayaraq buna oxşar fikirləri eşitməyə başladılar. Belə ki, keçmiş SSRİ-də ekstremizm və terror aktları ilə əlaqədar verilən məlu-matlar içərisində “qafqaz mənşəli şəxs” və ya “müsəlman kəslər” terminindən geniş istifadə edilməyə başlandı. Həmin dövrdən başlayaraq keçmiş SSRİ ərazisi olan Rusiya SSR-də, daha sonra isə özünü SSRİ-nin siyasi və hüquqi varisi elan edən Rusiya Federasiyası ərazisində törədilən cinayətlər haqqında televiziya və digər kütləvi-informasiya vasitələrində verilən məlumatlarda eyni ifadələr daha geniş istifadə olunmağa başladı.

Müasir dövrdə dünya üzrə terrorizmin kökündə dinlə bağlı amillərin dayanması fikri daha çox qabardılır. Mənbələrdə haqlı olaraq qeyd edilir ki, bu məsələ daxilində daha çox haqsızlığa, yersiz və əsassız tənqidlərə məruz qalan din isə məhz İslamdır. Müasir dövrdə bir çox qruplar İslam dini ilə pərdələnərək faciələrlə nəticələnən terrorlar törədirlər. Halbuki İslamın terrorizmə haqq qazandırması fikri tamamilə yanlış və təhlükəli iddiadır [1, s.9].

Qeyd edilməsi yerinə düşər ki, İslamda olan qaydalar və şərtlər sülhü, firavanlığı, elmi və ətrafla yalnız xoş münasibətləri təbliğ edir. “İslam” sözü ərəbcədən tərcümədə sülh, itaət mənasını verir [2].

Heç kimə sırr deyil ki, Azərbaycanın tarixi in-



kişafının xüsusiyyətləri, coğrafi mövqeyi, əhalisinin etnik tərkibi qədimdən burada müxtəlif dinlərin mövcudluğuna şərait yaratmışdır. Ayrı-ayrı dövrlərdə bütpərəstlik, zərdüştilik, yəhudilik, xristianlıq, islam və bir çox başqa dini inanclar ölkədə bu və ya digər dərəcədə yayıla bilmiş, biri-birinə qarşılıqlı təsir göstərmiş, dini həyatın özəlliyini şərtləndirmişdir. Əhalisinin böyük qismi İslam dininə sitayiş edən ölkələr sırasında Azərbaycan müstəqilliyinin bərpasından müasir günümüzdə qədər dövlətçilik təcrübəsində din münasibətlərinin tənzimlənməsində hər bir dinlə bağlı xüsusi həssaslıq tələb edən səviyyə üzrə davranış nümayiş etdirmişdir. Yeri gəlmişkən bir məqamı vurğulamaq yerinə düşər ki, keçmiş SSRİ-də siyasi hakimiyyət dinlə bağlı kifayət qədər məhdudiyyətlər tətbiq etmişdir. Həmin məhdudiyyətlər dini təsəvvürlərlə əlaqədar bəzi yanlışlıqların yaranmasına və genişlənməsinə, habelə maraqlı tərəflərin bundan sui-istifadə etməsinə şərait qismində çıxış etmişdir.

18 oktyabr 1991-ci il tarixində “Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi haqqında Konstitusiyaya Aktı”nın qəbulundan sonra ölkəmizdə insanların dini inanclarının həyata keçirilməsi sahəsində əvvəllər tətbiq edilən bütün məhdudiyyətlər aradan qaldırıldı. Hazırda 749 dini qurum dövlət qeydiyyatından keçmişdir. Konfessional baxımdan onların 721-i İslam, 28-i isə qeyri-islam (xristian-17; yəhudi-8; krişna-1; bəhai-2) təmayüllüdür. Əvvəllər qeydiyyatdan keçən qeyri-islam dini icmalarını da buraya əlavə etsək, ümumilikdə onların sayı 37-dir. Ölkə ərazisində 2166 məscid (onlardan 136-sı Bakı şəhərində yerləşir), 13 kilsə və 7 sinaqoq fəaliyyət göstərir. [3].

Təəssüflə qeyd olunmalıdır ki, dövlət müstəqilliyimizin ilk illərində region dövlətlərin siyasi-iqtisadi maraqları təsirində olan bir sıra qüvvələr ölkəmizdə dini və etnik ekstremizm meyillərinin formalaşmasına və onların pozuculuq niyyətlərinin həyata keçirilməsinə nail ola bilmişlər. Bunlara Azərbaycanda süni şəkildə etnik-millət qarşılıqlı yaratmaq istəyən şimalda “Sadval” hərəkatını, cənubda isə qeyri-qanuni “Talış-muğan respublikası” yaradılması cəhdlərini misal göstərə bilərik. Həmin dövrlərdə müxtəlif çətin-

liklərlə üzləşməyimizə baxmayaraq qarşıya çıxan problemlərin həlli isitiqamətində səlahiyyətli subyektlər tərəfindən həyata keçirilən aidiyyəti təşkilati-hüquqi tədbirlər nəticəsində arzuolunmaz vəziyyət aradan qaldırıldı.

Hazırda ölkəmizdə yaşayan insanların dini inanclarının həyata keçirilməsi sahəsində (öz Allahlarına və tanrılarına sitayiş etmələri, dini mərasimlərin təşkili və orada iştirak etmələri, səmavi kitabların təbliği və s.) mövcud vəziyyət deməyə əsas verir ki, bu sahə dövlət səviyyəsində ali dəyərlər kimi diqqətdə saxlanılır və Azərbaycan Respublikasında etnik dini tolerantlıq qorunan bir cəmiyyət kimi formalaşmışdır. Mübahisə edilməzdir ki, bu arzuolunan vəziyyət özü-özlüyündə deyil, müvafiq inzibati - hüquqi tənzimlənmə hesabına mümkün olur. Həmin tənzimlənmə daxilində ölkədə dini inancların həyata keçirilməsi prosesində yaranacaq ictimai münasibətlərin hüquqi müstəvidə tənzimlənməsi nəzərdə tutulur. Təhlil edilən tənzimlənmə daxilində cəmiyyətdə dini münasibətlər fonunda ola biləcək ekstremist və separatist meyillərin qabaqlanması, təqsirkar şəxslərin məsuliyyətə cəlb edilməsi, eləcə də həmin neqativ təzahürlərin determinantlarının neytral-laşdırılması da öz əksini tapır.

Azərbaycan Respublikasında dini ekstremizm və ona əks-təsirin inzibati-hüquqi tənzimlənmə əsasları haqqında danışarkən “Milli təhlükəsizlik haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa diqqət yetirilməsi məqsəduyğun sayıla bilər. Həmin qanunun 7-ci maddəsi ilə qanunverici Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinə təhdidlər sırasında siyasi sahədə təhdid olaraq milli və dini münasibətlərin kəskinləşməsinə, separatçılıq, etnik, dini və siyasi ekstremizm hallarının yayılmasını müəyyən etmişdir. Adı çəkilən qanunun 16-cı maddəsi “Azərbaycan Respublikasının siyasi sahədə milli təhlükəsizliyinin təmin olunması” adlanır. Bu maddənin məzmununa əsasən, Azərbaycan Respublikasının siyasi sahədə milli təhlükəsizliyinin təmin olunması üçün əsas tədbirlərdən biri də separatçılığın, siyasi, etnik, dini ekstremizmin qarşısının alınması üçün millətlər və dini təriqətlər arasında münasibətlərin tənzimlənməsidir [4].

Ölkəmizdə dini ekstremizm və ona əks-təsi-



rin inzibati-hüquqi tənzimlənmə əsasları sırasına daxil olan Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 23 may 2007-ci il tarixli 2198 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizlik konsepsiyası”nın aidiyyəti hissələrinin də təhlil edilməsini məqsəduyğun hesab edirik. Belə ki, həmin sənədin 3.3-cü maddəsi “Separatçılıq, etnik, siyasi və dini ekstremizm” adlanır. Adı çəkilən maddəyə əsasən, separatçılıq, etnik, siyasi və dini ekstremizm özünün istənilən formasında dövlətin və cəmiyyətin fundamental əsaslarını sarsıtmaqla, ölkənin milli təhlükəsizliyinə ciddi təhlükə mənbəyi ola bilər [5].

Cəmiyyətdə yeni yaranan ictimai münasibətlər içərisində əhali tərəfindən dini ayinlərin icrası ilə əlaqədar yaranan yeni xarakterli ictimai münasibətlərin də tənzimlənməsi məqsədilə aidiyyəti normativ hüquqi aktların qəbul edilməsi və onların əsasında zəruri olan dövlət-hakimiyyət mexanizminin qurulması xüsusilə əhəmiyyət kəsb edir. Daha dəqiq desək, 20 avqust 1992-ci il tarixdə “Dini etiqad azadlığı haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul edilmiş və Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 21 iyun 2001-ci il tarixli 512 nömrəli Fərmanı ilə Azərbaycan Respublikasının Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsi yaradılmışdır.

Təqdirəlayiq haldır ki, Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sisteminə daxil olan aktlar içərisində ən yüksək hüquqi qüvvəyə malik olan konstitusiyamızın 18-ci maddəsində dini münasibətlərə dair müddəə öz əksini tapıb. Həmin müddəə “Din və dövlət” adlanmaqla, Azərbaycan Respublikasında dinin dövlətdən ayrı olmasını bəyan edir. Adı çəkilən maddəyə əsasən, bütün dini etiqadlar qanun qarşısında bərabərdir. İnsan ləyaqətini alçaltdan və ya insanpərvərlik prinsiplərinə zidd olan dinlərin (dini cərəyanların) yayılması və təbliği qadağandır [6, s.9].

Təbii ki, konstitusiyada təsbit olunan bu müddəə “Dini etiqad azadlığı haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda fərdə məxsus subyektiv hüquq olaraq daha da detallaşdırılmışdır. Həmin qanunun 5-ci maddəsi “Dövlət və dini qurumlar” adlanır. Qanunvericinin mövqeyinə əsasən, Azərbaycan Respublikasında din və dini

qurumlar dövlətdən ayrıdır. Dövlət ona aid olan hər hansı işin yerinə yetirilməsini dini qurumlara tapşurmır və onların fəaliyyətinə qarışmır. Bütün dinlər və dini qurumlar qanun qarşısında bərabərdir. Heç bir din (dini cərəyan) və dini qurum barəsində digərlərinə nisbətən hər hansı üstünlük və ya məhdudiyət müəyyən edilə bilməz. Dini qurumlar cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın leqallaşdırılmasının və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinin qarşısının alınması məqsədi ilə onlar üçün müvafiq qanunvericiliklə müəyyən edilmiş tədbirləri yerinə yetirməlidirlər [7].

Təhlil edilən bu müddəanın məzmunu deməyə əsas verir ki, dövlət aidiyyəti dini qurumların fəaliyyətinə heç bir müdaxilə etmir və ikincilər də qanunvericiliyin müddəalarına riayət etmək öhdəliyi daşıyırlar. Əgər onların fəaliyyətində qeyri-leqal davranış müəyyən edilərsə dövlət səlahiyyətli qurumları vasitəsilə müvafiq hüquqi tədbirləri həyata keçirməyə haqlıdır. Daha dəqiq desək, ölkə əra-zisində dini fəaliyyət sahəsində dövlət siyasətinin həyata keçirilməsini və dini qurumlarla bağlı qanunvericiliyin müddəalarına riayət olunmasını Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 21 iyun 2001-ci il tarixli 512 nömrəli Fərmanı ilə yaradılan Azərbaycan Respublikasının Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsi təmin edir. Adı çəkilən Komitənin vəzifələrindən biri də dini qurumların qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş qaydada dövlət qeydiyyatının həyata keçirilməsi, dini qurumların dövlət reyestrinin aparılması, dini qurumların dövlət qeydiyyatı haqqında məlumatların kütləvi informasiya vasitələrində dərc edilməsi, dini qurumların təşkilati işlərinin qanunauyğun qurulmasına köməklik göstərmək, habelə müxtəlif dini etiqadların dini qurumları arasında qarşılıqlı hörmət, anlaşma və dözümlülük mühitinin möhkəmlənməsinə kömək edilməsi, dini radikalizmin və ekstremizmin, dini zəmində qarşıdurma və ayrı-seçkilik hallarının, digər mənfə təzahürlərin qarşısının alınmasıdır [8].

Bu vəzifələr ilə yanaşı, dini, milli, siyasi və digər sahələrdə ekstremist fikirlərin təbliği ilə məşğul olan qeyri-ənənəvi dini sekta və məzhəblərin cəmiyyətə (dini qurumlara və iba-



dət evlərinə) ola biləcək təsirinin qabaqlanması və qarşısının alınması, eləcə də onların tamamilə zərərsizləşdirilməsi istiqamətində tədbirlərin forma və məzmun baxımından gücləndirilməsi də Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsinin fəaliyyət dairəsinə daxildir.

Azərbaycan Respublikası ərazisində dini ekstremizmin və qeyri-ənənəvi dini cərəyanların yayılmasının qabaqlanması, həmçinin müxtəlif dinlər arasında mövcud olan tolerantlığın davamlı qorunması məqsədilə Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsi aşağıdakı prioritetləri müəyyən etmişdir:

- Vətəndaşların vicdan azadlığının təmin edilməsi;
- Dini ənənələrin, dözümlülük və tolerantlıq münasibətlərinin qorunması;
- Tolerantlığın qorunması məqsədi ilə dini mühitdəki radikal elementlərin qarşısının alınması;
- Dini qurumların dövlət qeydiyyatı məsələsinin təkmilləşdirilməsi və prosesin sürətləndirilməsi;
- Dini təyinatlı ədəbiyyatın və materialların ekspertizasının aparılması və yayılmasına müvafiq nəzarətin həyata keçirilməsi;
- Dini qurumların fəaliyyətinin milli dövlətçilik maraqlarına və cəmiyyətin sosial problemlərinin həllinə cəlb edilməsi;
- Dini maarifçilik işinin düzgün metodlarla təşkili və gücləndirilməsi;
- Dini sahədə qanunvericiliyin tətbiqi mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi;
- Azərbaycanın dövlət-din münasibətləri modelinin beynəlxalq aləmdə təbliğ olunması [9].

Azərbaycan Respublikası Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsinin digər bir vəzifəsi ölkə ərazisində dini ekstremizmə əks-təsirin inzibati-hüquqi tənzimlənmə əsasları sırasında nəzarət markası ilə markalanmış dini təyinatlı materiallarının satışı üzrə ixtisaslaşdırılmış satış məntəqələrində yoxlamalar aparılması, həmin məntəqələrin fəaliyyətində qanun pozuntusu aşkarlandığı təqdirdə, fəaliyyətinin dayandırılmasını, eləcə təqsirkar şəxslərin məsuliyyətə cəlb edilməsidir.

Dini ekstremizmə əks-təsirin inzibati-hüquqi tənzimlənmə əsasları haqqında danışarkən “Dini

ekstremizmə qarşı mübarizə haqqında” Azərbaycan Respublikasının 4 dekabr 2015-ci il tarixli Qanununun qeyd edilməsi zəruridir. Qanunverici adı çəkilən normativ hüquqi aktla Azərbaycan Respublikasında dini ekstremizmə qarşı mübarizə üzrə aşağıdakı təşkilati-hüquqi əsasları müəyyən etmişdir:

- dini ekstremizmə qarşı mübarizə üzrə məqsədlər;
- dini ekstremizm əleyhinə mübarizədə səlahiyyətli dövlət orqanlarının hüquqi statusu;
- dini ekstremizmə qarşı mübarizənin əsas prinsipləri;
- dini ekstremizm əleyhinə mübarizədə vətəndaşların hüquq və vəzifələri;
- dini ekstremizm əleyhinə mübarizə həyata keçirilən ərazinin hüquqi rejimi;
- dini ekstremizm əleyhinə mübarizə üzrə cəmiyyətin məlumatlandırılması;
- dini ekstremizmin qarşısının alınması və vurulan zərərə dair hüquqi rejim və s.

“Dini ekstremizmə qarşı mübarizə haqqında” haqqında Azərbaycan Respublikasının qanununda diqqət çəkən məqamlardan biri də budur ki, qanunverici dini ekstremist fəaliyyətdə iştiraka görə təqsirkar şəxslər üçün ilkin məsuliyyətə dair əsaslar müəyyən etmişdir. Daha dəqiq desək, adı çəkilən qanunun 13-cü maddəsi “Dini ekstremist fəaliyyətdə iştiraka görə məsuliyyət” adlanır. Həmin müddəaya əsasən, dini ekstremist fəaliyyətdə iştirak edən şəxslər Azərbaycan Respublikasının Cinayət, İnzibati Xətalər və Mülki Məcəllələrində nəzərdə tutulmuş hallarda məsuliyyət daşıyırlar [10].

Qeyd edilməsi məqsəduyğundur ki, İnzibati Xətalər Məcəlləsində dini ekstremist fəaliyyət ilə əlaqədar (məsələn: ekstremizm meyilləri və ideyaları, dini və məzhəb dözümsüzlüyünü təbliğ edən ədəbiyyatların və digər materialların ölkəyə gətirilməsi və ya ölkə ərazisində hazırlanması və (və ya) yayılması) təqsirkar şəxslər (fiziki, hüquqi və ya vəzifəli şəxslər) üçün konkret məsuliyyət müəyyən edən tərkiblər nəzərdə tutulmayıb. Göstərilən məsələ ilə bağlı qüvvədə olan Cinayət Məcəlləsində müvafiq cinayət əməlinə dair hüquqi məsuliyyət müəyyən edən müstəqil tərkiblər mövcuddur. Təcrübi baxımdan belə hallar



baş verdikdə aidiyyəti icraatın aparılması zamanı səlahiyyətli subyekt ümumi norma tətbiq etmək məcburiyyətində qalacaqdır. Məlum olduğu kimi, bu kimi norma tətbiqi araşdırmada müəyyən çətinliklərin yaranmasına səbəb olacaqdır. Bu kimi vəziyyətin qabaqlanması, habelə səlahiyyətli orqanların (vəzifəli şəxslərin) aidiyyəti hüquq tətbiq etmə fəaliyyətində çətinliyin yaranmaması məqsədilə qanunverici tərəfindən Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalər Məcəlləsində dini ekstremist fəaliyyət ilə əlaqədar təqsirkar şəxslərin məsuliyyətinin müəyyən edilməsi zəruridir.

Aparılan araşdırma deməyə əsas verir ki, Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizlik konsepsiyasında təsbit edilən separatçılıq, həm

də ekstremizmin hər üç növü həyata keçiriləcək formasından və gerçəkləşə biləcəyi üsullardan asılı olmayaraq cəmiyyətin hər bir üzvünü əhatə edən təhlükəsizlik vəziyyəti üçün real təhdiddir. Odur ki, bütün dövlət idarəetmə sisteminə daxil olan subyektlər tərəfindən adları çəkilən neqativ təzahürlərin həm klassik, həm də müasir dövr üçün xas olan xüsusiyyətlərinin diqqətdə saxlanması məqsədəuyğundur. Digər dövlətlərin təcrübəsindən irəli gələrək deyə bilərik ki, cəmiyyətin ekstermizmdən qorunması üçün müasir dövrün reallıqları (regional və beynəlxalq reallıqlar da daxil olmaqla) aidiyyəti kompleks fəaliyyətin fasiləsiz təşkil edilməsini və operativ həyata keçirilməsini şərtləndirir.

İstifadə edilən mənbələr:

1. Dövlət və din. İctimai fikir toplusu. № 2 (31) fevral 2015, "Nurlar" NPM, 2015.
2. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%98%D1%81%D0%BB-%D0%B0%D0%BC>
3. URL: <http://scwra.gov.az/upload/Images/qrafika-yeni.jpg>
4. "Milli təhlükəsizlik haqqında" Azərbaycan Respublikasının 29 iyun 2004-cü il tarixli Qanunu. URL: <http://www.e-qanun.az/framework/5455>
5. "Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizlik konsepsiyası"- Bakı, 23 may 2007. URL: <http://www.e-qanun.az/framework/13373>
6. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Azərbaycan dilində. Bakı- Qanun-2009.
7. "Dini etiqad azadlığı haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. URL: <http://www.e-qanun.az/framework/7649>.
8. "Azərbaycan Respublikasının Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsinin Əsasnaməsi". URL: <http://www.e-qanun.az/framework/4392>
9. "Azərbaycan Respublikası Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsinin Strateji Planı - 2014-2020-ci illər". URL: <http://scwra.gov.az/upload/Files/Qezet-/Strateji%20plan.pdf>
10. "Dini ekstremizmə qarşı mübarizə haqqında" Azərbaycan Respublikasının 4 dekabr 2015-ci il tarixli Qanunu <http://www.e-qanun.az/framework/315-09>.

Рафиг Наджафгулиев

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ОСНОВ АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ РЕЛИГИОЗНОМУ ЭКСТРЕМИЗМУ

Резюме

Безопасность, являющаяся существенной для каждого члена общества, порой становится объектом посягательства ряда негативных проявлений.

Естественно, что общественная и национальная безопасность обеспечивается не сама по себе, а соответствующей деятельностью уполномоченных государственных органов. Как из-



вестно из юридической доктрины безопасность - это состояние. Исследование, проведённое в данной статье, направлено именно на анализ административно-правового регулирования предупреждения и пересечения угрозы религиозного экстремизма.

По мнению автора, связь терроризма с религией преувеличивается. К сожалению, среди прочих религий наиболее часто упоминается Ислам. В исследовании указано, что в Азербайджанской Республике созданы условия для существования разных религий. Основными причинами данной положительной ситуации можно назвать историческое развитие, географическое положение и этнический состав населения. В Азербайджанской Республике осуществление религиозных обрядов поддерживается на уровне высших ценностей. Этническая, религиозная толерантность в Азербайджанской Республике сформулирована как охраняемое общество.

Не вызывает сомнения, что данное положительное обстоятельство невозможно само по себе. Другими словами, наличие в стране религиозной толерантности возможно за счёт деятельности соответствующих государственных органов (Государственный комитет по работе с религиозными организациями, Министерство Внутренних Дел, Служба государственной безопасности и т.д.). Именно благодаря повседневной и непрерывной деятельности данных органов пресекаются экстремизм, терроризм и другие негативные явления. Таким образом, выявляются причины и условия возникновения, а также распространения вышеназванных негативных явлений в стране, и устраняются соответствующим административно-правовым регулированием.

Rafiq Najafguliyev

SOME ASPECTS OF THE BASES OF ADMINISTRATION AND LEGAL REGULATION OF COUNTERACTION TO RELIGIOUS EXTREMISM

Summary

Security, which is essential for every member of society, sometimes becomes an object of encroachment on a number of negative manifestations.

Naturally, public and national security is provided not by itself, but by the relevant activities of authorized state bodies. As is known from the legal doctrine, security is a position. The research conducted in this article is aimed specifically at analyzing the administrative and legal regulation of the prevention and crossing of the threat of religious extremism.

According to the author, the connection between terrorism and religion is exaggerated. Unfortunately, among other religions, Islam is most often mentioned. The study indicates that conditions have been created for the existence of different religions in the Republic of Azerbaijan. The main reasons for this positive situation can be called historical development, geographical location and ethnic composition of the population. In the Republic of Azerbaijan, the exercise of religious rites is maintained at the level of the highest values. Ethnic, religious tolerance in the Republic of Azerbaijan is formulated as a protected society.

There is no doubt that this positive situation is impossible in itself. In other words, the presence of religious tolerance in the country is possible due to the activities of the relevant state bodies (State Committee for Work with Religious Organizations, Ministry of Internal Affairs, State Security Service, etc.). It is thanks to the daily and continuous activity of these bodies that extremism, terrorism and other negative phenomena are suppressed. Thus, the causes and conditions of occurrence, as well as the spread of the above-mentioned negative phenomena in the country, are identified and eliminated by appropriate administrative - legal regulations.



BƏXTİYAR DAŞDƏMİROV

Azərbaycan Respublikası DİN-in Polis Akademiyasının
Hərbi kafedrasının müəllimi, polis mayoru.

YOL HƏRƏKƏTİ TƏHLÜKƏSİZLİYİNİN TƏMİN OLUNMASINDA BƏZİ TƏŞKİLATI – HÜQUQİ TƏDBİRLƏR (müxtəlif dövlətlərin təcrübəsi əsasında)

Açar sözlər: yol-nəqliyyat hadisələri, dövlət proqramı, yol hərəkəti iştirakçılarının intizamı, maarifləndirmə işi, xilas etmə tədbirləri.

Ключевые слова: дорожно-транспортные происшествия, государственная программа, дисциплина участников дорожного движения, просветительская работа, спасательные мероприятия.

Key words: traffic accidents, state program, discipline of road users, educational work, rescue activities.

Yol hərəkətinin təhlükəsizliyi, şübhəsiz ki, hər bir ölkənin ən vacib sosial-iqtisadi və demokratik məsələlərindən biridir. Çünki hər gün baş verən yol-nəqliyyat hadisələri yalnız ayrı-ayrı insanlara deyil, bütün cəmiyyətə maddi və mənəvi ziyan vurur, insanların xəsarət almasına, əlilliyinə və ya ölümünə gətirib çıxarır. Hal-hazırda Azərbaycanda yol hərəkəti təhlükəsizliyinin təmin edilməsi məsələsi bilavasitə hüquqi, demokratik dövlətin qurulması və vətəndaş cəmiyyətinin inkişaf etdirilməsi ilə bağlı olduğuna görə yalnız yol polisində həvalə edilə bilməz. Belə aktual məsələ dövlətin və cəmiyyətin birgə səyləri, ictimai dəstək, geniş əhali təbəqələrinin fəal iştirakı ilə hazırlanan dövlət proqramı və tədbirlər planlarında əks olunmaqla həllini tapmalıdır.

Yol nəqliyyat hadisələrinin sayının artması yalnız hərəkəti təhlükəsizliyinin təmin edilməsi sistemində olan nöqsanlarla deyil, həm də yol hərəkəti iştirakçıları arasında intizamsızlığın olması ilə də əlaqədardır. Bu problemin həlli üçün dövlət və cəmiyyətin birgə səylərinə ehtiyac duyulur. Xatırladaq ki, ötən 10 il ərzində Azərbaycan Respublikasının avtomobil yollarında insan

ölümü ilə nəticələnən yol nəqliyyat hadisələrinin sayı 31.122, həlak olanların sayı 11.072 nəfər təşkil etmişdir ki, buda orta bir qəsəbənin əhəlisinə bərabər rəqəmdir (3, s.4).

Dövlətin inkişafının müasir mərhələsində insan hüquqları ali dəyər kimi bəyan edilsədə, onun həyat və sağlamlığında unutmaq olmaz. Yol hərəkəti təhlükəsizliyinin təmin edilməsi zamanı cəmiyyət və dövlətin maraqlarına riayət olunmalı, yol hərəkəti iştirakçılarının həyatı, sağlamlığı və əmlakı qorunmalı və ümumiyyətlə yol hərəkətinin effektivliyi artırılmalıdır. Məhz buna görə də yollarımızda təhlükəsizliyin gücləndirilmə məqsədilə dövlət proqramının hazırlanmasına tələbat yaranmışdır. Sadalanan problemlərin həlli yolları ayrı-ayrı qərarlarda əks olunsa da həyata keçirilən tədbirlər bəzən epizodik xarakter daşıyır və yaxud məqsəd yönülmür.

Qeyd olunan dövlət proqramının layihəsi kompleksli araşdırmalar əsasında müxtəlif sahələrin mütəxəssisləri tərəfindən işlənilib hazırlanmalıdır. Bu sənəddə həllini tapmalı əsas məsələlər arasında: yol hərəkəti sahəsində hüquq pozuntularına qarşı neqativ münasibətin formalaşdırılması məqsədilə təbliğat sisteminin yaradılmasını (sosial şəbəkələr, mətbuat), yollarda təhlükəsiz davranış vərdişlərinin uşaqlara aşılanmasını, sürücülük mədəniyyətinin artırılmasını, təhlükəsizlik kameralarına nəzarət üçün ictimaiyyət qüvvələrinin (volontyorların) cəlb olunmasını, ölkəyə konstruktiv təhlükəsizlik göstəriciləri yüksək olan avtomobillərin idxal edilməsini, sürücülük kursları qarşısında tələbkarlığın artırılmasını, yol nəqliyyat hadisəsi nəticəsində zərərçəkmiş insanlara ilk tibbi yardım və xilasetmə sisteminin inkişaf etdirilməsini göstərmək olar.



Sonuncu məsələ ilə əlaqədar qeyd etmək lazımdır ki, yol-nəqliyyat hadisəsi nəticəsində zərərçəkmiş şəxslərə tibbi yardımın göstərilməsi, onların evakuasiyasının təşkili sistemi lazımı səviyyədə deyil. Bu, ilk növbədə şəhərlərarası yollara, ucqar rayonlara aiddir. Bu məqsədlə şəhər və qəsəbələr arasındakı yolların kənarında (məsafəni hesablamaq şərtilə) daimi növbətçilik çəkən həkim və xilasedici briqadalar təşkil olunmalı, regionlarda FHN-nin xüsusi təchiz olunmuş və hər an uçuşa hazır olan xilasetmə vertolyotları növbətçilik çəkməlidir.

Proqram layihəsində yol hərəkəti təhlükəsizliyinin artırılması ilə yanaşı paytaxt yollarının mövcud sayda avtomobillər üçün nəzərdə tutulmaması, tıxacların artması, ekoloji durumun ağırlaşması kimi problemlərin həlli yollarında öz əksini tapmalıdır. Sakinlər və şəhərimizin qonaqları tərəfindən şəxsi avtomobildən deyil, ictimai nəqliyyatdan istifadənin əlverişli və rahat olması üçün şərait yaradılmalıdır. Rayon qeydiyyatında olan avtomobillərin gündüz saatlarında şəhərə buraxılmaması isə vətəndaşların narazılığına səbəb olmaqla yanaşı problemin həllinə deyil onun dondurulmasına gətirmişdir.

Hal-hazırda cərimələrin artırılmasından başqa yol nəqliyyat hadisələrinin qarşısını alan effektiv vasitələr arasında piyadaların paltarında, əl yükündə işıq əks etdirən element və ya aksesuarların olması, bəzi keçidlərdə piyadanın düyməni sıxması ilə sürücülər üçün qırmızı işıq signalını verən svetoforların quraşdırılması öz müsbət təsirini göstərməyə bilməz. Çünki əsasən qaranlıq saatlarda qarşı hərəkət istiqaməti ilə hərəkət edən avtomobilin işığı düşdüyü zaman yolu keçmək niyyətində olan və ya qəflətən hərəkət hissəsinə çıxan piyadanı vaxtında görə bilməyin nə qədər çətin olması hər bir sürücüyə məlumdur.

Piyadaların, xüsusəndə, uşaqların vurulması ilə nəticələnən yol-nəqliyyat hadisələri narahatçılıq məqamlardandır. Statistik məlumatlara əsasən (BDYPI) ötən il ərzində piyadaların vurulması ilə 923 (41.6%) yol-nəqliyyat hadisəsi qeydə alınıb, 333 piyada ölüb, 673 nəfər xəsarət alıb. Uşaqların iştirakı ilə baş verən qəzalarda 35 uşaq dünyasını dəyişib, 121 uşaq isə yaralanıb. Etiraf etməliyik ki, "Piyada həmişə haqlıdır" ifadəsi

dəsi kökündən yanlışdır, çünki həyatı bahasına heç bir yol hərəkəti iştirakçısı haqlı olmağa razı olmaz. Piyadalar nədənsə düşünür ki, avtomobil irəliyə hərəkət edirsə, deməli sürücü öz qarşısını tam görür və vəziyyətə nəzarət edir, lakin onlar hərəkət intensivliyini, nəqliyyat vasitəsinin, yükün xüsusiyyətlərini və vəziyyətini, yol və meteoroloji şəraiti, xüsusən hərəkət istiqamətində görmə şəraiti kimi amilləri nəzərə almırlar. Bundan başqa, sürücüsündə həmişə qaydalara əməl etməsinə heç bir zəmanət yoxdur. Nəticədə isə baş verən faciələr statistik göstəriciləri artırır (3, s.5).

Avtomobil və yol hərəkəti problemləri daxilində sürücü, piyada və YPX əməkdaşları arasındakı münasibətlərdə vacib rol oynayır. Buda aydındır, çünki yollarımızın təhlükəsizliyi qarşılıqlı hörmətdən asılıdır. Bəzi sürücülərin yol polisi əməkdaşının hüquq və vəzifələri, onun səlahiyyətləri barədə anlayışı yoxdur. Araşdırma nəticəsində bir sıra alimlər belə qənaətə gəlmişdir ki, sürücüləri üç kateqoriyaya bölmək olar:

1. Yol-nəqliyyat hadisələrinə meyilli sürücülər;
2. Neytral və ya indifferent sürücülər;
3. Təhlükəsiz və yaxud etibarlı sürücülər.

Müəyyən edilmişdir ki, sürücülərin təxminən 70%-i qəza törətmir, 12%-i hər üçüncü qəzanı törədir, qalan 18%-i isə əksəriyyət qəzaların səbəbkarı olur (4, s.23).

Yol hərəkəti təhlükəsizliyinin artırılması tədbirləri arasında sürücülərin peşəkarlıq səviyyəsinin artırılmasını, ictimai nəqliyyat və yükdaşıma sektorunda çalışan sürücülərin əmək və istirahət rejiminin nizamlanmasını, gələcəyin sürücüsü olan uşaqlarda və yeniyetmələrdə yol hərəkəti təhlükəsizliyi vərdişlərinin, dünyagörüşünün formalaşdırılmasını, televiziya və mətbuatda yol hərəkəti təhlükəsizliyi haqqında sosial videoçarxların, reklamların geniş yayılmasını tədbirləri göstərmək olar.

Təəssüf ki, qanunsevər davranış stereotiplərinin formalaşdırılması məqsədilə dövlətin və ictimaiyyətin yol hərəkəti iştirakçılarna təsiri lazımı səviyyədə deyil. Vəziyyət ümumi hüquqi nigilizmlə, törədilmiş qayda pozuntusuna görə şüurda məsuliyyətsizliyin formalaşması ilə baş verə bilən ağır fəsadlarla qeyd münasibətlərdə



ağırlaşır.

Hal-hazırda yetişən nəslin nümayəndələri arasında hüquqi təbliğat işinin əhəmiyyəti şübhə doğurmur. Çünki uşaqlar arasında daimi maarifləndirmə aparılmasa yol-nəqliyyat hadisələrinin profilaktikasını tam həcmdə həyata keçirmək mümkün deyil. Buna görə də DYP əməkdaşlarının iştirakı ilə məktəblərdə görüşlər təşkil olunmalı, valideyn iclasları keçirilməlidir. Əlavə etmək lazımdır ki, belə tədbirlərə səthi, formal yanaşmaq olmaz. Gələcəyin sürücülərinə yol hərəkəti qaydalarını uşaq yaşlardan öyrətmək lazımdır. Bunun üçün məktəblərdə və hətta məktəbəqədər müəssisələrdə tədris planına yol-hərəkəti qaydaları fəni üzrə dərslər (həftədə 2 dəfə) daxil edilməlidir. Əyanilik üçün dərslərdə mövzular üzrə videofilmlər, fotosəkillər nümayiş etdirilməli, yekunda əldə olunmuş biliklər şifahi və ya test üsulu ilə yoxlanmalı, birgə müzakirələr aparılmalıdır.

Bu mövzuda sovet illərinin təcrübəsini də xatırlatmaq olar. Belə ki, 1974-cü ildə SSRİ DAM-in (Dövlət avtomobil müfəttişliyi) təşəbbüsü ilə məktəblilər arasında Gənc müfəttiş dəstələri yaradılmışdır. Qısa müddət ərzində könüllü dəstələrin sayı 35000 çatmışdır. Ölkənin ayrı-ayrı respublika və şəhərlərində təşkil olunan dəstələr arasında yol-hərəkəti qaydaları üzrə yarış və müsabiqələr keçirilirdi, qaliblər DİN-in rəhbərliyi tərəfindən mükafatlandırılırdı. Hərəkətin öz emblemi, himni, şüarı və hətta andı olmuşdur. Gənc müfəttiş dəstələri keçmiş illərin olduqca keyfiyyətli təcrübəsi olmuşdur. Sürücülük hüququ 18 yaşdan verilsədə sürücülük və ümumiyyətlə yol mədəniyyəti uşaq yaşlardan tərbiyə edilməlidir.

Respublikamızda “Yol Polisinin Gənc Köməkçiləri Dəstəsi (YPGKD)” haqqında Əsasnamə - küçə və yollarda təhlükəsiz davranış vərdişlərinin təbliğinə məktəbli uşaq və yeniyetmələrin cəlb edilməsi məqsədilə yaradılmış könüllü birliyi. YPGKD ümumtəhsil məktəblərində, məktəbdən kənar müəssisələrdə, uşaq və yeniyetmələrin yaşadığı ərazilərdə DYP və təhsil orqanları tərəfindən yaradılır. Ümumtəhsil məktəblərinin, məktəbdən kənar müəssisələrin rəhbərləri DYP orqanının vasitəçiliyi ilə müəllimlər, tərbiyəçilər, sürücü kadrları hazırlayan təhsil müəssisələrinin müəllimləri, habelə təqaüddə olan

yol polisi əməkdaşları sırasından YPGKD ilə işin aparılması üçün ictimai təşkilatçıları seçirlər. YPGKD-nin əsas məqsədi uşaq və yeniyetmələrdə yüksək ümumi mədəniyyətin, eləcə də yol mədəniyyətinin formalaşdırılmasıdır (2, s.305).

Təbii ki, “birtərəfli” təlimlə məşğul olmaqla lazımı nəticəyə nail olmaq mümkün deyil. Valideynlərdə öz övladlarına təhlükəsiz davranış qaydalarını öyrətməli, özləri elementar yolu keçmə qaydalarına əməl etməklə gənc nəsle nümunə olmalıdırlar. Müntəzəm olaraq yol-hərəkəti qaydalarının uşaqlara öyrədilməsi bədbəxt hadisələrin sayının minimuma enməsinə zəmin yaradır. Təhlükəsizlik qaydaları uşaqların xatirəsinə həkk olunduğuna görə böyüyəndə onların şüurunda yol mədəniyyəti və intizamın formalaşmasına təkan verəcəkdir.

Yol-hərəkəti təhlükəsizliyinin artırılması məqsədilə həyata keçirilməli bu kimi tədbirlərlə gələcəkdə qəzaların ağır fəsadlarının xeyli azalmasına nail olmaq mümkündür.

Gələcək perspektivlərlə yanaşı hal-hazırkı vəziyyətdə nəzər yetirək. Təbii ki, yol-nəqliyyat hadisələrinin profilaktikasına başlamazdan əvvəl onların yaranma səbəblərinə aydınlıq gətirmək lazımdır. İlk öncə iki və daha çox avtomobillərin iştirakı ilə baş verən qəzalara diqqət yetirsək, görürük ki, əksəriyyət qəzaların səbəbi sürət həddini aşma (27.4%) və içkili halda avtomobili idarə etmə (2.4%) olur. Həmçinin qəza şəraitinin yaranmasına geniş yayılan səbəb kimi ara məsafəsinin saxlanmamasında qeyd etmək olar. Ehtiyatsız ötmə əməliyyatı (36.9%) zamanı ən dəhşətli sonluq qarşı istiqamətdə hərəkətdə olan avtomobillə toqquşmadır. Belə qəzalar nəticəsində sürücü və ya sərnişinlərin həlak olmasına saniyə və dəqiqələr yetər. Təbii ki, belə hallarda həkim və ya xilase dicilər möcüzə yaratmağa qadir deyildir (3, s.9).

Sosioloji sorğular və statistika onu göstərir ki, bir sıra sürücülər dəhşətli fəsadlar barədə düşünmək istəmir, hesab edirlər ki, faciə onlara toxunmayacaq, acı statistika onlara aid edilə bilməz, bəziləri isə Allahın yazısına arxalanaraq, heç nəyin insandan asılı olmadığını iddia edir. Bu kimi hallarla əlaqədar Almaniya polisi tərəfindən residivist qayda pozucularının “İdiot” testindən



məcburi qaydada keçirilməsini xatırlatmaq yerinə düşərdi. Həmin sınağa məruz qalan “sürücülər” cinayət məsuliyyəti təhdidi ilə sürücülük hüququndan məhrum edilir (5, s.19).

Bu ölkədə bütün sürücülər adı çəkilən Tibbi-psixoloji müayinədən (el arasında “İdiotentest”dən) dəhşətli dərəcədə qorxur. Ardıcıl üç dəfə yol-hərəkəti qaydalarını pozmuş sürücünün ünvanına cərimə ilə yanaşı “İdiotentest”dən keçmək məcburiyyəti haqqında bildiriş gəlir. Bu halda şəxsin nəqliyyat vasitələrini idarə etmək hüququ ən azı üç ay müddətə məhdudlaşdırılır. Həmin müddət ərzində isə o, 40 saatdan ibarət olan psixoloji kurs keçməli (hər dərsin 1 saati - 100 avro), yekunda isə suallara cavab verməlidir.

Dövlətin bu kimi tədbir əl atmasının səbəbi ondan ibarətdir ki, əgər insan ardıcıl şəkildə qayda-qanunları pozduquna görə cərimələrə məruz qaldıqdan sonra da düzgün nəticə çıxarmırsa, deməli o sağlam düşüncəyə malik deyil və sükan arxasında cəmiyyət üçün təhlükə mənbəsidir. Həmin testdən heç bir hazırlıq olmadan keçmək mümkün deyil. Bəzi suallar ilk baxışdan primitiv görünsədə, 40 saatlıq kursu keçməyən şəxsə psixoloq müsbət rəy vermir. Bir dərsə görə dinləyici tərəfindən 100 avro məbləğində ödənişlə yanaşı onun fərdi anketində hər dərs dəfə al iştiraka görə möhür vurulur. Möhürlərin sayı 40-a çatmasa o, psixoloji kursu mənimləməmiş kimi qiymətləndiriləcək.

Testlərin məqsədi bir başa intizamlı sürücü formalaşdırmaq, ona qaydaları öyrətmək deyil. Maliyyə “zərbəsindən” zərərçəkən və müntəzəm psixoloqun nəzarətində olan şəxs öz hərəkətlərini təhlil edib, düzgün nəticə çıxarmağa məcbur olur. Testdə təklif olunan sualların bəzən sürücülüyə heç bir aidiyyəti olmur. Sadəcə insanı düşünməyə, yanlış yolda olmasına diqqət yetirməyə vadar edir və bununla öz effektivliyini göstərir. Bəzi sualları misal gətirək: Almaniyada neçə döngə var? Dinləyici cavabın mümkünsüz olmasını fikirləşir və yaxud ən böyük rəqəmi ağına gətirir. Əslində isə cavab ikidir - döngələr yalnız sağa və sola olur. Digər sual: Siz sərxoş vəziyyətdəsiniz, halı pisləşən insana yardım etmək üçün nə edəcəksiniz? Variantlardan asılı olmayaraq düzgün cavab belə olmalıdır: Doktor Siz nə danışırırsınız, mən alkoqol istifadə etmirəm və qətiyyətlə

sərxoş ola bilmərəm! Şifahi keçirilən sorğuda poliqradda istifadə oluna bilər.

Almaniyada sürücü sərxoş vəziyyətdə nəqliyyat vasitəsini idarə etdiyinə görə onun idarəetmə hüququ bir il müddətinə məhdudlaşdırılır və həmin müddət ərzində tibbi müayinə mərkəzinin bildirişi ilə müntəzəm alkoqol testində keçməsi nəzərdə tutulmuşdur. Hər müayinənin qiyməti isə 100-150 avroya bərabərdir. Təyin olunan vaxtda müayinəyə gəlməyən şəxs üçün isə vəsiqəni qaytarmaq tarixi uzadılır. Bu kimi tədbirlərlə sürücülərin təkrarən yol-hərəkəti qaydalarını pozmaq istəyi və cəhdləri minimuma endirilir (4, s.14).

Təəssüf ki, Azərbaycanda, xüsusən də, ikinci əl avtomobillərin alqı-satqısı zamanı nəqliyyat vasitəsi üzərində yol hərəkəti qaydaları əleyhinə olan inzibati xətalərin törədilməsinə görə tətbiq edilmiş külli miqdarda inzibati cərimənin olması aşkar olunarsa, bu halda şəxs barəsində müvafiq cərimənin ödənilməsi tələbindən başqa qanunvericilikdə heç bir profilaktiki tədbir nəzərdə tutulmayıb. Digər tərəfdən onu da qeyd etmək lazımdır ki, psixoloji test sisteminin işə düşməsi və effektiv fəaliyyət göstərməsi üçün bizə vicdanlı laboratoriya mütəxəssisləri və vicdanlı psixoloqlar lazımdır. Amma sadalanan şərtlərə baxmayaraq “İdiot testi” kimi tədbirlərin geniş tətbiqi, cərimədən qorxmayan intizamsız sürücülərə cüzi də olsa mənəvi və psixoloji təsir göstərmək imkanı yaradardı.

Sonda elementar və hər kəsə bəlli olan həqiqəti vurğulamaq yerinə düşər: yol-hərəkəti qaydaları – bütün hərəkət iştirakçıları üçün təhlükəsiz davranışın şərtlərini təfəssilə izah edən və yolda baş verən hər bir hərəkəti nizamlayan əsas sənəddir. Buna görə də yol-hərəkəti qaydalarına ciddi riayət yollarda təhlükəsizliyə 90% zəmanət verir, qalan 10% isə bizim iradəmizdən asılı olmayan “fors-majör” halların payına düşür: qəflətən səhətin pozulması (infarkt, insult və s.), təbii, texnologiya fəlakətlər.

Məqalədə açıqlanmış problemin həlli üçün kompleks yanaşma tələb olunur. Yol-hərəkəti təhlükəsizliyi dövlətin və cəmiyyətin sabit inkişafını şərtləndirən məsələ olduğuna görə bu sahəni əhatə edən məqsədli dövlət proqramının yaradılması və həyata keçirilməsi mövcud problemlərin həllində aparıcı vasitə ola bilər.

**İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:**

1. “Yol-hərəkəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı - 2016
2. “Yol hərəkəti təhlükəsizliyinin hüquqi təminatı” Sənədlər Toplusu. Bakı - 2014
3. DİN-in BƏSİİ-nin məlumatları.
4. Коноплянко В.И. Основы управления автомобилем и безопасность дорожного движения. Уч.пособие М.,2005.
5. Куперман А.И., Миронов Ю.В. Безопасность дорожного движения. М.,1999.

Бахтияр Дашдемиров**ОБ ОСНОВНЫХ МЕРОПРИЯТИЯХ, НАПРАВЛЕННЫХ
НА ПОВЫШЕНИЕ БЕЗОПАСНОСТИ Д ОРОЖНОГО ДВИЖЕНИЯ****РЕЗЮМЕ**

Статья посвящена актуальным проблемам обеспечения безопасности дорожного движения. Рассмотрены наиболее распространенные причины ДТП, пути их профилактики, а также предложена идея создания государственной программы в целях целенаправленного и методичного решения проблем автотранспортной инфраструктуры. Особое внимание уделено вопросам воспитательной и просветительской работы среди подрастающего поколения.

Bakhtiyar Dashdemirov**ON THE MAIN ACTIVITIES AIMED AT IMPROVING ROAD SAFETY****SUMMARY**

The article is devoted to current problems of road safety. The most common causes of accidents, ways to prevent them are considered, and the idea of creating a state program for the purposeful and methodical solution of auto transport infrastructure problems is proposed. Particular attention is paid on training and educational issues among young generation.



Telman ŞAHBAZOV,

Silahlı Qüvvələrin Hərbi Akademiyası, Strateji Araşdırmalar və Dövlət Müdafiəsini İdarəetmə Akademik Kursunun rəisi, polkovnik

Elçin KƏRİMOV

Silahlı Qüvvələrin Hərbi Akademiyasının Elm və Adyunktura şöbəsinin professoru

Şəfaət Mehdiyev küç. 136, AZ 1065

e-mail: E_Kerimov.fizik@mail.ru

UOT 004; 004.9; 002; 007

XÜSUSİ TƏYİNATLI MÜƏSSİSƏLƏRİNİN TƏDRİS PROSESİNDƏ İNFORMASIYA MÜHARİBƏSİ MÖVZUSUNUN AKTUALLIĞI

Açar sözlər: hibrid müharibə, beynəlxalq hüquq, informasiya müharibəsi, aktor, interpretasiya, ksenofobiya.

Ключевые слова: гибридная война, международное право, информационная война, актер, интерпретация, ксенофобия.

Keywords: hybrid war, international law, information war, actor, interpretation, xenophobia.

Məqalədə hibrid müharibənin xüsusi bir növü kimi qeyd olunan informasiya müharibəsinin istənilən dövlətin milli təhlükəsizliyinə çox ciddi zərbələr vura biləcəyindən danışılır. Qeyd olunur ki, təhlükənin məğzi hər hansı bir dövlətin informasiya sahəsində ifrat üstünlük qazanmaq istəyindədir. Belə üstünlük vətəndaşların, siyasi elitanın, hərbiçilərin hərəkətinə təsir edir, ictimai fikrin modelləşdirilməsinə imkan yaradır.

İnformasiya müharibəsi müharibələrin aparılması fəzasını genişləndirir, belə müharibələrdə cəbhə xətti olmur. Baxılan anda informasiya təsirinin aparılmasını birmənalı şəkildə təyin etmək mümkün olmadığı kimi, informasiya əməliyyatlarının həyata keçirilməsini də aşkar etmək olmur. Ona görə də belə təsir fiksasiya olunmur və əməliyyatların müəllifləri qeyri – müəyyən qalır. İnformasiya müharibəsi zamanı vəziyyət beynəlxalq hüquq və etik normaların olmaması səbəbindən daha çətinləşir.

İnformasiya müharibələrinin istənilən aktorları ola bilər – dövlətlər və dövlətlərin xüsusi idarələrindən tutmuş istənilən terrorçular da daxil

olmaqla cinayətkar qruplara kimi. Belə müharibənin aparılması üçün texniki vasitələr olmalıdır ki, bu vasitələrin də ucuz olması informasiya müharibəsinin sadə vətəndaşlar tərəfindən aparılmasını mümkün edir.

“İnformasiya müharibəsi” termini 1985-ci ildə Çində daxil edilmişdir [1, s.5-11]. Bu terminin əsasını qədim Çin hərbi xadimi Sun – Tszinin “Müharibə məharəti” traktatında yer almış fikirləri təşkil edir [2, s.16-20]. O yazırdı: “Hər bir müharibədə bir qayda olaraq ən yaxşı siyasət dövləti tam şəkildə, dağıtmadan ələ keçirməkdir. Döyüşlərdə yüz dəfələrlə qalib gəlmək məharətin sonu deyil. Düşməni döyüşsüz məğlub etmək isə məharətin zirvəsidir.” Sun – Tszı aşağıdakıları təklif edirdi:

- düşmən tərəfdə yaxşı nə varsa sıradan çıxarın;
- düşmənin görkəmli xadimlərini cinayətkar müəssisələrə cəlb edin;
- düşmənin rəhbərlərini prestijini korlayın və lazım olan zamanda insanlara təqdim edin;
- bu məqsədlər üçün ən alçaq adamlarla iş birliyi qurun;
- sizə düşmən olan ölkənin vətəndaşları arasında münaqişələr və toqquşmalar yaradın;
- cavanları yaşlı insanlara qarşı qoyun;
- bütün vasitələrdən istifadə edərək dövlətin işləməsinə mane olun;
- bütün vasitələrdən istifadə edərək düşmən tərəfin qoşunlarının normal təchizatına və onlarda olan intizama mane olun;
- düşmən döyüşçülərin əqidəsini mahnı və musiqi ilə qırın;
- özünüzün düşmənlərinin ənənələrini ucuzlaşdırın.



- dırın və allahlarına inamı qırın;
- yüngül əxlaqlı qadınları düşmən tərəfə göndərin;
- informasiya alınması üçün vəsaitə qənaət etməyi;
- ümumiyyətlə pulda və vəd verməkdə qənaətə yol vermək olmaz, çünki onlar çox gözəl nəticələrə gətirir.

İlk dəfə “informasiya müharibəsi” termini amerikalı Tomas Rona tərəfindən Boinq şirkəti üçün 1976 – cı ildə hazırladığı “Silah sistemləri və informasiya” müharibəsi hesabatında işlənib. Müəllif göstərmişdir ki, informasiya infrastrukturunu amerika iqtisadiyyatının əsas komponentinə çevrilməklə, eyni zamanda həm müharibə və həm də sülh şəraitində bir məqsədə çevrilir. T.Ronun hesabatının dərc olunması kütləvi informasiya vasitələrində aktiv kompaniyaya çevrildi. Məsələnin qoyuluşu elə amerika mütəxəssislərini maraqlandırdı ki, onlar “məxfi materiallarla” məşğul olurlar. ABŞ – in hərbi hava qüvvələri bu predmeti aktiv şəkildə 1980–cı ildən müzakirə etməyə başlamışlar. Bu vaxta artıq informasiyanın həm məqsəd və həm silah olmağı haqqında təsəvvürlər formalaşmışdı.

İnformasiya müharibəsi anlayışının təyini nəzər salaq. Politoloq İ.N. Panarin belə təyin edir. İnformasiya müharibəsi informasiya və silahlı mübarizələrin kompleks şəkildə təhlükəli zamanlarda və həm döyüş aparılarkən tətbiq olunmasıdır. İnformasiya təhlükəsizliyinə aid əsərlərin müəllifi D.Y. Şvets hesab edir ki, informasiya müharibəsi düşmənin informasiyasına və informasiya sistemində informasiya üstünlüyü qazanmaq üçün milli strategiya naminə təsir edən kommunikativ texnologiyadır. “İnformasiya müharibəsi – bu nədir” məqaləsinin müəllifi İ.İ. Zavadski yazır: İnformasiya müharibəsi milli hərbi strategiyanın təmin olunması üçün düşmənin informasiyasına və informasiya sistemində təsir etməklə hərəkətlər toplusundan ibarətdir. Rusiya Mərkəzi Seçki Komissiyası nəzdində elmi konsultativ ekspert şurasının üzvü A.V. Bedritskiy informasiya müharibəsinə konfliktlərin bir növü kimi baxır ki, bu zaman qarşı duran tərəflərin əsas məsələsi öz informasiyasının və informasiya sistemlərinin qorunması, qarşı tərəfin informasiyası ilə manipulyasiya təhrif etmək və həmçinin

bu informasiyanın imkanlarını məhdudlaşdırmaqdır [3, s.55-60].

Əgər klassik müharibənin məqsədi qarşı dövlətin təminat sistemlərinə zərər vurmaqdan ibarətdirsə, informasiya müharibələri vasitəsilə vurulan zərər ölkədə siyasi vəziyyətin stabilliyini pozmaq üçün kütləvi şəkildə insanlara psixoloji təsir etmək istiqamətində yönəlmişdir. İnformasiya hücumlarının əsas üstünlüyü bir atəş açmadan belə yalnız başqa baxışlar, özgə dəyərlər gətirməklə insanların idrakını proqramlaşdırmaqla öz məqsədinə çatmaqdır. Belə təsirin əsas auditoriyası əlbəttə ki, cavanlar və hakimiyyət elitasıdır [4, s.31-35].

İnformasiya müharibəsi – ideyalar və dəyərlər oblastında gedən müharibədir. İnformasiya müharibəsi psixoloji müharibənin bir hissəsidir ki, bu müharibə də insanın fiziki cəhətdən məhv olunmasına yox, onun idrakının dəyişməsinə yönəlmişdir.

İnformasiya müharibəsinin üç səviyyəsi seçilir. Birincisi – empirik, burada hər hansı bir sferada – istər iqtisadi, siyasi istərsə də mədəni sferada faktların təhrif olunması baş verir. Elə bu səviyyədə həm ölkənin daxilində hakimiyyət uğrunda mübarizə və həm də geosiyasi fəzada təsir göstərmək üçün bir alət olan “feyk xəbərləri” anlayışı meydana çıxır. Baxılan halda informasiya faktları obyektiv bir əsas olmadığından düzgün olmur. İnformasiya tullantıları, şayələr müəyyən məqsədlərə çatmaq naminə ictimai fikirlə və vətəndaşların idrakı ilə manipulyasiya etmək üçün nəzərdə tutulur. Onlar xəbərlərin rəşional qiymətləndirilməsinə yox emosional dərkedilməsinə hesablanır. Bu effekti hər hansı bir şəkil və ya video da gücləndirə bilər.

İkinci səviyyə - konseptualdır. Bu üsul informasiyanın yaranması, onun bu fə ya digər şəkildə toqquşması və informasiyanın interperatasiyasıdır. “İnterperatasiya – dərk etmək üçün çətin və ya mürəkkəb olanın gizli mənasının axtarışı və ya izah edilməsidir”. Baxılan proses informasiyanın kritik dərk edilməsinə tələb edir və informasiyanı interperatasiya edən dünya görüşünə uyğun gəlir. Məhz bu səviyyə bütün informasiyanı hərəkət etmək üçün əldə vəsait kimi istifadə etməyə qoymur, yalnız sərbəst düşünmə imkanı seçməyə im-



kan yaradır.

Üçüncü səviyyə - mənə səviyyəsidir. Bu səviyyədə ekzistensial dəyərlər yoxlanmağa məruz qalır. Bir cəmiyyətin idrakının, baxışlarının və dəyərlərinin qarşı tərəfə daha əlverişli olan başqa sistemə dəyişməsi məqsədi ilə insanın psixoloji sferasına təsir göstərilir.

İnformasiya konfliktləri - şəxsiyyətlər arasından tutmuş dövlətlər arasında istənilən sferada, istənilən səviyyədə yarana bilər. Lakin, konfliktin tərəflərindən asılı olmayaraq informasiya - güclü silah olaraq qalır. Bir nəticə olaraq mübarizə aparən tərəflərin bir - birinə - özünü həm açıq və həm də gizli şəkildə bürüzə verən informasiya və ya informasiya - psixoloji təsir göstərdiyi informasiya müharibəsi.

İnformasiya müharibəsinin məğzinə baxdıqda onu qeyd etmək lazımdır ki, bu müharibə vətəndaşlara qarşı yönəlmişdir belə ki, informasiya texnologiyaları sadəcə adamların da adı həyatına daxil olaraq, onları kənardan yürüdülməyə ideyalara həssas olmağa və eyni zamanda başqalarına biganə qalmağa məcbur edir. İnformasiya hücumlarının təhlükəsi ondan ibarətdir ki, onların düzgün həyata keçirilməsi zamanı cəmiyyət daxildən parçalanır və son nəticədə onu dağıdır.

İnformasiya müharibəsinin üç məqsədi mövcuddur:

- öz məqsədləri üçün informasiya fəzasının nəzarətə götürülməsi;
- qarşı tərəfə informasiya hücumları keçirmək məqsədi ilə informasiya və informasiya selinin nəzarətə götürülməsi;
- hərbi informasiya funksiyalarının köməyi ilə silahlı qüvvələrin fəaliyyətinin effektivliyinin artırılması [5, s. 22-24].

İnformasiya müharibələrinin alətlərinin istifadə edilməsi aşağıdakı məsələlərin qarşıya qoyulmağa və həyata keçirməyə imkan verir:

- KİV - də əvvəlcədən yalan informasiya yerləşdirməklə dünya ictimaiyyətinin və ayrı - ayrı dövlətlərin vətəndaşlarının dezinformasiyası.
- İnsanların beyinlərinə kütləvi hücumlar təşkil etmək yolu ilə ideologiyanın yayılması.
- Hakim elitanın və gənclərin liderlərinin tərəfdarları arasında verbovkanın aparılması.

- Daxillərində olan informasiyanın məhv edilməsi və ya təhrif olunması məqsədi ilə müxtəlif informasiya resurslarına - arxivlərə, verilənlər bazalarına daxil olmaq həyata keçirilir.
 - Dövlətin beynəlxalq arenada təsiri səviyyəsini və onun qərarların qəbulunda təsirinə əsaslanılması.
 - İctimai fikirə yad mədəni elementlərin daxil edilməsi və öz şəxsi mədəniyyətlərinə neqativ baxış, istehlakçı prinsiplərinin üstünlük təşkil etməsi və mənəviyyətsizlik.
 - Dövlətin iqtisadiyyatının və siyasi sabilliyinin destabilizasiyası.
 - Dövlətin siyasi rəhbərliyinin diskreditasiyasını həyata keçirən məlumatların yayılması.
 - Dövlətin aparıcı siyasi qüvvələri arasında konfrontasiya vəziyyətinin yaradılması.
 - Millətçiliyin, ksenofobiyanın, irqi və dini düşmənçiliyin qızışdırılması.
 - Kütləvi iğtişəşlər, qızıqıcı çıxışların, ekstremist çağırışların təşkil olunması [6, s. 33-38].
- İnformasiya müharibələrinin əsas metodları informasiya - psixoloji metodlardır ki, bunlar da hibrid müharibənin digər elementlərini də özündə saxlaya bilər.

Təsir müxtəlif vasitələrlə həyata keçirilə bilər:

İnformasiya təsiri. Burada informasiyanın yayılması təsirin əsas faktorudur. Beləliklə, hakimiyyət əhalini öz ölkəsinin hərbi siyasətinin müsbət qiymətləndirilməsinə hazırlaya bilər və KİV - vasitəsi ilə vətənpərvərlik baxışlarını formalaşdırır. Yoxsa, qarşı tərəf özünə uyğun ideya istiqamətini və əhval - ruhiyyəni yürüdə bilər. Maliyyə - iqtisadi ticarət sanksiyaları tətbiq edilir. Bu, dövlətin iqtisadiyyatının zəifləməsinə, həyat səviyyəsinin aşağı düşməsinə, məişət çətinliklərinə, epidemioloji xəstəliklərin sayının artmasına və bunun nəticəsi olaraq vətəndaşların mövcud şəraitlə bağlı narazılığına gətirir.

Təzyiq siyasi vasitələrlə aparıla bilər. Beləliklə, dövlətin siyasi başçılarına təzyiq məqsədi ilə müxalifət partiyalarına və xarici investitorlu hərəkatlara dəstək həyata keçirilir [7, s.42-46].

İnformasiya müharibəsinin əsas tərkib elementi informasiya - psixoloji müharibədir. Bu müharibə kütlələrin psixoloji alət qismində iştirak edir,



özündə insanların beyinlərinə təsir edən vasitə və metodları birləşdirir.

İnsanın motivlərini dəyişmək məqsədi ilə onun psixoloji durumuna olan təsirin istifadə edilməsi belə informasiya müharibəsinin psixoloji müharibəsidir. Psixoloji müharibədə etik məhdudiyətlər yoxdur, qarşı tərəfin daxili vəziyyətinə zərbə vurmaq üçün istənilən üsuldan istifadə edilir. Bu həm qətlər və su mənbələrinin və ərzağın zəhərlənməsi, sabotaj hətta terror - bütün bunlar onu hibrid müharibəyə oxşadır.

“Psixoloji müharibə - hakim dairələrə təbliğat, terror və başqa vasitələrdən istifadə edərək öz xalqlarına, düşmən, müttəfiq və neytral ölkələrin xalqlarına öz hərbi strategiyasının məqsədlərinə çatmaq naminə siyasi – ideoloji, mənəvi və psixoloji cəhətdən təsir göstərmək üçün xüsusi növ hazırlıq və müharibənin aparılmasıdır”

Psixoloji müharibələrin məqsədi açıq hərbi əməliyyatların hazırlanması və həyata keçirilməsi, qarşı tərəfə silahlı qüvvələrin tətbiq edilməsinə bəraət qazandırmasıdır. Psixoloji müharibə - xüsusi təşkil olunmuş və peşəkarcasına həyata keçirilən, qarşı tərəfin beyninə, hissiyyətinə və iradəsinə təsir göstərən bir müharibədir.

Psixoloji müharibə anlayışının iki anlamı mövcuddur. Birinci anlam özündə insanlara psixoloji təsir göstərə bilən təcrübəyə malik şəxslərin fəaliyyətini birləşdirir.

Terminin ikinci anlamı adi, gündəlik səviyyədə müzakirə vasitələrindən istifadə etməni və insanlar arasında təsir mexanizmlərini öz məqsədlərinə tabe etmək – öz fəaliyyətlərinin əlverişli şəkildə həyata keçirmək, mübahisələrdə qalib gəlmək, seçki kompaniyalarında namizədlərini irəli sürmək və s. üçün istifadəni nəzərdə tutur [8, s.263-267].

İnformasiya müharibəsinin məqsədlərinə çatmaq üçün kompleks tədbirlər və psixoloji hərəkətlər informasiya – psixoloji əməliyyat adlanır. Onlar əks mübarizə aparən tərəfin vətəndaşlarına, açıq döyüş əməliyyatlarında iştirak edən qarşı tərəfin silahlı qüvvələrinə, digər ölkələrin hakimiyyət elitasının nümayəndələrinə yönəlib [9, s.28-31].

İnformasiya qarşılıqlı obyektlərinin spesifikasiyasından asılı olaraq müxtəlif növ informa-

siya – psixoloji əməliyyatlar istifadə olunur. Bu informasiya – texniki və informasiya – psixoloji əməliyyatlardır.

İnformasiya – texniki əməliyyatlar telekommunikasiya sistemlərinə, strateji xarakterli verilənlər bazalarına, müxtəlif strukturların idarəetmə sistemlərinə və proseslərə tətbiq olunur.

İnformasiya – psixoloji əməliyyatlar ayrı-ayrı şəxslərə və əhalinin müxtəlif kateqoriyalarına, silahlı qüvvələrin şəxsi heyətinə, rəhbər elitanın üzvlərinə və müxtəlif təşkilatların rəhbərlərinə tətbiq olunur [10, s.8-12].

İnformasiya – psixoloji və psixoloji əməliyyat anlayışları öz mənalarına görə sinonimlər kimi istifadə oluna bilər. İnformasiya – psixoloji termini öz strukturunda informasiya komponentinin rolunu xüsusi qeyd edir, lakin, həm də psixoloji təzyiqin olmasına da istinad edir.

Psixoloji müharibənin məqsədləri: konfliktin qarşısının alınması, qarşı tərəfin silahlı qüvvələrinin şəxsi heyəti və mülki əhalinin mənəvi ruhunu zəiflətmək, qarşı tərəfin qoşunlarının hərbi əməliyyatlarında iştirak etməkdən imtina etmək, qarşıya qoyulmuş məqsədə minimal insan itkiləri və maddi xərclərin az olmasını əldə etmək üçün münbit şəraitin yaradılması [11, s.120-127].

İnformasiya – psixoloji əməliyyatları onların reallaşması şəraitinə görə siniflərə bölürlər – sülh vaxtı, açıq hərbi qarşıdurma zamanı və həmçinin, klassik müharibənin elan olunmağa başladığı və onun qurtardığı vaxta kimi.

Hibrid müharibə əhaliyə təsir göstərilməsi məqsədi ilə açıq konfrontasiya və silahlı mübarizənin başlanmasına imkan verməmək üçün informasiya – psixoloji müharibənin aparılmasını nəzərdə tutur.

Onların siyasi rəhbərlərinin hərbi aqressiyanın dayandırılmasına çağırış kimi strateji məsələləri istifadə olunur. Öz dövlətinin maraqlarına cavab verən baxışların beynəlxalq arenada yayılması. Hərbi – siyasi vəziyyətin stabilliyinə çağırışlar. Öz dövlətinin müdafiə siyasətinə beynəlxalq etimadın formalaşdırmaq. Düşmən mövqe tutmuş dövlətlər koalisiyasında parçalanma yaratmaq. Potensial rəqibə qarşı hədələmə aksiyalarını dəstəkləmək (hərbi gücün nümayişi, siyasi təzyiq, iqtisadi blokada, mədəni və elmi əlaqələrin da-



yandırılması və s.). Potensial rəqib ölkənin xarici və daxili siyasətinin düzgünlüyünü şübhə altına almaq. Rəqib – dövlətin siyasi rəhbərliyinin və populyar liderlərinin mənəvi və hərbi ideallarını tənqid etmək. Aqressorun hərbi – siyasi nəzəriyyələrinin, doktrinalarının, konsepsiyalarının, baxışlarının diskreditasiyası. Düşmənin əhalisinin və hərbi qulluqçularının mənəvi – siyasi potensialının zəiflədilməsi. Mümkün ola biləcək müharibəyə mənfi münasibətin formalaşdırılması. Əhalinin müxtəlif qrupları və qoşunlar arasında siyasi, dini, milli və digər düşmənçilikləri qızışdırmaq. Rəqib ölkə qarşısında öz dövlətinin siyasi, iqtisadi, hərbi və digər üstünlükləri təbliğ etmək. Öz hərbi texnikasının, silahının, sərəfəsinin və silahli qüvvələrinin mənəvi ruhunun keyfiyyətə üstün olduğunu sübut etmək [12, s.15-18].

Ukrayna jurnalisti, yazıçı Q.Q. Poçeptsov təklif edir ki, informasiya təhlükəsizliyinin bir elementi kimi psixoloji müharibələrin aparılması qaydalarını yalnız dövlətlərarası konfliktlərdə deyil, həm də seçki kampaniyalarında da istifadə etmək lazımdır. Bundan əlavə, müxtəlif informasiya qarşılıqlı sistemləri tətbiq olunan müxtəlif kommersiya və digər korporasiyaların informasiya mübarizəsində də psixoloji müharibələrin aparılması qaydaları tətbiq oluna bilər [13, s.28-33].

Beyinlərə təsirin əsas qaydaları manipulyasiya, dezinformasiya və əfsanələrin yayılmasıdır.

“Manipulyasiya etmək – digər insanların aktivliyinin istiqamətinin dəyişməsinə yönəlmiş, onlar tərəfindən hiss olunmayacaq dərəcədə məharətlə həyata keçirilmiş psixoloji təsirin bir üsuldür” [14, s.25-27].

“Beyinlə manipulyasiya – insanların mənəvi vəziyyətləri üzərində özünəməxsus ağılıqdır, təsirin subyektinə lazım olan ideyaların, motivlərin, əxlaq stereotiplərinin insanlara təlqin etmək yolu ilə idarə olunmasıdır”.

İnformasiya artıqlığı. Bu informasiyanın tez və olduqca böyük həcmdə axınıdır ki, insanlar, verilən informasiya selinə düşəndə bu informasiyanı sadəcə dərk etməyə macal tapmırlar və tamamı ilə hər şeyə inanırlar.

İnformasiyanın dozalaşdırılması. Heç də həmişə yalan üsulu düzgün olmur, gec tez sübut tələb edə bilirlər. Həqiqətin dozalaşdırılması

müxtəlif, o cümlədən qeyri – düzgün informasiyanın, sayələrin yayılmasını yaradır.

Faktların qarışdırılması. Faktlar yalan, fərziyyə, hipotez, şayələrlə elə qarışdırılır ki, nəticədə bilmək olmur ki, harada düzdü harada yalan.

Vaxtın uzadılması. Mühüm məlumatların açıqlanması o zamana qədər uzadılır ki, bu məlumatlar məlum olduqda nəyi isə dəyişmək gec olur.

Qaytarıcı zərbə. Hadisələrin uydurulmuş versiyasını neytral KİV – vasitəsi ilə yayırlar və nəticədə bu versiyanı qarşı tərəfin informatorları təkrar edir və təbiidir ki, onu düzgün hesab edirlər.

Vaxtında yalan. Müəyyən bir informasiya təcili tələb olunduğu an neytral yalan verilir və bu rəsmi informasiya kimi qəbul edilir. Düzgün informasiya isə o zaman açıqlanır ki, vəziyyətin kəskinliyi azalır və heç bir şeyi dəyişmək olmur. Misal kimi brifinqlərin vaxtlarını uzadan D. Psaki fenomenini göstərmək olar ki, bu zaman son rəsmi versiyanı amerikanın birinci şəxsləri açıqlayırdılar.

İnsanlarla istənilən manipulyasiyada informasiyanın sirkulyasiya miqdarı və keyfiyyətini, onun dəyişməsinin monitorinqi müşahidə etmək üçün əks əlaqənin olması vacibdir.

Əfsanələr texnikası heç də az populyar deyildir. Əfsanə - informasiya reallığının şəkilini dəyişmiş formasıdır ki, bunu da dünyanın real mövcud olan mənzərəsi kimi qəbul edirlər.

Dezinformasiyanın texnikası. Dezinformasiya – əsl işlərin vəziyyəti haqqında çaşdırmaq məqsədi ilə qarşı tərəfə bilərəkdən informasiya ötürməsində özünü göstərən psixoloji təsir üsuldür.

İnformasiya – psixoloji təsir nə qədər güclü olsa da ona qarşı dayanmaq mümkündür. Bunun üçün adətən, silahlı qüvvələrdə aparılan informasiya tərbiyəvi işlər şəkilində profilaktik tədbirlər tətbiq etmək vacibdir. Bu real siyasi vəziyyət, hakimiyyət orqanlarının qərarları haqqında, informasiya verilməsinə istiqamətlənmişdir, onun məqsədi – dayanıqlı mənəvi – psixoloji vəziyyətin formalaşmasıdır. İnformasiya fəzasının mühafizəsi üçün xaricdən informasiya hücumlarına əks tədbirlər görmək məqsədi ilə müxtəlif ilkin tədbirlər vacibdir.



Nəticə

Beləliklə, informasiya müharibəsi hibrid müharibənin ən vacib alətlərindən biridir, bundan əlavə, informasiya tərkibi yalnız hibrid müharibənin müxtəlif elementlərində deyil, həm də beynəlxalq qarşıdurmada sərbəst rol oynaya bilər və kontaktsiz döyüş əməliyyatlarında ayrı bir element kimi çıxış edə bilər. Informasiya müharibəsi ən böyük təhlükə mənbəyidir, belə ki, baxılan

müharibənin məqsədi insanların beyini ilə manipulyasiya etmək və onların ağılını ələ almaqdır. Informasiya müharibəsi bir hadisə kimi bir çox əsrlər mövcud olmuşdur, lakin onun təsdiq olunması başlanğıc mərhələsini yaşayır, bununla da, onun dağıdıcı və stabilliyi pozan təsiri təsdiq olunur və informasiya təhlükəsinə və hibrid müharibəyə bütövlükdə qarşı durmaq üçün müxtəlif tədbirlər görülür.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Белозеров В.К., Соловьев А.В. Гибридная война в отечественном политическом и научном дискурсе // Власть. 2015. № 9. С. 5-11.
2. Демидов А. В. Стратегия «управляемого хаоса», как одно из проявлений политики «гибридных войн» // Геополитический журнал. 2015. №2. С. 16-20.
3. Дерешко Б.Ю. Морально-психологическое обеспечениепротивоборства в гибридных войнах: правовые аспекты // Вестник военного права. 2016. № 1. С. 55-60.
4. [Электронный ресурс]://URL:<http://www.mid.ru/недостовверные публикации> (дата обращения: 16.11.2017)
5. ‘Digital Geneva Convention’ Needed to Deter Nation-State Hacking: Microsoft President [Электронныйресурс]: //URL: <http://www.reuters.com/article/us-microsoft-cyber-idUSKBN15T26V> (датаобращения: 16.11.2017)
6. Шойгу объявил о создании войск информационных операций [Электронный ресурс]: // URL:<https://rg.ru/2017/02/22/shojgu-obiavil-o-sozdanii-vojsk-informacionnyh-operacij.html> (дата обращения: 16.11.2017)
7. Russian Interference an “Act of War”: Cheney [Электронный ресурс]: // URL:<http://thehill.com/policy/cybersecurity/325928-cheney-russian-election-interference-could-be-act-of-war> (дата обращения: 16.11.2017)
8. Кочетков В.В. Культурное измерение гибридных войн // Вестник Московского университета. Социология и политология. 2015. № 4. С. 263–267.
9. Sari A. Legal Aspects of Hybrid Warfare [Электронный ресурс]: //URL: <https://www.lawfareblog.com/legal-aspects-hybrid-warfare> (дата обращения: 16.11.2017)
10. Белозеров В.К., Соловьев А.В. Гибридная война в отечественном политическом и научном дискурсе // Власть. 2015. № 9. С. 8.
11. Герасимов Н.Н. Современная эпоха войн гибридного типа // Актуальные проблемы гуманитарных и социально-экономических наук. 2016. № 10. С. 120.
12. Котляр В.С. К вопросу о «гибридной войне» и о том, кто же ее ведет на Украине [Электронный ресурс]: // URL:<https://interaffairs.ru/jauthor/material/1350> (дата обращения: 16.11.2017)
13. Узун О.Л, Узун С.Л. Правовое регулирование информационной безопасности как элемента национальной безопасности в условиях современных гибридных войн // Право. Безопасность. Чрезвычайные ситуации. 2015. № 1. С. 28.
14. Соболевников В.В. Место и роль психологического воздействия в стратегии ведения «гибридных» войн НАТО // Гуманитарные проблемы военного дела. 2015. № 3. 2015. С. 25.



Telman Shahbazov, Elchin Kerimov

**RELEVANCE OF THE TOPIC OF INFORMATION WAR
IN THE PROCESS OF STUDYING IN SPECIAL INSTITUTIONS**

Summary

The article deals with information warfare as one of the special types of hybrid warfare that can inflict enormous damage on the national security of any state. It is noted that the essence of the danger is that the goal of any state is to conquer in the information sphere beyond supremacy.

Тэльман Шахбазов, Эьчин Керимов

**АКТУАЛЬНОСТЬ ТЕМЫ ИНФОРМАЦИОННАЯ ВОЙНА
В ПРОЦЕССЕ УЧЕБЫ В УЧРЕЖДЕНИЯХ ОСОБОГО НАЗНАЧЕНИЯ**

Резюме

В статье речь идет о информационной войне как одна из специальных видов гибридной войны которая может нанести колоссальный ущерб национальной безопасности любого государства. Отмечается, суть опасности в том что цель,какого либо государство завоевать в информационной сфере сверх превосходства.



РОСТИСЛАВ МАЦКЕВИЧ

канд. юрид. наук ФГКУ «ВНИИ МВД России», г. Москва

ПЕТР КОБЕЦ

докт. юрид. наук, профессор ФГКУ «ВНИИ МВД России», г. Москва

ИЛЬЯ ПРОХОРЦЕВ

канд. юрид. наук ФГКУ «ВНИИ МВД России», г. Москва

УДК 343.9.01 E-mail pkobets37@rambler.ru

ЗАКОНОДАТЕЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ НЕЗАКОННОМУ ОБОРОТУ НАРКОТИЧЕСКИХ СРЕДСТВ И ПСИХОТРОПНЫХ ВЕЩЕСТВ, В ГОСУДАРСТВАХ – ЧЛЕНАХ ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА, АЗИАТСКО-ТИХООКЕАНСКОГО РЕГИОНА И США

Açar sözlər: narkocinayətkarlığın qarşısının alınması, Müstəqil Dövlət Birliyi, qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi, beynəlxalq təcrübə, cinayət məsuliyyəti, hüquq-mühafizə orqanları, narkotiklərlə mübarizə sahəsində dövlətlərarası əməkdaşlıq.

Ключевые слова: противодействие наркопреступности, Содружество Независимых Государств, совершенствование законодательства, межгосударственное сотрудничество в сфере борьбы с наркотиками, зарубежный опыт, уголовная ответственность, правоохранительные органы.

Key words: counteraction of drug crime, Commonwealth of Independent States, improvement of legislation, interstate cooperation in the sphere of fight against drugs, foreign experience, criminal liability, law enforcement agencies.

Проведенный анализ законодательных основ противодействия незаконному обороту наркотиков в большинстве стран мира в условиях начала XXI столетия, свидетельствует о двух наиболее важных моментах, которые необходимо учитывать при дальнейшем развитии соответствующего законодательства государств – участников СНГ: во-первых практически все

зарубежные государства, независимо от уровня индустриального развития и политической организации общества приняли специальные законодательные меры борьбы с незаконным оборотом наркотиков, во-вторых: по мере изменения ситуации с наркотиками в большинстве стран это законодательство претерпевает изменения в сторону ужесточения. Новизна выражается в полученных выводах, которые свидетельствуют о явно выраженной тенденции последнего времени. Она свидетельствует об осознании правительствами многих государств необходимости совместной борьбы с наркобизнесом на международном уровне. Статья предназначена для изучения положительного зарубежного опыта и дальнейшего его использования правоохранительными органами государств-участников СНГ для разработки законодательных предложений, а также развития стратегии и тактики повышения эффективности борьбы с наркопреступностью.

Изучение законодательства и литературы зарубежных государств показывает, что правовые меры борьбы с нелегальным наркобизнесом закреплены в ряде отраслей зарубежного права [1, с.19]. Их особенность состоит в том, что они предписываются актами полномочных органов государств и поэтому обя-



зательны для исполнения. В настоящее время практически во всех странах мира имеется законодательство, в той или иной мере регламентирующее вопросы, связанные с оборотом наркотиков.

Законодательство большинства государств – членов Европейского союза (далее ЕС) предусматривает строгую ответственность за контрабанду и незаконную торговлю наркотиками. При этом степень наказания напрямую зависит от объемов сбываемых наркотических средств, их вида и личности самого наркоторговца. В зависимости от жесткости законов, направленных на борьбу с незаконным оборотом наркотиков, различные государства можно условно разделить на три группы [2, с.181].

К первой относятся государства с наиболее «либеральным» законодательством. Характерными представителями этой группы стран являются Нидерланды (Голландия) и Испания, Швейцария. В Нидерландах, как известно, разрешено употребление «мягких» наркотиков (марихуана, гашиш). Уголовная ответственность предусмотрена только за сбыт и хранение «жестких» наркотиков (героин, кокаин, опиум, крэк и др.). В то же время некоторые голландские специалисты вынуждены признать, что разрешение употреблять легкие наркотические средства провоцируют употребление сильнодействующих наркотиков.

Ко второй группе следует отнести страны с наиболее жестким законодательством, предусматривающим повышенную, вплоть до смертной казни, ответственность за преступления, связанные с наркотиками. Это - Китай, Иран, Пакистан, Таиланд, Малайзия, Нигерия.

К третьей группе государств относятся страны, составляющие большинство, законодательство которых более взвешенно и дифференцировано. В частности, закон (например, в Бельгии) различает ядовитые, наркотические, токсичные и психотропные вещества.

Правовую основу борьбы с наркобизнесом составляют, главным образом, кодексы и

специальные законы [3, с.61]. Поэтому на наш взгляд, представляет интерес содержание уголовного законодательства, устанавливающего ответственность за незаконный оборот наркотических средств и психотропных веществ.

В начале рассмотрим законодательные основы борьбы с наркопреступностью ряда государств – членов ЕС.

Основным нормативным актом законодательства Австрийской Республики (далее – Австрия), предусматривающим ответственность за преступления, связанные с наркотиками, является Закон о наркотиках от 1951 г. с изменениями 1985 г. [4, с.35]. Анализ этого Закона показывает, что уголовная ответственность предусматривается за организованную преступную деятельность, создание и руководство преступной организацией, а также участие в ней. Наиболее суровые санкции определены в отношении руководителей преступных организаций, рецидивистов, являющихся членами таких организаций, и лиц, занимающихся незаконным сбытом наркотиков в крупном размере. В целях борьбы с нелегальным хранением наркотиков, Закон определил два вида хранения наркотиков: в небольшом и крупном размерах. За хранение наркотиков в небольшом количестве предусмотрены три вида наказания: лишение свободы, штраф, условное осуждение. В то же время хранение наркотиков в крупных размерах без цели их незаконного сбыта карается только лишением свободы. Такая санкция, обусловлена опасностью данного вида преступления.

Одной из особенностей австрийского законодательства является то, что оно трактует понятие «организованное производство наркотиков» и уточняет термин «крупный размер наркотиков». Так, в соответствии с рекомендациями, разработанными при участии Министерства юстиции Австрии, крупным размером наркотиков предлагается считать 10 г морфина или метадона, 5 г героина, 15 г кокаина, 30 г кодеина и т.д. Представляет интерес также тот факт, что в Австрии при решении



вопроса о количестве наркотиков для личного пользования учитывается не только вид наркотика, но и субъективные факторы: привычка наркомана к наркотикам и число доз.

Несомненный интерес представляет правовое регулирование борьбы с незаконным оборотом наркотиков в Федеративной Республике Германия (далее – ФРГ). Основным нормативным актом германского законодательства, предусматривающим наказания за правонарушения, связанные с наркотиками, является Закон об обороте наркотических средств от 28 июля 1981 г. В 2009 г. этот законодательный акт был дополнен новой нормой, которая предусматривала перечень 38 препаратов, отнесенных к группе наркотических веществ [5, с.34].

Вопросам уголовной и административной ответственности за нарушение положений данного Закона посвящен раздел «Преступления и проступки». В нем предусматривается уголовная ответственность по трем группам норм за деяния, связанные: с незаконным производством наркотиков; с производством наркотиков в крупных размерах, представляющих опасность для здоровья или жизни людей; с производством наркотиков членами преступных объединений; с производством наркотиков с целью сбыта; с незаконным сбытом наркотиков; с незаконным сбытом наркотиков в особо тяжких случаях; с торговлей наркотиками в крупных размерах; с торговлей наркотиками членами преступных объединений; с ввозом наркотиков в крупных размерах; с выделением квалифицирующего признака - хранения наркотиков в крупных размерах. В указанном законе, однако, не установлена уголовная ответственность за потребление наркотиков. Впервые здесь же сформулированы нормы, направленные на смягчение наказания и даже отказ от него для лиц, совершивших правонарушения, представляющие незначительную опасность для общества, и которых можно избавить от физической наркотической зависимости [6, с.172].

Для сравнения можно сказать, что ранее в ФРГ, исходя главным образом из положений Опиумного закона от 10 декабря 1929 г., которым регулировалась уголовная ответственность за производство и распространение наркотиков до 1981 г., было установлено единое наказание в виде лишения свободы на срок до 3 лет и штрафа, либо в виде одного из этих наказаний за любые деяния, связанные с наркотиками. На основании Уголовного кодекса (далее – УК) ФРГ штраф назначается в дневных ставках зарплаты в размере от 5 (если закон не устанавливает иного) до 360 полных дневных ставок зарплаты. Размер каждой ставки в конкретном случае устанавливается судом в пределах от 2 до 10 тыс. марок. Суд исходит, как правило, из чистого дохода, который субъект имеет или мог иметь в среднем за день. В § 30 этого закона введено понятие зарубежного преступного объединения, занимающегося незаконным оборотом наркотиков. В результате положения § 129 УК ФРГ получили распространение на преступные действия, совершенные таким объединением. Кроме того, было введено минимальное наказание в виде лишения свободы сроком на 5 лет членам преступных сообществ, совершающих преступления, связанные с наркотиками [7, с.40-45].

Анализ нормативных документов показывает, что законодатель устанавливает и обстоятельства, смягчающие ответственность. Они перечислены в § 31 Закона 1981 г. «Об обороте наркотических средств»: если виновный путем добровольного волеизъявления существенно содействует тому, чтобы преступление было раскрыто благодаря его собственным действиям; если виновный добровольно и своевременно раскрывает перед компетентными органами, свой преступный замысел с тем, чтобы преступления, о подготовке которых ему известно, могли быть предотвращены.

В упомянутом законе предусмотрены неординарные по своей суровости наказания.



Например, за организованное производство нар-котиков членами преступных групп предусматривается лишение свободы на срок от 2 до 15 лет. В менее тяжких случаях совершение таких преступлений карается лишением свободы на срок от 3 месяцев до 5 лет. За совершение деяний, связанных с незаконным оборотом наркотиков, установлена аналогичная санкция, как и за производство таких веществ. Однако за организованное производство наркотиков не назначается альтернативная штрафная санкция, что говорит о повышенной степени опасности этого вида деяния для общества. С другой стороны, суд может не назначать лишение свободы, если виновный импортирует и (или) экспортирует наркотики в небольшом количестве исключительно для личного потребления.

За хранение наркотиков предусматривается альтернативное наказание: лишение свободы на срок от 1 года до 4 лет или штраф. Если же виновный хранил наркотики в крупных размерах, он может быть лишен свободы на срок от 1 года до 15 лет. Суд может не назначать наказание, если виновный хранит наркотики в небольшом количестве и только для личного потребления. Он может также отложить исполнение наказания виновному на срок до 2 лет, если за совершенное преступление предусматривается лишение свободы на срок до 2 лет. Однако в этом случае преступник должен добровольно согласиться на лечение.

В 2002 г. в законодательстве ФРГ произошли некоторые изменения, касающиеся финансовых средств, полученных преступным путем. Было введено так называемое «правило облегченного доказательства», расширившее права правоохранительных органов на конфискацию собственности, полученной преступным путем (§ 73 УК ФРГ). Использование этого правила полностью зависит от органов юстиции и часто используется при расследовании организованной преступной деятельности. В том же году в УК ФРГ была введена норма, согласно которой появилась

возможность принудить преступника (наряду с лишением его свободы) к уплате штрафа, соответствующего причиненному ущербу, ограниченного размером собственности преступника, (так называемого «имущественного штрафа»). Суд может также применить и конфискацию в случаях, когда преступник осужден к более, чем двум годам лишения свободы.

Неоднократно германские правоведы предлагали ужесточить санкции за преступления в этой сфере, усовершенствовать уголовное законодательство с целью более эффективного преследования и наказания наркодельцов [8]. Уголовному законодательству Германии известен институт раскаивания. Так, в УК ФРГ /п.6 § 129/ предусматривается возможность смягчения наказания или освобождения от наказания члена преступной организации, заявившего добровольно и своевременно о существовании такой организации, преступлениях, планируемых ею, которые могут быть своевременно пресечены сотрудниками полиции.

В Итальянской Республике (далее – Италия) основным нормативным актом, регулирующим борьбу с наркобизнесом, является Закон о наркотических и психотропных веществах, лечении и реабилитации токсикоманов N 685 от 22 декабря 1975 г. Последующие изменения были внесены в него Законами N 291 от 21 июня 1985г. и N 162 от 26 июня 1990 г. Сенатом итальянского парламента принят также закон, предусматривающий приостановление функционирования коммунальных и провинциальных консорциумов, муниципальных предприятий, местных органов здравоохранения, подозреваемых в связях с мафией [9, с.78].

Такое право представлено префектам. Эти органы и организации могут возобновить свою работу не ранее чем через 90 дней. В этот период действуют чрезвычайные комиссии, назначаемые префектами. По мнению законодателей, такие меры могут помочь



указанным органам и организациям воспрепятствовать проникновению организованной преступности, в том числе и наркомафии, в их структуры. Анализ Закона N 162 показывает, что в его положениях, в отличие от Закона N 685, прослеживается тенденция к ужесточению наказания за совершение преступлений, связанных с наркотиками.

Важные изменения существующего законодательства по борьбе с наркомафией, содержатся и в правительственных нормативных актах. Так, Совет министров Италии принял декрет, который, в частности, отменил на 5 лет послабления торговцам наркотиками, предусмотренные так называемым «Законом Гоццини», который устанавливал, например, введение домашнего ареста, работ за пределами исправительного учреждения, увольнений из мест лишения свободы для данной категории преступников. В законодательстве Италии установлена уголовная ответственность за незаконное производство наркотических веществ (с выделением квалифицирующего признака - в крупном размере) и за организованное незаконное производство наркотических веществ.

Предусматривается уголовная ответственность членов вооруженных мафиозных группировок за незаконные действия в сфере оборота наркотиков. С этой целью в Законе дано понятие вооруженного объединения. Им считается такое объединение, когда его члены имеют огнестрельное оружие или взрывчатые вещества, а равно содержат их в тайниках (п.4 ст.712 Закона N 162). Карается также незаконное обращение (предложение, сбыт, передача и др.) наркотических веществ в небольшом размере для потребления другим лицом. Уголовный закон содержит также запрет на хранение наркотиков в небольшом размере для потребления другим лицом, а равно и в большом размере. Наиболее строгое наказание предусматривается за преступные действия, совершенные членами вооруженных мафиозных организаций - лишение свободы на срок

до 24 лет.

Во Французской Республике (далее – Франция) уголовная ответственность за преступления, связанные с наркотиками, предусмотрена двумя основными нормативными актами: Законом о борьбе с токсикоманией от 31 декабря 1970 г. (N 70-1320).с последующими изменениями; Кодексом здравоохранения, новеллизированным Законом N 87-1157 от 31 декабря 1987 г. Законодательство Франции запрещает и предусматривает уголовное преследование за хранение, употребление, распространение, передачу, приобретение и производство веществ, классифицируемых как наркотические (Закон от 31 декабря 1970 г. с изменениями от 22 июля 1992г., 16 декабря 1992 г., 24 августа 1993 г., затрагивающими уголовный кодекс, уголовно-процессуальный кодекс и кодекс законов о здравоохранении) [10, с.34].

По французскому законодательству установлена уголовная ответственность за следующие деяния, связанные с незаконным оборотом наркотиков: незаконное производство наркотиков, классифицированных в качестве ядов; незаконное производство веществ, классифицированных как наркотики; незаконный сбыт наркотиков, классифицированных в качестве ядов; незаконный сбыт веществ, классифицированных в качестве наркотиков; незаконный сбыт наркотиков в небольшом размере; незаконное хранение наркотических веществ; незаконное потребление наркотиков; оказание содействия в использовании наркотиков; нарушение технологического процесса, связанного с изготовлением наркотиков; использование незаконно добытых документов на получение наркотических средств и выдача их по фиктивным рецептам лицам, не знавшим о подлоге.

В 2006 г. власти Королевства Испания (далее – Испания) увеличили количество видов и усилили наказания, чтобы попытаться сдержать торговлю наркотиками и рост их потребления. Так, в отношении «мягких» наркотиков максимальный срок тюремного заключения



для виновных увеличен с 6 до 17 лет и четырех месяцев. Что касается сильных наркотиков, то максимальный срок заключения доведен до 23 лет и четырех месяцев вместо прежних 12 лет. В феврале 2009 г. произошло новое ужесточение санкций - был принят Закон о защите безопасности граждан, так называемый Закон Коркуэры (по имени министра внутренних дел). Те, кто в общественном месте употребляет или даже просто имеет при себе наркотик или же оставляет в таких местах использованные с этой целью сосуды и инструменты, подлежат административным наказаниям, поскольку такого рода правонарушения не являются уголовно наказуемым преступлением [11, с.8].

В Республике Ирландия (далее – Ирландия) санкции за преступления, связанные с наркотиками, содержатся в ст.27 Закона о злоупотреблении наркотиками от 1977 г. (в редакции 1999 г.). Этот закон, в частности, предусматривает штраф за владение наркотиками, совершенное впервые или повторно. За последние случаи подобного правонарушения суд может назначить штраф или тюремное заключение. За другие преступления, связанные с наркотиками (ст.30), предусматривается штраф или тюремное заключение, а наркотик, предназначенный для личного потребления, может быть конфискован [12, с.40].

В Королевстве Швеция (далее – Швеции) Закон о наркотических веществах от 8 марта 1968 г. определяет наркотические вещества как любые фармацевтические препараты и товары, наносящие вред здоровью и обладающие сильными наркотическими свойствами, а также как товары, которые по своим признакам легко трансформируются в товары с указанными выше свойствами (§ 8) [13, с.194].

Законодательство Швеции устанавливает уголовную ответственность за деяния, связанные с незаконным производством наркотиков, в том числе в небольших размерах, не говоря уже о производстве в больших объемах и на профессиональном уровне. Другой состав преступления включает незаконный сбыт или

контрабанду наркотиков, незаконный сбыт или контрабанду наркотиков в больших объемах, на профессиональном уровне, а также контрабанду наркотиков, не представляющих большой опасности для общества. Законодательством предусматривается ответственность за незаконное хранение наркотиков; хранение наркотиков при отягчающих обстоятельствах, а также хранение наркотиков в случаях, не представляющих большой опасности для общества. Даже в достаточно либеральной Швеции подход к употреблению наркотиков ограничительный, а наказания за простое владение или личное употребление наркотиков карается тюремным заключением на срок до трех лет [14].

Финляндская Республика (далее – Финляндия) - одна из немногих стран в Европе, где потребление даже легких наркотиков уголовно наказуемо. Почти половину приговоров, вынесенных за правонарушения, связанные с наркотиками, в последние годы составляют приговоры за их потребление. Основное место здесь занимает каннабис [15, с.22].

Основным нормативным актом, регламентирующим борьбу со злоупотреблением наркотиками и их незаконным оборотом в Турецкой Республике (далее – Турции) является УК, в который были внесены изменения Законом N 6123-9/7/53. Уголовный кодекс устанавливает ответственность за действия, связанные с незаконным производством наркотиков, выделяя в качестве квалифицирующего признака производство героина, кокаина, морфина или гашиша, а также организованное производство героина, кокаина, морфина или гашиша на профессиональном уровне. Законодатель установил уголовную ответственность за организованную контрабанду героина, кокаина, морфина или гашиша на профессиональном уровне; привлечение несовершеннолетних для такой преступной деятельности; руководство преступными организациями, занимающимися контрабандой указанных наркотиков. Так, за организацию контрабанды героина,



кокаина, морфия или гашиша, вовлечение несовершеннолетних в наркобизнес, руководство преступными организациями назначается исключительная мера наказания (ст.403 п.п. 5,6,7.) [16, с.120].

Наиболее развернутым и проработанным является антинаркотическое законодательство Соединенных Штатов Америки (далее – США). Основным нормативным актом американского законодательства, предусматривающим уголовную ответственность и наказание за преступления, связанные с наркотиками, является Закон о борьбе со злоупотреблением наркотиками от 1970 г., который служит правовой основой правительственной политики борьбы со злоупотреблением наркотиками и другими сильнодействующими веществами. Этот закон является совокупностью различных законодательных норм, касающихся производства и распространения наркотиков и психотропных веществ [17].

В редакции 1984, 1986 и 1988 гг. этот закон приспособлен в определенной мере к задачам и условиям борьбы с наркоманией и распространением наркотиков в США, которые заметно усложнились. Его анализ показывает, что в нем четко прослеживается тенденция к ужесточению наказания за преступления, связанные с наркотиками и одновременно обозначилось стремление законодателя к применению альтернативных мер наказания. Причем законодатель дает четкую конкретизацию тех деяний, за совершение которых устанавливается суровое наказание.

Исходя из этого закона, к наиболее опасным и распространенным видам преступлений относят производство, сбыт наркотиков и их хранение. Поэтому, в 1986 г. наказания за изготовление и распространение наркотиков были ужесточены. Так, в отношении лиц, совершивших такие преступления, предусматривается лишение свободы на срок не менее 10 лет и вплоть до пожизненного, если предметом таких деяний были: один или более килограммов смеси или вещества, содержа-

щих поддающееся определению количество героина; 5 или более килограммов смеси, или вещества, содержащих поддающееся определению количество коки, кокаина, его солей; препаратов из кокаина, эггоина или их производных; 500 и более граммов любого вещества, имеющего кокаиновую основу; 100 и более граммов фенциклидина или 1 кг и более смеси, содержащей поддающееся определению количество фенциклидина; 10 г и более веществ, содержащих поддающееся определению количество диэтиламида лизергиновой кислоты (ЛСД); 400 г и более смеси или вещества, содержащих поддающееся определению количество пропанамида или его производных; 1000 кг и более смеси или вещества, содержащих поддающееся определению количество марихуаны, или 1000, или более растений марихуаны [18, с.143].

Указанные деяния, совершенные повторно, караются лишением свободы на срок от 20 лет до пожизненного заключения. Если использование наркотика, послужившего предметом преступления, повлекло за собой смерть или тяжкое телесное повреждение, то виновный может быть приговорен к наказанию в виде лишения свободы на срок не менее 20 лет или пожизненно и/или штрафу в пределах максимума, предусмотренного нормами Раздела 18 Свода законов США, либо в размере до 4 млн. долларов - в отношении физических лиц и до 10 млн. долларов в отношении юридических лиц. За убийство, связанное с наркотиками, может быть назначена исключительная мера наказания (смертная казнь) (ст.7001 Закона о борьбе со злоупотреблением наркотиками в редакции 1998г.) [19].

С 1980-х гг. прошлого века в США обозначилась четкая тенденция к ужесточению наказаний в отношении преступлений, связанных с незаконными производством, транспортировкой и сбытом наркотических веществ. Наиболее значительной мерой в этом направлении стал Закон о борьбе со злоупотреблением наркотиками в редакции 1986 г., который



резко увеличил наказание за изготовление и распространение наркотиков. Закон впервые установил: обязательные минимальные сроки тюремного заключения за распространение определенного количества наркотических веществ (от 5 до 20 лет); максимальные сроки, в большинстве случаев достигающие пожизненного заключения (прежде - не более 40 лет), а также максимальный размер одноразового штрафа за указанные преступления - 8 млн. долларов.

Тогда как прежде он не превышал 500 тыс. долларов (Public Law, 99-570, Sec. 1002). Кроме того, Закон запретил выносить условный приговор и применять условно-досрочное освобождение к лицам, осужденным за распространение наркотиков (Public Law, 98-473, Sec. 405A).

Закон 1986 г. устанавливает обязательное пожизненное заключение для лиц, признанных виновными в непосредственном участии в качестве администратора, организатора или руководителя предприятия, которое занимается производством, импортом или распространением наркотиков, если доход такого предприятия превышает 10 млн. долларов в течение 12 месяцев (Public Law, 99-570, Sec. 1253). Незаконный оборот наркотиков, осуществляемый организованными группами, отнесен американским законодателем к более общему понятию – «организованная преступность», которая трактуется как «противоправная деятельность членов высокоорганизованной дисциплинированной ассоциации, поставляющей незаконные товары и оказывающей незаконные услуги, что включает... распространение наркотиков...» (Свод законов США. Раздел 42 § 3781). Конечно, данное определение неполно, поскольку не раскрывает многосторонней характеристики и связей этого опасного социального явления. Следует отметить, что в США нормы, предусматривающие меры, препятствующие незаконному обороту наркотиков, содержатся в законах, направленных на борьбу с организованной преступностью. Это

относится, в частности, к Закону о контроле над организованной преступностью 1970 г. (Public Law, 91-452). Объясняется это тем, что наркобизнес превратился к этому времени в одну из самых доходных составляющих организованной преступности. При всем этом, отметим, что законодательству США известен и институт раскаяния. В США принимаются и другие нормативные документы антинаркотической направленности.

Так, с целью уменьшения распространения наркомании среди государственных служащих США здесь принимаются различные меры контроля, ограничивающие возможность проникновения наркоманов в государственные учреждения. Так, в 1986 г. исполнительным указом президента США №12564 было введено тестирование на наличие наркотиков для многих категорий федеральных гражданских служащих. Этот документ явился составной частью кампании за очищение рабочих мест от наркотиков.

Уголовное законодательство Китайской Народной Республики (далее – КНР), предусматривающее ответственность и наказание за наркопреступления, достаточно объемно. УК КНР, принятый в 1979 г. содержит параграф 7 под названием «Контрабанда, торговля, перевозка, производство наркотиков», куда вошли 11 статей (347-357). За наркопреступления УК КНР предусматривает следующие виды наказания: штраф. Арест либо надзор; лишение свободы на определенный срок (минимально – до 3 лет, максимально – до 15 лет); пожизненное лишение свободы; смертная казнь [20, с. 136].

Уголовный кодекс Республики Корея содержит главу XVII «Преступления, связанные с опиумом». В ней предусмотрены наказания в виде штрафа; тюремного заключения на определенный срок (минимально – более 1 года, максимально – 10 лет); пожизненного тюремного заключения и смертной казни.

В Уголовном кодексе Королевства Таиланд (далее – Таиланд) не упоминаются преступле-



ния, предметом которых являются наркотические средства и психотропные вещества [22, с. 16]. В то же время в этой стране существуют специальные законы: закон «О наркотиках» 1976 г. и закон «О психотропных веществах» 1975 г., регламентирующие уголовную ответственность за совершение наркопреступлений.

В Федерации Малайзия (далее – Малайзия), так же, как и в Таиланде, существуют особые законы, предусматривающие ответственность за совершение наркопреступлений. Это, во-первых, закон от 1952 г., в соответствии с которым употребление кокаина, героина. Морфия влечет наказание в виде лишения свободы на срок до двух лет со штрафом. Этим же законом установлены количественные параметры веществ, находящихся в обороте. Так, в случае хранения 200 г. конопли или конопли-смола, 15 г. героина или морфия, 1 кг приготовленного опиума или опия-сырца виновный, может быть, подвергнут лишению свободы на срок от 5 лет до пожизненных или телесных наказаний. Во-вторых, закон о наркомании (лечение и реабилитация) от 1983 г.

В Японии в отличии от Российской Федерации, существует весьма обширное законодательство по борьбе с наркоманией. Японские правоведы рассматривают его как совокупность законов о контроле за потреблением и распространением наркотических или иных стимулирующих средств. Представляет интерес тот факт, что нормы, направленные на борьбу с тем или иным наркотиком, введены, как правило, в конкретный нормативный акт. Законодатель, по всей видимости, полагает. Что комплекс нормативных актов существенным образом активизирует борьбу с наиболее опасными и распространенными на территории Японии разновидностями наркотиков [23].

Важно также отметить, что большинство зарубежных специалистов пришли к единому мнению, что торговля наркотиками требует сурового наказания ввиду опасности, которую она представляет для всех стран и

народов [24].

Завершая рассмотрение законодательства, регулирующего борьбу с наркобизнесом, можно говорить об определенных особенностях правового регулирования антинаркотической деятельности в зарубежных государствах. В большинстве государств мира приняты и действуют нормативные акты, в той или иной мере регулирующие борьбу со злоупотреблением наркотиками и их незаконным оборотом. Регламентирование этой борьбы отражено в нормах специальных законов, уголовных, здравоохранительных, и других нормативных документах.

На основе изучения зарубежного законодательства можно утверждать, что специальные законы подвергаются относительно частой новеллизации. Такую оперативность законодателей можно объяснить, прежде всего, активной ролью права в реализации уголовной политики, направленной на борьбу со злоупотреблением наркотиками и их незаконным оборотом в различных регионах мира. Некоторые государства, стремясь ликвидировать правовые пробелы, приняли несколько узкоспециальных нормативных актов. Например, в Швеции действуют Законы «О наркотических веществах», «О контрабанде товаров», «О лечении алкоголиков и наркоманов».

Анализ законодательства рассматриваемых стран показывает, что наиболее опасными и распространенными видами преступных деяний, связанных с наркотиками, являются незаконное изготовление и сбыт наркотиков. Наиболее суровые наказания предусматриваются за преступления при наличии квалифицирующих признаков (т.е. если эти действия совершены по предварительному сговору двумя или более лицами, организованными, в том числе и международными преступными группами, если предметом преступления являлись наркотические вещества в больших количествах, если совершены действия в отношении несовершеннолетних или многих лиц, или при наличии особо опасных послед-



ствий).

Минимальный и максимальный пределы наказаний зависят от перечня запрещенных наркотиков и, естественно, от вида преступления, связанного с ними. Законодательство различных стран мира предусматривает не одинаковые по своей суровости санкции. Так, срок лишения свободы, грозящий за производство наркотиков, может быть пожизненным в Греции, Великобритании и в некоторых других странах. Изучение нормативных документов показало также, что законодательство ряда стран карает само употребление наркотиков. К этим государствам относятся Франция, Греция, Швейцария и Турция. Законы зарубежных стран поразному регламентируют и вопросы, касающиеся штрафных санкций. Причем штраф предусматривает либо как альтернативное наказание лишению свободы, либо как дополнительное наказание к нему.

Наиболее суровому наказанию подвергаются руководители преступных организаций; лица, занимающиеся преступным сбытом наркотиков в крупных размерах, а также лица - члены преступных организаций, уже судимые в прошлом за преступления, связанные с наркотиками. Наказание за нелегальное производство наркотиков по своей суровости, как правило, превышает наказание за сбыт наркотиков. Наказание за незаконный оборот наркотиков зависит от типа наркотиков и его количества. Заметно стремление к законодательной защите молодежи от различных форм пропаганды наркотиков. В ряде государств явно обозначилась тенденция ужесточения наказания за преступления, связанные с наркотиками. Обозначилась тенденция к установлению контроля за конкретными видами наркотических средств и психотропных веществ, а, следовательно, к дифференциации санкций, применяемых к виновным в совершении тяжких преступлений и рецидивистам, с одной стороны, и к совершившим мелкие преступления - с другой. Для повышения эффек-

тивности полицейской деятельности в сфере борьбы с незаконным оборотом наркотиков, зарубежные специалисты считают обязательным корректировку действующего законодательства и принятие новых законов.

Вместе с тем анализ зарубежных нормативно-правовых документов позволяет сделать вывод о том, что характер законодательных мер борьбы с незаконным распространением наркотиков и «отмыванием» финансовых средств, полученных от наркобизнеса, зависит в первую очередь от двух моментов. Первый из них связан с остротой проблемы в каждой конкретной стране. Второй - с тем, какую роль в обороте наркотиков играет каждое конкретное государство - является ли оно производителем наркотиков или их потребителем. Важную роль в законодательном регулировании борьбы с наркобизнесом и наркоманией играет и то, какие полномочия предоставляются правоохранительным органам для осуществления этой борьбы. Полномочия полиции по отношению к лицам, подозреваемым в нарушении законов о наркотиках, достаточно широки в большинстве стран, что является отражением общего подхода властей к проблемам борьбы с наркобизнесом.

В заключение рассмотрения законодательных основ борьбы с незаконным оборотом наркотиков за рубежом, нельзя не отметить что опыт, накопленный за рубежом в этой области не достоин внимания, а требует, его необходимо самым тщательным образом изучить с тем, чтобы использовать наиболее рациональные и эффективные его элементы в практической деятельности правоохранительных органов государств – Содружества, и не повторять ошибок зарубежных коллег. С другой стороны, такое изучение позволит избежать правоохранительным органам государств – участников СНГ тех негативных моментов, которые возникли в зарубежных странах в их борьбе с наркоманией и незаконным оборотом наркотиков.



Список литературы

1. Бирюков П.П. Борьба против незаконного оборота наркотических средств и психотропных веществ: международно-правовые аспекты. М., 2004. 157.С.
2. Кобец П.Н. Особенности предупреждения распространения наркотических средств в странах Евросоюза. Актуальные проблемы правотворчества и правоприменительной деятельности в Российской Федерации: сборник статей Международной научно-практической конференции (01 декабря 2017 г., г. Самара). В 2 ч. Ч.1 / – Уфа: АЭТЕРНА, 2017. С.179-181.
3. Кобец П.Н. Основные направления привлечения к ответственности за незаконный оборот наркотиков в странах Евросоюза. Актуальные вопросы развития правовой информации в условиях формирования информационного общества: сборник статей по итогам Международной научно-практической конференции (04 декабря 2017 г., г. Магнитогорск). – Агентство международных исследований: АМИ, 2017. С.60-62.
4. Dusan Gotic. Drugs and Punishment. Publication N 30. – Rome, 2008, P. 35-41.
5. Кобец П.Н. Особенности антинаркотического законодательства Федеративной Республики Германия. Прецеденты в праве и их роль в правовом регулировании: сборник статей по итогам Международной научно-практической конференции. (04 апреля 2018 г., г. Оренбург) – Агентство международных исследований: АМИ, 2018. С.33-35.
6. Schuiz Heinz. Die Bekämpfung der Rauschgift-kriminalitat. Handbuch fur die Praxis // Kriminalistik Veriag Heidelberg. 2010., S.172-178.
7. Н. Schmind, Freiburg. I. Br. Was Bring das «Gesets zur Bekampfung des Illegalen Rauschgift Handels und Erscheinungformen der Organisierten Kriminalitat (Org KG)» // Poliseispiegel, N 6, 2008, S. 40-45.
8. National Programme on Drug Abuse. Measures for Drug Abuse Control and Help for Addicts an Persons at Risk. - Bonn, 13 June 2003.
9. Кобец П.Н. Правовые меры борьбы с незаконным оборотом наркотических средств в Итальянской Республике. Проблемы законотворчества в свете современных реформационных процессов: сборник статей по итогам Международной научно-практической конференции. (17 марта 2018 г., г. Волгоград) – Агентство международных исследований: АМИ, 2018. С.77-79.
10. Кобец П.Н. Государственная политика Французской Республики в сфере противодействия незаконному обороту наркотических средств и психотропных веществ. Вестник Прикамского социального института. № 3(78) 2017. С. 29-36.
11. Кобец П.Н., Краснова К.А. Особенности государственной политики Королевства Испания в сфере противодействия незаконному обороту наркотиков и финансированию терроризма (часть 1). Противодействие терроризму, проблемы XXI века – COUNTER-TERRORISM. № 3. 2017. С. 4-12.
12. Kimber Cliona J. M. Stiminal Justice System in Europa. Ireland. – Helsinki, 1999, P. 40-45.
13. Кобец П.Н. Борьба с наркопреступностью в Финляндской и Ирландской Республиках и Королевстве Швеция. Наука в современном обществе: закономерности и тенденции развития: сборник статей по итогам Международной научно-практической конференции. (26 марта 2018 г., г. Саратов) – Агентство международных исследований: АМИ, 2018. С.193-195.
14. Narcotic Drugs Act (Narkotikastrafflag), March 8, 1968, Sec. 1.
15. Joutsen v. The criminal Justice System of Finland. A General Introduction. Ministru of Justice. – Helsinki, 2009, P. 22-27.
16. Кобец П.Н., Ильин И.В. Опыт Турецкой Республики по предупреждению преступности в



- сфере незаконного оборота наркотиков. Юридическая наука и практика: Вестник Нижегородской академии МВД России. № 1 (41) 2018. С. 119-122.
17. Controlled Substances Act (CSA). Title II of the Comprehensive Drug Abuse Prevention and Control Act 2005.
 18. Кобец П.Н. Правовое регулирование борьбы с незаконным оборотом наркотических средств и психотропных веществ в США и ФРГ. Проблемы и перспективы развития науки в России и мире: сборник статей по итогам Международной научно-практической конференции. (08 апреля 2018 г., г. Челябинск) – Агентство международных исследований: АМИ, 2018. С.142-144.
 19. Congressional Record, 2009, 130, P. 6003-6005.
 20. Уголовный кодекс Китайской Народной республики. / Под ред. А. И. Коробеева, пер. с китайского Д. В. Вичикова. СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2001. 303 с.
 21. Уголовный кодекс Республики Корея: С изменениями и дополнениями на 1 октября 2003 г. /Науч. ред. и предисл. А.И. Коробеева; Пер. с корейского В.В. Верхоляка; Ассоциация Юридический центр. -СПб.: Юридический центр Пресс,2004. -240 с.
 22. Уголовный кодекс Таиланда: С изменениями и дополнениями на 1 января 2005 г. /Пер. с тайского А. Четсумона; Под ред. А. И. Бойцова. -М. Юридический центр Пресс,2005. -200 с.
 23. Уголовный кодекс Японии / Под ред. А.И. Коробеева; [Пер. с яп. В.Н. Еремин]. - Владивосток: Изд-во Дельневот. ун-та, 2000. - 81 с.
 24. Integrated Criminal Prevention Strategies for New Dimensions of Criminality. Resource Material Series N 30, UNAFEI, Japan, December 2009.

Rostislav Mackevic
Pyotr Kobec
İlya Proxortsev

**“AMERİKA BİRLƏŞMİŞ ŞTATLARINDA SAKİT OKEAN REGIONUNDA
VƏ AVROPA İTTİFAQI DÖVLƏTLƏRİNDƏ NARKOTİK VSİTƏLƏRİN
VƏ PSİXOTROP MADDƏLƏRİN QANUNSUZ DÖVRİYYƏSİNİN
QARŞISININ ALINMASININ QANUNVERİCİ ƏSASLARI”**

21-ci əsrin əvvəlində əksər dövlətlərin narkotiklərin qanunsuz dövriyyəsi əleyhinə qanunverici əsasların təhlili aparılmışdır. Həmin elmi təhlil iki əsas məqamı təsdiqləyir: birincisi, hər bir dövlət praktiki olaraq sənaye inkişafından və cəmiyyətin siyasi təşkilindən asılı olmayaraq narkotiklərin qanunsuz dövriyyəsi ilə mübarizədə xüsusi qanunverici tədbirlər qəbul ediblər. İkincisi, əksər dövlətlərdə narkotiklərlə bağlı vəziyyətin dəyişməsi ilə qanunvericinin kəskinləşməsi mübahidə olunur.

Yenilik əldə olunan nəticələrdə ehtiva olunur. Beynəlxalq səviyyədə əksər dövlətlərin hökumətləri tərəfindən birgə mübarizənin aparılması meydana çıxarılır.

Elmi məqalə müsbət beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi və gələcəkdə MDB iştirakçılarının hüquq-mühafizə orqanları tərəfindən istifadə üçün nəzərdə tutulur.



Rostislav Matskevic
Kobets P. N.
Iliia Prokhortsev

**LEGISLATIVE FRAMEWORK FOR COMBATING ILLEGAL TRAFFICKING IN
NARCOTIC DRUGS AND PSYCHOTROPIC SUBSTANCES IN THE MEMBER STATES
OF THE EUROPEAN UNION, THE ASIA-PACIFIC REGION AND THE UNITED STATES**

The analysis of the legislative framework to combat illicit drug trafficking in most countries of the world at the beginning of the XXI century shows two most important points that need to be taken into account in the further development of the relevant legislation of States – CIS participants: firstly, almost all foreign States, regardless of the level of industrial development and the political organization of society, have adopted special legislative measures to combat drug trafficking, and secondly: as the drug situation changes in most countries, this legislation is undergoing changes in the direction of tightening. Novelty is expressed in the received conclusions which testify to obviously expressed tendency of the last time. It demonstrates the awareness of many governments of the need to work together to combat drug trafficking at the international level. This article is intended to explore positively-th international experience and use of the law enforcement bodies of States participants of the CIS to develop legislative proposals and the development of the strategy and tactics of improving the efficiency of combating drug trafficking.

**ПАВЕЛ ВАСИЛЬЕВ**

кандидат юридических наук, заместитель начальника кафедры теории и истории государства и права Нижегородской академии МВД России

E-mail: vapv22031979@yandex.ru

УДК 34.06

О РАЗЛИЧИТЕЛЬНОЙ СПОСОБНОСТИ ЮРИДИЧЕСКИХ КРИТЕРИЕВ, РАЗРАБАТЫВАЕМЫХ ДЛЯ ОЦЕНКИ СЛУЖЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ

Açar sözlər: hüquqi meyarlar, xidməti fəaliyyət, hüquq-mühafizə orqanı, effektivlik, səmərəlilik, ardıcılıq.

Ключевые слова: юридический критерий, служебная деятельность, правоохранительный орган, эффективность, результативность, прослеживаемость.

Keywords: legal criterion, service activity, law enforcement agency, efficiency, effectiveness, traceability.

Статья посвящена теоретико-прикладной проблеме понимания и совершенствования юридических критериев, используемых для оценки работы правоохранительных органов.

Проблема качества работы правоохранительных органов изучается длительное время и, как нам представляется, весьма основательно. Достаточно много внимания уделяется проблематике эффективности работы органов внутренних дел [1], а также оценочной системе [2, с.205–208]. В настоящей статье мы не станем касаться конкретных ведомственных оценочных показателей, так как в Российской Федерации они не могут быть предметом открытого опубликования. Однако общие вопросы закрепления в системе нормативного правового регулирования юридических критериев для оценки работы правоохранительных органов возможно и целесообразно обсуждать в широкой научной среде.

В предыдущих работах по изучению

юридических критериев нами предложено понимание юридического критерия как формализованного правового инструмента ориентирования какой-либо деятельности в сфере юриспруденции с последующей оценкой ее результатов либо оценки каких-либо правовых явлений в заданной системе качественно и (или) количественно определенных координат [3, с.73–78].

Модифицировав данную дефиницию применительно к теме настоящей статьи, предлагаем определять управленческий юридический критерий для оценки работы правоохранительных органов как формализованный юридический инструмент ориентирования деятельности правоохранительного органа, а также оценки ее результатов в формально заданной системе координат, позволяющих определять эффективность затрачиваемых ресурсов, результативность отдельных служебных действий и деятельности в целом, а также прослеживаемость ее влияния на участников публичного управления.

Юридические критерии, разрабатываемые для оценки служебной деятельности правоохранительных органов, должны обладать различительной способностью (дистинктивностью), то есть позволять разграничивать результаты работы. Различительная способность юридических критериев появляется только тогда, когда задана формализованная система координат, а сам критерий становится формально определенным. Здесь следует



отметить, что критерии могут отражать либо только качество служебной деятельности (например, тяжесть раскрытого преступления, опасность задержанного подозреваемого), либо одновременно качество и количество (раскрываемость отдельных видов преступлений в общей структуре преступности, отдельные достижения в служебно-спортивной деятельности и другие).

Отметим, что для качественно-количественных юридических критериев характерны числовые системы координат. В одних случаях это могут быть числовые константы (например, общее число уголовных дел, направленных в суд за отчетный период), в других – относительные величины (количество расследованных уголовных дел на 100 человек личного состава и другие). В Российской Федерации для оценки служебной деятельности правоохранительных органов используются преимущественно относительные величины, так как они более полно позволяют реализовать принцип справедливости.

Однако часто юридический критерий определяется только качественно, например оценочными понятиями разумности, добросовестности и справедливости (например, добросовестное выполнение сотрудником органов внутренних дел служебных обязанностей или особые достижения в службе как основания выплаты соответствующей премии). Качественно определяемые критерии предполагают наличие систем координат, например, «разумно – неразумно», «добросовестно – недобросовестно», «справедливо – несправедливо».

Различительная способность юридических критериев, позволяющая отражать только качество или качество и количество результатов служебной деятельности правоохранительных органов одновременно, имеет существенное значение. Если мы возьмем, например, проблему раскрываемости преступлений, то критерием является количество раскрытых преступлений в общей массе совершенных и поставленных на учет на обслуживаемой территории за конкретный период времени.

В этом случае системой координат будет служить количество всех учтенных преступлений. Однако достаточно часто работа правоохранительного органа, его подразделений и отдельных сотрудников не может быть оценена количественно. Например, новые методики работы, идеи теоретического уровня или исторические исследования сотрудников правоохранительных органов, часто необоснованно оцениваемые по количеству печатных (авторских) листов, обладают различным качеством. Давая оценки таким результатам служебной деятельности, нельзя ориентироваться преимущественно на количественные показатели.

Кроме того, работу кадровых, тыловых и других обеспечивающих подразделений также часто нецелесообразно оценивать количественно. Смысл их деятельности заключается, прежде всего, в качественном обеспечении службы правоохранительного органа. Также нецелесообразно оценивать работу их руководящего состава по количеству принимаемых решений. Управление должно оцениваться, прежде всего, по качеству его результата. Таким образом, способность юридического критерия отражать качество и (или) количество юридического явления представляется наиболее важным его свойством.

Далее обратим внимание на то обстоятельство, что при разработке оценочных критериев служебной деятельности правоохранительных органов целесообразно различать ее эффективность и результативность. В настоящее время смысл понятия «эффективность» применительно к правовым явлениям достаточно спорен [4]. Обсуждение осуществляется вокруг разных аспектов понимания эффективности, но в чаще всего дискусируется проблема учета ресурсов. В настоящее время в правовой системе Российской Федерации указанная проблема достаточно удачно решена в ГОСТе Р ИСО 9000-2015. Национальный стандарт Российской Федерации. Системы менеджмента качества, в котором четко различаются эффективность и результативность. В пункте 3.7.10 ГОСТа эффек-



тивность (efficiency) представляется как соотношение между достигнутым результатом и использованными ресурсами, результативность (effectiveness) – как степень реализации запланированной деятельности и достижения запланированных результатов [5].

Из предложенного понимания эффективности как соотношения достигнутого результата и затраченных ресурсов следует то, что ее можно оценивать только в системе координат, определяемых как по качеству, так и по количеству. Например, для работы правоохранительного органа значимой является эффективность противодействия преступности. Предлагаем определять ее как соотношение между достигнутым результатом (например, арифметической разницей в количестве преступлений на начало и конец определенного периода времени) и количеством использованных для этого ресурсов.

Иначе говоря, определить эффективность – означает дать ответ на вопрос, чего именно удалось добиться посредством осуществления конкретных затрат выделяемых ресурсов. Полагаем, что для определения эффективности работы правоохранительного органа пригодны лишь те юридические критерии, которые позволяют различать одновременно качество и количество результата служебной деятельности. Практическая значимость этого подхода заключается в том, что появляется возможность сравнивать эффективность одного и того же правоохранительного органа в различные временные промежутки, с различным количеством населения, зарегистрированного на территории оперативного обслуживания, а также оценивать эффективность различных органов, определять степень достаточности ресурсного обеспечения и решать другие оценочные задачи.

Представленное понимание результативности как соотношения фактически полученного результата с планируемым целевым ориентиром позволяет использовать как количественную систему координат, так и в сугубо качественном выражении («добросовестно – недобросовестно», «качественно –

некачественно» и так далее). Полагаем, что преимущественно в качественном выражении следует оценивать результативность работы сотрудников штабных, кадровых, тыловых и некоторых других подразделений правоохранительных органов. В целом отметим, что определить результативность – означает ответить на вопрос о степени решения поставленных задач.

Применительно к работе по противодействию преступности определение результативности возможно как определение степени достижения запланированных целей, выражающейся либо в абсолютных числах (например, количестве преступлений, совершенных на конкретной территории на окончание отчетного периода), либо в относительных величинах, обозначающих тенденции преступности на заранее заданной территории, соотносенных с целевыми ориентирами соответствующих программ профилактики преступлений.

Отметим, что «результативность» и «эффективность» в работе правоохранительных органов по противодействию преступности являются различными по своей сущности понятиями, обозначающими совершенно самостоятельные связи между работой правоохранительного органа и достигнутым положительным (или отрицательным результатом). Для иллюстрации возьмем, например, деятельность по охране правопорядка при проведении каких-либо однотипных массовых (публичных) мероприятий с участием примерно одинакового количества граждан.

В первом случае для недопущения правонарушений потребовалось 100 человек личного состава, экипированного стандартным образом, во втором – всего 50. Результативность в обоих случаях будет одинаково полной (100%), так как поставленные в соответствующем плане цели по недопущению правонарушений были достигнуты в полном объеме. Эффективность же использования личного состава, напротив, будет существенно различаться. Во втором случае она ровно в 2 раза выше, чем в первом, так как результат достигнут использованием не 100, а всего



50 сотрудников. Это означает, что во втором случае руководство более грамотно оценило ситуацию и рациональнее распределило силы и средства, то есть действовало более эффективно.

Это же можно сказать и о раскрытии преступлений. Например, руководством ставится задача по снижению доли нераскрытых преступлений в общей массе совершенных на конкретной территории за определенное время, скажем, за один год. В одном правоохранительном органе удалось решить поставленную задачу за 6 месяцев и удерживать данный показатель все оставшееся время, в другом – только к концу поставленного годовичного срока. Если мы говорим об одноуровневых правоохранительных органах, осуществляющих служебную деятельность в примерно одинаковых условиях оперативной обстановки (фактор обслуживаемой территории также должен коррелировать с количеством личного состава, что обычно и происходит), то вывод, полагаем, очевиден. Результативность в обоих случаях определяется по степени достижения целей на момент окончания выполнения управленческого решения и является равной, а эффективность использования времени в первом случае в два раза выше, чем во втором, так как результат был достигнут в два раза раньше.

Однако мы должны сделать одну значимую оговорку. Так как оперативная обстановка может существенно различаться, то оценку результативности противодействия преступности эффективности использования ресурсов для данной работы следует осуществлять с соответствующей поправкой. В целом же предлагаемые рекомендации даются с общей оговоркой «при прочих равных условиях».

Таким образом, общим для определения эффективности использования ресурсов и результативности деятельности правоохранительного органа является показатель результата. Но в управленческой деятельности, например, в системе МВД России, далеко не всегда имеется возможность отследить эффективность использования каждого конкретного ресурса (и даже их совокупности). Так, чрезвычайно сложно, а часто просто не нужно оценивать эффективность работы канцелярии, бухгалтеров, других тыловых, а также штабных и кадровых аппаратов. Полагаем, что в таких случаях следует создавать оценочные критерии, различающие результативность служебной деятельности, то есть позволяющие соотносить полученный результат с поставленными задачами в качественно определяемой системе координат «добросовестно – недобросовестно», «своевременно – несвоевременно» и тому подобных.

В заключение отметим, что при разработке управленческих юридических критериев для оценки работы правоохранительных органов всегда следует обеспечивать различительную способность (дистинктивность). Данные критерии могут отражать в соответствующих системах координат либо только качество результата служебной деятельности, либо качество и количество одновременно. При этом для оценки эффективности работы правоохранительных органов пригодны лишь такие критерии, которые позволяют отражать качество и количество затрачиваемых ресурсов и получаемого результата, а для оценки результативности могут быть использованы как качественно-количественные, так и только качественные критерии.

**Список литература**

1. Аврутин Ю.Е. Оценка эффективности деятельности органов внутренних дел (опыт системного исследования). СПб., 1998.
2. Маркина Э.В., Сосновская Ю.Н., Бубнов С.В. Проблемные вопросы по осуществлению оценки деятельности территориальных органов МВД России // Вестник Московского университета МВД России. 2012. № 5. С. 205–208.
3. Васильев П.В. О понятии юридического критерия // Актуальные проблемы российского права. 2017. № 6 (79). С. 73–78.
4. Мамай Е.А. Эффективность правоприменительных процедур (теория, практика, техника): монография / под ред. докт. юрид. наук, проф. В.А. Толстика. М., 2012.
5. Об утверждении национального стандарта: приказ Росстандарта от 28 сентября 2015 г. № 1390-ст // СПС «КонсультантПлюс». URL: <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=LAW&n=195013&dst=0&profile=0&mb=LAW&div=LAW&BASENODE=69774703-4081201017&SORTTYPE=0&rnd=244973.126426432&SEM=-&ts=00031072301557287574&opt=1&7=%7C1924780#0> (дата обращения: 14.09.2017).

Pavel Vasilyev**ON THE DISTINCTIVE ABILITY OF LEGAL CRITERIA DEVELOPED TO ASSESS THE PERFORMANCE OF LAW ENFORCEMENT AGENCIES****SUMMARY**

The article is devoted to the theoretical and applied problem of understanding and improving the legal criteria used to evaluate the work of law enforcement agencies.

Pavel Vasilyev**HÜQUQ-MÜHAFİZƏ ORQANLARININ FƏALİYYƏTİNİ QİYMƏTLƏNDİRMƏK ÜÇÜN HAZIRLANMIŞ HÜQUQİ MEYARLARIN FƏRQLİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ BARƏDƏ****Xülasə**

Məqalə hüquq-mühafizə orqanlarının işini qiymətləndirmək üçün istifadə olunan hüquqi meyarların məzmununa və təkmilləşdirməsinin nəzəri və tətbiqi probleminə həsr edilmişdir.

**ЮРИЙ ИЛЬИН**

кандидат филологических наук, доцент кафедры иностранного языка и культуры речи Нижегородской академии МВД России

ИРИНА СМIRНОВА

преподаватель кафедры иностранного языка и культуры речи Нижегородской академии МВД России

E-mail: www.glasha@yandex.ru

УДК 81'33

МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО В ОБЛАСТИ ПРАВА И ПРАВООХРАНИТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ: ПРОБЛЕМАТИКА, ЯЗЫК, ФОРМЫ И ПЕРВЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ (из опыта Нижегородской академии МВД России)

Açar sözlər: hüquq, hüquq-mühafizə, əməkdaşlıq, təlim, beynəlxalq konfranslar, fikir mübadiləsi, sözlər tətbiq etmək.

Ключевые слова: право, правоохранительная деятельность, сотрудничество, обучение, международные конференции, обмен мнениями, претворять слова в жизнь.

Key words: law, law enforcement, cooperation, training, international conferences, exchange of views, to put words into action.

В условиях реформирования органов внутренних дел России особое значение имеет подготовка профессиональных кадров, способных обеспечить на высоком научно-теоретическом уровне эффективность проводимых преобразований. Как для диагностики существующего положения дел в системе профессиональной подготовки кадров ОВД, так и разработки стратегии и тактики ее дальнейшего развития теоретический и практический интерес представляет внимательный сопоставительный анализ моделей подготовки полицейских кадров за рубежом, возможности использования положительного опыта в теории и практике подготовки работников правоохранительных органов России.

В эпоху глобализации внимание к между-

народному сотрудничеству между правовыми и правоохранительными органами России и зарубежных стран логично и необходимо с двух точек зрения: 1) как к мощному ресурсу укрепления мирового правопорядка и 2) подготовки новых кадров.

В последние годы агрессивно меняется тактика и стратегия террористических организаций, чьи деструктивные действия становятся все более объединенными. Мир убеждается в существовании разветвленной сети глубоко законспирированных связей и контактов между целым рядом террористических и полу-террористических организаций. Они способны проводить масштабные операции, используя опыт и ресурсы террористов нескольких стран. Это усложняет борьбу с ними и настоятельно требует объединения сил мира и правопорядка.

С девяностых годов прошлого века активно формируется единое информационно-образовательное пространство, частью которого становится Россия. Специалисты пользуются специальным понятием «интернационализация профессионального образования». При соединившись к Болонскому процессу, Россия взяла на себя ряд обязательств, одним из которых является обмен опытом в деле подготовки



кадров. Привлекательность России в данном аспекте для зарубежных стран очевидна: на фоне террористических войн во многих регионах планеты ей удается сохранить межконфессиональный, межкультурный и межъязыковой мир в своей огромной стране. Здесь накоплен положительный опыт в формах и методах подготовки и воспитания кадров МВД; количество заинтересованных запросов из стран зарубежья в министерские интернет-ресурсы огромно. Россия готова заимствовать зарубежный опыт, оставаясь открытой к обмену своим опытом с иностранными участниками мирового полицейского сообщества.

Россия неоднократно обращалась к мировому сообществу с призывом объединить ресурсы в борьбе против сил зла по самым разным направлениям – от конкретных шагов в области дипломатии до проведения совместных силовых операций. Ярким примером служат сирийские события, продемонстрировавшие весь спектр хитроумных отговорок и уловок Запада, а реально – его полного нежелания принимать конкретные, честные партнерские и союзнические действия, направленные на нормализацию положения в этой арабской стране.

Многолетняя миротворческая политика Российского государства, столкнувшегося с глухой стеной непонимания и открытой неприязни со стороны Запада, позволяет сделать определенные выводы и заключения. Западные страны устраивает затянувшееся состояние войны как на Ближнем Востоке, так и в других уголках мира. Они наивно полагают, что в условиях разрухи, голода и постоянного страха населения можно безнаказанно продолжать политику угнетения и притеснения и, самое главное, своего беспредельного господства здесь.

Международное сотрудничество между правоохрнительными органами разных стран – мощный резерв миролюбивых сил; оно может и должно внести свой существенный вклад в дело упрочения мира, укрепления сил добра и созидания. Для выстраивания и воспитания взаимного доверия, уверенности в пар-

тнере не только на словах и призывах, а через регулярные встречи, обмен мнениями в международной политике сейчас явно не хватает практического общего решения сложных проблем нашей в принципе небольшой планеты.

Здесь мы видим несколько конкретных форматов, или направлений, сотрудничества с нашими коллегами. Для развития каждого направления есть общие и особые причины. Как член общеевропейского дома Россия заинтересована устанавливать плотные контакты с полицейскими европейских стран. Особый интерес представляет система профессионального образования сотрудников полиции ФРГ, где накоплен значительный опыт организации подготовки, обучения и воспитания полицейских. Многие отечественные и зарубежные специалисты считают, что подготовка полицейских здесь является наиболее эффективной и максимально результативной в Европе [1, с.7].

Ознакомление и возможное заимствование передовых методик подготовки немецких полицейских, реальные встречи между преподавателями полицейских высших образовательных организаций обеих стран, выступления, возможные дискуссии и творческие споры способствуют лучшему пониманию друг друга, дают возможность создать образ не врага, а коллеги и «просто хорошего человека». Если в высокую политику мы уже вносим привлекательные общечеловеческие качества и черты: надежность, принципиальность, доверие друг к другу, – то в таких все еще максимально формализованных и пропитанных национальными государственными и политическими интересами образовательных организациях, как полицейские академии, где каждый преподаватель не просто «образовывает», а воспитывает очередное поколение будущих правоохранителей, идеи партнерского международного сотрудничества должны стать краеугольным педагогическим методом.

Со стороны Нижегородской академии это не только громкие призывы и «самые искренние» заверения, а реальные дела: создан и успешно работает международный отдел, поддерживаются регулярные контакты как с



коллегами-преподавателями, так и с практическими работниками, побывавшими в России или готовящимися приехать сюда; проведен ряд конференций, докладчиками на которых были российские и немецкие преподаватели плюс практические работники органов внутренних дел.

Проблематика конференций заранее прорабатывалась и согласовывалась между двумя сторонами. Имеет место заинтересованный обмен мнениями по двум кардинальным направлениям: 1) организация учебного процесса с обсуждением следующих вопросов: принципы приема в вузы; методология и практические методы обучения с учетом специфики конкретных предметов; очное и заочное обучение; вопросы повышения эффективности и оптимизации обучения; экспертная оценка профессионального образования полицейских в образовательных учреждениях МВД обеих стран и другие; 2) основные принципы международного уголовного полицейского сотрудничества: борьба с экономическими преступлениями; трансграничный розыск предметов, имеющих особую ценность; уголовно-правовая политика стран в сфере противодействия похищению человека; правовое регулирование административного выдворения, депортации и реадмиссии; вопросы правового регулирования, создания и работы международных следственно-оперативных групп и многое другое.

Встречи показали, что у линии академии на широкое международное сотрудничество прочный фундамент. Во время выступлений курсанты, присутствовавшие на конференциях, с удивлением узнавали, что очередной докладчик – как с немецкой стороны, так и с российской – приводил примеры совместных практических акций, через участие в которых многие гости уже знали хозяев, в хозяева – гостей. Примечательно, что многие такие совместные операции приводятся в официальных международных источниках.

Самостоятельную ценность в деле полицейского сотрудничества, осуществляемого в академии, приобрели встречи с коллегами из

стран Латинской Америки и Юго-Восточной Азии. На фоне целой серии открытых военных действий на Арабском Востоке эти отдаленные от России части мира могут показаться более спокойными, не вызывающими особой озабоченности в России и в Западной Европе. Но фитиль войн и коллизий здесь постоянно тлеет; с этими регионами связана большая часть международного наркоторговли.

Качественный и количественный состав делегации из стран Юго-Восточной Азии: присутствие лиц высокого статуса, большое число членов; их глубокий, профессиональный и человеческий интерес к нашей стране и академии; желание изучать русский язык; содержательный, насыщенный свежими идеями заключительный обмен мнениями – все это убедило нас, что мы на верном пути с надежными попутчиками.

Третьей формой сотрудничества академии с зарубежными коллегами является подготовка полицейских кадров по заявкам-заказам нескольких зарубежных стран. Это самостоятельное направление в нашей работе, которому мы уделяем постоянное внимание, разрабатывая учебные программы и планы с учетом пожеланий стран-заказчиков. Преподавательский состав академии накопил изрядный положительный опыт работы с иностранными слушателями, которую мы строим на простой и универсальной философии. Мы исходим из следующих предпосылок, которые стали ключевыми принципами обучения: идеи добра – интернациональны, и список добрых дел и поступков у российского преподавателя и иностранного слушателя не может не совпадать: любить и служить своему народу, защищать его от всяких проявлений несправедливости, раскрывать преступления и наказывать преступников, способствовать росту благосостояния своих граждан, помогать и поддерживать силы мира и правопорядка. И все это реально достижимо при условии сотрудничества и взаимопомощи с коллегами из других стран.

Что же касается языка, на котором мы общаемся и строим обучение, то это язык едино-



мышленников. Начальный период обучения предполагает изучение русского языка, для чего у нас созданы все условия: современные развивающие и коммуникативные методики; живое общение с носителями русского языка как на учебном занятии, так и за его пределами; посещение музеев и выставок с последующим обсуждением увиденного и услышанного как устно, так и письменно по горячим впечатлениям (выражение своего мнения и впечатления в свободной устной форме или в письменном жанре отзыва, резюме, статьи или выступления на заседании клуба любителей русской словесности и многое другое). Первые результаты радуют и нас, и курсантов: слушая как на грамматически и стилистически нормированном русском языке молодые люди толково и профессионально раскрывают сложные специальные понятия или излагают свое понимание обычных общежитских ве-

щей с присущей молодым людям живостью и непосредственностью, трудно поверить, что начинали они, как говорят россияне в таком случае, буквально с нуля.

Научно-практические конференции проходят на английском языке. У академии прекрасные технические средства, обеспечивающие синхронный и последовательный перевод. Высокое качество перевода обеспечивается благодаря привлечению к переводу профессиональных переводчиков с большим опытом работы в системе правоохранительных органов как в России, так и за рубежом.

В заключение считаем своим приятным долгом выразить нашу благодарность коллегам со специальных кафедр, чье заинтересованное ознакомление с предлагаемой публикацией и добрый совет помогли нам подготовить ее к печати.

Список использованной литературы:

1. Вступительное слово генерал-майора полиции начальника Нижегородской академии МВД России доктора технических наук, доцента Конева А.Н. // Профессиональное образование полицейских – организация, методика, мониторинг эффективности: сборник статей / под ред. д.ю.н. М.П. Полякова, к.э.н. Р.В. Павленкова. Н. Новгород: НА МВД России, 2013. С. 6–7.

**Yuri Ilyin
Irina Smirnova**

INTERNATIONAL PROFESSIONAL COOPERATION IN THE SPHERE OF LAW AND LAW-ENFORCEMENT: ISSUES, LANGUAGE, FORMATS AND FIRST RESULTS (from the experience of the Nizhny Novgorod Academy of the Ministry of Internal Affairs of Russia)

Summary

The subject matter of the article is international cooperation in the fields of law and law enforcement in the formats of training of foreign students in the law and law enforcement establishments of Russia and exchange of ideas and views of modern world development at international conferences by law and law enforcement professionals from different countries.. As tools of communication two languages are used: English and Russian. The Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Russian Federation in Nizhny Novgorod is taken as a positive example of this activity.



Yuri İlyin
İrina Smirnova

**BEYNƏLXALQ PEŞƏKAR ƏMƏKDAŞLIQ
HÜQUQ-MÜHAFİZƏ: MƏSƏLƏLƏR, DİL, FORMATLAR VƏ İLK NƏTİCƏLƏR
(Belarusiya Daxili İşlər Nazirliyinin təcrübəsindən)**

Xülasə

Məqalənin mövzusu xarici tələbələrin Rusiyanın hüquq və hüquq-mühafizə orqanlarında təhsil alması formatlarında hüquq və hüquq-mühafizə sahələrində beynəlxalq əməkdaşlıq və beynəlxalq konfranslarda qanun və hüquq ilə beynəlxalq konfranslarda müasir dünyanın inkişaf fikri və fikir mübadiləsi. müxtəlif ölkələrin hüquq-mühafizə orqanlarının mütəxəssisləri. Ünsiyyət vasitəsi olaraq iki dildə istifadə olunur: İngilis və Rus. Nijni Novqoroddakı Rusiya Federasiyası Daxili İşlər Nazirliyinin Akademiyası bu fəaliyyətin müsbət nümunəsi kimi götürülür.

**СЕРГЕЙ КУЗНЕЦОВ**

кандидат психологических наук, доцент, заместитель начальника кафедры физической подготовки Нижегородской академии МВД России

E-mail: wolf09111965.rambler.ru

АЛЕКСАНДР ВОЛКОВ

кандидат педагогических наук, заместитель начальника кафедры физической подготовки Нижегородской академии МВД России

E-mail: wolkow.70@mail.ru

УДК 351.74

ОПЕРАЦИОНАЛЬНАЯ СТРУКТУРА БОЕВЫХ ПРИЕМОВ БОРЬБЫ

Açar sözlər: polis, polis, fiziki güc tətbiqi, mübarizə üsulları.

Ключевые слова: полиция, применение физической силы, боевые приемы борьбы.

Keywords: police use of physical force, combat fighting techniques.

В статье раскрывается методика анализа технико-тактической сущности боевых приемов борьбы.

Боевые приемы борьбы – это эффективные и правомерные способы физического воздействия сотрудников полиции на граждан, в том числе и с применением специальных средств для принуждения их к выполнению законных требований, если ненасильственные способы не обеспечивают выполнения возложенных на полицию обязанностей [1, с.130]. Эти приемы и действия описаны в VII главе Наставления по организации физической подготовки в органах внутренних дел Российской Федерации (далее – Наставление) [2].

В двигательном плане прием – это совокупность операций, составляющих результирующую часть атакующего, контратакующего или защитного действия [3, с.13].

Операция представляет собой мельчайшую единицу противоборства, автоматизированный способ (навык) выполнения действия, направленного на решение двигательной задачи в конкретных условиях.

В соответствии с п. 53.4.1. Наставления структура боевого приема борьбы складывается

из пяти операций: 1) навязывание хвата и подготовка к выведению из равновесия и (или) нанесению расслабляющего удара; 2) выведение из равновесия и (или) нанесение расслабляющего удара; 3) реализация его технической основы; 4) подготовка (переход) к действиям физического контроля, сковывания, сопровождения; 5) сковывание (удержание), сопровождение под воздействием болевого приема.

Представление операциональной структуры боевого приема борьбы обуславливает в необходимой и достаточной мере содержание и структуру ориентировочной основы действия, степень овладения которой и предопределяет способность его эффективного применения в условиях практической деятельности.

Важно иметь в виду, что описание боевого приема борьбы в соответствующей статье (пункте) Наставления не является описанием его операциональной структуры. Оно – описание – лишь в самых общих чертах раскрывает кинематическую структуру приема, то есть «внешнюю картинку» способа его выполнения. Его правильная интерпретация невозможна без знания специальной (спортивной) терминологии, синтаксических правил описания движений относительно друг друга во времени. Оно изначально неполно и рассчитано на его дополнение наглядным примером.

Описание и иллюстрация боевого приема борьбы позволяют только создать образ того, как выполняется боевой прием борьбы. Для представления сущности приема, то есть по-



нимания того, почему он выполняется именно так, а не иначе, необходимо знать его анатомическую, биомеханическую и технико-тактическую сущность.

Собственно, описание примера экспликации операциональной структуры боевого приема борьбы и составляет предмет этой статьи.

Обратимся к описанию в Наставлении загиба руки за спину рывком: «Захватить левой рукой правое предплечье ассистента сверху (большой палец в сторону кисти). Нанести расслабляющий удар правой голенью по внутренней стороне правого бедра или локтем правой руки в грудь. Правой рукой захватить его руку за плечо (ближе к локтю сверху или снизу) и резко по-

тянуть к себе (рвануть). Отпуская предплечье, быстро переместить левую руку под него, и, загибая руку ассистента за спину, захватить ладонью локоть. Прижимая предплечье и локоть своей руки к его спине, надавить на локоть вниз, а другой рукой захватить за плечо (одежду на его плече, ворот) либо за подбородок снизу, встать к нему боком. Сопроводить, сковывая подвижность загибом руки за спину» [2, п. 57.3].

Иллюстрация приема (см. фото 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8) дополняет это описание пониманием того, что имеется в виду: что понимают под исходным положением, из которого выполняется прием, хватом предплечья сверху, под плечом ассистента и т. п.



1



2



3



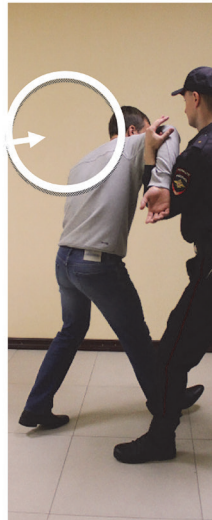
4



5



6



7



8



Анатомическим механизмом этого болевого приема выступает выкрут (вращательное движение руки в плечевом суставе) вперед к пределу его пассивной (анатомической) подвижности. Собственно, это действие и вызывает непереносимое болевое воздействие на мышцы и связки плечевого сустава (см. фото 6).

Биомеханической сущностью основного механизма болевых приемов, как известно [1, с.143], выступает модель кинематической пары. Кинематическая пара (англ. kinematic pair) в биомеханике – это соединение двух звеньев (частей тела), обеспечивающее определенное относительное движение. Для всех кинематических пар необходимый постоянный контакт между их звеньями достигается посредством суставного соединения. Механизм приема составляет выкрут руки назад (относительно туловища) в плечевом суставе с фиксацией (удержанием) туловища хватом за плечо.

Понимание технико-тактической сущности приема основывается на представлении о том, что для выполнения загиба руки за спину рывком в условиях противодействия необходимо это противодействие (сопротивление) ослабить или исключить совсем. Это достигается выведением противника из равновесия или расслабляющим ударом. «Расслабляющий удар – это удар, который, не причиняя вреда здоровью человека, позволяет на мгновение изменить его мышечный тонус, обеспечивая тем самым ослабление мышечного напряже-

ния, межмышечной и двигательной координации, сосредоточения внимания, утрату устойчивости, равновесия» [1, с.140].

Технико-тактическая сущность приема представляет собой взаимосвязанную структуру последовательно решаемых пяти двигательных задач: 1) создание условий (навязывание своего хвата, принятие относительно противника выгодного взаимоположения, стойки) для эффективной подготовки атаки и преодоления защиты атакуемого; 2) приложение сил в благоприятный момент ситуации с целью выведения атакуемого из равновесия или же нанесение удара, вызывающего его неспособность произвольно координировать свои действия; 3) осуществление основного механизма приема; 4) создание условий для осуществления контроля атакуемого; 5) выполнение необходимого захвата с целью осуществления контроля атакуемого.

Расчленение боевого приема борьбы на операции подразумевает и более полное описание его кинематической структуры (исходные и промежуточные положения; направление, траектория и амплитуда движений), временной структуры (соотношения движений во времени), а также динамической структуры (описания характера, развиваемых мышечных напряжений).

Приведем пооперационное деление боевого приема борьбы на примере уже выбранного нами выше загиба руки за спину «рывком» (таблица ниже).

Операция	Задачи	Действия
1	2	3
1	Подготовка к выведению из равновесия	Положение относительно ассистента: с внутренней стороны захваченной руки; правая нога впереди – правосторонняя стойка; на расстоянии, позволяющем без наклона захватить правую руку ассистента чуть согнутой в локте левой рукой; хват левой рукой за правое предплечье сверху (большой палец в сторону кисти)
2	Выведение из равновесия (и) или расслабляющий удар	Шагая с правой ноги вперед (между ног), отбить правую ногу ассистента назад-влево, нанеся удар правой голенью по внутренней стороне бедра, на расстояние, вынуждающее его оказаться в неустойчивом положении



3	Подготовка и реализация главного механизма приема	<p>Используя неустойчивое положение ассистента, двигающегося назад: не возвращая правую ногу назад, поставить правую ногу в площади его опоры (между ног); захватить правой рукой его левое плечо ближе к локтю сверху (или снизу); шагая левой ногой назад, потянуть (рвануть) его плечо к себе (на себя) и вынудить двигаться ассистента вперед.</p> <p>Используя неустойчивое положение ассистента, двигающегося вперед: отпустить хват левой рукой его правого предплечья; опереться ребром ладони в локтевой сгиб (ладонью в плечо максимально близко к локтю); шагая правой ногой назад, развернуться направо.</p> <p>Шагая левой ногой вперед, двигаться в направлении спины ассистента, позволяющем кратчайшим путем прижать локоть левой руки к его спине, а правой рукой потянуться к дальнему плечу (подбородку).</p> <p>Одновременно опереть локоть левой руки в спину ассистента и захватить левой ладонью его локоть, а правой – дальнее плечо или (подбородок).</p> <p>Сковывая удержанием за плечо (подбородок) движение туловища ассистента вперед (тянуть к себе), упираясь локтем в спину, надавить ладонью на локоть вниз, не позволяя ассистенту наклониться вперед</p>
4	Подготовка к осуществлению контроля	Не отрывая локоть от спины ассистента и скользя им вдоль спины вверх, добиться выкручивания плечевого сустава вперед к анатомо-физиологическому пределу подвижности
5	Контроль	Сопровождение под воздействием загиба руки за спину

Таким образом, при таком расчленении приема на пять операций смысловая и двигательная структура действия не нарушается. Это выступает главным условием его правиль-

но освоения и совершенствования – от деталей к частям, которые собираются, образуя операцию, которая, в свою очередь, является составляющим компонентом приема в целом.

Список использованных источников

- 1 Кузнецов С.В. Теоретические и методические основы организации физической подготовки сотрудников органов внутренних дел в Российской Федерации: учебник / С.В. Кузнецов, А.Н. Волков, А.И. Воронов; под. ред. С.В. Кузнецова. М., 2016.
- 2 Наставление по организации физической подготовки в органах внутренних дел Российской Федерации: приказ МВД России от 1 июля 2017 г. № 450. URL: <http://publication.pravo.gov.ru> (дата обращения: 18.08.2017).
- 3 Шахмурадов Ю.А. Вольная борьба. Научно-методические основы многолетней подготовки борцов. М., 1997. С. 13.



Sergey Kuznetsov
Alexander Volkov

OPERATIONAL STRUCTURE OF COMBAT FIGHTING TECHNIQUES

Summary

The article reveals the methodology of analysis of technical-tactical es-sence of fighting techniques of struggle.

Serqey Kuznetsov
Aleksandr Volkov

DÖYÜŞ TEXNIKASININ ƏMƏLIYYAT QURULUŞU

Xülasə

Məqalədə mübarizə üsullarının texniki-taktiki əsaslarının təhlili metodologiyası açıqlanıb.

**АНАТОЛИЙ ЛУКУТИН**

кандидат педагогических наук, доцент, начальник кафедры огневой подготовки Нижегородской академии МВД России

НИКОЛАЙ УСТЮЖАНИН

старший преподаватель кафедры огневой подготовки

Нижегородской академии МВД России

УДК 377.169.3

О ЧАСТНОЙ МЕТОДИКЕ ФОРМИРОВАНИЯ ГОТОВНОСТИ КУРСАНТОВ К ОБЕСПЕЧЕНИЮ ЛИЧНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ПРИ ПРИМЕНЕНИИ ОГНЕСТРЕЛЬНОГО ОРУЖИЯ

Açar sözlər: polis əməkdaşlarının şəxsi təhlükəsizliyi; odlu silahdan istifadə; xüsusi təlim; bacarıq; xüsusi texnika; vəziyyətlərin simulyasiyası.

Ключевые слова: личная безопасность сотрудников полиции; применение огнестрельного оружия; специальная подготовка; компетенция; частная методика; моделирование ситуаций.

Keywords: personal safety of police officers, use of firearms; special training, competence, methodology, modeling of situations.

Статья посвящена изложению опыта авторов по разработке и апробации частной методики формирования готовности курсантов к обеспечению личной безопасности при применении огнестрельного оружия. Работа проведена в рамках предложенной ими инновационной образовательной программы, занявшей первое место на Всероссийском конкурсе, на внедрение которой был выделен большой грант Президента России.

Анализ 100-летнего зарубежного [1] и российского [2] опыта огневой подготовки сотрудников полиции показывает, что готовить из них просто метких стрелков в тире явно недостаточно, что для этого существуют хорошие отработанные методики, основанные на многолетней практике спортивно-прикладной стрельбы. Но такие навыки, как адекватная оценка и точные действия в процессе решения оперативно-служебных задач, связанных с вероятностью применения оружия в вариативных условиях, в том числе в группе сотрудников, не являются врожденными и должны

приобретаться и правильно закрепляться только в ходе специализированных занятий, в том числе выходящих за рамки типовых учебных программ огневой подготовки. Необходимую корректировку в указанные занятия до недавнего времени вносил только непосредственный опыт боевого применения оружия.

Действительно, боевое применение огнестрельного оружия сотрудником полиции всегда отличается от демонстрационного. Малейшая неточность в технике, тактике и психологии действий в ее рамках делают оружие не только неэффективным, но и более опасным для того стрелка, который в ходе изолированной специальной подготовки не освободился от непрофессиональных представлений о реальности и своих возможностях. В реальной обстановке даже небольшие пробелы в них могут стоить ему жизни. Но страшнее всего, что из-за беспечности, неквалифицированного и далекого от жизни обучения могут погибнуть невинные люди или коллеги [3, с.114]. Избавиться от указанных недостатков, разумеется, можно в результате боевого опыта, что называется, методом проб и ошибок, но сколько «испытываемых» при этом останется в живых? Вопрос будет решаться ценой потерь или тяжелых последствий для выживших после выполнения задач сотрудников.

Появление в начале 10-х годов XX века в сфере высшего профессионального образования Министерства внутренних дел Российской Федерации новой комплексной учебной дисци-



плины «Личная безопасность сотрудника органов внутренних дел» (далее – ЛБ сотрудников ОВД) поставило перед профессорско-преподавательским составом различных кафедр (в том числе огневой подготовки) задачу выявления и разработки специфики ее содержания и преподавания. Опираясь на известный нам опыт ведущих образовательных организаций МВД России, сегодня можно говорить о том, что стадия теоретического обоснования, организационно-правового и начального учебно-методического обеспечения становления этой дисциплины в целом успешно пройдена. Определены объект и предмет этого аспекта профессиональной и самостоятельной учебной деятельности; цели, задачи и уровни обучения; зоны ответственности и стыки взаимодействия содержания в ее рамках таких традиционных учебных дисциплин, как «Физическая подготовка», «Огневая подготовка», «Тактическая подготовка» и другие; разработаны примерная и учебные программы. В целом понятны педагогические условия их реализации, особенности работы преподавателей, подготовлены первые учебные пособия.

Вместе с тем, необходимо признать, что именно в силу новизны поставленных задач до сих пор высока актуальность научного обоснования оптимальных педагогических моделей и технологий преподавания ЛБ сотрудников ОВД, которые бы подробно раскрывали структурно-логические, психолого-педагогические и другие механизмы интегрирования ее различных компонентов в целостную учебно-профессиональную деятельность.

Так, особое место в этом ряду занимают важность описания содержания профессиональной специальной компетенции, разработка системы критериев определения ее сформированности, создание фонда оценочных средств, а также частной методики изучения в рамках Программы «ЛБ сотрудников ОВД» темы № 4 «Обеспечение личной безопасности при применении огнестрельного оружия» и анализа ее апробации. Ниже представлены основные подходы и уроки практики нижегородцев в этом направлении.

В соответствии с Федеральным государственным образовательным стандартом Ми-

нистерства образования и науки России профессиональная компетенция выпускников образовательных организаций высшего профессионального образования МВД России, имеющая отношение к рассматриваемой теме, определяется как способность практически обеспечивать личную безопасность в процессе решения служебных задач (ПК-28). Для перевода этого определения на язык педагогики на кафедре была разработана и экспериментально проверена характеристика специальной профессиональной компетенции, комплекс обеспечивающих ее прикладных знаний, умений и навыков, форм и методов освоения и на их базе – частная методика формирования готовности к обеспечению личной безопасности в ситуациях применения огнестрельного оружия [4].

Прежде всего, в качестве практической и педагогической модели этой компетенции была выбрана деятельность по интенсивному восприятию и оценке признаков угрозы и опасности для жизни, поиску вариантов решений и использованию способов их исполнения с помощью оружия в рамках имеющихся у него возможностей при возникновении огнестрельного контакта с правонарушителями. В этом случае деятельность, сознание, организм сотрудника подвергается комплексному влиянию динамичного, одновременного и нелинейного взаимодействия всех слагаемых: в частности, воздействие непрерывного изменения дальности и направлений для стрельбы; различных отрезков ограниченного времени на восприятие и оценку стрелковой ситуации; количества поражаемых и непоражаемых целей в секторе ведения огня; необходимости изменения техники стрельбы в зависимости от названных и других обстоятельств (смены магазина и устранения задержек при стрельбе у обеих сторон); самочувствия и состояния сотрудника; перепадов интенсивности сопутствующих задач; результативности попаданий (не путать с количеством пробоин) в цель, выживания сотрудника, наличия укрытий и т. д.). Размер статьи не позволяет подробно рассмотреть все аспекты и тонкости названной частной методики, поэтому охарактеризуем их в самой краткой форме.



Структурно методика ориентирована на обеспечение двух этапов формирования готовности курсантов к обеспечению личной безопасности при применении огнестрельного оружия: одиночной и групповой (парной) подготовки. Содержательно она касается описания таких дополнительных к традиционным приемов работы преподавательского состава, как:

– методические особенности изучения учебных вопросов темы;

– характеристика системы оценочных средств и специализированная методика определения сформированности основной и сопутствующих компетенций по итогам изучения темы;

– особенности текущего педагогического и ученического контроля над успешностью овладения компетенциями и различными уровнями обученности при изучении темы;

– механизм управления кафедрой динамикой формирования образовательного стандарта готовности курсантов к обеспечению личной безопасности в смоделированных ситуациях применения табельного оружия.

Учитывая упомянутую выше новизну ме-

тодических задач, для решения которых была предназначена рассматриваемая частная методика, а также наличие мощного аппаратно-компьютерного комплекса, полученного в рамках гранта Президента России, на кафедре, кроме того, был подготовлен ряд методических рекомендаций и научных исследований, связанных со смежными аспектами педагогической работы в этом направлении [5; 6, с. 86; 7, с. 74; 8, с. 85–93].

Для определения уровня сформированности у курсантов (слушателей) образовательного стандарта в сфере ЛБ сотрудников ОВД нами использовались следующие группы методик и оценочного инструментария: аппаратно-диагностические; психолого-диагностические; экспертно-диагностические; учебно-диагностические.

В зависимости от этапа обучения на каждом разделе освоения темы нами применяется та или иная группа или все группы методик (на завершающем этапе подготовки и при выходящем контроле – по итогам комплексного занятия или в ходе учений).

Список литературы

1. Устюжанин Н.Н. Огневая подготовка полицейских за рубежом. Тенденции и методики обеспечения профессионализма владения оружием: аналитический обзор по материалам зарубежной печати. Н. Новгород, 1999.
2. См., в частности: В.В. Зезюлин (1996); И.А. Золотницкий (1997); Н.В. Ковшов, А.И. Щипин (1996); В.А. Торопов (1995); В.С. Новиков (1998); А.И. Ушаков (1996, 1998, 2002); С.Г. Горбенков (1997); Е.Ю. Дьякова, А.И. Щипин (2001); Л.О. Евраев, Г.П. Домнин, А.И. Щипин (2002); О.Ю. Горлов (2014) и многие другие.
3. Среди трех первых причин случайных выстрелов сотрудников в коллег-офицеров во время проведения операций, приведших к ранениям и гибели самих сотрудников, применявших оружие, по данным Международной ассоциации начальников полиции и безопасности (IACP): неграмотное обращение с оружием; недостаток соответствующей профессиональной подготовки; неверная оценка действительной степени угрозы. См.: Задорожный А.В. Особенности тактической подготовки при применении огнестрельного оружия в локальных конфликтах. Теория и практика внедрения научных исследований в сфере правомерности применения огнестрельного оружия: электронный сборник статей / отв. ред. А.А. Лукутин. Н. Новгород, 2016.
4. Частная методика формирования готовности к обеспечению личной безопасности в ситуациях применения огнестрельного оружия / А.А. Лукутин, Н.Н. Устюжанин [и др.]. Н. Новгород, 2015.
5. Использование стрелковых тренажеров и интерактивных тиров для стрелковой подготовки



и определения готовности сотрудников полиции к применению огнестрельного оружия в условиях реальной практической обстановки: методические рекомендации / А.А. Лукутин, Н.Н. Устюжанин, О.В. Логачев [и др.]. Н. Новгород, 2015.

6. Методика обучения моделированию ситуаций и проведения деятельностных тренингов, связанных с применением сотрудниками полиции (ОВД) огнестрельного оружия: методические рекомендации / А.Б. Благодатин, А.Ю. Кобленков, А.А. Лукутин, Н.Н. Устюжанин. Н. Новгород, 2016. Ч. 1. С. 86.
7. Исследование влияния моделирования акустической обстановки на избирательность стрельбы: методические рекомендации для преподавателей огневой подготовки / А.А. Лукутин, О.В. Логачев, Н.Н. Устюжанин, Д.А. Коряковцев. Н. Новгород, 2017. С. 74.
8. Лукутин А.А., Устюжанин Н.Н. Актуальные вопросы разработки и использования методических средств формирования осязательной базы стрельбы из пистолета Макарова в вариативных условиях: сборник научных трудов круглого стола «Актуальные вопросы подготовки сотрудников правоохранительных органов к противодействию современным угрозам. URL: <http://www.mosu-mvd.ru>. С. 85–93 (дата обращения: 12.01.2018).

**Anatoly Lukutin
Nikolay Ustuizhanin**

ON THE METHODOLOGY FOR THE FORMATION OF CADETS READINESS TO ENSURE PERSONAL SAFETY WHEN USING FIREARMS

SUMMARY

The article describes the authors' experience in developing and testing a methodology for the formation of cadets readiness to ensure personal safety when using firearms. The work was carried out within the framework of the authors' innovative educational program, which won the first place in the All-Russian competition and was implemented with the help of a grant from the President of Russia.

**Anatoli Lukutin
Nikolay Ustuizhanin**

ODLU SİLAHDAN İSTİFADƏ EDƏRKƏN ŞƏXSİ TƏHLÜKƏSİZLİYİNİ TƏMİN ETMƏK ÜÇÜN KURSANT HAZIRLIĞININ FORMALAŞDIRILMASI METODOLOGİYASI HAQQINDA

Xülasə

Məqalədə müəlliflərin odlu silahdan istifadə zamanı şəxsi təhlükəsizliyini təmin etmək üçün kursant hazırlığının formalaşdırılması üçün metodologiyanın hazırlanması və sınaqması təcrübəsi təsvir edilmişdir. İşlər Ümumrusiya müsabiqəsində birinci yeri qazanan və Rusiya Prezidentinin qrantı ilə həyata keçirilən müəlliflərin innovativ təhsil proqramı çərçivəsində aparılmışdır.

**АРТУР ВОЛОБОЕВ**

аспирант Донецкого юридического института МВД Украины
(г. Кривой Рог, Украина)
УДК 343.98

КЛАССИФИКАЦИЯ РУЧНОГО ОГНЕСТРЕЛЬНОГО ОРУЖИЯ И БОЕВЫХ ПРИПАСОВ К НЕМУ: ОТДЕЛЬНЫЙ АСПЕКТ

(за материалами уголовных производств по территории Украины)

Açar sözlər: silahlar, ov tüfəngləri, döyüş sur-satları, silahlar, qanunsuz müalicə, əks tədbirlər.

Ключевые слова: оружие, ручное огнестрельное оружие, боевые припасы, объекты вооружения, незаконное обращение, меры противодействия.

Keywords: weapon, handheld firearms, ammunition, weapon units, unlawful handling, prevention measures.

Проведен анализ и обобщены материалы судебно-следственной практики по изъятию ручного огнестрельного оружия и боевых припасов к нему на территории Украины. Осуществлена классификация такого вида вооружения. Определены их основные группы и классы. Сделан акцент на принятие первоочередных мер по противодействию незаконному обороту оружия, его основных частей, боевых припасов к нему.

История свидетельствует о том, что как в прошлые века, так и на современном этапе развития общества, созданное человеком оружие не всегда используется по целевому назначению. Все чаще в современном мире встречаются случаи, когда с помощью определенного вида оружия совершаются уголовные правонарушения, что подтверждается статистической информацией Генеральной прокуратуры Украины [1]. Проведенный нами анализ статистической информации свидетельствует, что ежегодно в среднем регистрируется более 7.2 тыс. уголовных правонарушений, связанных с незаконным обращением с объектами вооружения (из них 65% составляет исследу-

емая нами категория), а также около 1.1 тыс. «вооруженных» правонарушений как последствия незаконного с ним обращения. Наше исследование позволило установить, что треть из указанных нами уголовных правонарушений (36.64%) так и остается не раскрытыми. На основании вышеизложенного, возникает необходимость в разработке современной методики расследования незаконного обращения с оружием и боевыми припасами.

Следует отметить, что методики расследования незаконного оборота оружия, боевых припасов или взрывчатых веществ разрабатывали ученые-криминалисты: Г.А. Бойко, А.Н. Вдовин, В.В. Войнов, В.В. Волченков, Е.Ю. Голуб, В.Е. Гудзь, В.В. Ефименко, И.В. Капустина, С.П. Мельниченко, О.А. Мокринский, С.Г. Павликов, И.Ю. Рагулин, А.С. Самоделкин, А.С. Тарасенко, Е.С. Тесленко и др. Фактически каждый из указанных нами ученых затрагивал вопросы, связанные с особенностями объектов вооружения. Вместе с тем, до сегодняшнего дня так и остается не исследовано ручное огнестрельное оружие и боевые припасы к нему с позиции их классификации по группам и классам, что и обуславливает актуальность и цель данной статьи.

Оружие и боевые припасы, с современной точки зрения, – это технически-развитый феномен повышенной опасности, что представляет собой не только механические устройства и специально-изготовленные средства по защите и выполнению определенных боевых (служебных) задач, но и высокоэффективный инструмент для преступной деятельности, а



также прибыльный товар, имеющий значительный спрос в криминальной среде.

Часть 1 ст. 263 УК Украины устанавливает уголовную ответственность за незаконное обращение с объектами вооружения. Предмет данного правонарушения охватывает «все виды боевого, спортивного, нарезного охотничьего оружия, как серийно изготовленного, так и самодельного или переделанного (в том числе, гладкоствольного охотничьего), для проведения выстрела из которого используется сила давления газов, образующихся при сгорании взрывчатого вещества (пороха или других специальных горючих смесей) ..., а также патроны к нарезному огнестрельному оружию различных калибров, снаряженных взрывчатым веществом и предназначенные для стрельбы из огнестрельного оружия» [2].

Полученные нами данные позволяют классифицировать такого рода вооружение на группы с одновременным раскрытием их содержания.

Так, ручное огнестрельное оружие, являющееся предметом уголовных правонарушений рассматриваемой категории, а также орудием ряда «вооруженных» уголовных правонарушений, классифицируется следующим образом:

1. Группа диагностируемого ручного огнестрельного оружия, что встречается практически в 99.9 % случаев. Данная группа охватывает:

1.1. Классическое ручное огнестрельное оружие (78.2 %):

- Типичное ручное огнестрельное оружие (17.3 %) промышленного и кустарного производства, кроме гладкоствольного охотничьего, а также пневматического, сигнального, стартового, строительного, газового ручного оружия, устройства отечественного производства для отстрела патронов, снаряженных резиновыми или аналогичными по своим свойствам метательными снарядами несмертельного действия. Чаще всего это револьверы, пистолеты, винтовки, автоматы и карабины, а именно: револьвер «Наган», кал. 7.62 мм; пистолет «Макарова», кал. 9 мм; винтовка «Мосина», кал. 7.62 мм; винтовка системы Токарева

(СВТ-40), кал. 7.62 мм; винтовка «ТОЗ-8М», кал. 5.6 мм; винтовка «Маузер-88», кал. 7.92 мм; автомат «Калашникова», кал. 7.62 мм; охотничий карабин «Симонова ОП СКС», кал. 7.62 мм; охотничий карабин «Форт 202», кал. 7.62 мм. Менее встречаются факты изъятия классического ручного огнестрельного оружия иностранного производства.

- Переделанное ручное огнестрельное оружие (28.35 %) – это типичное ручное огнестрельное оружие, в том числе гладкоствольное охотничье, которое получило конструктивные изменения путем переделки самодельным или кустарным способом, в результате чего оно приобрело новые свойства (баллистические характеристики). Как правило, это использование другого образца боевых припасов или переход к другой видовой группе огнестрельного оружия [3].

Самым распространенным видом такого оружия является нестандартное гладкоствольное огнестрельное оружие – обрез охотничьего ружья (модели «ИЖ», «ТОЗ-БМ», «ЗК» и др. серий), подвергшейся переработки самодельным способом путем укорочения ствола до определенной остаточной длины, а в отдельных случаях еще и с удалением (определенной части – шейки) ложа с прикладом. Не менее распространенной является и гладкоствольное огнестрельное оружие – винтовка, изготовленная путем переделки самодельным способом, а именно путем рассверливания патронника и присоединения к передней части поршня бойка с целью осуществления выстрелов с использованием определенного вида патрона.

- Атипичное ручное огнестрельное оружие (32.55 %) – оружие, что представляет собой устройства оригинальной нестандартной и нетипичной конструкции, а также замаскированные предметы (огнестрельное оружие в виде сигары, авторучки, трости и т.п.), изготовленные исключительно самодельным способом с использованием частей и деталей как вполне самодельного, так и классического ручного огнестрельного оружия и/или изделий другого назначения промышленного или кустарного производства.



Популярным видом такого оружия являются предметы самодельного изготовления, относящиеся к категории нестандартного гладкоствольного ручного огнестрельного оружия по типу пистолетов упрощенной конструкции (пистолет-ручка), предназначенного к осуществлению выстрелов с применением унитарных патронов (т.е. штатными боевыми припасами к нарезному спортивному и охотничьему оружию кал. 5.6 мм). Также это самопалы – нестандартное, одноствольное, гладкоствольное, дульнозарядное (шомпольное) ручное огнестрельное оружие с фитильным зажжением металлического заряда (пороха или массы спичечных головок), использующие металлические снаряды различного диаметра (с учетом диаметра канала ствола) нестандартного типа (чаще всего шарообразные металлические предметы), которые не являются боевыми припасами.

1.2. Ручное огнестрельное оружие с ограниченным поражающим действием (21.8 %):

- Типичное ручное огнестрельное оружие с ограниченным поражающим действием (2.37%) в виде ручного короткоствольного и бесствольного оружия, предназначенного для использования по целевому назначению с применением патронов ударно-травматического действия (снаряженных резиновыми или аналогичными по своим свойствам метательными снарядами (ПНД-9П, Терен – 3 Ф, Терен 3 ФП и т.д.)) кал. 9 мм Р.А., не причиняя смерть человеку. Таким оружием являются травматические пистолеты системы «Макарова» («ПМ-Т», «МР-80-13Т», «МР-79-9ТМ» и т.д.), травматические пистолеты марки «ТТ-Т», «Grand Power T10» (T12), «Steyr M-A1», травматические револьверы марки «Гроза» («Р-02/02С», «Р-03/03С», «Р-06/06С» и др.), «Taurus LOM-13» и т.п., а также бесствольные травматические пистолеты «Оса ПБ-4», «Эгида ПБ-2», «Граница», «Шаман» и др.

Согласно проведенному нами анализу судебно-следственной практики, на территории Украины в установленном законом порядке обычно подлежат изъятию травматические пистолеты системы «Макарова» («ПМР», «ПМ-РФ», «МР-79-9ТМ»), кал. 9 мм Р.А.

- Атипичное (переделанное) ручное огнестрельное оружие с ограниченным поражающим действием (19.42%) – это оружие, что не соответствует по некоторым основным показателям стандартам ручного огнестрельного оружия с ограниченным поражающим действием, но позволяет его типизировать по отдельным характеристикам и выделить определенные виды и разновидности, а также оружие, изготовленное путем переделки самодельным или кустарным способом предметов, которые не были ручным огнестрельным оружием, но являются носителями ее конструктивных признаков (газовое, пневматическое оружие, сигнальные и другие устройства специального, хозяйственно-бытового, промышленного назначения).

Чаще всего это переделанные стартовые (сигнальные) пистолеты марки «Zoraki», «Kral», «Stalker», «Blow», «Atmala», «VOLTRAN», переделанные стартовые револьверы марки «Скат», «EKOL Viper», переделанные газовые пистолеты марки «ПГШ - 790», «ROHM», «Perfecta», «Mauser HSc» и др. Указанное оружие имеет первоочередную конструкцию или «... с заглушенной металлической заглушкой канала ствола; или ствольной втулкой, которая может легко удаляться из канала ствола, из-за чего их относят к категории огнестрельного оружия» [4].

2. Группа не диагностируемого ручного оружия с достаточным поражающим действием, встречается менее чем в 0.1% случаев, включает:

- Ручное оружие конструктивно-нестабильного обеспечения (атипичное ручное оружие одноразового действия) – это устройства или предметы, которые по функциональному назначению, от действия силы давления продуктов горения химического вещества или ее заменителей, осуществляют выстрел (несколько выстрелов) метательным снарядом, имеют достаточное поражающее действие для механического поражения живой цели на расстоянии, в результате чего получают повреждения целостности структуры без возможности их дальнейшего использования и экспертного исследования.



Как утверждают некоторые ученые, ручное огнестрельное оружие должно обладать способностью к многократной стрельбе, а «... если предмет разрушается при первом или втором выстреле, он не является оружием, а опасной игрушкой» [5]. С такой точкой зрения можно частично согласиться, поскольку в соответствии со стандартом МВД Украины СОУ 8-19-004:2011, игрушечная имитационная копия оружия – устройство, специально изготовленное с копированием внешнего вида общепринятых образцов ручного оружия калибра до 20 мм любой системы, типа, вида или модели, предназначенное для взрослых коллекционеров для имитации внешнего вида такого оружия и звукового эффекта стрельбы при использовании холостых или других специальных (строительно-монтажных к устройствам для забоя скота и т.п.) патронов, не имеющих метательных элементов [6, с.5]. Однако, если в строение такой игрушки внести определенные конструктивные изменения, то она временно получит свойства по осуществлению выстрела с достаточной кинетической энергией для поражения человека, во время которого произойдет структурное разрушение ее целостности.

Предметы (самопалы) индивидуального производства, по функциональному назначению осуществляют выстрел метательным снарядом, осуществляя механическое поражение живой цели, также нередко по конструктивному обеспечению испытывают разрушения своей структуры.

Таким образом, указанные предметы с учетом их конструктивных признаков, частично соответствуют принадлежности к огнестрельному оружию, могут быть отнесены к категории «опасных игрушек», но так как они вовсе имеют не игрушечные свойства – механическое поражение живых целей, то лучше такие предметы признать ручным оружием конструктивно-нестабильного обеспечения или атипичным ручным оружием одноразового действия.

- Ручное оружие с ограниченным экспертным исследованием – это устройства или предметы, сконструированные или приспособлены как оружие, осуществляют выстрелы

от действия силы давления продуктов горения химического вещества или ее заменителей, с достаточным поражающим действием для механического поражения живой цели на расстоянии атипичным метательным снарядом, аналоги которого отсутствуют в экспертных учреждениях, что затрудняет или делает невозможным экспертное исследование такого устройства или предмета.

Так, во время экспертного исследования по установлению принадлежности объекта к категории огнестрельного оружия возникают обстоятельства, затрудняющие или делающие невозможным проведение этого исследования, в результате чего эксперт вынужден изложить заключительную часть своего исследования в такой форме: например, «Представленное устройство изготовлено самодельным способом и имеет комплекс конструктивных признаков, присущих огнестрельному оружию, но поскольку из него не удалось сделать выстрел (из-за отсутствия в распоряжении эксперта нестандартных патронов соответствующего калибра) решить вопрос об отнесении устройства к огнестрельному оружию не представилось возможным» [3]. Для недопущения подобных ситуаций, следователь принимает меры по выявлению и изъятию патронов соответствующего калибра для последующего их направления на проведение экспертизы.

Следует отметить, в случае отсутствия реальной возможности получить указанные предметы, следователь, не имея правовых оснований об определении устройства предметом уголовного правонарушения, тем самым и для предъявления подозрения (обвинения), как правило, принимает решение о закрытии уголовного производства, в связи с чем, лицо, осуществившее незаконные действия с оружием избегает уголовного наказания.

Боевые припасы к ручному огнестрельному оружию, в зависимости от определенного типа патрона с учетом способа их изготовления, можно классифицировать таким образом:

1. Группа типичных (классических) боевых припасов промышленного производства (99.63 %), что включает:



1.1. Патроны отечественного производства (97.83%) – боевые, спортивные и охотничьи патроны различного типа и калибра.

Наиболее популярным в криминальной среде являются патроны кал. 5.6 мм к нарезному спортивно-охотничьему оружию, встречающихся в 48.37 % случаев. Они предназначены для стрельбы из винтовок конструкции Кочетова серии «ТОЗ», конструкции Слепцова, Елисеева, Денисова серии «МЦ», конструкции Драгунова, Самойлова серии «Стрела», «Тайга»; из комбинированных охотничьих ружей: ИЖ 65-1, ИЖ 56-2, ИЖ 56-3, МЦ 5-35, МЦ 30-20, МЦ 29-03, ТОЗ-34, пистолетов: «Марголина», «Р-4, МЦ-М, МЦ 55-1, МЦ 2-3, МЦ 102-1, ТОЗ-35, ТОЗ-60, ИЖ 35, ИЖ-ХР-30» и др.

Следующими по популярности являются патроны кал. 7.62 мм к нарезному боевому оружию, встречающихся в 23.49 % случаев. Они предназначены для стрельбы из пистолетов конструкции Токарева – «ТТ», пистолетов-пулеметов конструкции Дегтярева, Шпагина, Судаева «ПКД, ППШ, ИЖС», карабинов конструкции Симонова СКС, ОП СКС, КО СКС, Архар, созданных на основе АК-47 и пулемета РКК мм (охотничий карабин Сайга, Вулкан, Тигр, Вепрь и т.д.), а также для автоматов и пулеметов конструкции Калашникова (АК, АКМ, АКСМ, РПК, РПКС) и ряда другого оружия иностранного производства калибра 7.62 мм (например, пистолетов китайских моделей 50, 54, 64; югославского М-56; корейского М-49; иранского М-52; Вьетнамского К50М и т.д.).

К этой же группе боевых припасов относятся патроны кал. 7.65 мм, что являются патронами «Браунинга», которые используются для стрельбы из бельгийских пистолетов «Browning» мод. 1900, 1912, 1922 гг.; Немецких пистолетов «Mauser» – М 1930, М 1944, М 38 (Н) «Walter» № 3, № 4, РР, Е РПК; итальянских пистолетов «Beretta» – М 1931, М, 1939, М 1945, М 81 и др. Также, патроны кал. 7.92 мм для использования с винтовок и карабинов конструкции Мосина, ручных пулеметов Дегтярева, снайперских винтовок Драгунова и другого оружия под этот патрон (например, винтовки «Mauser»).

Следующими являются патроны кал. 5.45 мм и 9 мм, составляющие 12.34 % и 11.44 % соответственно. Патроны кал. 5.45 мм предназначены для использования с автоматического нарезного огнестрельного оружия, а именно из автоматов и пулеметов конструкции Калашникова (АК - 74, АКС - 74, АК - 74М, РИЖ -74, РПК - 74). Патроны кал. 9 мм предназначены для стрельбы из пистолетов конструкции Макарова, Стречкина, Форт, ИЖ 70, Байкал 442, П-96, МР - 448, Скмф Vz/82 (Cz83), CZ83, Р-64, СМ-63, РАК, СМ-84 и др.

Наименее популярными являются патроны кал. 6.35 мм, составляющие 0.6 %, которые предназначены для стрельбы из пистолета Браунинг, и охотничьи патроны (1.5 %) кал. 12, 16, 20, 24 мм, что является боевыми припасами для охотничьего огнестрельного оружия (ружей) соответствующего калибра.

Также, в редких случаях (0.09%) встречаются факты обнаружения и изъятия крупнокалиберных патронов (кал. 14.5 мм) с пулями «БЗТ» (57-БЗТ-561-С - бронебойно-зажигательно-трассирующими) к противотанковому ручному ружью Дегтярева и Симонова, крупнокалиберным ручным пулеметам «Владимира» КПВ, КПВТ.

1.2. Патроны иностранного производства (1.8%) представляют собой: патроны кал. 243 Winchester (6.2x52 мм) заводского производства Финляндии; винтовочно-пулеметные патроны кал. «308 WIN» (7.62x51).308 Winchester (коммерческий вариант), изготавливаемых для эксплуатации государствами-участниками НАТО, патроны «Маузера» кал. 8 мм (7.62x54 R), производства Польши и Германии; патроны кольцевого воспламенения кал. 22 LR (long rifle – длинный винтовочный), производства Германии; охотничьи патроны «Ремингтон» кал. .221 R «Метеор» (5,6 мм) (альтернативное название – .211 Remington «Fireball»); патроны кал. .22 WMR (.22 Winchester Magnum Rimfire), а также патроны кал. .45 (.45 ACP (11,43 × 23 мм) (Automatic Colt Pistol, .45 caliber - автоматический пистолет Кольт кал. 0,45 дюйма), производства США.



2. Группа не стандартных (атипичных) боевых припасов самодельного производства (0.37 %), включает:

2.1. Переделанные патроны самодельным способом (0.09 %) – переоснащенные самодельным способом патроны заводского изготовления путем увеличения порохового заряда (весом 0.02 - 0.04 г) в гильзе. Такими боевыми припасами обычно выступают переоснащенные патроны «Flobert» кал. 4 мм.

2.2. Изготовлены патроны самодельным способом (0.28%) с использованием частей (капсюля) патронов заводского изготовления. К ним относятся: патроны кал. 9 мм, изготовленных из капсульных гильз шумовых патронов кал. 9 мм P.A. Kball (Виапс) путем размещения в корпусах гильз шарообразных снарядов, изготовленных из металла/свинца диаметром до 8.1 мм, весом около 1.5 г, и заряда пороха массой 0,12 - 0,16 г, а также атипичные патроны, изготовленные самодельным способом с капсюля типа «Жевело» заводского изготовления путем оснащение его метательным снарядом – свинцовом дробины диаметром 4.9 мм, весом 0.472 г.

Как видим, криминальный арсенал ручного огнестрельного оружия и боевых припасов к нему, находящийся в незаконном обороте и с которым осуществляется незаконное обращение, преимущественно состоит из изделий промышленного производства. Более трети от общего количества ручного оружия – это оружие индивидуального (самодельного) производства. В среднем ежегодно подлежит изъятию около 2 тыс. ед. такого вооружения. Вместе с тем, следует подчеркнуть, что этот показатель неизменчив за весь период независимости Украины, что является негативным фактором в сфере противодействия незаконному обороту

оружия на территории государства.

Также полученные нами данные указывают на то, что большинство изъятий проводят на территории Донецкой и Луганской областей. Высокие показатели имеют и соседние области – Днепропетровская и Харьковская, а также города областного значения – Днепр (бывший Днепропетровск), Харьков, Сумы, Киев и Одесса.

Учитывая то, что Украина как государство, которое избрало интеграционный путь развития, должна присоединиться к выполнению задач устойчивого развития, принятых ООН в сентябре 2015 года, среди которых важнейшим составляющим является задача 16.4 Целей устойчивого развития – сокращение государствами-участниками незаконных потоков оружия до 2030 года. Мы считаем, что эта задача вполне выполняемая, однако «тормозным рычагом» до сих пор является недостаточное применение мер превентивного характера, которые способны расширить государственный потенциал в сфере противодействия незаконному обороту и обращению с оружием. Кроме того, неблагоприятным условием является вооруженный конфликт на Востоке Украины. Сегодня необходимо принять реальные меры по разработке комплексных программ противодействия незаконному обороту оружия, уклонению от уголовного преследования, привлечению к уголовной ответственности за совершение уголовных правонарушений рассматриваемой категории, а также меры по усилению международного сотрудничества по этим вопросам. То есть, первоочередным шагом является принятие Закона Украины «О мерах противодействия незаконному обороту огнестрельного оружия, его основных частей и боевых припасов к нему».



Список использованной литературы

1. Статистическая информация о состоянии преступности и результатов прокурорско-следственной деятельности за 2013 – 2018 гг. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/statinfo.html>. (Дата обращения: 06.05.2019).
2. Постанова Пленуму Верховного суду України № 3 від 26.04.2002 «Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами». URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-02>. (Дата обращения: 06.05.2019).
3. Методика установления принадлежности объекта к огнестрельному оружию и его пригодности к стрельбе: Решение секции судебной баллистики и трасологии НКМР МЮ Украины от 03.06.2005. URL: http://www.shooting-ua.com/zakon/zakon_22.htm. (Дата обращения: 06.05.2019).
4. Ігнат'єв І.В. Конструктивні особливості деяких пістолетів та револьверів виробництва : метод. лист / І.В. Ігнат'єв, А.В. Лопушанський, Д.Є. Щирба. – К. : ДНДЕКЦ МВС України, 2009. – с. 19
5. Кустанович С.Д. Экспертиза для установления относимости исследуемого объекта к огнестрельному оружию // Советская криминалистика на службе следствия, – 1961. – Вып. 14.
6. Стандарт МВС України СОУ 78-19-004:2011 «Копії зброї іграшкові імітаційні. Загальні технічні вимоги, вимоги безпеки. Методи Контролювання», с. 19.

Arthur Voloboev

CLASSIFICATION OF HANDHELD FIREARMS AND AMMUNITION: INDIVIDUAL ASPECT (based on criminal proceedings on the territory of Ukraine)

Summary

Analysis and collation of forensic and legal practice of handheld firearms and ammunition removal on the territory of Ukraine is performed. A classification of this type of weaponry is provided. Main types and classes of this weaponry are defined. The emphasis is laid on designing high-priority measures to prevent unlawful distribution of firearms, their main parts, and ammunition.

Artur Voloboyev

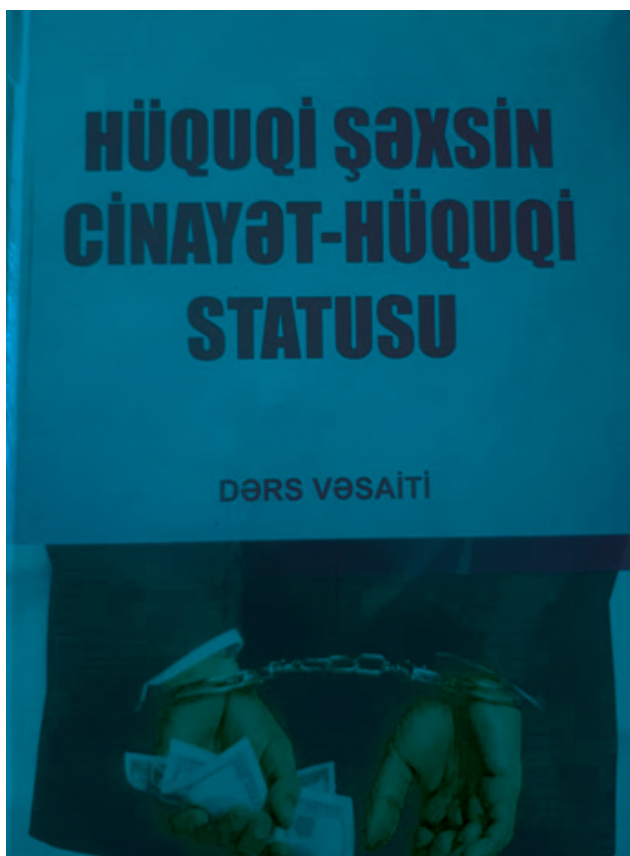
DÜŞÜNCÜ HİSSƏLƏRİN VƏ AMUNİYYATIN İNFORMASIYASI: FƏRDİ ASPEKT (Ukrayna ərazisindəki cinayət işləri əsasında)

Xülasə

Ukrayna ərazisində əlli odlu silah və döyüş sursatının çıxarılması ilə bağlı məhkəmə və hüquqi təcrübənin təhlili və kollizasiyası aparılır. Bu silah növünün təsnifatı verilir. Bu silahın əsas növləri və sinifləri müəyyən edilmişdir. Silahların, onların əsas hissələrinin və döyüş sursatlarının qanunsuz yayılmasının qarşısının alınması üçün yüksək prioritet tədbirlərin hazırlanmasına vurğu edilmişdir.



RESPUBLİKAMIZDA İLK DƏFƏ «HÜQUQİ ŞƏXSİN CİNAYƏT-HÜQUQİ STATUSU» ADLI DƏRS VƏSAİTİ NƏŞR OLUNUB



Bu günlərdə Polis Akademiyası BDU ilə birgə növbəti layihə çərçivəsində h.e.d., professor M.Əhmədov və h.e.d., professor Ş.Səmədovanın elmi redaktorluğu ilə Bakı Dövlət Universiteti Hüquq fakültəsi Cinayət prosesi kafedrasının professoru, h.e.d. M.Qəfərov, Polis Akademiyasının Cinayət hüququ kafedrasının dosenti, h.ü.f.d. R.Rüstəmov və Polis Akademiyasının El-

mi-tədqiqat şöbəsinin rəisi, h.ü.f.d., dosent H.Eyvazov, Bakı Dövlət Universiteti Hüquq fakültəsi Cinayət hüququ və kriminologiya kafedrasının dosent əvəzi, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru E.Muradov və Azərbaycan Elm Assosiasiyasının həmsədri, müstəqil tədqiqatçı, London İqtisadiyyat və Siyasi Elmlər Məktəbində Ədliyyə Sistemi üzrə magistr I.Shahbazovun müəllifliyi «Hüquqsünaslıq» ixtisası üzrə «Hüquqi şəxsin cinayət-hüquqi statusu» adlı dərs vəsaiti nəşr olunmuşdur. Dərs vəsaitinə h.e.d., professor H.Qurbanov, h.e.d., professor S.Vəliyev, h.ü.f.d., dosent İ.Məmmədli, h.ü.f.d., dosent M. Bayramova, h.ü.f.d., dosent S.Rzayeva müsbət rəy vermişlər.

Respublikamızda ilk tədqiqat işi olan dərs vəsaitində hüquqi şəxsin mülki-hüquqi statusu, beynəlxalq cinayət hüququnda və xarici ölkələrin (Fransa, Böyük Britaniya, ABŞ, Avstraliya, Hindistan və s.) cinayət hüququnda hüquqi şəxslərin cinayət məsuliyyəti institutu, eyni zamanda hüquqi şəxsin Azərbaycan Respublikasının cinayət məsuliyyəti institutunda sosial və hüquqi elementlərin qarşılıqlı əlaqəsi və cinayət hüququnda hüquqi şəxslərin məsuliyyəti problemi tədqiq edilmişdir.

Dərs vəsaiti hüquqsünaslar, hüquq-mühafizə orqanları əməkdaşları, hüquq təhsili verən ali təhsil müəssisələrinin bakalavrları, magistrləri və bu sahədə tədqiqat aparan şəxslər, habelə hüquq ictimaiyyəti üçün nəzərdə tutulmuşdur.



**Polis Akademiyasının Elmi Xəbərləri jurnalına
məqalələrin təqdim olunmasına dair tələblər**

Məqalənin mətni Microsoft Office Word programında, Times New Roman şriftində (şriftin ölçüsü 12), 1 intervalda, yuxarı və aşağıda 25 mm, soldan və sağdan 20 mm boş yer saxlamaqla yığılmalıdır.

Məqalənin strukturunda aşağıdakı informasiya təqdim edilməlidir:

- UOT (universal onluq təsnifat);
- məqalənin adı, müəllifin adı, soyadı, elmi dərəcəsi, işlədiyi qurumun adı və vəzifəsi, elektron poçt ünvanı və mobil telefon nömrəsi;
- açar sözlər (Azərbaycan, rus və ingilis dillərində - 5-7 söz);
- annotasiya (məqalənin adı, müəllifin adı və soyadı verilməklə azərbaycan, ingilis və rus dillərində - 4-5 sətir);
- istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı əlifba sırası ilə yazılmalı və nömrələnməlidir.
- Mətdəki istinaddan sonra istifadə edilmiş ədəbiyyatın sıra nömrəsi və müvafiq səhifələr kvadrat mətərizədə göstərilir. Məsələn: [15, s.120-122]. Mətnin altında sətiraltı istinadlar verilməməlidir.
- Məqalənin həcmi 5-10 səhifə olmaqla azərbaycan, rus və ingilis dillərində təqdim oluna bilər.

Məqalələrin göndərilməsi üçün elektron ünvan: vuqar.mansurov@list.ru

Əlaqə telefonu: +994 55-553-44-17

poliselmi.xeberleri@bk.ru

Общие требования к оформлению научной статьи для публикации в журнале «Научный вестник Академии Полиции МВД Азербайджанской Республики».

Текст статьи должен быть набран в текстовом редакторе Word, шрифт Times New Roman, размер шрифта - 14, межстрочный интервал - 1,5, поля 2,5 см со всех сторон.

В статье должна быть представлена следующая информация об ее авторе:

- УДК (Универсальная Десятичная Классификация);
- фамилия, имя, отчество авторов и соавторов;
- ученая степень, ученое звание;
- должность, место работы (если таковое имеется);
- контактная информация (контактный номер телефона, e-mail);
- название статьи (на русском и английском языке);
- ключевые слова (5-7 слов) (на русском и английском языке);
- аннотация (4–5 строк) (на русском и английском языке);
- литература. В тексте ссылки нумеруются в квадратных скобках, номер указывает на источник в списке литературы. Сноски оформляются в []. Пример – [1, с. 44]
- Представляемые статьи должны соответствовать тематике журнала, быть оригинальными, не опубликованными ранее в других печатных или электронных изданиях.
- Объем статьи не должен превышать 5-10 страниц

Электронный адрес для направления научных статей: vuqar.mansurov@list.ru

Контактный телефон: +994 55-553-44-17

poliselmi.xeberleri@bk.ru

***Dərc olunan məqalələrin məzmununa görə redaksiya heyəti məsuliyyət daşımır!
Редакция не несет ответственности за содержание публикуемых статей!***



Düzəlişlər

Əvvəlki nömrələrin mətnləri üçün:

ISSN 2307-2504



9 772307 250006

DİN-in Polis Akademiyası

Azərbaycan Respublikası AZ-1044, Bakı şəh.,

Şüvelan qəsəbəsi, Almaz İldırım küç. 3,

Web: www.pa.edu.az

e-mail: poliselmi.xeberleri@bk.ru